
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Sayı/Issue: 6
Yıl/Year: 2020
Kış/Winter
Ocak/January

E-ISSN: 2587-2117

2019
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.tarihvegunce.org
www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

Yazışma Adresi/Adress

Tuna Mahallesi 5545 Sokak Nu: 1 Daire: 3 Bornova/İzmir

E-Posta/E-Mail

tarihvegunce@gmail.com

Basım Yeri/Printing Place

Can Dijital Baskı Reklam A. Ş.

Kapak Tasarımı

Yıldız ŞEN

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI 48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ
2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN
19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi Dağ
halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEİNRİCH

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSİ
Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Conteporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN
42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh Daei

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALİHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZİ

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRİJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMİDİS
Komotini University

Dr. Georgios LİMANTZAKİS
Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIÉLOWSKA
Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sayı Editörü/Issue Editor

Dr. Derya GENÇ ACAR

Sekretarya/Sekretariat

Erdal İNCE

Murat KAYA

Yıldız ŞEN

Ercan YALÇIN

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV - Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY - University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA - National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV - Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA - Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA - Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA - Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN - Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS - Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV - Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL - Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA - Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ - Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA - Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Gümüllince
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY - Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ
Dr. Georgios LİMANTZAKİS - Atina Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Kemal ARI- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ-Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU-Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ORAL - Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Hamza ALTIN-Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAI- Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten ÇETİN-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Umut KARABULUT- Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL- Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ- Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN-Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ-Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Derya GENÇ ACAR- Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Neval KONUK HALAÇOĞLU
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Erdal İNCE - İzmir
Murat KAYA - Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN - Samsun
Şavgu AYDIN - İzmir

Çalışma Kurulu/Working Board

Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN

Murat BALON
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK
Ali EVGİ
Gurbet GÖKGÖZ
Erdal İNCE
Murat KAYA
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

Tarih ve Günce Dergisi; Index Copernicus, ASOS Index ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Derya GENÇ ACAR EDİTÖRDEN	1
---	---

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Fahriye EMGİLİ YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE BOŞNAK GÖÇLERİ (1919-1929).....	5
Kemal ARI İSLAM WORLD, THE RENAISSANCE AND ATATURK	35
Nurhan AYDIN, Elif ERGÜN ATATÜRK'ÜN DİN POLİTİKASI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI.....	49
Murat KAYA CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İZMİR BASININDA BİR MİZAH ÖRNEĞİ: YENİ GÜN GAZETESİ KARİKATÜRLERİ	81
Gurbet GÖKGÖZ TÜRKİYE'DE HAVA SALDIRILARINA KARŞI PASİF KORUNMA TEDBİRLERİ (1923- 1960)	101
Ali ÖZÇELİK BATI ANADOLU MENŞELİ BİR AKDENİZ GELENEĞİ: DENİZ EŞKIYALIĞI VE DEVLET GÜDÜMLÜ KORSANLIK.....	119
Duygu KOÇ II. MEŞRUTİYET'TEN İŞGALE: OSMANLI KADIN DERGİLERİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN İZİNİ SÜRMEK.....	147
Yenal ÜNAL PARİS BARIŞ KONFERANSININ TÜRK AYDINI ÜZERİNDE YARATTIĞI TEPKİLER ÜZERİNE GENEL BİR İNCELEME	171
Siren BORA MİLAS ARKEOLOJİ MÜZESİNDE YER ALAN İBRANİCE YAZITLAR	203
Nejla PÜREN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN ALMANYA'DAKİ YANSIMALARI	225
Akın AKTAŞ SOSYAL YARDIMLAR BAĞLAMINDA “NENE HATUN-KARA FATMA” ANALİZİ	243

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Eren BALEVİ “İZZET ÖZTOPRAK, ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİ'NİN TARİHİ”	263
---	-----

ÇEVİRİ/TRANSLATIONS

İbrahim HAMALOĞLU

“GUSTAVUS RICHARD BROWN HORNER, İZMİR VE YAKIN ÇEVRESİ” 267

RÖPORTAJ/INTERVIEW

Pınar SÖZER

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA TÜRKİYE’NİN BİLİNÇLİ ADIMI “TARKEM MODELİ” 283

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 6 (2020/Kış)

Issue: 6 (2020/Winter)

EDİTÖRDEN

Merhabalar,

Tarih ve Günce'nin 6. sayısı ile yeniden karşınızdayız... Uluslararası hakemli bir tarih dergisi olarak yayınlanan dergimiz, bilimsel tarih çalışmalarına katkı sunmaya, yeni araştırmacıları bilim dünyasına kazandırmaya ve desteklemeye devam ediyor. Bilimsel süreli yayıncılığın hızla geliştiği günümüz dünyasında Tarih ve Günce ekibi olarak bu alanda yeni bir soluk olmak ve yalnız Türkiye'ye değil dünyaya da sesimizi duyurabilmek misyonuyla yola çıkmıştık... Geldiğimiz noktada bunu başarmak için büyük yol kat ettiğimizi görüyoruz... Nitekim dergimiz artık çeşitli indeksler tarafından taranmaya başlandı. Heyecanımızı daha da katlayan bu başarı için, bizi her konuda yüreklendiren sayın hocam Prof. Dr. Kemal Arı'ya ve çalışmaları titizlikle yürüten Murat Kaya ve Özgür Yıldırım'a teşekkürü özellikle borç biliyorum. Bu başarı dergi ekibimizi çok mutlu ettiği gibi daha da cesaretlendiriyor. Tarih ve Günce'nin bundan sonraki hedefi ilkeli, bilimsel ve akademik çalışmalarını daha da ileriye taşıyarak yer alacağı indeks sayısını arttırmak olacaktır.

Elinizdeki sayı birçok farklı araştırmacının çeşitli konuları gündeme getirdiği makalelerden oluşuyor. Bilimsel nitelikli bu makalelerin çift-kör hakem sistemi ile titiz bir süreçten geçtikten sonra yayımlandığının bilinmesini isteriz. Yeni sayımızın içeriğine kısaca göz atacak olursak:

Tarih ve Günce'nin bu sayısı on iki makale, bir çeviri ve bir kitap tanıtımından oluşuyor. İki makale günümüzde de oldukça tartışmalı olan Atatürk'ün din konusundaki düşüncelerine ve dönemin dini uygulamalarına odaklanıyor. Prof. Dr. Kemal Arı "Islamic World, The Renaissance and Atatürk" ve Doç. Dr. Nurhan Aydın-Elif Ergün "Atatürk'ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları" adlı çalışmaları konuyu yeni bir değerlendirmeye tabi tutmayı amaçlıyor. Atatürk ile ilgili bir başka makalemiz onun ölümünün dünyadaki yankılarına dair... Atatürk'ün ölümünün Almanya'daki yankıları kendisi de Almanya'da yaşayan Necla Püren'in "Atatürk'ün Ölümü ve Alman Basınındaki Yansımaları" başlığıyla ele alınıyor.

Doç. Dr. Yenal Ünal "Paris Barış Konferansının Türk Aydını Üzerinde Yarattığı Tepkiler Üzerine Genel Bir İnceleme" ile yüzyılın paylaşım planlarının masaya yatırıldığı Paris Barış Konferansı'nın Türk aydını özelindeki algısına eğiliyor.

Günümüz akademik dünyada göç, kadın ve gayrimüslimler popüler konular arasında yer almakta. Türkiye'deki Yahudi'lerle ilgili araştırmaları ile bilinen Dr. Siren Bora konuya dair yeni katkılarını "Milas Arkeoloji Müzesinde Yer Alan İbrance Yazıtlara İlişkin Kısa Bir Değerlendirme" ile bizlere sunuyor. Doç. Dr. Fahriye Emgili "Yugoslavya Krallığı Döneminde Boşnak Göçleri (1919-1929)" makalesi ile bizi geçen yüzyılın bir on yıllık dilimine götürerek Boşnak göçlerine odaklarken; kadın araştırmaları ve gayrimüslimler ile ilgili bir çalışmayı da Duygu Koç "II. Meşrutiyet'ten İşgale: Osmanlı Kadın Dergilerinde Gayrimüslimlerin İzinini Sürmek" başlığıyla gündeme getiriyor.

Yine I. Dünya Savaşı'ndan itibaren kullanılan ve çok geniş çaplı yıkıcı etkisi dolayısıyla büyük tehlike arz eden hava saldırılarına karşı Türkiye'de yaşanan gelişmeleri Öğr. Gör. Gurbet Gökgöz "Türkiye'de Hava Saldırılarına Karşı Pasif Korunma Tedbirleri (1923-1960)" adlı çalışmasında görüyoruz.

Dergimizin diğer önemli başlıkları ise şöyle: Akın Aktaş "Sosyal Yardımlar Bağlamında "Nene Hatun-Kara Fatma", Uzm. Ali Özçelik "Batı Anadolu Menşeli Bir Akdeniz Geleneği: Deniz Eşkıyalığı Ve Devlet Güdümlü Korsanlık" ve Murat Kaya "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Basınında Bir

Mizah Örneği: Yeni Gün Gazetesi Karikatürleri". Son olarak belirtilmesi gereken önemli yazılardan biri İbrahim Hamaloğlu'nun Gustavus Richard Brown Horner'ın 1839 yılında yayınlanan Medical and Topographical Observations Upon the Mediterranean; and Upon Portugal, Spain, and Other Countries, adlı kitabından yaptığı çeviri. "İzmir ve Yakın Çevresi" başlığıyla yayımladığımız bu çeviri İzmir'in 1800'lü yıllarına yeni bir takım veriler ekleyerek yakın tarihine ışık tutuyor. Diğeri ise Eren Balevi'nin "İzzet Öztoprak, Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi" adlı kitap tanıtımı ve Pınar Sözer'in yaptığı "Kültürel Mirasın Korunmasında Türkiye'nin Bilinçli Adımı Tarkem Modeli" başlıklı röportaj.

Tarih ve GÜNCE'nin 6. sayısı artık sevgili okuyucularıyla buluşmaya hazır... Dergimizin bu sayısına bilimsel çalışmalarıyla katkı sunan değerli araştırmacılara, bu çalışmaların her aşamasını titizlikle değerlendiren hakem kuruluna ve yayın sürecinde katkı sunan tüm dergi ekibine teşekkür ediyorum... Tekrar görüşmek umuduyla...

Dr. Derya GENÇ ACAR

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 5-34.

Geliş Tarihi: 10 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE BOŞNAK GÖÇLERİ (1919-1929)

Fahriye EMGİLİ*

Öz

1918 yılındaki Versay Antlaşması'nda ise, ülkenin asıl sahibi olan Boşnakların fikri dahi sorulmadan, buranın millî ve siyasî birikimi ve hakları göz ardı edilerek, Bosna-Hersek "Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na (SHSK)" köle ülke mahiyetinde peşkeş çekilmiştir. Böylece, Bosna'da yaşayan önemli miktardaki Müslüman Boşnak milleti devletin kurucu unsuru olma imkânından mahrum edilmiştir. Bu aşağılayıcı şartlar içerisinde, 1919-1929 yılları arasında Hırvatlar ve Sırlar, Boşnaklar'a her türlü zulmü reva görmüş ve kendi menfaatleri doğrultusunda Boşnaklar'ı siyasî, dinî ve toplumsal anlamda istismar etmişlerdir.

Yugoslavya Krallığı, Boşnaklar ve diğer Müslümanlar göz ardı edilerek, güya Sırp, Hırvat ve Sloven milletlerinin eşit hak sahibi olduğu bir ülke olarak inşa edildiyse de, dış güçlerden yüz bulan Sırlar, 1921'den itibaren Yugoslavya'da ana unsur olduklarını iddia ederek kendi milliyetçiliklerini devletin resmî ideolojisi olarak benimsetme çabası içine girdiler. Bu vâdide Sırlar, Karadağlılar'ı da yanlarına aldılar. Dolayısı ile de Boşnaklar kendi kültür, din ve toplum özelliklerini ifade ve yaşama imkânını bulamadılar. Ülke içinde yaşanan işbu Sırp-Hırvat çekişmesi, Krallık Yugoslavyası'nda Müslümanlar'ın üzerindeki baskıyı ciddi ölçüde arttıran önemli bir unsur oldu. Bu dönemde, ülkenin hâkim unsuru konumuna gelen Sırlar tarafından Boşnaklar'ın siyasî, millî ve dinî kimliğine yönelik şiddet ve ayrımcı siyaset son raddesine kadar sürdürülmüş; ferdî zulmün, işkencenin, cinayetlerin, mülk ve mal yağmasının günlük hayatın olağan bir parçası hâline gelmesine ek olarak Şahoviçi ve benzeri rastgele katliamlar Boşnaklar'ı Türkiye'ye sığınmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmada, 1919-1929 yılları arasında Boşnaklar'ın göçlerine-kaçmalarına yol açan siyaset, iktisat ve kültür sebepleri, belgelere ve olaylara dayanılarak ele alınacaktır.

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, femgili@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3805-7358.

Anahtar Kelimeler: Boşnak, Bosna, Hersek, İslam, Kültür, Sultan Fatih Sultan Mehmed, Türk-Osmanlı İmparatorluğu, Türk, Çıkış, Toplu Cinayet, Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Versay, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı, Montenegrans

The Bosniak Exodus during the Period of Yugoslavia (1919-1929)

Abstract

In 1918 at the Versailles Conference, without even consulting the Bosniaks and ignoring their national and political assets and rights, Bosnia was delivered to the “Serbian, Croatian and Slovenian Kingdom” in a status of a slave-victim country.

Therefore, the Muslim Bosniak nation, which at the time had a considerable population, was denied the status of a founding nation. In these degrading circumstances, the Croatians and the Serbians applied all kinds of cruelties and exploited the Bosniaks in fafors of their own interests.

Although Yugoslavia had been created with the presumption where shall exist an environment of equality, spoiled by some foreign powers, the Serbians started to advance their dominance and tried to force the state to accept it as a formal ideology. In these efforts, the Momntenegrans were won over. Therefore, the Bosniaks were unable to express and enjoy their own cultural, religious and political rights. That Serbian-Croatian rivalry, which was dominant within the country, was a very important oppressive element.

At his era, the Serbians who had become the dominant element of the country, applied extreme oppressions on the Bosniak national and religious identities which evolved in personal prosecutions, tortures, murders and plunder of all kinds of properties as a part of the daily life. These circumstances and the occasional mass murders such as in Šahovići forced the Bosniaks to seek asylum in Turkey.

In this article, the political, economic and cultural factors which forced the Bosniaks to exodus between 1919-1929 shall be discussed, based on the facts and documents.

Keywords: Bosniak, Bosnia, Herzegovina, Islam, Culture, Sultan Mehmed the Conqueror, Turkish-Ottoman Empire, Turkish, Exodus, Mass Murder, First World War, Austria-Hungarian Empire, Versailles, Serbian, Croatian and Slovenian Kingdom, Montenegrans

Giriş

Bosna ve Hersek¹, milattan çok önceki dönemlerden başlayarak, İliir, Romalı, Kelt, Got, Pers, Hun, Avar, İslâv, Kuman, Peçenek² ve Oğuz-Türk boyları gibi birçok farklı soya ve ekinine, geçici veya kalıcı olarak ev sahipliği yapmıştır. ³ Elbette ki bunların izleri kalmıştır. Ancak, kalıcı mührü, sırasıyla Romalılar, Avarlar, İslâvlar ile Oğuz Türkleri bırakmışlardır. Boşnaklar, Osmanlı Türkleri'nin dervişleri ve akıncıları ile olan ve müspet etkiler uyandıran ilk temastan sonra, İslâm'ı ve İslâm ekinini yavaşça benimsemeğe başlamışlardır. Daha sonra da, 1463 yılında, Yayçe ovasında kitle hâlinde Müslüman olma hâdisesini takiben İslâm'ı yaygın olarak kabûl etmişlerdir. Bu mukadder günden itibaren de yeni ve özgün bir Boşnak milleti ve ekinini gelişmeğe başlamıştır.⁴

Ne yazık ki, Boşnak milletinin ve muhteşem ekininin varlığını, siyasî sebeplerle inkâr edip yok etmek üzere, sömürgeciler müştereken ve çok acımasız bir şekilde çalışmaktadır. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile, büyük devletlerin Avusturya'yı arkalamasıyla da, Osmanlı idaresinden çıkan Bosna-Hersek, 1878'den 1908'e kadar Habsburg Monarşisi'nin idaresinde ve kâğıt üzerinde Osmanlı toprağı idi.

1878 yılında düzenlenen Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin Bosna'da asayışı sağlayamadığı gerekçesiyle, bunu sağlamak üzere Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresine, "Bosna'yı medenileştirmesi düşüncesiyle" verilmesi kararlaştırıldı. Ardından Avusturya ordularınca Bosna'nın işgali ile Saraybosna şehrine giren Avusturya-Macaristan'ın orduları başkomutanı General Filipoviç'in ilk icratı Bosna'da Divan-ı Harb mahkemesi kurarak işgale karşı gelenleri yargılamak, Bosna'da Türkçe eğitim veren halk okullarını kapatmak ve Türkçe yayınları yasak etmek oldu. Daha sonraki dönemde de Avusturya-Macaristan Boşnak-Türk bağıni yok etmek üzere her türlü baskıyı ve zulmü uyguladı.

Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı 1908'de ilhakından, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde Avusturya-Macaristan

¹ Bundan sonra Bosna olarak anılacaktır.

² Bugünkü Bosna-Hersek bölgesinin büyük bir kısmına 5. asırda Hunlar ve 6. yüzyılda Avarlar sahip olmuşlardır. Daha sonraki süreçte ise Peçenekler, Mora havzasında ve Hersek'te hüküm sürmüşlerdir. Peçenekler ile Kumaların birbirleriyle mücadele etmesi sonucunda 1091'de "Kuman-Peçenek Türk Federasyonu" yıkılmıştır ve birliğin yıkılmasıyla Peçeneklerin çoğı Bosna-Hersek'e yerleşmiştir.Bkz. . İlker Alp, "1990'larda Yugoslavya ve Bosna-Hersek", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ocak-2011, s.11.

³ Mustafa Kahramanyol, *Bosna ve Boşnaklar, Türkiye Günlüğü*, Ankara, 2019, Sayı 137, s.11-137.

⁴ Kahramanyol, *a.g.m* , s.11-137.

idaresinde kaldı. 1918’de ise Versay Antlaşması’yla, “Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (SHSK)’nın” bir parçası oldu.

Öteden beri, çevre ülkelerde yaşayan İslâvlar, Boşnaklar’ın kendilerinin milli bir parçası olduğu iddiasını durmaksızın ileri sürerek bunu zorla benimsetmeğe çalıştı. Bu uğurda savaş, işgâl, siyasî baskı, beyin yıkama, zorla din değiştirme, göç ettirme, kundaklama, göçmen getirme, mallara el koyma, hapis, öldürme, soykırım vs yöntemler pervasızca uygulanmıştır.

1919 yılında Versay’da toplanan sömürgeciler, daha sonra Yugoslavya olarak ad alacak bir devlet kurdular ve idaresini Sırp’lara verdiler. Bosna da bu yeni devletin bir parçası oldu. İşbu devletin kuruluşu Versay’da olgunlaştırılırken, Sırp’lar, Hırvatlar ve Slovenler, kurulacak devletin şekli, işleyişi ve halkların hakları konularında kendi aralarında müzakerelerde bulunmakta idiler. Ancak, o zamanlar, Boşnaklar’a söz hakkı verilmemiştir.⁵

1918’de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çözüme sürecine girince, Sloven, Hırvat ve Sırp aydınları ve siyasetçileri, bütün Slav halklarının bağımsız bir devlet içinde toplanması için harekete geçtiler.⁶ Sırbistan, kendisine biçtiği Güney Slavlarını birleştirme görevini yerine getirmek için, işin başını çekti ve Aralık 1918 tarihinde, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Velihaht Prens Aleksandar tarafından ilân edildi.⁷ Yeni krallığın toprakları Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya, Bosna- Hersek ve bir kısım Banat topraklarından meydana gelmekteydi.⁸ İşbu yeni devlet, siyasî varlık olarak, Boşnakları, Karadağlıları ve Makedonları dışarıda bırakan bir ad almıştı.

Wilson Prensipleri’nin 10. Maddesi, “Avusturya Macaristan halkından isteyenlere otonomi verilmesi”; 11. Maddesi, “Romanya, Sırbistan ve Karadağ’ın tahliyesi ile Sırbistan’a denize mahreç verilmesi ve Balkan yarımadasının sınırlarının milliyet esasına göre çizilmesi”ni öngörüyordu. Ancak, Bosna Hersek’e böyle bir

⁵ Kahramanyol, a.g.m., s.11-137.

⁶ Bkz. Bosna-Hersek’te bu konuda çalışmalar için, *Sarajevski List*, brj. 238, 2 November 1918.

⁷ 1980’lerden sonra Yugoslavya’da ortaya çıkan etnik çatışmalar ve Yugoslavya’nın dağılma sürecinde yaşananlar için bkz. Alp, “1990’larda Yugoslavya.....”, ss.1-50, Ersin Kalaycıoğlu, “İki Dünya Savaşı Arasında Balkanlar’da Milliyetçilik Akımları”, Murat Sarıca Anısına Sempozyum, Aybay Yayınları, 30-31 Ocak 1993, İstanbul, 1993, s. 60; Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda, Haziran 1918’de, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan’ın Güney Slav eyaletleri temsilcileri Corfu Paktı’nı imzalayarak, Karacorveviç ailesinin liderliği altında bir birlik oluşturmaya karar vermişlerdi. Ekim 1918’de, Zagreb’de Yugo-Slav (Güney Slav) Millî Konseyi kuruldu. Kasım ayında da, Karadağ Millî Meclisi Karadağ Kralı Nikola’yı tahtından indirerek, Sırbistan’a katıldığını ilân etti. 1921 Anayasası ile de, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kuruldu ve başına da Sırbistan Kralı Aleksandar getirildi. Bkz. Saybaşı-Özcan, a.g.e., s. 164; Soysal, “Balkanlar’daki Milliyetçilik...”, s. 9.

⁸ Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001, s. 171-172.

imkân verilmedi ve bu eski Osmanlı eyaleti, yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın sınırları içinde olmak mecburiyetinde bırakıldı.⁹

Homojen bir yapıya sahip olmayıp birçok etnik ve dinî çeşitliliği ve tarihsel geçmişleri farklı olan devletlerden bir araya gelen Yugoslavya'da nüfus dağılımı: Sırlar (% 43), Hırvatlar (% 23), Slovenler (% 8,5), Boşnaklar (% 6), Makedonlar (% 5), Arnavutlar (% 3,6), Almanlar, Macarlar, Ulahlar, Yahudiler, Çingenerler (toplam % 14) şeklindeydi.¹⁰

Krallığın kurucu unsuru arasında yer almamış olan ve Bosna-Hersek'te yaşayan önemli miktarda Müslüman'ın varlığı, Hırvatlar ve Sırlar açısından gerilimi arttıran önemli unsurdu. Açıktır ki, ülkede siyâsî bir birlikten söz edilemezdi. Mevcut olan kırk kadar partiden ikisi dışında, diğerlerinin etnik temelde olması,¹¹ ülkenin içinde bulunduğu karmaşayı yansıtmaktaydı. Etnik esasa dayanmayan iki partiden biri Demokrat Parti, diğeri ise Yugoslav Komünist Partisi idi. 28 Kasım 1920'de yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanmış, Sırp milliyetçisi olan Sırbistan Radikal Halk Partisi ikinci ve Yugoslav Komünist Partisi de seçimden üçüncü olarak çıkmıştı.¹² Sırp Radikal Partisi ile Demokrat Parti'nin koalisyon kurmaları sayesinde SHS Krallığı'nın ilk hükûmeti kurulmuştu.¹³ Bu hükûmetin başbakanlığına da, Sırp Radikal Partisi'nin başkanı Nikola Paşiç tayin olunmuştur. Ancak, Demokrat Parti, zamanla, Sırp milliyetçiliğine yönelik söylemleri ile önemli bir değişime uğradı ve Sırlar 1921'den itibaren idarî anlamda egemen unsur oldular.¹⁴

Hırvatların ve Slovenlerin federal bir yapıyı istemeleri, Sırların daha üniter bir devlet yapısını istemeleri aralarındaki bitmek bilmeyen çekişmelerin sebeplerinden biriydi. Ülkede egemen unsur hâline gelen Sırlar, karışıklıkları

⁹ Bojić, *a.g.e.*, s. 172; Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 34-42; Tanıl Bora, *Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, 2. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 36.

¹⁰ Joseph Rothschild, *East Central Europe Between the Two World Wars*, C. IX, Peter F. Sugar ve Donald W. Treadgold (ed.), *A History of East Central Europe*, University of Washington Press, 1974, s. 202-203; Bora, *Milliyetçiliğin...*, s. 39.

¹¹ Anita L.P. Burdett, (ed.by), *The Historical Boundaries Between Bosnia, Croatia, Serbia: Documents And Maps 1815-1945*, Archive Editions, 1995, s. 620.

¹² Yugoslav Müslüman Örgütü (JMO) de bu seçimlerde 24 milletvekili çıkararak parlamentoda Müslümanları temsil etmekteydi. Bkz. Burdett, *a.g.e.*, s. 620.

¹³ SHS Krallığı'nın siyâsî hayatı, 1921-1928 arası Parlamenter Demokrasi; 1928-1934 arası Kral Aleksandar'ın diktatörlük yönetimi; 1934-1941 arası merkezî devletler işğaline kadar süren dönem olarak sınıflandırılabilir. Bkz. Mithat Baydur, *"Yugoslavya Ekseninde Bosna-Hersek 1918-1939"*, *Bosna-Hersek*, TDAV Yay., İstanbul, 1992, s. 41.

¹⁴ Altan Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 205-206.

önlemek yerine, kurucu unsurlar arasında yer almayan ve toprak sahibi olan unsurların ellerinden bu toprakları almak için yeni uygulamalar ve yasalar oluşturmuş, eğitim ve kültür alanında çeşitli baskılar uygulayarak, diğer toplulukların milli varlıklarını devam ettirmelerine engel olmuşlardır. Bütün bunlar ise, mevcut gerginliği daha da tırmandırmıştır. Görüldüğü üzere, Yugoslavya'daki en büyük çatışmalar, hâkim milletlerden olan Sırlar, Hırvatlar, Slovenler ve Boşnaklar arasında yaşanacaktır.

1.Boşnakların Yugoslavya'dan Göç Etme Sebepleri

a)Siyasi Sebepler

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (SHS)'nda Boşnakları zorlu günlerin beklediğini, krallığın daha ilk günlerdeki tutumu göstermekteydi. SHS Krallığı'nın ilk Başbakanı Sırp Stoyan Protiç, Boşnaklara karşı düşmanca bir his beslediğini, 1917'de söylediği şu sözlerle ifade etmişti: *"Bosna'yı bize (Sırbistan'a) bırakın. Bizim Bosna ile ilgili çözümümüz vardır. Ordumuz Drina nehrini geçince, Türklere 24 saat, en çok da 48 saat süre verecektir. Daha önce Sırbistan'da yaptığımız gibi, verilen süre içinde'dedelerinin dinine' geri dönmeyen Boşnakların hepsi kesilecektir."*¹⁵

Müslümanların can ve mal güvenliğine ilişkin meselelerin krallığın ilk yıllarında başladığını, hem ülkeyi yöneten kişinin yukarıda açıklanmış olan canavarca ifadesi, hem de konu ile ilgili diğer belgeleri barındıran arşiv kayıtları desteklemektedir. Avusturya- Macaristan ordusu bu bölgeden gittiğinden beri, Müslümanlar için can ve mal güvenliğinin çok daha kötü bir döneme girdiği belgelerle ifade edilmektedir. Ortodokslar tarafından Müslümanların evini yakmak, Müslüman ağaları ve beyleri öldürmek ve mallarını yağmalamak birer şeref ve kahramanlık fiili olarak sayılıyordu. Meselâ, SHS Krallığı'nın kuruluşundan hemen sonra, Bosanska Gıradiška Belediyesi'nin sınırları içerisinde bulunan bütün Müslüman toprakları yağmalanmış, Gired'e'den, Gaşiçe'ye kadar olan bölgedeki tüm evler, bir gece içinde yakılıp yıkılmıştır.¹⁶

Müslümanlar, hiçbir sebep olmadan öldürülmekteyken, SHS Krallığı içinde Müslümanların geleceğinin ne olacağına ilişkin tartışmalar saman alevi

¹⁵ Mirko Grmek, Marc Gjidara ve Neven Šimac, *Etničko Čišćenje: Povijesni Dokumenti o jednoj Srpskoj Ideologiji*, çev. Ivan Gotthard Škiljan, Zagreb, 1993, s. 82; Erhan Türbedar, "Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalimler", *Uluslararası Suçlar ve Tarih 1*, ASAM, Ankara, 2006, s. 194.

¹⁶ *Arhiv Grada Sarajevo* (AGS), ZPO, O-ŞA-1.

gibi sürüyordu. Meselâ, 1919 yılında Pılav ve Gusinye’de yaşayan Müslümanlardan 450’ye yakın kişi bir gecede öldürülmüştü. Devletin bu cinayetleri durdurmak için herhangi bir önlem aldığı da yoktu. Müslümanlar, SHSK Hükûmeti’ne gönderdikleri bir mektupta, Sancak’ta ve Makedonya’da yaşayan Müslümanların üzerindeki bu vahşetin durdurulmasını, Müslümanların asılsız iddialarla tutuklanmasına son verilmesini ve âdil bir şekilde devlet kurumlarında istihdam edilmelerini istemektedirler.¹⁷

Boşnakların nüfus olarak çoğunluğu oluşturduğu Saraybosna’da, siyasî yetkiyi kullanma açısından da sıkıntılar baş göstermekteydi. Ard arda gelen yeni millî yönetimler, giderek uzlaşmaz bir görüş benimsiyorlardı. Bu rejimlerin idaresindeki bir azınlık mensubunun durumu, imparatorluk dönemlerinden çok daha kötü olabiliyordu. Nitekim Avusturya-Macaristan yönetiminin yapmadığı şeyi, SHS Krallığı’ndaki yönetim yaptı. Bu yönetim, Saraybosna şehrinin idaresi için 13 Sırp Ortodoks, 13 Katolik ve 9 Müslüman üyeden oluşan bir meclis tayin etti. Saraybosna kurulduğundan beri ilk defa olmak üzere, şehrin belediye başkanlığı için Müslüman biri seçilmiyordu.¹⁸ Bu durum tüm Müslümanlar arasında, olumsuz bir etki yaratmıştı.¹⁹ Ayrıca Boşnaklara yönelik “Asya’ya gidin”, “Asya’ya göç edin”, “Türkler Asya’ya” propagandası da gün geçmeksizin şiddetle yapılmaktaydı.²⁰

Yugoslavya’daki Türk ve Müslüman topluluklarının göçe yönelmelerine zemin oluşturan unsurlardan biri de Türkiye ile Sırp- Hırvat-Sloven Krallığı arasındaki siyasî gerginlikti. İki ülke arasındaki siyasî gerginliğin kaynağı Lozan Barış Konferansı’na dayanmaktaydı.²¹ Gerginlik, 1. Dünya Savaşı’nın taraflarından biri olan Yugoslavya’nın Lozan Barış Anlaşması’nı imzalamamış olmasından kaynaklanıyordu. Bu gerginlik, 28 Ekim 1925 tarihinde Ankara’da imzalanan Dostluk Antlaşması ile sona erdirilmiştir.²²

¹⁷ Hajruddin Čengiç, *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926 godina*, Istina o jusufu Mehonjiću i Husejinu Boškoviću, Euro MH Komerc, Sarajevo, 1999, 34-35.

¹⁸ AGS, ZPO, O-ŞA-1.

¹⁹ AGS, ZPO, O-ŞA-1.

²⁰ Atıf Purivatra, *JMO u Političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo, 1977, s. 29-31.

²¹ SHS Krallığı Lozan Konferansı’na katılmış ancak antlaşmayı imzalamamıştı. Konferans görüşmelerinde SHS Krallığı ile ilgili olarak bkz. *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927*, C. 1, haz. Kazım Öztürk, TBMM Yay., Ankara, s. 29, 68, 13, 454; 23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Konferansı Nihai Senedinin imzalanmasına dair protokol için bkz. *Düstur*, Tertip 3, C. 5, İstanbul 1322 (1917), s. 263-264.

²² Hikmet Öksüz, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)”, *Atatürk Dergisi*, C. III, S. 1, 2000, s. 183-184.

İki savaş arasındaki dönemde, Boşnakların göç etmesinin en önemli sebeplerinden birisi, etnik temizleme için kullanılan katliamlardır. Özellikle, 1924 yılında Demokrat Parti iktidarı döneminde, Karadağlı Sırpların gerçekleştirdiği Şahoviç (Šahovići) katliamı, Boşnakların göçlerinin en acı boyutunu oluşturur. Sancak bölgesinin Akova bölgesindeki Şahoviçi köyünde, Kurban Bayramı'na denk gelen 10 Kasım 1924'te 600-750 Boşnak plânlı bir şekilde öldürülmüştü.²³ Boşnakların elinde silâh olmadığı için katliamı yapanlar, herhangi bir direnişle karşı karşıya kalmadılar. Şahoviçi'de nüfusun yüzde 73'ünü Boşnaklar oluşturmaktaydı. Burada sadece öldürme değil, tecavüzler, soygunlar da yaşanmıştı. Bu katliamın sağ kalabilen tanıkları, küçük çocukların annelerinin gözleri önünde kesildiğini, insanların samanlık içinde diri diri yakıldığını, imamların alnuna haç kazıyıp öldürüldüklerini ve Kurban Bayramı nedeniyle kurban kesen Boşnakların ise bir grup tarafından ağaca asılıp, kurban gibi kesildiğini anlatmışlardı.²⁴

Bu katliamlar, SHS Krallığı döneminde, Boşnakların Türkiye'ye olan göçlerinin en önemli sebeplerinden biridir. Müslümanların göçlerinde, iktisadî sıkıntılar ana sebep gibi gösterilse de, asıl sebepler dinî ve siyasî idi. 1924 yılı Müslümanlar için en acı yıl olmuş ve hükümet tarafından geceli gündüzlü göç ettirme siyaseti izlenmiştir.²⁵ Devletin göç etmek için izin talebinde bulunan, göç giderlerini karşılayabilmeleri koşuluyla izin vereceğini bildirmesi, Boşnaklar için geriye arazi ya da diğer emlaklarını değerinin altında meblağlara satıp göç etmek, tek çare olarak kalıyordu. Bölgeyi terk edenlerin sayısı da devlet tarafından gizli tutulmuştu.²⁶ Krallık diktatörlüğünün ilân edildiği 1929'dan sonra da artan baskı, zulüm ve katliamlar dolayısıyla, Müslümanlar göç etmek üzere yollara düşmüştür. Güney Sırbistan'dan göç etmek üzere hazırlanmış olan bu muhacirlerin sayısı 200.000 idi. Bu muhacirler, kafileler hâlinde Selânik üzerinden vapurla doğruca İzmir'e ve oradan da Anadolu'nun çeşitli illerine sevk edilmişlerdir.²⁷

²³ Harun Crnovršanin-Nuro Sadiković, *Sandžak-Probljena Zemlja: Bosna, Sandžak i Kosovo Kroz Historiju*, Bosanska Riječ, Tuzla, 2001, s. 303.

²⁴ Ulvija Mušović, "Osamdeset Godina od Zločina Nad Muslimanima u Šahovićima", *Danas*, 23 Kasım 2004.

²⁵ *Ministarstvo socijalne politike. Iseljenička služba, Izveštaj Narodnoj skupštini za 1926/27 god.*, Beograd, 1928, s. 39-40; *Arhiv Jugoslavija (AJ)*, Yugoslavija Ambasada u Turskoj (370), Dosya: 9, Birim: 42, Sayfa: 749, 398-1, Položaj Turaka u Jugoslaviji, s. 7-8; *AJ*, 14-76-257.

²⁶ Čengić, *a.g.e.*, s. 430.

²⁷ *Cumhuriyet*, 5 Kanûn-ı sâni 1929, s. 1.

b)İktisadî Sebepler

Krallığın ilk yıllarında, tarım reformu uygulaması, Müslümanların göç etmelerindeki iktisadî sebeplerden en önemlisini oluşturmaktadır. 25 Şubat 1919'da çıkarılan tarım reformu yasası ile, büyük arazi sahiplerinin toprakları komik bedeller karşılığında kamulaştırılarak köylülere dağıtılmıştı.²⁸

1. Dünya savaşından sonra devlet toprak reformu ile Sancak'ta ve Bosna'da yaşayan Boşnakların ve Kosovalı Arnavutların²⁹ topraklarına zorla el koymuştur. Bu uygulama ile, Bosna'da yaşayan Boşnakların, verimli toprakları elinden alındı ve bunlar 249.518 Sırp ailesine bedava olarak dağıtıldı.³⁰ Sırplarla Karadağlıların yaptıkları baskılardan dolayı çok sayıda Müslüman Boşnak ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır.³¹ Bu uygulamalar Türk, Boşnak, Arnavut ve Makedonları çok olumsuz etkileyecek, Makedonya, Kosova, Sancak ve Karadağ'daki Müslümanlardan 231.098 hektar toprak alınacaktır. Böylece hem nüfus, hem de toprak anlamında dengeler Sırpların lehine değişecektir.³²

Müslümanların istimlâk edilen topraklarına karşılık olarak ödenen para, bir yıllık üretimden elde edilecek geliri bile karşılamaktan uzaktı.³³ Böylece,

²⁸ Richard F. Nyrop (ed.by), *Yugoslavia A Country Study*, United States of America, 1982, s. 25.

²⁹ Arnavutların topraklarına zorla el konularak, evlerine kolonistler yerleştirilmişti. Kolonistlere, devlet tarafından silâh da temin edilme yoluna gidilmiştir. Ayrıntılar için bkz. M. Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918-1941*, Priştina, 1981, s. 153, 210, 215, 220. Tüm Kosova bölgesine, 58.263 kolonist yerleştirilmiştir.

³⁰ H. Crnovršanin, -Sadiković, Nuro, *Sandžak-Probljena Zemlja: Bosna, Sandžak Kosovo Kroz Historiju, Bosanska Riječ*, Tuzla, 2001, s. 293.

³¹ II. Balkan Savaşı'nın sonunda imzalanan Bükreş Barış Antlaşması ile Sırp Manastır, İştıp, Üsküp ve Priştine'yi almışlardı. Yunanistan ise Güney Makedonya'nın büyük kısmını ve Batı Trakya'nın bir kısmını ele geçirmiş, Karadağ da Plevne ve Cakova'yı almıştı. Bu barış antlaşmasıyla Sırbistan, Yenipazar'ın büyük bir kısmını Karadağ'a vermiş ve 7 Kasım 1913'te Belgrad'da imzalanan antlaşmayla toprak paylaşımı teyit edilmiştir. Ayşe Özkan, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na Sırp (1878-1918)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2013, s.300-301.

³² Ayşe Özkan, "I. Dünya Savaşında Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7 Sayı 14, Yaz 2014, s.65. Aslında Sırbistan'ın Balkanlar'daki Müslümanlar aleyhine toprak sahiplenmeleri ve diğer siyasi baskıları 1878 Berlin Antlaşması ile başlamıştı. 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Sırbistan aynı zamanda bu antlaşmayla topraklarını da genişletmişti. Ülkesine yeni katılan yerlerdeki Müslümanların hakları Berlin Antlaşması ile güvence altına alınmış olsa da, Sırbistan bu duruma aldırılmayarak Müslümanların emlakına el koymaya başlamış, çeşitli kanunlar çıkararak da bunu tescillemiştir. 20. Yüzyıla geldiğinde bile hâlâ tam anlamıyla çözülememiş olan sorunlar, Balkan Savaşları sonrasında Sırbistan'ın yeni yerler ele geçirmesiyle katlanarak devam etmiştir. Necdet Hayta- Ayşe Özkan, "Berlin Antlaşması Sonrasında Sırbistan'da Türk Emlakı Meselesi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Editörler: Yrd. Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli, Yrd. Doç. Dr. M. Bilal Çelik, Yrd.Doç. Dr. Serkan Yazıcı, Haziran 2013, C.II, s.813-836, Necdet Hayta- Ayşe Özkan, "Sırbistan İdaresine Geçtikten Sonra Niş'teki Türk Emlakı Meselesi", *VII. Atatürk Kongresi*, 17-22 Ekim 2011, Makedonya.

³³ Nayır, a.g.e., s. 65-66.

çoğu toprak sahipleri birdenbire fakirleşmiştir. Geçim şartları zorlaştığı için, topraksız kalan Boşnaklar köylerden şehirlere yerleşiyorlar, büyük kısmı da mülteci olarak Anadolu'ya gidiyordu.

Bosna'da, boşalan topraklara, Lika, Hersek ve Karadağ bölgelerinden gelen Sırp ve Karadağlılar yerleştirilmişlerdir. 1920 yılında, sadece Kosova'da zengin Arnavutlardan alınan topraklara, 60.000 Sırp ve Karadağlı kolonist yerleştirilmiştir. Bu iş, korkutma, tecavüz, yakma ve öldürme gibi acımasız yöntemlerle yapılmıştı. Devletin siyaseti, sadece Türklerin ve Boşnakların değil, Arnavut nüfusun da göçüne sebep olmuştur.³⁴

Yugoslavya'daki iktisadî durum, günden güne Müslümanların aleyhine olarak kötüleşirken, 1929 yılındaki "*Büyük Bunalım*" tarım gelirlerine dayalı olan bu ülkeyi derinden etkilemiştir. Tarım gelirlerinin azalmasıyla, 1929-1933 arasında halkın dörtte üçünün alım gücü iyice düşmüştü.³⁵ Bu durumdan en çok zararı tarımla geçimini sağlayan Müslümanlar görmüştür. Yine 1931'de yürürlüğe konan 90 maddelik Toprak Reformu Kanunu (Agrarna Reforma)³⁶ siyasi bakımdan belirsizlikler ve sıkıntılar yaşayan Müslümanları iktisadî açıdan da bir daha yıkacaktı.³⁷ Söz konusu kanun ile arazi ve çiftliklerden oluşan toprakların büyük kısmı bedelsiz olarak istimlak edilmiş, böylece toprağın Yugoslavya Krallığı'nın diğer unsurlarının eline geçmesi sağlanmıştır.³⁸ Kanun, Bosna-Hersek, Sancak, Makedonya, Kosova ve civardaki çevrede yaşamakta olan Müslümanlara uygulanmaktaydı. Böylece Sancaklı Müslümanlar eğitim ve sosyo-kültürel açıdan geride kalarak birçok sıkıntıya mâruz kaldılar.³⁹ Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya gibi Hıristiyan unsurun yaşadığı bölgeler, kanun uygulamasının dışında bırakıldı.⁴⁰

Belgrad'daki Türk Elçiliği'nden Ankara'ya gönderilen 1932 tarihli bir raporda, bu kanunun son derece zâlimâne olduğu ve kişilerin mallarını yok

³⁴ Crnovrşanın- Sadiković, a.g.e., s. 293.

³⁵ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 432.

³⁶ "Agrar Reforması" adıyla anılan toprak reformu; Makedonya, Kosova, Güney Sırbistan havalisi için 5.12.1931'de çıkarılan bir kanunla uygulamaya konuldu. Bu kanun, daha sonra, 24.06.1933 tarihli kanunla ve bunlara ek çeşitli nizamnâmelerle tâdil edildi. Bkz. Deliorman, a.g.e., s. 208-209.

³⁷ *Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporu*, İstanbul, 1974, s. 8.

³⁸ A.g.e., s. 8.

³⁹ Bkz. Sancak bölgesi hakkında ayrıntılı bilgi için İlker Alp, "Soğuk Savaş Sonrasında Sancak'taki Gelişmelere Dair Bir Değerlendirme", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute* Cilt/Volume 6, Sayı/Number 2, Aralık/December 2017, s.237-238.

⁴⁰ Deliorman, a.g.e., s. 209.

pahasına almak için çıkarıldığı ifade edilmektedir.⁴¹ Müslüman unsurun elindeki topraklar, yazılı belgelere dayandırılmadan, sadece sözde şahitlere dayanılarak, bedelsiz olarak Hıristiyan unsurlara dağıtılmıştı.

c)Kültürel ve Dinî Sebepler

Boşnakların iktisadî ve sosyal hayatı üzerinde önemli etkisi olan uygulamalardan biri tarım reformu iken, bir diğeri de vakıflar meselesidir. SHS Krallığı oluşmadan önce, Müslümanların din ve vakıf işleri, çeşitli tarihlerdeki kanunlar ile düzenlenmişti.

Aralık 1918'de kurulan SHS Krallığı, 10 Eylül 1919 tarihli barış antlaşması ile tanınmıştır.⁴² Buna göre de, krallık topraklarında dil, din ve ırk bakımından azınlık olanların korunması kabul edilmişti. Ayrıca, bu antlaşma uyarınca, krallık, Müslümanların ailevî ve şahsi durumlarına ilişkin bütün sorunları çözmeye yönelik kendi kararlarını kabul etmeyi vadedmişti. Krallık yönetimi, Müslüman din kurumlarının, camilerin ve mezarlıkların korunmasını üstlenmişti. Bu antlaşmada yer alan ve Müslümanları korumaya yönelik hükümler, krallığın ilk anayasası olan 28 Haziran 1921 tarihli Vidovdan Anayasası'nda da yer almıştır.⁴³

Her ne kadar, Müslümanları korumaya yönelik hükümler anayasa ile güvence altına alınsa da, uygulamada farklı sonuçlar görülmekteydi. Cinayetler, soygunlar, Müslümanların evlerinin kundaklanması, camilerin depo olarak kullanılması, Müslüman çocukların okula gitmesini önlemek için okullarda Ortodoks dualarıyla derse başlanması gibi olaylar, 1918 sonrasında çok yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Aslında, işbu yıldırma uygulamalarıyla, Müslümanların göçe zorlanması hedeflenmişti.⁴⁴ Müslümanlarda güvensizlik yaratmak için, silâhları toplanmış, Sırp ve Karadağlılara ise silâh dağıtılmıştı.⁴⁵ Nitekim, Müslümanların silâhsızlandırılmasının ardından, köylere baskınlar düzenlenmiş, Boşnaklar öldürülmüş ve kaçınılmaz olarak göçe zorlanmışlardır.

⁴¹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Evrakı (B.K.K.), 030.10.0.0/251.693.6, 13.2.1932.*

⁴² "Saint-Germain-en Laye Barış Antlaşması"

⁴³ Popoviç, *a.g.e.*, s. 228-230.

⁴⁴ Čengić, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁵ Čengić, *a.g.e.*, s. 35.

31 Ocak 1930 tarihinde, Müslüman cemaatin statüsüne ilişkin bir kanun yayınlanmıştır.⁴⁶ Bu kanunla, Müslümanların dinî anlamda denetim altına alınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Biri Saraybosna'da, diğeri ise Üsküp'te olmak üzere, iki ayrı Müslüman din teşkilâtı bulunmaktaydı. 1930 tarihli kanun uyarınca, bütün Yugoslavya Müslümanları tek bir Re'îsü'l-ulemâ ile tek bir konsey altında birleştirilmiş ve Re'îsü'l-ulemâ'nın merkezi de Belgrad'a taşınmıştı. Re'îsü'l-ulemâ'yı seçen vakıf ve maarif meclisi azaları gibi din görevlileri ise Belgrad tarafından atanıyordu. Böylece, Re'îsü'l-ulemâ'nın Sırp kuklası olması temin ediliyordu.⁴⁷

Krallık döneminde Re'îsü'l-ulemâlık yapmış olan Mehmed Cemaluddin Çauşević, Müslümanların meselelerini çözmede yararlı olacak teklifleri yönetime iletmeye çabalamıştı. Meselâ, Müslümanları rahatsız eden meselelerden biri de, Ortadosklar için kutsal sayılan Aziz Sva gününün okullarda kutlanması konusuydu. Müslümanlar bu günü çocuklarının okullarda kutlamasını istememekteydiler.⁴⁸

Bosna-Hersek Re'îsü'l-ulemâsı Mehmed Cemaluddin Efendi, Yugoslavya Krallığı'ndaki Müslümanların marûz kaldıkları baskı siyasetini ve yaşanan sıkıntıları Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderdiği bir mektupta anlatmıştı. Müslümanların Sırp'lar tarafından provoke edildiği ve evlerinin saldırıya uğradığı da belirtilerek, göç etmenin elzem olduğu anlatılmaktaydı. Mehmed Cemaluddin'in kaleme aldığı mektupta, bu uygulamaların ayrıntıları şu sözlerle ifade edilmiştir:⁴⁹

"... Hersek taraflarında işbu tedhîn o kadar sık bir sûretde ibkâ ediliyor ki Lobin, Gaçko ve Bileçe taraflarından pek çok İslâm'âileleri evlerini bırakarak Müslümanların çok olan Tunala sancağına ilticâ etmeye mecbûr oluyorlar. Evlerinde kalanlar günâ günâ tazyîkâta ma'rûz oluyorlar. Bu ayda bidâyetde dört Müslüman Sırp komşularımızın mazhar-ı sahâbet ve sahâbesi olan haydûdlar tarafından parça parça edildi. Bu hâdisât hemen her ay tekrâr ediyor. Devâ'ir-i resmîyye sûretâ bu haydûdları ta'kîb ediyor ve fakat şimdiye kadar bu haydûdları Akova ve Şahoviçi taraflarında Müslüman soylarını ihrâk ve Müslümanları katl-i'âmm yapan ma'lûm eşhâsı muhâkemeye bile çekilmedi. Bunu ve daha birçok müsâvâtsizliği Şahoviçi taraflarından kaçabilenler Türkiye'ye ilticâ

⁴⁶ 31 Ocak 1930'da, İslâm cemaati hakkında çıkarılan "İslâm Birliği Kanunu" ile ilgili ayrıntılar için bkz. Popoviç, *a.g.e.*, s. 228-230.

⁴⁷ Malcom, *a.g.e.*, s. 272-273. Hafız İbrahim Maglajlić 1930-1936 arası Re'îsü'l-ulemâ'lık yapmıştı.

⁴⁸ "Ankara'da Hey'et-i Vekiliyyesi 'İzzet Paşâ Hazretlerine" hitâben, 1926 yılında gönderilmiştir. Bkz. BCA, Toprak İskân Genel Müdürlüğü (T.İ.G.M), 272.00.12/51.114.28, 31.01.1927, s. 3.

⁴⁹ BCA, T.İ.G.M, 272.00.12/51.114.28, 31.01.1927, s. 3.

eylediğini gören ahâli-i İslâmiyye büyük bir hiddet içindedir ve birçokları dahî ilticâ eylemek üzere hicret ediyorlar. Ve fakat bu hicret muntazam bir sûrette olmadığı için birçok 'âilenin felâketine sebep oluyor. Sırp komşularımız Sırbıyya'da tatbîk ettikleri eski usûllerine tevîkan, Müslümanları köylerden kasabalara ve küçük kasabalardan büyük şehirlere sevk iderek vifâkaya düçâr ettikten sonra Müslümanlık sıfatlarını da nez' etmek ve böylelikle mahv etmek istiyorlar. Bunu hayyiz-i husûle getirebilmek için mâru'z-zikr tedhîn si yâsetinden başka bir çok vesâ'il vücûda getirilmiştir. Vâkı'an bu vesâ'il birtakım kavânîn perdesi altında bulunuyorsa da Müslüman olarak bekâmızı pek çok tehdîd ediyor. Sırlar bir taraftan Sırp olmamızı, Hırvatlar ise Hırvat olmamızı istiyor... Büyük bir ekseriyyet biz İslâmlaşmış Türkleriz ve bizim Müslüman olarak bekâmız Türk olmağla kâbildir diyor. Bu ekseriyyet birçok asbâbın tazyîki altında Türkiye'ye hicret etmek fikrini besliyor. Bunu sûret-i muhtasârada 'arz etmekle berâber birçok revâbitla Türkiye'ye merbût olan Bosna-Hersek Müslümanlarının unutulmamasını ve bunların Türkleştirilmesi için Türkiye'ye nakl ve iskânlarının te'mîn ve teshîl buyurulmasını ricâ ederim. Fi-14 Temmuz 926."

Bu mektupta, ayrıca, Türkiye'ye göç etmek isteyen Türk ve Müslümanların muntazam bir şekilde göç edebilmesi için, Türkiye ile Yugoslavya arasında bir anlaşmanın imzalanmasının daha yararlı olacağı, böylece göç edenlerden arâzi ve emlâkını "kadaastro-i kuyûdiyye nazaran Türkiye Cumhuriyeti vesâtâtıyla satamayanların satmaya salâhiyetdâr" olabilmesinin sağlanması da istenmekteydi.

Bununla beraber, Boşnakların Yugoslavya'da erimelerine de râzı olunamazdı. Sırbistan ile Türkiye makamları arasında bu vadideki yazışmalar, 1927 senesinin Ocak ayı başında sonuçlandırılmış ve Türkiye de, 1928 yılında Boşnak muhacirleri kabûl edebileceğini bildirmişti:

"Sırbistan'daki Müslümanların muhtâc bulunmamak ve hükûmetden hiçbir şey talep etmemek şartıyla şimdiden adamlar göndererek veya bildikleriyle muhâbere ederek sevâhil-i menâtığı müstesnâ olmak üzere memleketimizin hangi muntıkasında iskânı arzû ettiklerini şehbenderler veya sefâret vâsıtasıyla bildirilmeler i ve nev'-i iştigâlleriyle mikdârlarının tesbîtinden sonra gelecek sene zarfında memleketimize kabûlleri (29 Kânûn-ı sâni sene 927)"⁵⁰

Sırplaştırma siyasetinin yanı sıra, Müslümanların toplumsal hayattaki faaliyetlerine yönelik müdahaleler de olmaktadır. 1918-1941 yılları arasında önde gelen Müslümanların sürekli takip altında tutulması, huzursuzluk yaratan

⁵⁰ BCA, T.İ.G.M, 272.00.12/1.114.28, 31.01.1927.

bir durumdu.⁵¹ Müslüman ileri gelenlerin tutuklanması için değişik gerekçeler aranmıştır. Bazen de gerçek dışı gerekçelere başvurulmaktaydı. Meselâ, Sancaklı Boşnaklardan Mithatbeg Hociç, Sancak'tan hiç ayrılmamış olmasına rağmen, sözde Ermeni soykırımına katıldığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁵²

2. Türkiye'nin Nüfus Siyaseti ve Boşnak Muhacirlerin İskânı (1919-1929)

Nüfus, bir ülkede veya bir bölgede birlikte yaşayanların oluşturduğu toplam insan sayısına denir. Nüfus, iç ve dış siyaseti belirleyen ve etkileyen unsurların başında gelir. Meselâ, savaşlardan sonra ortaya çıkan eksik nüfus meselesini halletmek amacıyla çeşitli önlemler alınarak, belirli bir nüfusa siyaseti izlenir. Türkiye'nin I. Dünya Savaşı öncesinde, yaklaşık olarak, nüfusu on altı milyondur.⁵³ Bunun % 80.91'i Müslüman, % 19'u gayrimüslim idi. Birinci Dünya Savaşı süresince yaklaşık üç milyon kişi seferber olmuş, bunun önemli bir kısmı silâh altına alınmış, üç buçuk milyon kişi malarya, dizanteri ve tifüs gibi hastalıklara marûz kalmıştır.⁵⁴ Savaş süresince, Türk nüfus kaybı iki milyon civarında olmuştur. Millî Mücadele'de şehit ve kayıp sayısı ise, elli-altmış bin kadardı. Sonuç olarak, Türkiye'nin nüfusu, 1923 yılına kadar, on üç milyona geriledi.⁵⁵

Aslında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi öncesi Millî Mücadele sırasında, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan bir tanesi de iç göç olayıydı. I. Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları yerler işgâle uğrayıp, katliam ile karşı karşıya kalan Doğu bölgesi halkından pek çok kimse, daha güvenli olan iç kesimlere göç etmek zorunda kaldı. Tarihimizde, "Vilâyet-i Şarkîye" diye adlandırılan bu kesim daha çok Ankara, Sivas, İzmir, Aydın ve İstanbul gibi şehirlerimizde yoğunlaşmışlardı. Bunların sahip oldukları mallar genelde yağma ve yıkıma uğradıkları için oldukça zor şartlarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlar, ayakta kalabilmek için devletin yardımına ihtiyaç

⁵¹ Kral Aleksandar 6 Ocak 1929'da parlamentoyu feshederek bütün siyasî partilerin, dernek ve örgütlerin faaliyetini yasakladı. 1921 tarihli Vidovdan Anayasası yürürlükten kaldırıldı. Basın özgürlüğü kısıtlandı. Devlet güvenliğini koruma amacıyla, Devleti Koruma Yasası" düzenlendi ve devlet düzenine karşı geleceklerin yirmi yıl'hapis ve ölüm ile cezalandırılacakları bildirildi. Vladimir Dedijer, *History of Yugoslavia*, Mc Graw&Hill, New York, 1974, s. 541; Glenn, *a.g.e.*, s. 351.

⁵² Çengiç, *a.g.e.*, s. 38.

⁵³ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, II, Ankara, 1996, s. 65.

⁵⁴ Vedat Eldem, *Harp ve Müteke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 65.

⁵⁵ Behar, *a.g.e.*, s. 65.

duymuşlardı. Ülkenin bu alanda karşı karşıya kaldığı sıkıntılar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâle uğramasının neden olduğu iç ve dış göç hareketi yüzünden daha da artmıştı. Millî Mücadele sırasında iskân işlerinin daha düzgün yürütmesini sağlamak amacıyla, göçmen işlerinin, Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Muhacirîn Müdüriyeti tarafından yürütülmesine karar verildi.⁵⁶ 1924 ilâ 1925 yılları arasında da Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile bir milyonu aşkın Rum nüfus Anadolu'dan göç etti. Savaşlar, hastalıklar ve göçler ile yaşanan nüfus kaybı, ülkenin şehir ile köy nüfusu arasındaki dengesini bozduğu gibi, iktisadî alanda da bir işgücü kaybı yaşanmıştır. Mustafa Kemal, Türkiye'nin içinde bulunduğu eksik nüfus sorununa ilişkin görüşlerini, 16/17 Ocak 1923 tarihinde, gazetecilerle yaptığı görüşmeler sırasında, ülkenin savaşlarla büyük kayıplar verdiği ve sonuç itibariyle de Türkiye'nin eksik nüfus meselesiyle karşı karşıya olduğu şeklinde ifade etmiştir.⁵⁷ Yine bu görüşmede, Mustafa Kemal nüfus sorununu çözmek için izlenecek siyasetin ana hatlarını da çizmiştir. Buna göre, toplumun sağlık meselelerini çözmeye yönelik önlemler alınmalıydı ve bu konuda, gerekirse dışarıdan uzman getirilmeliydi; ayrıca, emek açığı da makineleşme ile kapatılmalıydı. Öyle anlaşılıyor ki, yeni devletin iktisadî-askerî gücünün artırılması için, dışarıdan muhacir getirilmesinin uygun bir çözüm yolu olacağı düşünülmekteydi.⁵⁸ Bunun için de öncelik, Balkan Türklerine verilmeliydi.⁵⁹ Nitekim bu düşünce, Ocak 1923'te İzmit'te Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından şu cümlelerle dile getirilmişti: "...nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır(...)Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa oradan da getireceğiz. Fakat bence Garbî Trakya'dan Türkleri kâmilten nakletmek lazımdır."⁶⁰

1923'ten 1930'lu yılların başına kadar geçen dönemde, Türk dış siyasetinde ikili antlaşmalarla güvence altına alınan ülke sınırlarına sahip olabilmek ve Lozan Barış Antlaşması ile belirlenen durumun korunması öncelik kazanmıştır. Bu amaçla, Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'ndan hemen sonra yabancı devletler ile uzun süreden beri kesilmiş olan ilişkilerini yeniden canlandırmak için, ikili dostluk antlaşmaları imzaladı. Yapılan antlaşmalar,

⁵⁶ Bkz. *Düstur*, Tertip 3, C. II, Ankara, 1953, s. 53. Daha sonra yapılan bir düzenleme ile yürürlük tarihi, 15 Haziran 1337 tarihi olarak belirlenmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s. 57.

⁵⁷ *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, yay. haz. Arı İnan, Ankara, 1996, s. 54.

⁵⁸ Emgili, "Balkanlar'dan...", s. 501.

⁵⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 54.

genelde karşılıklı dostluk, iyi komşuluk gibi iyi niyet beyanları içermekteydi.⁶¹ Söz konusu milletlerarası açılım çerçevesinde, Balkan ülkeleri ile de yapılan dostluk antlaşmalarından ayrı olarak, “*Tarafsızlık, Güvenlik*” ve benzeri adlar altında antlaşmalar da yapıldı.⁶² Bu antlaşmalar arasında, Yugoslavya ile 28 Ekim 1925’te Ankara’da imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması⁶³ da vardı. Kısacası, Türkiye, 1929 yılına doğru, bütün Balkan Devletleri ile ilişkilerini düzeltmiş ve Balkanlar’da işbirliği yapılması için gerekli ortamı hazırlamıştı.⁶⁴ Cumhuriyet Türkiye’si, her ne kadar millî devlet olarak kurulmuş olsa da, nüfus teşkili açısından içerisinde farklılıklar barındıran bir yapıya sahipti. Bu yüzden, Türkiye Cumhuriyeti, millî devlet sürecini tamamlamaya çalışırken, içtimaî, iktisadî ve siyasî alanlarda var olan meselelerinin bir kısmını “iskân” siyaseti ile çözümlenmeye çalışmıştır.⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin millî devlet inşâsı sürecinin ilk hedefi, nüfusun nicelik olarak, Türk-Müslüman olmasını sağlamaktı. İkinci hedef ise, farklı kültürlerle sahip insanların, aynı kültür ortamı içinde hemhâl olmasını sağlamak idi.

Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde iç ve dış göç olmak üzere iki tür iskân meselesi ile karşılaşmıştır. Bunlardan ilki Lozan Antlaşması sonrasında Yunanistan’la yapılan zorunlu nüfus değişimi ve bu süreçte ve sonrasında Balkan ülkelerinden; Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerden yaşanan göçtü. Bunlar, kişilerin iradeleri doğrultusunda meydana gelen göçlerdi. İkincisi ise Cumhuriyetin karşılaştığı Doğu Anadolu isyanlarında zorunlu nüfus değişimlerini çözüm olarak görmesinden kaynaklanan ülke içi göç ile yer değiştirenlerdi.

Böylece, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’ye yönelik büyük göç dalgası, 1923’ten sonra yaşanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile meydana gelen mecburî göçten kaynaklanmıştır. Bu dönemde, iskân ile ilgili düzenlemelerde, önceliğin mübadillerde olmasından dolayı, diğer muhacirlerin

⁶¹ Türkiye, 1923-1937 yılları arasında, toplam 26 ülke ile Dostluk Antlaşması imzalamıştı. Bu ülkeler arasında, Arnavutluk, Bulgaristan ve sonradan adı Yugoslavya olacak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı vardı. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 253-258.

⁶² Öztürk, *a.g.m.*, s. 9.

⁶³ Barış ve Dostluk Antlaşması, TBMM’de 702 sayılı kanun ile kabul edilmiş ve 16 Şubat 1926’da yürürlüğe girmiştir. *Düstur*, Tertip 3, C. 7, Ankara, 1925, s. 322-325; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM)*, Devre: 2, İçtima: 3, C. 20, 31.12.1925, s. 316.

⁶⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1989, s. 99.

⁶⁵ Bkz. *Düstur*, Tertip 3, C. II, Ankara, 1953, s. 53. Daha sonra yapılan bir düzenleme ile yürürlük tarihi, 15 Haziran 1337 tarihi olarak belirlenmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s. 57.

iskânlarının nasıl gerçekleştirileceği ve Boşnakların kabûl, sevk ve iskân süreçlerinde karşılaşılan sosyal, iktisadî ve siyasi meselelerin çözümünde, Türkiye'nin nasıl bir çalışma izleyeceği çok önemli olmuştur.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, dağılmış bulunan Osmanlı Devleti'nin eski topraklarında kalan Müslüman halk ile yakından ilgilenmekteydi.⁶⁶ Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmada, I. Dünya Savaşı sonunda SHS Krallığı'nın içinde büyük bir İslâm kitlesinin olduğunu belirtmekte ve "...Bu hükûmet içinde bulunan dindaşlarımızın bugünkü durumumuza ilgisiz ve seyirci kalacakları zannedilemez"⁶⁷ diyerek, krallık içindeki Müslüman halkın Türkiye ile bağlarının devam edeceğini belirtmekteydi.

Böylece Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı idaresi altında siyasi, iktisadî ve kültürel sıkıntılar yaşayan Boşnakların Türkiye'ye göçleri ve iskân edilmeleri Türkiye Cumhuriyeti için önemli olmuştur.

Bu arada Belgrad'daki Türk temsilcisi İsmail Canbolat, Sırp Başbakanı Nikola Paşiç ile görüşerek, Müslüman halka yönelik kötü muamelenin, Sırbistan'ın içinde bulunduğu durumda, düşüncesizce bir davranış olduğunu belirtmiştir. Bulgarlar gibi düşmanları varken, buna Türklerin de eklenmesinin yararlarına olmayacağını belirterek, Türkiye'nin Müslümanların arkasında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Avusturya-Macaristan idaresindeki Bosna-Hersek Müslümanlarını örnek vererek, iyi muamele gösterildiğinde Müslüman halkın da yönetime sadık kalacağını söylemiştir.⁶⁸

Türkiye'ye gelen muhacirlerin iskânını, 1923-1934 ve 1934-1938 dönemleri diye iki ayrı kesitte incelemek gerekmektedir. Çünkü, iskân edilen muhacirlerin konumu, böyle bir ayrımı zorunlu kılmaktadır. İlk dönemde, muhacirler çoğunlukla "serbest göçmen" olarak kabûl edilmişken, ikinci dönemde gelenler "iskânlı" konumda işlem görmüşlerdir. Yerleşmek üzere, Türkiye'ye tek başına veya topluluk hâlinde gelen Boşnak Muhacirler Dâhiliye Vekâleti'nin emri ile kabûl olunuyorlardı. Bu kimselere muhacir deniyordu. Bunun yanı sıra,

⁶⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 495, 499-500.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C. 18 (1.3.1922). Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu bir husus; "bugünkü sınırlarımız dışında, başka ellerde, başka siyasi zümrelerle isteyerek ya da istemeyerek kader ortaklığı yapmış, bizimle dil, ırk ve menşee birliğine sahip, yakın uzak tarih ve ahlâk yakınlığı görülen Türk topluluklarının durumu şu sözleri, 'tarihin bir hadisesinin bir neticesidir ve Türk milleti için elim bir hatıradır. Fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekkülündeki asaleti, dayanışmayı asla ihlâl edemez'" diyerek, izlenecek siyaseti de açıklamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C. 2, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1981, s. 11.

⁶⁸ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası 2 Cilt (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, haz. Dışişleri Bakanlığı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1992, s. 506.

kimlerin ve hangi memleket halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı, İcra Vekilleri Heyeti'nce kararlaştırılmaktaydı.⁶⁹

Muhacirler, Türkiye sınırına girdikleri yerde en yetkili mülkiye memurundan “muhacir kâğıdı” almak ve bir vatandaşlık beyannâmesi imzalamak mecburiyetindeydi. Muhacir kâğıdı, geçici doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl süre ile geçerli olurdu. Muhacir kâğıdı alanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hemen vatandaşlığa alınırlardı. Daha sora, bu muhacirler, o mıntıkanın doktoru tarafından muayene edilirdi. Muayene edilmiş olmadıkça da, serbest iskân isteseler bile, bir yere sevk edilmezlerdi.⁷⁰

Yeni devletin temellerinin atıldığı ve bütçe imkânlarının oldukça sınırlı olduğu bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti, Mübadele İmâr ve İskân Vekâleti'ni mübadillerin göçü ve iskânı için seferber etmiş durumdaydı. Dolayısıyla, bu şartlar altında, Yunanistan ve diğer mübadeleye tâbî bölgeler dışında Balkan ülkelerinden gelecek Boşnakların iskân işlemlerinin devlet eliyle yürütülmesi pek de imkân dâhilinde değildi.⁷¹ SHS Krallığı'nın yönetiminde yaşayan Boşnakların, özellikle 1919 Tarım Reformu'nun yarattığı fakirleşme, Şahoviçi katliamı (1924) ve genel olarak can güvenliğinin kalmaması gibi sebeplerle, kitlesel olmamakla birlikte, Türkiye'ye göçleri olmuştur. Bu göçlerin, mübadele ile aynı tarihlerde olmasından ötürü, Boşnakların iskân süreçleri, devletin sınırlı yardımı ile olmakta ve gecikmekteydi. Bu yüzden, yukarıda da ifade edildiği üzere, bu dönemde Balkanlar'dan gelecek muhacirler için “serbest göçmen” olma, diğer bir ifadeyle iskân hakkı talep etmeme şartı koşulmuş ve bu şartı kabûl edenlere ülkeye yerleşme izni verilmiştir.⁷² Yunanistan'dan ayrılanların hepsinin mübadele sözleşmesi kapsamında yer alan kişilerden oluştuğunu söylemek de hayli güçtür. Türkiye'nin tüm göçmenlere bedava toprak dağıtacağına dair haberin yayılması üzerine, birçok Yugoslavya Müslümanı, mübadeleye dâhil olabilmek için, Selânik'e gelerek Türkiye'ye göç etmişti.

⁶⁹ Türkiye'ye yerleşmek amacıyla değil de, bir zorunluluk sonucunda geçici olarak oturmak için sığınanlara ise mülteci deniyordu. Ancak, bunlar Türkiye'ye yerleşmek isterlerse ve bunu yazılı olarak buldukları yerin hükûmetine bildirirlerse, muhacir muamelesi görüyorlardı. Yapılan anlaşmalara bağlı olarak millî sınırlarımız dışında kalan bölgelerden göç ve iltica edenlerin mülteci ve göçmen sayılmaları İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Mart 1338 (1922) tarihli içtimamında kabûl edilmiştir. Bkz. BCA, B.K.K., 030.18.01.01/4.51.16, s. 1460, Ek. 97-21, 8.3.1922.

⁷⁰ *Düstur*, Tertib 3, C. 16, Ankara, 1934, s. 1460, Ek. 97-21, 8.3.1922.

⁷¹ Bu konuda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1935'te şu ifadeleri kullanmıştı: “...Devlet bütçesinin darlığı ve buhranlar bu işe [göç ve iskân] daha fazla ehemmiyet vermemize mani oldu...” bkz. TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İçtima: 1, C. 6, s. 78.

⁷² BCA, 272.0.0.12/56.143.34; BCA, 272.0.0.14/77.40.6; BCA, 272.0.0.12/55.140.12.

Durumun karmaşıklığı, Karma Komisyon'un işini daha da güçleştirmiş ve gemi kaptanlarına bu kişileri taşımamaları emredilmişti.⁷³

1925 tarihinde yayımlanan bir kararnâme uyarınca, muhacirlerin sevki, beslenmesi, iskân ettirilecek meskenlerin tamiri, inşâsı ve kişilerin iskânlarının icrası en büyük mülkî memurun onayı ile iskân müdürü veya memurları tarafından gerçekleştirilmişti. Ortaya çıkan anlaşmazlıklar, en büyük mülkî memurun başkanlığında, defterdar, iskân, ziraat ve tapu müdür veya memurlarından oluşacak bir komisyon tarafından çözümleniyordu.⁷⁴ Mübadele kapsamı dışında gelecek muhacirlerin ülkeye giriş yaparken hayatlarını idame ettirecek bâzı maddî imkânlarını da beraberlerinde getirmeleri gerekiyordu. Zâten, hükûmetin de bu hususu gelecek muhacirlere ön şart olarak sunduğu tespit edilmektedir. Meselâ, Ekim 1925'te Yugoslavya ile imzalanan Türkiye-Yugoslavya Dostluk Antlaşması, Yugoslavya'daki Türklerin hiçbir kısıtlamaya tâbî tutulmaksızın Anadolu'ya serbestçe göç etmeleri kararlaştırılmışsa da, Türkiye Hükûmeti aldığı bir kararla Bulgaristan'dan gelen göçmenler gibi Yugoslavya'dan gelenlerin de beraberinde belli miktarda bir para bulundurmasını istemekteydi.⁷⁵

Boşnakların Türkiye'ye göçlerinde, daha önce açıkladığımız üzere, hem iktisadî, hem de siyasî birtakım sebeplerin onları göçe mecbur bıraktığı bilinmektedir. SHS Krallığı'nın karşı olan uygulamalarından kaçarak, Türkiye'ye gelen Boşnak Hasan Babayiğit'in anlatısından da, o dönemde, Müslümanların yaşadığı siyasî sıkıntıları ve Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etme kararını nasıl aldıklarını öğrenebiliyoruz:

"1918 senesinde dedemi ve bir amcamı Sırp komitacıları şehit ettiler, namaz kılarken. Bir amcam da gönüllü olarak padişahın topladığı orduya katıldı, Anadolu'ya harbe geldi. Hattâ o amcam daha sonra Konya Delibaş isyanını bastırmak için çavuş idi. Orada şehit edildi. Orda can güvenliği kalmayınca babam tarafı bütün hepsi göçe niyetleniyor. Hattâ bir annem var kimsesi gelmiyor, buraya. Hattâ dedem, 'kızım sen kal istersen diyor' annem de, 'benim yerim kocamın yanı diyor' geliyor. Annem tek geliyor, bütün ailesi orda kalıyor. Çok büyük özlem Türkiye'ye. 1925 senesinde tabî o zaman Cumhuriyet de kurulmuş. Atatürk aşkıyla! bir gazi sevgisi vardı, Türkiye'ye geliyorlar."⁷⁶

⁷³ Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 34.

⁷⁴ *İskân Tarihçesi*, ss. 57-58.

⁷⁵ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.14/77.40.6.

⁷⁶ Hasan Babayiğit'in anlatısı, *Göç Hikâyeleri Belgeseli*, 2 Bölüm, (<http://www.balkanskidom.com/showthread.php?t=1859>).

Türkiye'ye göçmen kabûl ederken bâzı şartlar aranıyordu ve bu soyundan veya Türk kültürüne bağlı olma şartıydı. Türk soyundan veya kültüründen olmayanların Türkiye'de yerleşmesine izin verilmemekteydi.⁷⁷ Türk kültürüne bağlı olanların kabûl edilmesinde, Dâhiliye Vekâleti'nin izni şarttı. Ancak, buna rağmen bâzı bölgelere vekâletten habersiz ve izinsiz yerleşenler oluyordu. Bir grup Boşnak'ın izinsiz olarak Çatalca'da bulunduğu tespit edilince bununla ilgili gerekli işlemlere başlanmış,⁷⁸ muhacirlerin "livâ dâhilinde hâlen serpiştirme suretiyle de olmuş iskânları muvâfık olmayacağından bunların şimdiden Anadolu'nun münâsip mahallerine sevklarının" uygun olacağı Çatalca mutasarrıflığınca ifade edilmekteydi.⁷⁹ Bu muhacirlerden, henüz iskân edilmemiş olan, Boşnak ve Arnavut muhacirlerin livâ dâhilindeki çeşitli köylere zorla yerleşmeye çalıştıkları, bu livâda yaşanan gelişmeler karşısında, bir an evvel çözüm bulunması için ne yapılması gerektiği vekâlete sorulmuş,⁸⁰ neticede bu muhacirlerin Anadolu'nun çeşitli yerleşim birimlerine sevkları yapılmıştı.⁸¹

Muhacirlerin iskân edilmeleri sürecinde, çiftçi kesimin ziraatla meşgul olarak geçimlerini sağlayabileceği yerleşim birimlerine yerleştirilmesi esas alınmaktaydı. Türkiye karşı karşıya kaldığı büyük göçle mübadele göçmenlerini yerleştirmek ve üretici konuma getirmek için imkânlarını kullanmıştır. Bununla ilgili vilâyetler ve göç işleriyle ilgili makamlar arasında yazışmalar yapılmış, muhacirlerin mesleklerinin tespit edilmesiyle uygun iskân alanları bulunmaya çalışılmıştır.⁸²

Verimli arazi yokluğu sebebiyle, 1923 yılında Boşnakların iskân edilemediği Ankara'da, şartların değişmesine bağlı olarak, 1923 yılında, Ayaş kazâsına 15 hâne içinde 48 nüfus Boşnak iskân edilmiştir. Yine, Ankara

⁷⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye gelmek isteyen muhacirlerin kabûlüne ayrıntılı araştırmalar ile karar verilmekteydi. Meselâ, Arnavutluk'un Çamlık kısmından Arnavut ırkından kimsenin nakline izin verilmemesi gibi bilgiler mevcuttur. Bkz. BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.11/16.67.10, 10.9.1923. Yugoslavya arşiv kayıtlarında da, bu dönemde muhacirlerin kabûlünde Türk Hükûmeti'nin seçici davrandığı, 1925 yılında Yugoslavya'dan gelmek isteyen bir kısım Arnavut muhacirin pasaportları onaylanmazken, 30.000 "Sırp Müslüman" kabûl edeceği bilgisi yer almaktadır. AJ, 370-9-42, pp. 496/9, 511/3, 518, 524/5, 532, 534, 544, 549, 551, 559.

⁷⁸ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.11/16.67.2, 9.08.1923.

⁷⁹ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.11/16.66.1, 22.04.1923.

⁸⁰ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.11/16.67.2, 29.07.1923.

⁸¹ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.11/16.67.2, 9.08.1923.

⁸² BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.11/17.78.2, 26.02.1924, s. 2.

Polatlı'ya bağlı iki karyeye eskiden gelen Boşnakların yanına, 1926'da yeni gelen 312 Boşnak muhacirin daha iskânları gerçekleştirilmiştir.⁸³

	Boşnak Muhacirlerin Yerleştirildiği Köyler	Erkek	Kadın	Hâne	Toplam
ANKARA (POLATLI)	Fevziye Karyesi	98	89	36	187
	Selimiye Karyesi	63	62	40	125

Tablo 1: Ankara Polatlı'ya İskân Edilen Boşnaklar

İskân kanununa göre, muhacirlerden öncelikle iskân yardımı talep etmediklerine dair bir taahhüt senedi alınmakta ve bundan sonra kendilerine yerleşme hakkı verilmekteydi. Hükûmet çoğunlukla iskân mıntikasının neresi olacağına karışmamakta, muhacirlere bu noktada serbestiyet tanınmaktaydı.⁸⁴

Raporlara göre, muhacirlerin büyük bir çoğunluğu, yeterli maddî imkâna sahip olmadığı hâlde, sırf ülkeye girebilmek için iskân yardımına ihtiyacı olmadığına dair taahhüt senedi vermekte, ancak bir süre sonra bunlar muhtaç duruma düşmekteydiler. Raporlarda, muhacirlerin ev, arazi ve tohumluk talebinde buldukları dile getirilmektedir.⁸⁵

Balkan Savaşı sonrası gelerek yerleşmiş fakat iskân görmemiş olanlar ile kimsesizlerin iskânı da devlet tarafından yapılmaktaydı. Dâhiliye Vekâleti İskân

⁸³ BCA, T.İ.G.M., 272.65/5.5.4, 23.03.1926.

⁸⁴ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.12/58.154.18, 28.03.1926. Bu uygulama Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya'dan gelen tüm muhacirleri kapsamaktaydı.

⁸⁵ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.12/58.154.18, 28.03.1926.

Müdüriyeti Umumîyesi'nin muhacirlerin nerede tescil ve iskân edileceklerine dair valiliklere gönderdiği cetvellerde, yeni gelen muhacirlerin yanı sıra Balkan Savaşı ve sonrasında gelerek henüz iskân muamelesi görmemiş muhacirlerin de yer aldığı görülmekteydi.⁸⁶ Bu gibi muhacirlerin iskân işlemlerinin nasıl tamamlanacağı, 1926 tarihli ve 885 sayılı İskân Kanunu'nda yer alan şu maddeye göre belirlenmişti:⁸⁷

“Balkan Harbi'nin tarih-i ilânından sonra Türkiye'ye gelip de elan tescil edilmemiş olan muhacir ve mülteciler işbu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay ve muhtaç olup da henüz iskân görmemiş olanlar, yine mezkûr tarihten itibaren bir sene zarfında işbu kanunun tarih-i neşrinden sonra gelip de tarih-i muvasalatlarından itibaren üç ay zarfında tescil ve iskânlarını talep etmedikleri takdirde işbu kanunun bahşeylediği hukuktan istifade edemezler.”

1925'te Yugoslavya'nın Yeni Pazar, Taşlıca ve Akova şehirlerinden gelen bir kısım Boşnak muhacirin iskân yerleri, ancak 1926'da belirlenebilmişti. Bu şekilde, 7 hânedeki 35 muhacir Adana'nın Misis (Ceyhan) nahiyesinin Şevketiye karyesinde iskân edilmiştir.⁸⁸ Şahoviçi yerleşiminde yaşanan katliamdan bir yıl sonra 1925'te Türkiye'ye gelen Akova, Siyenisa ve Yeni Pazar doğumlu Boşnaklar, Kırklareli'nin Vize ilçesinde bulunan Aksicim köyüne iskân edilmişlerdi.

Muhacirler iskân edilirken ailelerin bir arada yerleştirilmesi ve akrabaların bütünlüğü sağlanmaya çalışılmış ve bu amaçla da birçok muhacirin akrabalarının yanına yerleştirilmesine dikkat edilmiştir.⁸⁹ Meselâ, 1927 yılında iskân edilen bâzı ailelerin, Bosna'dan gelen diğer fertlerinin, eşlerinin veya diğer yakınlarının yanlarına yerleştirilme talebi devlet tarafından kabûl edilmekte ve isteklerine öncelik tanınmaktaydı.⁹⁰ Böylece, muhacirlerin yeni vatanlarına uyum süreci kolaylaşmış ve Boşnaklar bir nebze de olsa göç sıkıntılarını aşabilmişlerdir.

⁸⁶ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.14./77.36.10, 2.09.1925.

⁸⁷ “31 Mayıs 1926 tarihli İskân Kanunu”, Kanun No: 885, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 1926, *İskân Mevzuatı*, s. 30-32; *Düstur*, Tertip 3, C. 7, Ankara, 1944; BCA, 272.00.0.12/58.158.14, 15.09.1926.

⁸⁸ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.12./50.106.38, 23.11.1926.

⁸⁹ BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.12/58.154.18, 7.03.1928, s. 3. Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti'nden Erkân-ı Harbiye Aliye Riyaseti'ne ve Edirne vilâyetine gönderilmiştir.

⁹⁰ 1927 yılında Saraybosna'dan gelen Fatma Hanım'ın, daha önceki bir tarihte göç ederek Eskişehir'e yerleştirilmiş bulunan eşinin yanında iskân talebinde bulunması üzerine, Eskişehir'de yerleştirilmiştir. BCA, T.İ.G.M., 272.0.0.12./52.117.26, 08.03.1927. Meselâ, bu uygulamaya verebileceğimiz diğer örnekler; 1917'de gelen diğer bir Boşnak muhacirin Kandıra'da, bir diğer muhacirin de isteği doğrultusunda Çatalca'da bulunan babasının yanına yerleştirilmesidir. BCA, T.İ.G.M., 272.14/77.39.3, 2 Teşrin-i sâni 1925; BCA, T.İ.G.M., 272.14/77.36.10, 2.09.1925.

1927 nüfus sayımında, Türkiye’de bulunan Yugoslavya doğumlu nüfusun sayısı, 23.750 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun büyük kısmı İstanbul, Bursa, İzmir, Balıkesir, Kocaeli, Manisa, Edirne gibi illerde yerleştirilmişti.⁹¹ Ancak, belirtilmesi gereken şu ki, bu muhacirlerin bir kısmını, Cumhuriyet’in ilânından önce gelenler de oluşturmaktaydı.

Yugoslavya’nın Tikveş, Usturumca, Köprülü ve Manastır çevresinden pek çok halkın Türkiye’ye geleceği ve Ekim 1929’a kadar oraların tamamen boşalacağı bilgileri gün geçtikçe Türkiye’ye ulaşmaktaydı. İskân bütçesinin bu bölgelerden gelenlerin masraflarını karşılamaya yetecek miktarda olmaması nedeniyle, gelmek isteyenlere Türkiye Devleti tarafından maddî bir yardımda bulunulamayacaktı. Bu nedenle de yeni bir düzenlemeye gidildi, muhacirleri vatandaşlığa alma şartları düzenlendi.⁹² Bu muhacirlerden yardıma muhtaç olanların sefaletе düşmemesi için pasaportlarının vize ettirilmeyip, yalnız hükûmetten bir şey istemeyecek, gayri muhtaç olan ve Türk unsuruna mensup bulunanların arzu ettikleri yerlerde oturması ve öncelikle ticaret ile uğraşanlara kolaylık gösterilmesi kararlaştırılmıştı.⁹³

Muhacirlere ilişkin istatistikî verilere, Muhacirîn Komisyonu’nca oluşturulan, iskân cetvellerinden ulaşılabilmektedir. Yugoslavya doğumlu nüfus içinde, Türkiye’ye göç etmiş olan Boşnak muhacir sayısını kesin rakamlarla ifade etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü, kayıtların çoğunda, muhacirlerin geldikleri yerin Yugoslavya diye belirtilmiş olması, Boşnak muhacirlerin toplam sayısına ulaşmada problem yaratmaktadır. Ancak, arşiv kayıtlarında, çeşitli yıllarda Türkiye’ye yerleştirilen Yugoslavya muhacirlerine ait belgelerin tek tek incelenmesi sırasında, Boşnak ya da Bosnalı şeklindeki bilgiler ile muhacirlerin arazi, ev, yerleşim yerlerine ilişkin cetvellerdeki bilgiler esas alınmıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak da, Boşnakların Türkiye’deki iskân süreçleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁹¹ D.İ.E.Y., C. 4, Ankara, 1931, s. 68-69. BCA, M.G.M., 030.10.0.0/81.531.8, S.16211/5996, D. 81/49, 24.6.1935.

⁹² Vladan Jovanović, “İseljavanje Muslimana iz Vardarske Banovine: İzmeđu Stihije i Državne Akcije”, *Pisati istoriju Jugoslavije: Videnje Srpskog Faktora*, Beograd, 2007, s. 88.

⁹³ BCA, B.K.K., 030.10.0.0/250.691.9, D. 4327, 28.5.1929.

Vilâyet-Livâ	Kaza-Karye	Boşnak Sayısı	Toplam	Tarih
İzmir Vilâyeti	Merkez	111		19.03.1923
	Karaburun	50		
	?	230		
	Kuşadası	5		
	?	14		
	Çeşme	480		
	Ödemiş	77		
		132		
		7		
		Tire	25	
	Foça	315	1446	
Kocaeli Livâsı	Adapazarı	6687		Mart 1923
	Karamürsel	19104		
	Kandıra	48	8639	
Konya Vilâyeti	Merkez	1291	1291	
	Ereğli			
	Akşehir			
Bursa (Ertuğrul Livâsı)	Yenişehir	160		01.02.1923
	İnegöl	1203 (Erkek) 1351 (Kadın)	2714	
İstanbul Vilâyeti	Sakrıköy (Viranbosta Karyesi)	8 (Erkek) 10 (Kadın)	18	
	Kâğıdhâne	12 (Erkek) 7 (Kadın)	19	

Çorum Livâsı	Hüseyin Ayater'in Kal'a Hisar	300 (Erkek) 5 (Kadın)	305	28.12.1923
		Toplam	14.432	25.01.1923

Tablo 2: 1923'te Türkiye'ye Gelen Boşnak Muhacir Sayısı

Tablodan da anlaşılacağı üzere en çok Boşnak muhacir göçü Marmara Bölgesi'ne olmuştur. Bununla beraber diğer bölgelere de dönemin şartlarına göre göç olmuştur. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin de bu göçleri teşvik etmesiyle, Türkiye'ye Yugoslavya'dan göçler devam etmişti.⁹⁴ Cevat Geray'ın tespitlerine göre 1923-1938 arasındaki dönemde Yugoslavya'dan 111.273 göçmen Türkiye'ye gelmiştir.⁹⁵ Türkiye'ye gelen muhacirlerin, mübadillerin yanı sıra, bütün nüfusun sağlıklı ve üretici bir hâlde çoğalması konusunda çeşitli önlemler alınmıştır.

Sonuç

Öteden beri, çevre ülkelerinde yaşayan İslâvlar, Boşnaklar'ın kendilerinin millî bir parçası olduğu iddiasını durmaksızın ileri sürerek bunu zorla benimsetmeğe çalışmış ve bu uğurda savaş, işgâl, siyasî baskı, beyin yıkama, zorla din değiştirme, göç ettirme, kundaklama, göçmen getirme, mallara el koyma, hapis, öldürme, soykırım vs yöntemler pervasızca uygulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919 yılında Versay'da toplanan sömürgeciler, daha sonra Yugoslavya olarak ad alacak bir devlet kurdular ve idaresini Sırlar'a verdiler. Bosna da bu yeni devletin bir parçası oldu. İşbu devletin kuruluşu Versay'da olgunlaştırılırken, Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler, kurulacak devletin şekli, işleyişi ve halkların hakları konularında kendi aralarında müzakerelerde bulunmakta idiler. Ancak, o zamanlar, Boşnaklar'a söz hakkı verilmemiştir. Bu müzakerelerden birisinde, önde gelen Hırvat siyasetçilerin birisi ve Yugoslavya'nın kuruluşundaki belgelerde Nikola Paşiç'in yanı sıra imzası bulunan Ante Tırumbiç, Sırbistan Başbakanı Sitoyan Pirotiç'e "Bosna'yı ne yapacaksınız?" diye sorunca, Pirotiç'in cevabı şu olmuş: "*Bosna'yı bize bırakın; bizim Bosna ile ilgili kolay bir çözümümüz var. Ordumuz Dirina nehrini geçer geçmez Türkler'e (Boşnaklar'a) 24 saat, en çok 48 saat süre verilecektir. Daha önce Sırbistan'da yapmış olduğumuz üzere, verilen süre içerisinde dedelerinin dinine dönmeyenleri tümü kesilecektir.*" Nitekim, düşündükleri canavarlıkları daha

⁹⁴ Önder Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları(1923-1938)", *Atatürk Yolu*, S. 43, Bahar 2009, ss. 473-490.

⁹⁵ Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara, 1962, Ek: Tablo 2.

sonraları sürekli olarak icra ettiler; “*Sirebrenisa Soykırımı*” bunun son örneğidir. Yugoslavya Krallığı’nda, Avusturya-Macaristan döneminde Boşnaklar’a ve ülkedeki bütün Müslümanlar’a edilen zulüm artarak devam etti. Meselâ, “*Şahoviçi Katliamı’nda*” bütün bir yerleşim birimi yok edildi. Bu yaşanan siyasî, sosyal ve iktisadî baskılar neticesinde Boşnakların yüz yılı aşkın süren göçleri meydana gelmiştir.

19. yüzyılın sonlarında dünyanın çeşitli yerlerine göç etmek zorunda kalan Boşnaklar, tedrici olarak başta Osmanlı topraklarına 20. yüzyılda Anadolu’ya göçmüşlerdir. Sonradan kurulan Sırp-Hırvat-Sloven dönemi siyaseti anti-İslamcı bir politika gütmüştür. Boşnaklara yönelik uygulanan göç politikası Boşnaklar üzerinde derin tahribatlara sebep olmuştur. Uygulanan ağır yaptırımlar ile birçok Boşnak vatandaş hayatını kaybetmiştir. Geri kalanları ise zorunlu olarak göçmen sıfatıyla güvenebilecekleri ve sığınacakları yerlere gitmişlerdir. İşte bu yerlerden en önemlisi de Türkiye olmuştur. Özellikle bu yıllarda Boşnaklar, Türk ve Anadolu insanına din ve kültürel bağ ile bağlanmışlar, Türkiye’ye kısa sürede uyum sağlamışlardır. Bugün bile o dönemden göçen insanların torunları Türkiye sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. İstanbul, Ankara, İzmir, Sakarya, Adana, Sivas, Kütahya, Karamürsel, Bursa sınırlarında çokça Boşnak vatandaş yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Toprak İskân Genel Müdürlüğü (T.İ.G.M),
BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Evrakı (B.K.K.).

2. Yabancı Arşivler

Arhiv Grada Sarajevo (AGS),

Arhiv Yugoslavia (AJ).

3. Resmi Yayınlar

D.İ.E.Y., C. 4, Ankara, 1931.

Düstur, III. Tertip, C. 5, Ankara, 1969.

Düstur, Tertip 3, C. 16, Ankara, 1934, Ek. 97-21, 8.3.1922.

Düstur, Tertip 3, C. 5, Ankara, 1969.

Düstur, Tertip 3, C. 5, İstanbul 1322 (1917).

Düstur, Tertip 3, C. 2, Ankara, 1953.

Düstur, Tertip, 3, C. 7, Ankara, 1925.

Lozan Sulh Muahadenamesi MukaveleNamesi 24 Temmuz 1339-1923.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM), Devre: 2, İçtima: 3, C. 20, 31.12.1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: I, C. 18 (1.3.1922).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: I, C. 3, Ankara, 1975.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, İçtima: I, C. 6.

4. Gazeteler

Akşam, 30 Ocak 1923.

Cumhuriyet, 30 Ocak 1923.

Cumhuriyet, 5 Kanûn-ı sâni 1929.

Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ocak 1923.

5.Araştırma Eserler

- ALP, İlker, "1990'larda Yugoslavya ve Bosna-Hersek", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, s.1, Ocak-2011, s.1-50.
- ALP, İlker, "Soğuk Savaş Sonrasında Sancak'taki Gelişmelere Dair Bir Değerlendirme", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute*, Cilt/Volume 6, Sayı/Number 2, Aralık/December 2017, ss. 227-260.
- ARI, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 23, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, Mart 1992.
- ARI, Kemal, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası", *Toplumsal Tarih*, S. 191, Kasım 2003.
- Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Söylev ve Demeçler*, C. 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası 2 Cilt (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, haz. Dışişleri Bakanlığı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1992.
- BEHAR, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, II, Ankara, 1996.
- BELLİ, Mihri, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ministarstvo socijalne politike. Iseljenička služba, Izveštaj Narodnoj skupštini za 1926/27 god.*, Beograd, 1928.
- BOJİĆ, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001.
- BORA, Tanıl, *Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, 2. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999.
- BORA, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.
- BURDETT, Anita L.P., (ed.by), *The Historical Boundaries Between Bosnia, Croatia, Serbia: Documents And Maps 1815-1945*, Archive Editions, 1995.
- BURDUR, Mithat, "Yugoslavya Ekseninde Bosna-Hersek 1918-1939", *Bosna-Hersek*, TDAV Yay., İstanbul, 1992.
- CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- CRNOVRŠANIN, H., -Sadiković, Nuro, Sandžak-Probljena Zemlja: Bosna, Sandžak Kosovo Kroz Historiju, Bosanska Riječ, Tuzla, 2001.
- ÇENGIĆ, Hajruddin, *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926 godina*, Istina o jusufu Mehonjiću i Husejinu Boškoviću, Euro MH Komerc, Sarajevo, 1999.
- DUMAN, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu*, S. 43, Bahar 2009.

- DEDİJER, Vladimir, *History of Yugoslavia*, Mc Graw&Hill, New York, 1974.
- DELİORMAN, Altan, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994.
- EMGİLİ, Fahriye, "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ", *Ankara Üniver sitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVIII, S. 45, Mart 2009, Ankara Üniversitesi basımevi, Ankara, 2009.
- ERDAL, İbrahim, *Mübadele Ulaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- ERTAN, Temuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükûmeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 18, C. VI, Temmuz 1990.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, yay. haz. Arı İnan, Ankara, 1996.
- GERAY, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara, 1962.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, ve SAR, Cem, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1989.
- GRMEK, Mikro, GJİDARA, Marc, ve ŠİMAC, Neven, *Etničko Čišćenje: Povijesni Dokumenti o jednoj Srpskoj Ideologiji*, çev. Ivan Gotthardi Škiljan, Zagreb, 1993.
- Hasan Babayiğit'in anlatısı, *Göç Hikâyeleri Belgeseli*, 2 Bölüm, (<http://www.balkanskidom.com/showthread.php?t=1859>).
- HAYTA, Necdet ve ÖZKAN, Ayşe, "Berlin Antlaşması Sonrasında Sırbistan'da Türk Emlakı Meselesi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Editörler: Yrd. Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli, Yrd. Doç. Dr. M. Bilal Çelik, Yrd.Doç. Dr. Serkan Yazıcı, Haziran 2013, C.II, s.813-836.
- HAYTA, Necdet ve ÖZKAN, Ayşe, "Sırbistan İdaresine Geçtikten Sonra Niş'teki Türk Emlakı Meselesi", *VII. Atatürk Kongresi*, 17-22 Ekim 2011, Makedonya.
- JOVANOVIĆ, Vladan, "Iseljavanje Muslimana iz Vardarske Banovine: İzmeđu Stihije i Državne Akcije", *Pisati istoriju Jugoslavije: Videnje Srpskog Faktora*, Beograd, 2007.
- KAHRAMANYOL, Mustafa, "Bosna ve Boşnaklar", *Türkiye Günlüğü*, Ankara, 2019, Sayı 137, ss.11-137.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, "İki Dünya Savaşı Arasında Balkanlar'da Milliyetçilik Akımları", Murat Sarıca Anısına Sempozyum, Aybay Yayınları, 30-31 Ocak 1993, İstanbul, 1993.
- MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, C. I, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993.
- MUŠOVIĆ, Ulviha, "Osamdeset Godina od Zločina Nad Muslimanima u Šahovićima", *Danas*, 23 Kasım 2004.
- NYROP, Richard F. (ed.by), *Yugoslavia A Country Study*, United States of America, 1982.
- OBRADOVIĆ, M., *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918-1941*, Priština, 1981.

- ÖKSÜZ, Hikmet, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)", *Atatürk Dergisi*, C. III, S. 1, 2000.
- ÖZKAN, Ayşe, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na Sırpalar (1878-1918)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2013, s.179-212.
- ÖZKAN, Ayşe, "I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7 Sayı 14, Yaz 2014, ss. 49-70.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, TTK Yay., Ankara, 1989.
- PENTZOPOULUS, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and Its impact on Greece*, London, 2002.
- PURİVATRA, Atif, *JMO u Političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo, 1977.
- ROTHSCHİLD, Joseph, *East Central Europe Between the Two World Wars*, C. IX, Peter F. Sugar ve Donald W. Treadgold (ed.), *A History of East Central Europe*, University of Washington Press, 1974.
- SADİKOVIČ, Nuro ve CRNOVRŠANİN, *Sandžak-Probljena Zemlja: Bosna, Sandžak i Kosovo Kroz Historiju*, Bosanska Riječ, Tuzla, 2001.
- Sarajevski List*, brj. 238, 2 November 1918.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt, TTK Yay., Ankara, 2000.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, TTK Basımevi, Ankara, 1990.
- Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporu*, İstanbul, 1974.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927, C. 1*, haz. Kazım Öztürk, TBMM Yay., Ankara.
- TEKELİ, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, s.50, 1990.
- TÜRBEDAR, Erhan, "Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalimler", *Uluslararası Suçlar ve Tarih 1*, ASAM, Ankara, 2006.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/K1), ss. 35-48.

Geliş Tarihi: 14 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ISLAM WORLD, THE RENAISSANCE AND ATATURK

Kemal ARI*

Translated by Aytül ERGÜL**

Abstract

The main purpose of this article is to determine the main reasons that underlie the underdeveloped state that is prevalent in the Islamic geography despite the presence of vast wealth in the area. In order to pursue this purpose, the Islamic geography has been historically researched and roots of Islam have been probed into. Furthermore, conditions of the Islamic World have been analyzed by making a synchronized comparison between the Islam World and Europe; and references have been made to both the scientists and scientific developments of the Islamic World, and place of these developments have been researched within their time frame. Finally, significance and place of Mustafa Kemal Atatürk in the Islamic geography have been analyzed.

Anahtar Kelimeler: Islamic World, Islamic Renaissance, Islam, Mustafa Kemal Atatürk, Renaissance

Atatürk, İslam Dünyası ve Rönesans

z

Bu makalenin esas amacı İslamiyet'in yayıldığı coğrafyada geniş zenginlikler bulunmasına rağmen bu coğrafyanın geri kalmasındaki temel nedenleri inceleyerek bunun üzerinden bir durum saptaması yapmaktır. Bunun için İslam coğrafyası tarihsel bakımdan incelenmiş ve İslam'ın köklerine inilmitir. Bununla birlikte İslam dünyası ile Avrupa karşılaştırması yapılarak İslam dünyasının dönemselsel olarak koşulları belirlenmiştir. Ayrıca İslam dünyasındaki bilim adamlarına ve bilimsel

* Prof. Dr., Dokuz Eylül University, kemalari1965@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5013-1231.

** Florida, US, aytulergul1@hotmail.com.

gelişmelere yer verilmiş ve bu bilimsel ilerlemeler dönemsel olarak incelenmiştir. Nihayetinde de Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam coğrafyasındaki yeri ve önemi incelenmiştir.

Keywords: İslam Dünyası, İslam Rönesansı, İslam, Mustafa Kemal Atatürk

Prof Dr Aziz Sancar, a Turkish scientist who has been awarded the Nobel Prize in Chemistry, refers to the fact that Islamic World has not made a single contribution to the scientific world for 500 years. He also states that if this state of not making a single contribution was a matter of fate, then this fate ought to be changed¹.

It is apparent that the Islamic World has become the center of attention for the entire World owing to the geographical wealth it possesses and important opportunities it offers. However, this issue of being the center of attention is not a contemporary uniqueness. A historical analysis of the Islamic geography will make it evident that the area has always been the center of attention for many centuries. In addition to the underground riches that the area possesses, its geopolitical and geostrategic significances have led to its being in the foreground. Significance of the Islamic geography stems from the facts that it occupies the most centrally located lands on the World, and that there is power competition among the nations surrounding this area which are at the same time emerging as the new World Powers. Geographically, Islamic World is located at the intersection of this power competition. Apart from these, a big portion of the Islamic World is where a vast majority of the world's energy resources are located, and it is the chief transit point for the transportation of these resources. Above all, it is in the Islamic geography that the biggest 3 religions of the World have emerged. When locations of China in the east, Russia in the North, European nations in the West and the USA to the West of Europe are considered, the significance of Islamic geography becomes very apparent.

The significance of the Islamic geography cannot be attributable to the contemporary conditions. A glance at the past centuries and ancient times makes it possible to express that the Islamic geography has always occupied the most centrally located area on the World. It has been of utmost significance for

¹ Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", *Hürriyet*, 26 May 2016., *Erdem*, I/1 (Ankara, 1985), p.11-25.

it has been on the crossroads of where hordes moved from North to South and east to West, and it has played a key role in the expansion of trade during those times; moreover, Islamic geography has always been the center of the attention for armies on their endeavors to conquer new lands.

However, there is a contrast when it is considered that a geographical location that has been of great significance is where the most undeveloped nations of the contemporary world are located. What has made this region with such a glorious and splendid past be as undeveloped as it is at present? Why have these lands been the stage where the most bloody wars have taken place? What makes it possible for the most ferocious terrorist groups to gain strength in this area, and why have armies competed on these lands? Why is it that a spirit of collective solidarity cannot be formed to combat the forcefulness and numerous atrocities of the forces of the invaders? Why do developments flare and then die out like the flash in the pan? What has been the reason that has prevented societies from completing their social evolutionary processes, and restricted them to remain in their tribal states? Why have national identities not developed? Furthermore, , regardless of how weak they might be, in regions such as Iraq, and Egypt, how and why have the attempts for a nationalist revival been suppressed and have been made to drown under the spirit of tribalism, and why has the modernization process constantly been obstructed? Why has the region not permitted the occurrence of scientific and logical advancements?

In the contemporary world, Islamic geography has to confront problems that are higher in intensity than the western World. These problems cannot be attributed to the conditions of the modern world as they have existed for centuries and they have been transferred to this day. Since present is the result of the past, the roots of these negative conditions are buried in the past. Unless a thorough analysis of the past is made, it is not possible to develop a comprehension of the current problems. Approaching the past interrogatively will function as the golden key to understanding the present. An analytical approach to the history of the Islamic lands will be crucial for a brighter future desired. The Middle East has been struggling against various kinds and forms of obstructions and without analyzing its own history to unearth where mistakes have been made , it cannot overthrow the burdensome obstructions.

A Panorama of the Islamic World in the first quarter of the 21st Century:

In terms of democratization processes, Islamic World is politically, socially and culturally far behind the Western World, beyond the Atlantic Ocean and its east. Its state of underdevelopment in these aspects is beyond comparison. Despite the fact that some nations seem to present a more developed image of themselves than they are because of the economic privileges that stem from their possession of oil, when these societies are examined in terms of the uneven income distribution, it becomes apparent that vast majority of these societies are struggling against poverty. Islamic societies that extend from the Chinese borders to Asian moorlands, from the Indian borders to North Africa and to the Mediterranean and from the Mediterranean to the Atlantic region are among the last nations in the line of development when they are analyzed in terms of economic and social scales. Since these societies identify themselves as Muslim countries, can their backwardness be attributable to the Islam religion or their being Muslims?

When viewed from a historical perspective, historical events and experiences make it impossible to hold the Islam religion accountable for the underdeveloped state of the Islamic World; and this is very well proven when the fact that the Islamic societies showed great advancements that were the outcome of rationalistic and scientific researches. Moreover, the principal motivation behind these developments were the emphasis on advancements in the Islam religion itself. The Islam Prophet has several times emphasized the importance of literacy; and he has ordered people to provide education for their daughters and sons, and he has even instructed his followers : *“ Even if science is in China, go and get informed ”*. Mohammad, who has stated that the ink dripping from the pens of intellectuals is more holly than the blood of martyrs, has always viewed intellectual believers a step ahead of the believers who were not learned. Furthermore, so long as a prisoner of war would teach 10 Muslims how to read and write, his freedom would be requested by Mohammed. Ali, who was one of the significant people in Islam and who was Mohammed’s cousin and son in law, was a person whose statement *“ I will be a slave to anyone who teaches me a letter ”* illustrates how he has valued being an intellectual in high esteem. How, then, can societies existing in the geographical region where the dominant faith emphasizes literacy, intellectuality and spreading knowledge very strongly be as underdeveloped as they are? This state of being underdeveloped, and backwardness is in total contradiction with the main principals of the Islam religion. Besides, in the first 500 years that have been

referred to as the Golden Ages, there have been numerous intellectuals who have made significant contributions to advancements and to the promotion of rationalistic thinking².

While the Islamic World was in state of progression, Western World was in total state underdevelopment. However, Europe experienced the Renaissance Movement after the 15th Century; yet, within the same time frame, the Islamic World could not experience the same movement. Therefore, a state of being underdeveloped that has lasted for centuries has been experienced.

It was Atatürk who has been successful in reversing this backwardness by emphasizing rationalism and intellectualism. Numerous national and foreign intellectuals who have assessed his big revolution have labeled it as the “ Turkish Renaissance”. Owing to this Renaissance, Turkey has made remarkable progress. Therefore, it is very crucial for the Islamic World to understand Atatürk in depth and analyze the basis of his ideas to that underlie his revolutions.

George Sorton is one of the most prominent scientific historians of the 20th Century. In the past centuries, when a historical study of scientific developments was conducted, the most outstanding scientist of that 50-year period would be specified, and that scientist would become the symbol of that 50-year period. According to his studies, the most important scientists from 8th Century AD to 12th Century AD were as follows: Cābir, Hārezmî, Rāzi, Abû'l Vefa, Beyrûnî, İbn Sînâ, İbn Heysem, Ömer Hayyam... After 12Th Century AD, scientists such as Gerard, Roger Bacon start to make their appearance in the list. In light of this information, the conclusion to be reached is that most significant scientists to appear in the list were of Islamic geographical background; however, the needle of the compass changes after this date and scientists originating from the Western geography start to take their place in the list of scientists. Nevertheless, it cannot be said that scientific developments have stopped in the Islamic World, yet the rapid pace of developments have slowed down and only few Islamic scientists have been found to be worthy enough to be included in Sorton's list. These few names have been scientists such as , Nasreddin Tusi, İbn Nefis. In the years following 14th Century, studies in Semerkant and Istanbul meteorological stations were rarely included in the list ; in other words, their appearance was very much like the flickering star lights. However, quite soon, the Islamic

² A. Adnan Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Publishing, İstanbul 1994, p. 74-75.

geography , which used to bright falls into darkness as the Islamic World starts to lose its pioneering role in scientific developments³.

Yet, years after the 8th Century have been characterized as years of awakening.

Translations from Greek and Syriac have been made. Moreover, observatories and research centers such as Beyt'ül Hikme ve Şemmasiye have been established⁴. A look at the next 500 years after this century reveals that Christian scientists assembling at centers such as Toledo and Salerno have already started translating important works of the Islamic World into western languages. High number of translations made in Spain and Sicily were laying the foundations of contemporary science.

Despite having experienced such a high ascent and having almost triggered the Renaissance movement in Europe, eastern World has entered a period of recession and then a decline, and the reason behind this recession and collapse which dates back to the 13th century has been a great concern for thinkers.

Science nourishes on rationalism which is grounded on questioning; and free thinking is the driving force behind scientific achievements. Science has its own governing principles and laws. There is no reason for science not to make advancements in a geographical region where scientific activities can be performed by scientists thinking freely within the boundaries of the governing principles and laws of science. The collapse of scientific developments in the Islamic World after this century are mainly attributable to the exclusion of rationalism and positive thinking from daily life. Instead of being determined by reason, behavioral patterns concerning to worldly life have been determined by religion, or rather by dogmatic propositions . These new ways of thinking led to a way of evaluating questions of rationalist thinking as interfering with the doings of God and with God himself ; and, therefore, any attempt to

³ Melek Dosay, "İslam Dünyasında Bir Bilim Dünyası Rönesansı ve Koşulları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Volume: XXXV, Number: 1 (Ankara, 1992), p. 75-80; Aydın Sayılı, "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri", *Araştırma Dergisi*, Volume 1, (Ankara, 1963); Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, 1980 İstanbul, p. 89-98; Wilhelm Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Translated by Fuad Köprülü), Ankara, 1977, p. 73-78.

⁴ Melek Dosay, "Matematik Rönesansına İslam Dünyasının Etkisi", *Araştırma Dergisi*, Volume: XIV, (Ankara, 1992), s. 147-158; Melek Dosay, "Ortaçağ İslam Cebirinin Latin Cebiri Üzerindeki Etkilerine Örnekler", *Bilim ve Felsefe Metinleri*, Volume: I Number: 2 (Ankara, 1992), p. 59-76; Melek Dosay, George Sarton ve Bilim Tarihi, *Erdem*, Volume: IX, Number: 25 (1996), p.117-153.

rationalist thinking has been seen as the source of blasphemy and committing a sin. If there are no questions in the life cycle, then there is obedience and there is servitude. After the 13th century, Islamic World has abandoned its perception of life based on interrogation, and moved towards a culture of servitude in its entirety. In other words, while Europe leaves the Medieval Ages behind and moves into the Renaissance, Islamic World turned its direction towards the Middle Ages of Europe, and a close look at near European history presents the irony in this matter:

Collapse of the Roman Empire and the repressive, authoritarian and forceful rules entirely based on the Christian Inquisition principles and Orthodox religious beliefs have driven Europe completely away from the age of reason. This new environment kept scientific thinking and ideology patterns dating back to the Greeks of the antiquity under pressure. Famous libraries have been burnt down or demolished. Outstanding intellectuals such as Socrates, Plato, Aristotle, Euclid, Ptolemy, and Archimedes have started to be seen as the centers of blasphemy and sin. Therefore, Europe falls into dense darkness. This darkness lasts till the beginning of the Renaissance in the 14th Century. Bloody revolutions, wars, mass executions and tyranny were the characteristics ruling over Europe in the Medieval Ages. Priests and the cardinals referred to as the symbols of religion have publicly been announcing anyone and any group not a member of their group as heathens who have fallen into blasphemy. Church exceeds the confines of worship and faith; and it interferes with the way people eat, drink, work, have family and with the personal rights of people. Strict adherence to rules has been obligatory. The disobedient have been announced as having deserted their faith and accused of blasphemy; therefore, violence and massacres have become a common occurrence. There has been a search for demons in almost everything. Rules set by the church have been enforced on people and on the society as if they were divine law. There has been no need for reason in an environment governed by such strict laws; as there were the few in the Church making decisions on behalf of the others, and people were expected to be only obedient. Thus, the end was restrictions on freedoms. Rationalism was excluded from the limits of everyday life. Producing any knowledge was judged as becoming demonized. This strict order has caused the emergence of the law system referred to as "the inquisition".

There have been very unbelievable examples of the Inquisition. One of these instances was in Wycliffe's case. Wycliffe studied the age of the World basing it on the fossils and asserted that the age of the World was far more than

a few hundred thousand years. After him, Archbishop Usher announced that he had come to the conclusion by studying the Bible that the formation of the universe was AD October 23, 4004, 9 o'clock. Naturally, his calculations and results did not match with Wycliffe's findings. By the time Archbishop reached a conclusion about the origins of the universe, Wycliffe had long been deceased. As a consequence, this person was labeled as sinful; therefore, his bones were taken out from his tomb and thrown into the sea, which meant getting rid of the microbes of a heathen from the World. Church was also asserting that earth was the center of the system of which it was a member, and it strengthened its assertion by suggesting that the earth was flat. Therefore, many scientists who argued that earth was not but the sun was the center of the system to which it belonged were accused of blasphemy. Such was the case for physicians like Ptolemy and Galileo, who were among those accused during the Middle Ages⁵. When it was said that the earth was a round sphere, those believing in the Christian principles would say that "it would be irrational to say that trees would grow upwards in other parts of the World, or an apple taken off from its branch would go upwards". Yet, traces of this information date back to the Antiquity⁶. The Church assumed that all its assertions were right. The reason of all illnesses was Satan. Starvation, infertility, unpleasant weather conditions and epidemics were all the evil doings of evil spirits. Evil spirits would hide and dwell among the clouds in the atmosphere and approach blood and incenses offered by the heathens who would view themselves as God⁷. Thinning of the body was caused by the sins. It was possible to be cleared from sins only through the Church. Epidemics were stemming from God. Tempests were caused by Satan. When Satan would come, bells should be tolled to dismiss him. Hurricane, frost, hail and flood were natural disasters caused by the witches. Therefore, women engaged in witchcraft should be tortured and killed⁸.

These facts are clear indicators that the Medieval Europe was declining. However, there was a great awakening in science and rationalism in the Islamic

⁵ Alexandre Koyré, *Bilim Tarihi Yazıları I* (Translated by Kurtuluş Dinçer), Tübitak Publishing, Ankara, 2006.

⁶ Hasan Aslan, "Doğa Kavramının Tarihsel Gelişimi", *Felsefe Dünyası*, Volume: 2, Number:46 (2007).

⁷ Carl Sagan, *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı*, (Translated by Miyase Göktepe), Tübitak Publishing, Ankara, 2014.

⁸ Benzer örnekler değişik kaynaklarda bolca bulunabilir. Örneğin bkz. Burcu Tekin, "Ortaçağ İspanyasına Büyü, Büyücülük ve "La Celestina" Adlı Esere Yansıması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Volume: 1 Number: 55 p. 20, 159; 305-324; Martin Louis. *Cadılığın Tarihi: Ortaçağ'da Bilge Kadının Katili*, (Translated by Barış Baysal), Kalkedon, İstanbul, 2009. Brian P. Levack, *Hexenjagd, Die Geschichte der Hexenverfolgungen in Europa*, München, 1999.

World. This was mainly due to the fact that during the expansion period of Islam, wherever the Ottoman army went, they came across scientific and intellectual works dating back from the Antiquity in the libraries and cultural foundations in those places. These works were rapidly translated into Arabic. Thus, scientific and rationalistic thinking of the Antiquity was transferred to the Islamic World. The awakening of the Greek World with its emphasis on reason was blocked by Medieval Europe, but the Islamic World became highly involved with it. Meanwhile, significant works of Egypt and Mesopotamia were come across. Islamic World was being nourished by three important resources: Greek, Mesopotamian and Egyptian civilizations.....Scientific researches in Mathematics, medicine and , Astronomy that had the chance to thrive in this geographical location found the chance to be poured into the Islamic World like water gauging from a canal in abundance, and they were making their appearances in different intellectual centers and were engaging in new intellectual debates. Great importance was given to science during the Abbasside period in the Islamic World. In the 9th Century, one of the Abbasside caliphs, Memun, and some other political and religious leaders gave special support to science and scientists. Resources that could be reached were collected at Beytul Hikme , a cultural center founded in Baghdat. An institution that resembled the Library of Alexandria , known as the source that provided scientific nourishment for the Mediterranean World, was coming into being. Many madrasahs were becoming pioneers with their support for scientists and philosophers. Significant scientists and philosophers came from the large geography extending from the Arab Peninsula, Iraq, North Africa and Spain. Within the sectarian movements, there was the emergence of supporters who asserted that knowledge gained through revelation could only be meaningful so long as it was assessed and judged in the limits of reason. To exemplify, although Kaderis emerged as a movement that politically opposed the Umayyads, they were totally against the support of fortuitism. Despite the fact that the Umayyad were never supportive of this movemet, in the later years Fortuitism formed the basis of Mu'tazila. Mu'tazila was the Islamic rationalist philosophical school known to propose to combine faith with rationality. For this school which emerged during the Umayyad period, revelation was equally important as reason was⁹.

⁹ İbrahim Agah Çubukçu, "Mutezile ve Akıl Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Volume: 12, 1964.

Of course, as a response to the Mu'tazila's ideas, there emerged opponents who commented very strictly. Although this movement was influential for nearly a hundred years, in the following years, it was totally eradicated especially from higher offices. Government offices became under the control of religiously conservative people, and these people eventually regarded any religious perception based on reason as blasphemy. As this view gained strength over time, especially philosophy was started to be evaluated as opposing God and as irreligious. This conservatism and irrationalism coincided with the period when awakening of reason was at its peak, and the Christian World was very critical of this awakening of rationalism and it was trying very hard to reach an understanding of the reasons that caused this acquaintance with rationalism. What was going on was like the seesaw; the Scholastic Christian World which was led into reason and science through the Islamic World was advancing towards rationalism and science; conversely, the Islamic World was excluding rationalism and intellect from social life. Nevertheless, this was not an occurrence that took place everywhere at the same time. In other words, the intellectual environment that paved the way to this awakening gradually lost its initial importance, and it was replaced by a concept of life which was based on rigid beliefs, dogmas and superstitions. Having become the owner of rationalistic and scientific methods which had been the symbols of the Islamic World, Western World first brought up the Renaissance. The Renaissance highlighted the individual and rationalist thinking. The climate that the Renaissance created became the founding principle of the Age of Enlightenment, the roots of which date back to the 17th Century. During this period, rationalist thinking and scientific research methods developed alongside one another. Concrete results obtained through exact science became significant. After the invention of steam engine by James Watt in 1776, first half of the 19th Century witnessed The Industrial Revolution.

While the Western World was experiencing such changes, what was the Islamic World experiencing?

Because the Islamic World turned its direction towards transferred knowledge based on revelation, it could not experience neither the Renaissance nor its conditions. Since the Renaissance could not be experienced, its consequence the Age of Enlightenment developed exclusive of the Islamic World. The Age of Enlightenment paved the way to the Industrial Revolution; however, the Islamic World was still trying to interpret the World with perceptions that were the remnants of the 13th Century. Therefore, its efforts to

bring meaning into life were futile as there were gigantic gaps between the West and itself.

What is the importance of Atatürk?

Unfortunately, having been an important part of the Islamic World, the Ottoman Empire could not protect itself from this falling behind and backwardness. Not having had the chance to experience the Renaissance, it could not experience the revolutionary rationalist thinking. Therefore, it was distanced from the Age of Enlightenment. Although there have been some scientific attempts at the individual level, they could not pass beyond being flash in the pan. Unfortunately, these attempts were far beyond providing the bright expansive light of the Age of Enlightenment to the entire society. Movements, ideas and views that would give way to rationalism did not have a long lasting effect at neither social nor governing levels. When technological superiority resulting from the Age of Enlightenment and the Industrial Revolution were viewed, Military superiority could not even be mentioned. Relationships that existed between both the East and the West, and the Cross and the Crescent started the Collapse Period of the Ottoman Empire in the 19th Century. The period of regression that started with the Defeat of Vienna and loss of territory, and the attacks of the imperialist capitalist racist forces brought the threat of loosing Anatolia which was the only Turkish land that was left.

As a response to this state of affairs, Turkish Nation protected its nation against and won its nation back from the imperialist attacks. With the recession of the Greek forces in Izmir on 9 September 1922, a new period was to start on the new Turkish land that included East Thrace region and Anatolia. In this new period, in order to find solutions to the age old problems and in order to prevent the likelihood of the reappearance of the same outcomes, there needed to be extra ordinary efforts. Mustafa Kemal Atatürk became the Pioneer and leader of the Turkish Revolution on his own freewill, desire and objective.

The objective of this revolution was to help the nation which had been saved from the attacks of imperialism and go into the Age of Enlightenment, and to be able to divert the superiority that the West had earned in favor of Turkey and the Turks. Superiority among nations was going to be established through rationalism and science in the new period. Therefore, Ideal of Modernization had become the wide ideology for Atatürk¹⁰. He believed that

¹⁰ Aydın Sayılı, *ibid*, p. 11-25.

the prerequisite of this was to create a state with a secular structure. He held the belief that it was not possible for a society which had not been secularized, living Daily life according to religious rules, and focusing on life after death rather than on the life that is lived by individuals at present to reach the level of contemporary societies. Therefore, he made radical changes in education, culture and in every area of daily life all of which were structured according to religious rules and principles. By founding nation state, he paved the way to exercising national sovereignty by the nationalized society without any interference¹¹.

Unfortunately, Islamic World has not been able to succeed in transcending the newly constructed concept of life of the 13th century in its entirety. Exclusion of reason and common sense is still prevalent, and daily life is being shaped by superstitions that are being imposed as though they were religious laws which, in reality, are far from being related to religion, and instead of living life that is more concerned about nature and this World, individuals are under the repressive regimes of dictatorships and they are engulfed by the fictitious cycle that the superstitions impose as though they were religion based. The level of advancements of these overcrowded societies not having been able to be enlightened does not allow these societies to transcend their current levels and reach a level of advancement and maturity which will enable them to compete with western countries. The only person who has succeeded in doing this in the Middle east and on a larger scale in the Islamic World has been Atatürk, and the most significant example of this has been the formation of the Turkish Republic with its principles and its essence under his leadership. Islamic World needs a Renaissance, and in order to accomplish this, rediscovery of Atatürk is an inevitable necessity.

¹¹ Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009; Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, F. Eczacıbaşı Vakfı Publishing, İstanbul, 1986, p. 303-304.

BIBLIOGRAPHY

- ADIVAR, A. Adnan, Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Publishing, İstanbul 1994.
- ARI, Kemal, Atatürk ve Aydınlanma, Yakın Publishing, İzmir, 2009.
- ASLAN, Hasan, "Doğa Kavramının Tarihsel Gelişimi", Felsefe Dünyası, Volume: 2, Number:46 (2007).
- BARTHOLD, Wilhelm, İslâm Medeniyeti Tarihi, (Translated by Fuad Köprülü), Ankara, 1977.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, "Mutezile ve Akıl Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Volume: 12, 1964.
- DOSAY, Melek, "İslam Dünyasında Bir Bilim Dünyası Rönesansı ve Koşulları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Volume: XXXV, Number: 1 (Ankara, 1992).
- DOSAY, Melek, "Matematik Rönesansına İslam Dünyasının Etkisi", Araştırma Dergisi, Volume: XIV, (Ankara, 1992).
- DOSAY, Melek, "Ortaçağ İslam Cebirinin Latin Cebiri Üzerindeki Etkilerine Örnekler", Bilim ve Felsefe Metinleri, Volume: I Number: 2 (Ankara, 1992).
- DOSAY, Melek, George Sarton ve Bilim Tarihi, Erdem, Volume: IX, Number: 25, (1996).
- GÖKBERK, Macit, "Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, F. Eczacıbaşı Vakfı Publishing, İstanbul, 1986.
- KOYRE, Alexandre, Bilim Tarihi Yazıları I, (Translated by Kurtuluş Dinçer), Tübitak Publishing, Ankara, 2006.
- LEVACK, Brian P., Hexenjagd, Die Geschichte der Hexenverfolgungen in Europa, München, 1999.
- LOUIS, Martin, Cadılığın Tarihi: Ortaçağ'da Bilge Kadının Katili, (Translated by Barış Baysal), Kalkedon, İstanbul, 2009.
- SAGAN, Carl, Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı, (Translated by Miyase Göktepe), Tübitak Publishing, Ankara, 2014.
- SAYILI, Aydın, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", Erdem, Volume: 1, Number: 1, (Ankara, 1985).
- SAYILI, Aydın, "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri", Araştırma Dergisi, Volume 1, (Ankara, 1963)
- TEKİN, Burcu, "Ortaçağ İspanyasına Büyü, Büyücülük ve "La Celestina" Adlı Esere Yansıması", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Volume: 1 Number: 55.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 49-80.

Geliş Tarihi: 6 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ATATÜRK'ÜN DİN POLİTİKASI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Nurhan AYDIN*

Elif ERGÜN**

Öz

Mustafa Kemal Atatürk'ün din politikası incelendiğinde, Türk milletinin dinini kolay öğrenmesi, doğru anlaması ve neticede istismarının önlenmesi için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların başında ezanın Türkçeleştirilmesi, hutbelerin Türkçe verilmesi gelmektedir. Ayrıca bu uygulamaların milletin kabulü doğrultusunda devam ettirildiği veya kaldırıldığı da görülmektedir. Yapılan en önemli çalışmalardan biriside İslam dininin asıl kaynağı Kur'an-ı Kerim'in Türk dilindeki en önemli tefsirinin ve hadislerin tercümesinin yaptırılmış olmasıdır.

Bu makalede, Mustafa Kemal Atatürk'ün konu ile ilgili söylev ve demeçleri ile Milli Mücadele yıllarından Cumhuriyet dönemine din konusundaki uygulamalar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Milli Mücadele, Cumhuriyet, Din.

RELIGIOUS POLICY OF ATATÜRK AND ITS REFLECTIONS ON THE PRESENT DAY

Abstract

When the religious policy of Mustafa Kemal Atatürk is examined, it is observed that studies were being made to make the Turkish nation learn its religion easily, understand it correctly and consequently prevent its abuse. The beginning of these studies is the Turkish translation of the azan and the

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

** Kafkas Üniversitesi, e.erguneliff@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8697-495.

Turkish issuance of sermons. It is also seen that these practices were continued or removed in line with the acceptance of the nation. One of the most important studies carried out is that the most important commentary of the Qur'an and Hadiths were translated into Turkish language.

In this paper, the discourses and statements of Mustafa Kemal Atatürk on the subject and the practices on religion from the years of the National Struggle to the Republican period have been studied.

Keywords: Atatürk, National Struggle, Republic, Religion.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün din politikasını değerlendirebilmek için Türk Milleti'nin bu konudaki duyguları, düşünce ve hassasiyetini, o dönemde devletin ve milletin içinde bulunduğu şartları, verilen milli mücadeleyi, kurulan yeni cumhuriyetin ve Türk Milleti'nin geleceğinin şekillenmesinde dinin yerinin ve etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milleti'nin inancı karşısında hiçbir kuvvetin duramayacağını, Çanakkale Cephesi'nde yaşanan Bomba Sırtı olayını anlatırken şöyle ifade ediyor: *"Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz-on metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekilerin hiçbirisi kurtulmamacasına düşüyor. İkinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkül ile biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini de biliyor ve en ufak bir çekim bile göstermiyor. Sarsılmak yok... Okuma bilenler Kur'an-ı Kerim okuyor ve cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler, Kelime-i Şahadet çekerek yürüyorlar. İşte bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir örnektir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur."*¹

Bir ferdi olduğu Türk Milleti'nin vatani, bayrağı, namusu ve inancı uğruna savaşırken, Allah'ı anarak şehadete hiç tereddüt etmeden yürüyüşünü Bomba Sırtı olayı ile bütün insanlığa en etkili şekilde anlatan Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milletini yenilmez kılan en temel taşlardan birinin İslam dini olduğunun herkesten çok farkındadır. Kaldı ki dinsiz milletlerin var olamayacağını söyleyen de Mustafa Kemal Atatürk'tür.²

¹ F. Rezzan Ünalp, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 13, Sayı: 18, Bahar 2015, 100. Yıl, s.52.

² *Anılarla Atatürk*, Editör: Neriman Şimşek, İstanbul Görsel Yapım Prodüksiyon, İstanbul 2010, s. 89.

1. Atatürk'ün Dine Bakışı

Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele yıllarında konuyla ilgili dile getirdiği ve dini hassasiyetlerini gösteren aşağıdaki beyanları oldukça önemlidir:³

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa yabancı devlet temsilciliklerine protesto telgrafları göndermiştir. Telgrafların içeriği de şu şekildedir: "...*Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenab-ı Haktan sonra en büyük zahirimizdir.*" Aynı vesileyle valilik ve belediyelere gönderdiği beyannamelerde de şöyle demiştir: "*Giriştiğimiz istiklal ve vatan mücadelesinde Cenab-ı Hakkın avnü inayeti bizimledir.*" Mustafa Kemal Paşa bu beyanlarının yanında İslam dünyasına yönelik bir bildiri de yayınlamıştır. 22 Ocak 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa'ya bir telgraf göndererek İstiklal Savaşı'nın milli ve dini temeller üzerine olduğunu şöyle ifade etmiştir: "...*İstanbul ile muharebe, İngilizler tarafından men olursa istiklal-i milli uğrunda mücadele-i milliye ve diniye ilan etmek yolunda ilerleyeceğiz!*" Yine 21 Nisan 1920 tarihli olan ve Atatürk'ün imzası ile yayınlanan TBMM'nin açılış davetiyesi tamamen dini unsurlar üzerine yazılmıştır. Bu şekilde vatanın kurtuluşu için meclisin toplanması hedeflenirken, bir yandan da bütün milletten dua istenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Meclis'in açılışından sonra da yaptığı konuşmaların çoğunda Allah'a dua, şükür ve minnet içerisinde olmuştur. Mesela 19 Eylül 1921 tarihli bir konuşmasında şöyle demiştir: "...*Kral Konstantin'in arzusu Ehl-i Salip kahramanları sırasına geçmek ve eski müstevli zalimleri taklidetmek idi... Fakat efendiler, Cenab-ı Hak bize yardım etti (Elhamdülillah sesleri) ve Yunan Ordusu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu karşısında yüzgeri etti.*" Yine 4 Ekim 1922'deki bir meclis konuşmasında: "*Cenab-ı Hakka hamederim ki: Ordularımızın silahına emanet ettiğimiz aziz ve mübarek maksat, arzu ettiğimiz veçhile emniyet ve itimadımızın mahilline masruf olduğunu gösteren mesut bir neticeye vasıl oldu.*" Şeklinde şükretmiştir. Ayrıca Mecliste şehitler ve vefat eden milletvekilleri için Fatihalar okunmasını istemiş, onun öncülüğünde Fatihalar okunmuştur. Yine Başkomutanlık Meydan Muharebesinin öncesinde ellerini kaldırarak, "*Yarabbi, sen Türk Ordusu'nu muzaffer et. Türklüğün, Müslümanlığın düşman ayakları altında çiğnenmesine müsaade etme.*" Diyerek dua etmiştir. Bunun yanında 30 Ağustos

³ Ahmet Faruk Kılıç, "Psiko-Sosyal Faktörler Açısından Atatürk ve Din", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Yıl:2000, s.244-245, 249.- Sinan Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi, Atatürk, Modernizm, Din ve Allah*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 185-186.

1924'te büyük zaferin yıldönümünde, Dumlupınar'da yaptığı konuşmasında şunları dile getirmiştir: "... Bu meydanda akan Türk kanları, bu gökyüzünde uçuşan şehit ruhları, devlet ve Cumhuriyetimizin ölmez koruyucularıdır." Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı olarak seçilince bir teşekkür konuşması yaparak şu hususlara da dikkat çekmiştir: "...Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle, şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vazaihi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümidederim. (Allah muvaffak etsin sesleri)" Yine Mustafa Kemal Atatürk 7 Şubat 1923 Çarşamba günü öğle namazını cemaatle birlikte Balıkesir Zağnos Paşa Camiinde kılmış, şehitler için okunan mevlitten sonra minbere çıkarak bir hitabede bulunmuştur.

Ayrıca Ramazan aylarında geceleri camilerde mevlitler düzenletmiş, Türkçe Kur'an-ı Kerim tilaveti denemelerinde kendisi de okumak suretiyle bizzat bulunmuştur. Dini en doğru şekilde anlayabilmek ve öğrenebilmek adına yapılan Türkçeleştirme çalışmalarından önce de Kur'an-ı Kerim'i hafızlardan özellikle dinlediği ve etkilendiği de kayıtlarda mevcuttur.⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün din hususundaki şahsi düşünce ve duygularına bakıldığında, Allah'a sarsılmaz bir inancının olduğu, namaz kıldığı, Kur'an-ı Kerim okuduğu, okuttuğu ve dinlediği, şehitlere Kur'an ve mevlit okuttuğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dini konularda yaptığı uygulamalara ve bu konudaki söylemlerine bakıldığında, o dönemde yaşanan birçok sorunun sebebinin de Türk Milleti'nin inancı konusunda ki yüksek samimiyeti ve teslimiyetinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Türk Milleti'nin hem en güçlü hem de en zayıf olduğu noktasının inancı olduğu söylenebilir.

Bu sebeple milletin bu samimiyet ve bağlılığının istismar edilmemesi için dinin tam ve doğru öğrenilmesi zaruri görülmüştür. Bu kapsamda eğitimde yapılan değişikliklerle, Diyanet İşleri çatısı altında devlet denetiminin ve güvencesinin sağlanarak İslamiyet'in bazı kişilerce kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmasının önlenmesi, İslamiyet'in asıl kaynağı Kur'an-ı Kerim'in herkesin anlayabileceği tefsir ve meallerinin yapılması gibi uygulamalara gidilmiştir. Aynı zamanda bu sürecin din ve dindarlarla değil, dini kendi çıkarları için kullananlarla mücadele dönemi olduğu belirtilmektedir.

⁴ Beyza Bilgin, "Atatürk ve Din", Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü dolayısıyla Ankara Zübeyde Hanım Kız Meslek lisesinde verilen konferansın metnidir. (Erişim Tarihi: 20.11.2019), s.272. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/585402>)

Yine bu süreçte yeni uygulamalara karşı çıkan kişilerle de mücadele söz konusudur. Ayrıca modernleşmenin, sanayileşmenin, teknolojik gelişmelerin önünde ki engelin din değil dini yanlış yorumlayan ve toplumu yanlış yönlendirenlerin olduğu ve onlarla da mücadele edildiği anlaşılmaktadır.

Bu konuda en dikkat çeken hususlardan biriside hocaların ve âlimlerin çok iyi yetişmiş olmalarının istenmesidir. Bu sebeple din hakkındaki sorulara yeterli cevabı veremeyen hocaların eleştirildiği görülmektedir.

Din Türk Milleti'nin düşmanları karşısındaki en büyük dayanaklarından birisi ve yüzyıllarca birlikte tutan bağlardan en önemlisidir. Bu sebeple Mustafa Kemal Atatürk'ün lideri olduğu milletinin ve kendisinin mensubu olduğu böyle bir inanç aynı zamanda Türk Milleti'nin varlık ve varlığını sürdürme nedenlerindedir.

*“Bizim dinimiz, en makul ve tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında hiç kimsenin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dini emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, din duygusunu, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.”*⁵ Mustafa Kemal Atatürk bu konuşmasında kendisinin de bu dinin mensubu olduğunu vurgularken, din hakkındaki politikasını da ana hatları ile belirtmektedir. Şöyle ki, İslam'ın akıl ve mantık dini olduğu, Müslümanlar arasında imtiyazlı sınıfların bulunamayacağı ve hiç kimsenin böyle bir şeyi iddia edemeyeceği, Allah adına hiç kimsenin konuşamayacağı, herkesin dinini eşit şartlarda öğrenmeye mecbur olduğu, dinin öğrenileceği yerin mektepler olduğu yer almaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ezanı Türkçe okutması, Kur'an-ı Kerim'i herkesin anlaması için meal ve tefsir yaptırması ile Meclis açılışlarında, yurt gezilerinde, okul ziyaretlerinde konuşmalarında ki temel kavramların bu konuşmada yer aldığı görülmektedir.

2. Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Din Konusundaki Uygulamalar

⁵ Halil Apaydın, “Atatürk'ün Dine Bakışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2006, s.71-72.-*Düşünceleriyle Atatürk*, Derleyen: Arı İnan, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 145.

Milli Mücadele'nin en büyük dayanaklarından birisi inançtır. Erzurum Kongresi'nde "*Hristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi ihlal edici imtiyazlar verilemez*" maddesi, Sivas Kongresi'nde, "*Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bi'l-cümle anasır-ı gayr-i Müslimenin her türlü müsavat-ı hukukiyeleri tamamıyla mahfuz olduğundan, anasır-ı mezkureye hakimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i ictimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazât i'tâsı kabul edilmeyecektir*" maddesi ve Misak-ı Milli kararlarında alınan, "*Düvel-i İtilaflıye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasât-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku memalik-i mütevaciredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir*" maddesinde Müslim ve Gayrimüslim ayrımı görülmektedir. Bu durum açıkça dinler arası bir şekillenme ve tarafların belirlenmesidir. Şüphesiz ki Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen mücadelede dini ve milli amaçlar uğruna verilmiş, Türkiye Cumhuriyeti bu temeller üzerine kurulmuştur.⁶

Milli Mücadele'nin devam ettiği en zor yıllarda dahi hükümet programının görüşüldüğü oturumlarda en fazla eğitim konularına, özellikle de din eğitimi konusuna önem verilmiştir. Din görevlilerinin nasıl yetiştirileceği, din eğitiminin okullarda nasıl verileceği gibi konular görüşülmüş ve bu kapsamda fikirler belirtilmiştir. 8 Mayıs 1921'de İcra Vekilleri Heyeti'nin tüm üyeleriyle birlikte, heyetin başkanı Fevzi Çakmak ve TBMM başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de imzalarını taşıyan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Medreselerin yapılarına ayrıntılı olarak yer veren bu nizamname, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan medrese ıslahatı tecrübeleri de dikkate alınarak geliştirilmiştir. Bu durum dönemin ağır şartlarına rağmen medrese eğitime verilen önemin dikkate değer bir göstergesidir. Esasen medreselerde müfredat ve metot değişikliği yapılması ve medreselerin bu şekilde geliştirilmesi konuları 1924 yılına kadar gündemde olmuştur. Ancak bu durum zamanla eğitimde idare ve öğretim birliği olarak kendisini göstermiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte eğitimde köklü değişiklikler yaşanmış, Türk Milleti'nin dinini doğru kaynaklardan öğrenmesi amaçlanmış ve bu konu ilköğretimden itibaren ele alınmıştır. Bu

⁶ *Milli Egemenlik Belgeleri*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara 2015, s. 20,28,36.

nedenle ilkokullarda “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı kitap okutulmuştur.⁷

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kanunla, yasama ve yürütme yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun oluşturduğu hükümete ait olduğu vurgulanarak İslâm dininin hukuk kuralları dışında kalan inanç ve ibadetlerle ilgili hükümlerinin yürütülmesi, din konusunda milleti aydınlatmak ve ibadet yerlerinin idaresi Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların yönetimi ise Evkaf Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile bazı özel vakıflar tarafından yönetilen bütün mektep ve medreseler de aynı tarihte çıkarılan 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır.⁸ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesinde de dikkat çeken şu hususlara yer verilmiştir: “*Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamat ve hutebat gibi hidematı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.*”⁹

Diyanet İşleri Başkanlığına Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük destekçilerinden biri olan ve Ankara'daki mücadelenin önderlerinden olan Rifat Börekçi 30 Mart 1924'te en yüksek devlet memuru maaşı ile tayin edilmiştir.¹⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşuyla birlikte temel dini eserlere dair çalışmalar yapılmış; mevcut az sayıdaki Kur'an-ı Kerim çevirilerinin (Tibyan ve Mevakib gibi) arap harfleriyle basılması ve dillerinin ağır olması sebepleri yeni bir meal ve tefsir çalışmalarını zaruri kılmıştı. Dönemin uleması da aynı görüşü paylaşmış, çevirilerde anlaşılır bir dil kullanılması gerektiğini savunmuşlardı. Örneğin Osman Nuri Ergin konuyla ilgili konuşmalarında: “*Kur'an'ın birçok tercümelerine, biz Türkler ancak Cumhuriyet devrinde nail oluyoruz. Her ne kadar bu devirden evvel de Tibyan ve Mevakib adlarında iki tercüme ve tefsir elde dolaşıyor idiyse*

⁷ Şayan Ulusan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938), (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol:11, October 2018, s.307-308.

⁸ İrfan Yücel, “Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, Yıl:1994, İstanbul, s. 455.-Abdurrahman Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı*, Net Ofset Matbaacılık, Ankara 2011, s.132.

⁹ Kılıç, “Psiko-Sosyal Faktörler Açısından Atatürk ve Din”, s.251.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CCA). 51.V11/ 2-12-12.-Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s.174.

de bunların ifadeleri dilimizin bugünkü seviyesine uygun değildi" ifadelerine yer vermiştir. Bunların yanında Batı dillerinden çevirisi yapılan Kur'an-ı Kerim meallerinin yanlışlarla dolu olması da yeni çalışmaların acilen yapılmasını zaruri kılmıştı. Netice olarak bu gelişmeler meclisi harekete geçirmiş ve 21 Şubat 1925'te görüşülen bütçe müzakereleri esnasında dini yayınların önemi vurgulanarak, yeni Kur'an-ı Kerim tefsir ve mealleri ile Hadis-i Şerif tercümelerinin devlet imkânlarıyla yaptırılması kararlaştırılmıştır. Bu hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi içinde Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine 20.000 lira ödenek konulmuştur.¹¹

Esasen bu düşünceyi savunanlar sadece Cumhuriyet dönemi ile sınırlı değildir. Mesela Cemaleddin Afgani de Kuran-ı Kerim'in her Müslüman milletin diline çevrilmesi gerektiğini söylemiştir. Afgani konuyla ilgili olarak şu hususları dile getirmiştir; *"Bize başka milletleri Müslümanlığa davet etmek emir olunmadı mı? Brezilya halkını Müslümanlığa davet için hangi dili kullanacağız? Kur'an-ı Kerimi ve hadisi, davet edilen milletin dilince anlatmaktan başka tutulacak yol yoktur."* Hocazade Mehmet Ubeydullah Efendi de *"herkesin Arapça bilmesinin mümkün olmayacağını ve İslam'ı Arapça bilmeyenlere de ulaştırmak gerektiğini"* belirtmiştir.¹²

Netice olarak Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi 1926 yılında halkın anlayabileceği bir şekilde Kur'an ve sahih hadislerin çevrilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ancak aynı yıl içinde yapılan Süleyman Tevfik'in çevirisi de anlaşılır bulunmamıştır. 1927 yılında İsmail Hakkı İzmirli tarafından yapılan tercüme beğenilerek yaygınlaşmıştır. 1927 yılından sonra Kur'an-ı Kerim çevirilerinin sayısı artmış ve Osman Raşit Efendi de bir heyet ile birlikte çeviri yapmıştır.¹³

Kur'an-ı Kerim tefsir ve mealleri ile Hadis-i Şerif tercümeleri için yapılan araştırmalar neticesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle de tefsir konusu için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tercüme yani meal konusu için Mehmet Akif Ersoy, Buhari tercümesi ve şerhi için de Babanzade Ahmed Naim görevlendirilmiştir. Ancak Mehmet Akif Ersoy'un bu çalışmadan çekilmesi üzerine tercüme konusu da Muhammed Hamdi Yazır'a verilmiştir. 12 yıl süren bir çalışma sonucunda 9 cilt olarak *"Hak Dini Kur'an Dili"* adında ki tefsir hazırlanmış ve 1935-1939 yılları arasında 10.000 takım basılarak ücretsiz

¹¹ Mustafa Önder, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:1, Yıl:2012, s.76-77.

¹² Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları", s.308.

¹³ Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, s.257.

dağıtılmıştır. Babanzade Ahmed Naim'in başladığı Tecrid-i Sarih çalışması da vefatından sonra Kamil Miras tarafından tamamlanmış ve 12 cilt olarak 1928 yılından itibaren basılıp dağıtılmıştır.¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasından 1950 yılına kadar 352.000 takım dini kitabın basımı yapılmış ve bu yayınlar Mustafa Kemal Atatürk döneminden başlayarak köylere kadar ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Bahsi geçen dini eserler ve sayıları şu şekildedir:¹⁵

- 45.000 adet Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri (9'ar Cilt)
- 60.000 adet Buhari Hadisleri Tercüme ve İzahı (12'şer Cilt)
- 247.000 adet Genel Din Kültürü Eserleri

Bu çalışmaların yanında bazı uygulamalar dine uygun görülmemiş ve dikkate alınmamıştır. Mesela, ilk Türkçe Hutbeyi okuyan Cemaleddin Efendi 3 Mart 1926'da Cuma namazına "Allah-ü Ekber" yerine "Allah Büyük" sözü ile başlamış, akabinde Fatıha Suresi ile Zamm-ı Sureyi de Türkçe okumuştur. Ancak halkın bu uygulamaya tepkisi çok büyük olmuş ve cami terk edilmiştir. Bu olayın üzerine Cemaleddin Efendi Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Konu basına da yansınca "Nasıl olur da İnkılapçı bir Hocayı Diyanet İşleri Başkanı cezalandırır? Eleştirileri karşısında 3 Mayıs 1926'da Rıfat Börekçi şu konuşmayı yapmıştır: "İnkılapçılık ayrı, namaz ayrıdır. Türkçe namaz kılmakla dinimizin inkişafına çalışıldığını ve böylece de inkılabın esaslarına hizmet etmiş olduğunu söylemek abesdir ve inkılabı anlamamaktır. Türkçe namaz kılınmaz, ayetler ve sureler aslı gibi Arapça okunmalıdır." Bu açıklamanın yanında o dönemde Diyanet İşleri Reisi Müşavere Heyeti Azası olan Ahmet Hamdi Efendi de "Namaz ve Kur'an" adlı bir risale yazarak durumun dini boyutlarını incelemiş ve böyle bir uygulamanın dinen caiz olmadığını belirtmiştir.¹⁶ Aslında bu fikre dair düşünceler daha önceki tarihlerde de dile getirilmiştir. Ali Suavi ve Ziya Gökalp'te ibadet dilinin Türkçe olmasını savunmuşlardır. Hatta Ziya Gökalp Kur'an'ın Türkçe okunması ve namazın Türkçe kılınmasına ek olarak ezanın da Türkçeleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ezanın Türkçeleştirilmesini isteyen ilk kişi muhtemelen Ziya Gökalp'tir.¹⁷

¹⁴ Önder, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", s.77.

¹⁵ Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, s. 175-176.

¹⁶ Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı*, s.150-151.

¹⁷ Mustafa Zengin, *İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman, Haziran 2015, s.7-9.- Mehmet Emin Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes*

Kur'an-ı Kerim ve Hadis metinlerinden sonra hutbeler de kısmen Türkçeleştirilmeye başlanılmıştır. Zaten 7 Şubat 1923 Çarşamba günü öğle namazını cemaatle birlikte Balıkesir Zağnos Paşa Camiinde kılan Mustafa Kemal Atatürk, şehitler için okunan mevlitten sonra minbere çıkmış ve önce İslam Dini ve onun temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim hakkında, sonra Peygamberimizin yaşayışı ve nasıl örnek alacağımıza dair, daha sonra da camilerin toplum hayatındaki fonksiyonu ve hutbelerin anlaşılır olması ile ilgili bilgiler vermişti.¹⁸

1928 yılına gelindiğinde okur-yazar oranının artması ve okuma-yazmayı kolaylaştırmak için uzun zamandır üzerinde durulan harf değişikliği yapılmış, Mustafa Kemal Atatürk'te bu inkılabı Türk kültürünün millileşmesi ve gelişmesini amaçlayan girişimin büyük bir adımı olarak görmüştür.¹⁹ Yapılan bu değişiklik din görevlilerine de yansımış, 1 Kasım 1928'den itibaren alfabe değişikliği yürürlüğe gireceğinden din görevlilerin okuma-yazma öğrenmeleri için açılan kurslara katılmaları için bir genelge yayınlanmıştır.²⁰ Ayrıca açılan kurslara katılması gerekli olan din görevlilerinin bu kurslara titizlikle devamlarının sağlanması istenmiştir.²¹

1932 yılında ezan ve hutbeler artık tamamen Türkçeleştirilmeye başlanmıştır. 30 Ocak 1932 Cumartesi günü ilk kez Türkçe ezan İstanbul Fatih Camii'nden okunmuştur.²² 5 Şubat 1932'de de bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle Hafız Sadettin Kaynak görevlendirilmiş ve o yılki Ramazan ayının son Cuma gününde hutbe baştan sona ayet, dua ve sözleriyle Türkçe okunmuştur. Bu şekilde hutbe ilk kez tamamıyla Türkçe olarak Süleymaniye Camiinde okunmuştur.²³ Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, Sadettin Kaynak ve diğer hafızlarla birlikte Ramazan gecelerinde, camilerde mevlitler düzenletmiş, Türkçe Kur'an-ı Kerim tilaveti denemelerinde bizzat bulunmuş ve kendisi de okumak suretiyle denemiştir. Yeterli huşunun verilemediğini fark edince de bu uygulamadan vazgeçmiştir. "O, aklı ile olduğu kadar gönlü ile de bu alanda çabalamış

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 48.- Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları", s.308.

¹⁸ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi, Cumhuriyet Dönemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Yıl:2007, s.89.- Önder, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", s.78.

¹⁹ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:33-34, Yıl: Mayıs-Kasım 2004, s.111.

²⁰ CCA. 51.V08/2-7-10.

²¹ CCA. 51.V45/13-108-9.

²² Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi*, s.440.

²³ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi, Cumhuriyet Dönemi", s. 89.

bir devlet adamıdır." Neticede Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi Arapçasıyla birlikte okunmaya devam etmiştir.²⁴

Kur'an-ı Kerim, hadisler, hutbe ve ezanın da Türkçe uygulanmasından sonra 6 Mart 1933 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin yayımlandığı bir tebliğ ile Selatü Selam'ın da Türkçe okunmasına karar verilmiştir.²⁵

Yukarıda bahsedilen çalışmaların yanında Mustafa Kemal Atatürk döneminde mabetlerin korunmasına da önem verilmiş, birçok caminin tamirâtı, eksikliklerinin giderilmesi, aslına uygun yapılacak olan uygulamalar için çıkarılan kararnamele, bizzat Reis-i Cumhur Atatürk'ün imzasıyla onaylanmıştır. Bu kararnamelere örnek olarak şunlar verilebilir:

İstanbul Edirne Kapı'da bulunan Neslişah Camiinin ivedilikle tamirine lüzum hasıl olduğundan bu sene için icrası zaruri görülen ve ancak sene nihayetine kadar yapılabileceği anlaşılan bir kısım tamiratının 1830 lira 80 kuruş mukabilinde emaneten yapılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 30/04/1932 tarih ve 50 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 01/05/1932 tarihli içtimanda kabul edilmiştir. ²⁶

Yine tamiratına lüzum görülen eski ve kıymetli eserlerden Baba Eskideki Cedit Ali Paşa Camii ile Manisa'da ki Muradiye Camiinin hususiyetlerine binaen Müzayede, Münakasa ve İhalat Kanununun 18. Maddesinin (Z) fıkrasına göre ve keşfi mucibince 24219 lira 70 kuruşa kadar pazarlıkla yaptırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 29/08/1933 tarih ve 147 sayılı tezkeresi ile Maliye Vekillığının 13/09/1933 tarih ve 12833/482 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17/09/1933 tarihinde kabul olunmuştur.²⁷

İstanbul'da bulunan, tarihi ve mimari kıymetleriyle yaşatılması gereken eserlerden olan Mesihpaşa Camiinin 11225,05 liraya, Süleymaniye Camiinin 30349,95 liraya, Mahmutpaşa Caminin 14183,42 liraya, Azapkapı Caminin 10793,96 liraya, Sultan Selim Caminin 17320,50 liraya, Laleli Caminin de 15160,35 liraya tamir edilebilecekleri tespit edilmiş ve bu eserlerin eski şekillerini ve tarihi kıymetlerini bozmayacak bir surette 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten tamir ettirilmeleri; Vakıflar Umum

²⁴ Bilgin, *Atatürk ve Din*, s.271-272.

²⁵ CCA. 30.10/26-150-21-3.

²⁶ CCA. 30.18.1.2/28-36-8.

²⁷ CCA. 30.18.1.2/39-64-19.

Müdürlüğünün 14/07/1936 tarih ve 18773/122 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/07/1936 tarihinde onaylanmıştır.²⁸

Yine İstanbul Beyoğlu İstiklal Caddesinde Hüseyinağa Camiinde yaptırılması gerekli olan 14,338 lira 38 kuruş keşifli tamir ve ilavelerin, caminin eski şeklini bozmayacak ve mimari kıymetine helal getirmeyecek şekilde 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre yaptırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 27/08, 12/09/1936 tarih ve 154/192317, 170/193449 sayılı tezkereleri ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18/09/1936 tarihinde onaylanmıştır.²⁹

Ankara'da Cebeci civarında bulunan ve tarihi ve mimari kıymeti haiz olan Cenabı Ahmet Paşa Camiinin 14515 lira 50 kuruş masrafla tamir edilebileceği anlaşılmış ve tamiratın camiinin tarihi kıymetini bozmayacak şekilde yaptırılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Eksiltme ve pazarlık suretiyle ihalesi de mümkün olmadığından 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten yaptırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 29/09/1936 tarih ve 178 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 01/10/1936 tarihinde onaylanmıştır.³⁰ İlerleyen tarihlerde camii tamiratının yanında diğer bazı aksamlarının tamirata da zaruri görülmüş, 10166 lira 75 kuruş keşifli bu tamiratında bahsi geçen kanuna göre emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 18/11/1937 tarih ve 201 sayılı tezkeresi ile yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetince 23/11/1937 tarihinde onaylanmıştır.³¹ Ayrıca bu karara ek olarak 10/06/1938 tarihinde Cenabı Ahmet Paşa Caminin tamiri esnasında 155 metre murabba bir saha ile minaresinin şerefe ve petek kısmındaki taşlardan bazılarının da çürüdüğü görülmüş, bunların tamamen değiştirilmesinde zaruret bulunduğu anlaşılmış olduğundan keşfine nazaran 8216 liraya yapılabileceği görülen bu işlerinde mütehassis usta ve işçiler tarafından emaneten yaptırılması; 10/06/1938 tarih ve 13934/103 sayılı Vakıflar Umum Müdürlüğünün tezkeresi üzerine onaylanmıştır.³²

Ankara'da bulunan Zincirli Camiinde yaptırılmakta olan ve ikinci ilave keşfi ile miktarı 16787,71 lirayı bulmakta olduğu anlaşılan tamirat işlerinin 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten yaptırılması ve bu gibi kıymetli eserlerin onarımı işlerinin tetkik ve keşfinde kullanılmak üzere 13

²⁸ CCA. 30.18.1.2/67-61-6.

²⁹ CCA. 30.18.1.2/68-78-4.

³⁰ CCA. 30.18.1.2/68-78-19.

³¹ CCA. 30.18.1.2/80-96-8.

³² CCA. 30.18.1.2/83-52-8.

lira yevmiye ile bir mütehasıs mimar çalıştırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 14/02/1937 tarih ve 4 sayılı tezkeresi ile Maliye Vekilliğinin 13163/677 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/02/1937 tarihli toplantısında onaylanmıştır.³³

İstanbul'da bulunan Süleymaniye Camii'nin keşfine göre 15753,99 liraya yaptırılabilceği anlaşılan ve mütehasıs usta ve işçilere yaptırılması gerekli bulunan tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. Maddesi kapsamında emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 16/07/1937 tarih ve 127 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/07/1937 tarihinde onaylanmıştır.³⁴

Çankırı'da bulunan Ulu Camiinin son cemaat yeri ile dâhilindeki çatlakların takviyesi ve yağlı boya işleri için yapılan keşfi dairesinde 12965 lira 68 kuruşla bu eserin emaneten tamirinin yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 216455/145 sayı ve 23/08/1937 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/08/1937 tarihinde onaylanmıştır.³⁵

Konya'daki İplikçi Caminin 10029 lira 28 kuruş keşifli tamiratına talip çıkmadığı anlaşıldığından malzemesi 2490 sayılı kanunun hükümlerince tedarik edilmek şartı ile tamiratın bahsi geçen kanunun 50. Maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten yaptırılması; Maarif Vekilliğinin 22/11/1937 tarih ve 4034/2173 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi ile Maliye Vekilliğinin 10/12/1937 tarih ve 13165/6222 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri heyetince 23/12/1937 tarihinde onaylanmıştır. ³⁶

Atatürk köprüsünün inşası dolayısıyla iyi bir mevki kazanan ve kıymetli eserlerden olan İstanbul Azapkapı da ki Sokullu Camiinin de 19680 lira 6 kuruş keşifli tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 22/03/1938 tarih ve 3379/48 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 08/04/1938 tarihinde onaylanmıştır.³⁷

1938 yılında tamirlerine devam edilecek olan hayrat programına dahil bulunan İstanbul'da Yeni Caminin 15504 lira ve Süleymaniye Caminin 17519,5 lira keşifli tamiratının, her kısmın ayrı ayrı mütehasıs ustalara ihtiyaç göstermesi gerekliliğine binaen emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum

³³ CCA. 30.18.1.2/72-14-17.

³⁴ CCA. 30.18.1.2/77-66-13.

³⁵ CCA. 30.18.1.2/78-75-7.

³⁶ CCA. 30.18.1.2/81-104-17.

³⁷ CCA. 30.18.1.2/82-30-5.

Müdürlüğünün 24/06/1938 tarih ve 15172/118, 15173/119 sayılı tezkereleri ile yapılan teklifleri üzerine, 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre İcra Vekilleri Heyetince 28/06/1938 tarihinde onaylanmıştır.³⁸

Yine başka bir belgede 1938 yılı içerisindeki tamir ettirilecek olan hayrattan Çorlu'da ki Süleymanpaşa Camii yerine bu sene Havsa'da ki Sokullu Mehmetpaşa Camii'nin tamir ettirilmesi gerekli görülmüş ve tarihi kıymeti bulunan bu camii tamiratının mütehasıs usta ve işçiler çalıştırılmak suretiyle ve keşfi mucibince 14466 lira 65 kuruş dâhilinde emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 08/07/1938 tarih ve 16220/132 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/07/1938 tarihinde onaylanmıştır.³⁹

Kadırgada Sokullu Caminin 14992 lira 4 kuruş keşif bedeli tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten mütehasıs ustalara yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 12/07/1938 tarih ve 16411/135 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/07/1938 tarihinde onaylanmıştır.⁴⁰

1938 yılında tamirlerine devam edilecek olan hayrat programına dahil bulunan İstanbul Üsküdar'da Şemsi Paşa Caminin de 22348 lira ve 16 kuruş keşif bedelli tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre mütehasıs ustalarca emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 06/07/1938 tarih ve 16064 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/07/1938 tarihinde onaylanmıştır.⁴¹

3. Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde Din Olgusu

TBMM'nin Birinci Dönem İkinci Toplanma Yılıının Açış Konuşması

Tarih: 1 Mart 1922 Çarşamba

Mustafa Kemal Atatürk bu konuşması içerisinde Din İşleri Bakanlığı'nın bir yıllık çalışmasını incelediğini bu çalışmadan memnun kaldığını belirterek *"Camilerin kutsal minberleri halkın ruhani ve ahlaki gıdalarına en yüksek en verimli kaynaktır. Minberlerin halkın anlayacağı bir dille ruh ve akla seslenmesi İslam ehlinin bedenini canlandırır, imanı kuvvetlendirir, kalbi cesaret bulur, fakat buna göre hatiplerin*

³⁸ CCA. 30.18.1.2/83-59-10.

³⁹ CCA. 30.18.1.2/84-65-8.

⁴⁰ CCA. 30.18.1.2/84-64-14.

⁴¹ CCA. 30.18.1.2/84-65-17.

*sahip olmaları gereken nitelik, yeterlilik ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olmasının büyük önemi vardır. Bütün vaiz ve hatiplerin bu amaca hizmet edecek surette yetiştirilmesine Din İşleri Bakanlığı'nın gayret göstereceğini ümit ederim."*⁴²

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Atatürk Türk Milleti'nin eğitilmesinde Camilerin okul görevi yapmalarını istemektedir. Zaten İslam'da Camiler hem ibadet hem de eğitim merkezi olarak kullanılmaktadır. Buna en güzel örnek Mescid-i Nebevi'dir. Ancak Camilerde halkı eğitecek vaiz ve hatiplerin çok iyi eğitim almış, çok iyi yetişmiş ve dünyadan haberdar olan kişiler olmaları gerektiğine dikkat çekerek, vaiz ve hatiplerin Din İşleri Bakanlığı'na yetiştirilmelerini istemiştir.

Yıllarca süren ağır savaş şartlarının her alanda yıprattığı Türk Milleti'nin en büyük kayıplarından birisi de, cephelerde verilen kayıplar kadar eğitimin yeterli düzeyde sürdürülememesi sebebiyle eğitilmiş insan gücünde görülen azalma olmuştur. Hedeflenen muasır medeniyete ancak her alanda yetişmiş insan gücüyle ulaşmanın mümkün olacağı dikkate alındığında, yurdun her köşesine yayılmış hemen hemen her insana ulaşma imkânına sahip camilerin ülke için ne büyük bir avantaj olduğu görülecektir. Nüfusunun tamamına yakınının Müslüman olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Camilerinin birer okul görevi üstlenmelerinin, ülke insanını her konuda bilinçlendirmelerinin o günkü şartlarda sağlayacağı katkılar büyük olacaktır. Aynı zamanda ülke geleceğinin şekillenmesinde, kalkınmasında ve ilerlemesinde de büyük katkılar sağlayacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 2 Şubat 1923 Cuma günü İzmir Gümrük Binasında Halk İle Konuşması:

"Düşmanlarımız, bizi, dinin tahtı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey Müslim ve Müslime'nin beraber olarak iktisabı ilmi irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilmi irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslam ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katiyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir."

⁴² Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara 2004, s.89.- Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.50.-*Düşünceleriyle Atatürk*, s. 145.

Bu konuşmada Mustafa Kemal Atatürk, duraklamayı düşmanların İslam dinine bağladığını, bunun doğru olmadığını, ilim yapmada İslam'ın hiçbir zaman kadın erkek ayrımı yapmadığını, bu durumun İslam ve Türk tarihi incelendiğinde görüleceğini, milletin ilerleme ve yükselmesinde eğitimin şart olduğunu belirtirken, eğitimin ilk basamağının dolayısıyla temelinin kadınlar olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca dinin yanlış anlaşılmasının ve yorumlanmasının bir milletin geleceği kadar dinine de zarar vereceği için buna müsaade edilmemesi vurgulanmaktadır.

18 Mart 1923 günü Mustafa Kemal Atatürk Tarsus'ta İttihat Mektebini ziyaretinde öğrencilere çeşitli sorular sormuştur. Öğle yemeği yendikten sonra namaz için camiye gidilmiş, Mustafa Kemal Atatürk namaza öğrencilerinde gelmesini istemiştir. İsteği üzerine okul müdürü, Fikri ve Salim adında iki öğrenciyi okulu temsilen camiye namaza götürmüştür. Cemaatle birlikte namaz kılınmıştır.

TBMM'nin İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılıının Açış Konuşması

Tarih: 1 Mart 1924 Cumartesi

“İnanarak girdiğimiz ve girdiğimiz için mutlu olduğumuz İslam dinini yüzyıllardan beri yapılagelen bir siyaset aracı seviyesinden çıkarıp yüceltmenin kaçınılmaz gerçeğini tespit ediyoruz. Kutsal ve ilahi olan vicdanlarımızı muğlak ve değişen her türlü menfaat ve kişisel hürslerin gerçekleşme yeri olan siyasetten ve siyasetin bütün uzantılarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletin dünyevi ve uhrevi mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. Ancak bu suretle İslam dininin yüksekliği gerçekleşir.”⁴³ Mustafa Kemal Atatürk bu konuşmasında, siyasetin ve dinin farklı alanlar olduğunu, dinin yüzyıllarca siyasete alet edildiğini ve dinin artık siyasete alet edilmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmektedir. Atatürk'ün bu konuşması günümüz Müslüman devletlerine bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk başka bir konuşmasında, hoca olmak için özel giysilere, ulemadan olmaya ve erkek kadın ayrımına dinimizin izin vermediğini, dinimizde özel bir ruhban sınıfı olmadığını, her Müslümanın erkek olsun kadın olsun dinini araştırmasına ve aydınlanmaya izin verdiğini belirtmiştir.⁴⁴

⁴³ Borak, *Atatürk ve Din*, s.91.- Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, s.156.

⁴⁴ Borak, *Atatürk ve Din*, s.89.

Mustafa Kemal Atatürk zaman zaman her dalda hocalara ve öğrencilere soru sorduğu gibi din derslerinde de sorular sormuştur. Trabzon Lisesi'nde öğretmenler toplantısında din dersi öğretmenine sorduğu soruya cevap alamayınca buna tepki göstermiştir. Hangi alan olursa olsun hocaların konuya hâkim olmalarını, kaliteli eğitimin şart olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.⁴⁵

Yine Trabzon Kavak Meydanı Ortaokulunu ziyaretinde ders veren hocadan İnşirah Suresi'ni okumasını ve yorumlamasını istemiş, ancak hocanın Atatürk karşısında aşırı heyecanlanması yanında tefsir kitabı olmadığını, Gazi Paşa'yı memnun kılacak bir yorum yapamayacağını belirtmesi üzerine Atatürk kendisi İnşirah Suresi'ni okumuş ve Türkçe açıklamıştır.⁴⁶

Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılının ekim ayında kendisine Bursa'da takdim edilen Cemil Said'in tercüme ettiği Türkçe Kur'an-ı Kerim nüshalarından Bursa, Balıkesir ve İzmir camilerine armağan etmiştir. Yine bu nüshalardan 8 Kasım 1925 günü imzalı olarak Ankara Gazi Kız Numune Mektebine armağan etmiştir.⁴⁷

1930 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal Atatürk ve Fevzi Paşa yurt gezisindedirler. Beraberindeki heyetten birisi gelir ve Atatürk'ün kulağına bir şeyler söyler. Atatürk hemen kalkar, Fevzi Paşa'nın da gelmesini ister. İki birlikte bir odanın kapısına gittiklerinde Atatürk odanın kapısını açar ve görünür ki içeride yüksek rütbeli bir subay namaz kılmaktadır. Atatürk bundan daha tabii ne olabilir der, yavaşça kapıyı kapatır, biraz önce kulağına bir şeyler söyleyen kişi bu subayın namaz kıldığını yanlış bir şeymiş gibi bildirdi der ve ilk istasyonda kulağına fısıldayanın trenden indirilmesi talimatını verir.⁴⁸

Mustafa Kemal Atatürk yurt gezilerindeyken 21 Kasım 1931 tarihinde Konya'dan Başvekil İsmet Paşa'ya acele ve önemlidir ibaresi ile gönderdiği bir telgrafta; Karatay Medresesi, Alaaddin Camii, Sahip Ata Medresesi, Camii ve Türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minarenin acilen tamir edilmesini istemiştir.⁴⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün camilerin, medreselerin, mescitlerin, türbe ve minarelerin ve bu tür birçok kültür mirasının tamir edilmesini istemesi, inancın, mimarinin, eğitimin simgesi olan bu yapıların gelecek kuşaklara aktarılması,

⁴⁵ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)* Cilt: 1, s.173.

⁴⁶ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, s.174.

⁴⁷ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Cilt:2, Ankara 1991, s.709.

⁴⁸ *Anılarla Atatürk*, s.98.

⁴⁹ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.692.

binaların varlığının korunması ve kültürün devamının sağlanması açısından oldukça önemlidir.

I. Türk Tarih Kongresi

Temmuz 1932

Öğretmenlerden birisi Mustafa Kemal Atatürk'e, "Paşam din lüzumlu bir şey midir? Halifeliğin kaldırılması iyi olmuş mudur?" diye sorar. Atatürk'te, "Evet din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası vardır ki din tanrı ile kul arasındaki kutsal bir bağlılıktır. Mutaassıp İslamcıların din komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler saf ve masun halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizin mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir. Dinle Hilafeti birbirinden ayırt etmek lazımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Halifeliği kaldırdığımız günden bu güne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, Müslüman dünyasının halife olmaksızın da yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel örnek değil midir?"⁵⁰

Günümüz şartlarında bu cevap değerlendirildiğinde belki de Din ve Hilafet adına en çarpıcı tespitin bu olduğu görülebilir. Yemen'de, Suriye de, Irak'ta kısaca İslam dünyasının çoğunda birbirlerini öldürenlerin hepsi Müslümanlardır. En kötüsü de tümünün Allah için savaştıklarını söylemeleridir. Mezhepçilik ve ırkçılık fitnesinin kol gezdiği İslam âlemi dinine sahip çıkamamıştır. 1932'de Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret ettiği tam da budur denilebilir. Osmanlı Halifesi 'nin çağrısı o günde Müslüman ülkelerden karşılık görememiş, İslam âleminin birliği sağlanamamıştır. Ne acıdır ki bu günde İslam âlemi parça parçadır. Bütün bu belalardan ancak menfaat ve kişisel hırslardan vazgeçilerek, İslam'ı gerçek manada yaşayarak kurtulabilmek mümkündür.

Hafız Yaşar Okur 22 Ocak 1932'de Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile Yerebatan Camisi'nde bir Cuma Namazı sonrasında Yasin Suresini önce Arapça sonrada Türkçe okuyacaktır. Camiye gelişini anlatırken halkın yollara taşığı, kalabalık sebebiyle camiye polis yardımı ile girebildiğini, cami içerisinde gazetecilerin, fotoğrafçıların bulunduğunu, sonradan Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey ile Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Beyinde geldiğini söylemektedir. Cuma Namazından sonra kürsüye zorlukla çıktığını belirten

⁵⁰ Anılarla Atatürk, s.89.

Hafız Yaşar Okur, Yasin Suresini önce Arapça peşi sırada Türkçe okuduğunu, orada bulunan cemaatin hiç ses çıkarmadan dinlediğini ve duyulduğunu anlatmaktadır. Aynı Akşam Mustafa Kemal Atatürk de Yaşar Okur'u çağırır. Yaşar Okur Atatürk'ün yanına gittiğinde Atatürk'ün memnun olduğunu, "*Halk dualarımızdan çok memnun olmuş ve çok ilgi göstermiş. Fakat camii küçük olduğundan pek çok kişi dışarıda kalmış. Bu duayı daha büyük olan Sultanahmet Caminde yapalım*" dediğini anlatmaktadır.⁵¹

Mustafa Kemal Atatürk 23 Ocak 1932'de Hafız Yaşar Okur'a, 28 Ocak 1932'de de Hafız Sadettin Kaynak'a Türkçe Kur'an-ı Kerim'i imzalayarak armağan etmiştir.⁵²

29 Ocak 1932'de Sultanahmet Camii'nde Kur'an-ı Kerim'in bazı Surelerinin Türkçe tercüme okunmuştur. Bütün bu merasimlerden sonra durum Mustafa Kemal Atatürk'e bildirilmektedir. Atatürk halkın ilgisinin yüksek oluşundan memnundur.⁵³

30 Ocak 1932 Cumartesi günü ilk kez Türkçe ezan İstanbul Fatih Camii'nden okunmuştur. İlk etapta Türkçe ezan uygulamasının başlatılacağı bazı il ve ilçeler ise; Adana, Amasya, Ankara, Balıkesir, Çeşme, Edremit, Kayseri, Konya, Kuşadası, İzmir, İzmit, Manisa, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Van, Yozgat ve Zonguldak olarak tespit edilmiştir.⁵⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün hafızlardan özellikle istediği dikkat çekici bir hususta, Ramazan ayında okunan mukabelelerin son sayfalarının Türkçe olarak cemaate izah edilmesi gerektiğidir. Böylece halk dinlediği mukabeleyi anlayabilecektir.⁵⁵

Mustafa Kemal Atatürk, ilk Türkçe hutbeyi 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde kendisi okumuştur. Bu hutbenin okunduğu 1923'ten sonra tekrar bir Türkçe hutbe 5 Şubat 1932 Cuma günü Hafız Sadettin Kaynak tarafından Süleymaniye'de okunmuştur. Hutbenin konusu bizzat

⁵¹ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, S. 708-711.

⁵² Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.709.

⁵³ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.710.

⁵⁴ Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:0, Sayı: 10, İstanbul 2006, s.83-84.

⁵⁵ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.714.

Atatürk tarafından seçilmiştir. Süleymaniye minberinden okunan hutbe şu şekildedir:⁵⁶

“Ey ululardan Ulu Tanrı! Sana hamt ederiz. Bütün âlemleri yoktan var eden ve onlara rızık veren sensin. Sana şükrederiz. Bütün mahlûkat içinde insanları en mükerrem yaratan sensin.

En şerefli kulunu, doğruluğunda hiç şüphe etmediğimiz büyük kitabınla bize hak peygamber olarak gönderdin. Yalnız sana tapar ve yalnız senden yardım isteriz. Ey Ulu Tanrı bizi imandan ayırma.

Ey Müslümanlar! Ulu Tanrı buyuruyor ki; Bazı insanlar, “Allah’a ve ahiret gününe inandık, biz de müminiz.” derler. Böylelikle Allah’ı ve müminleri aldatmak isterler. Hâlbuki onlar yalnız kendilerini aldatırlar. Ve böyle yaptıklarını da anlamazlar. Onlara dünyayı fesada vermeyiniz! Denildiği zaman, “Hayır! Biz ıslah ediyoruz.” derler. Hâlbuki ifsat ederler, lâkin anlamazlar.

Kendilerine “Herkes gibi iman ediniz!” denildiği zaman, “Biz aptallar gibi mi inanacağız?” derler. Hâlbuki kendileri aptaldırlar. Bunu bilmezler! Allah ile yaptıkları ahitleri bozarlar. Allah'ın birleşmeyi emrettiğini ayıranlar ve yeryüzünü fesada verenler hüsrandadırlar. İslah edilen yeryüzünü ifsat etmeyiniz. Allah ifsat edenleri sevmeyiz. Kendiniz yapmadığınız iyilikleri başkalarına nasıl tavsiye edersiniz! Kitabı okuyorsunuz, hiç düşünmüyor musunuz?

Ey insanlar şeytana uymayınız o sizin açık düşmanınızdır. Size fenalığı ve namussuzluğu o emreder. Allah hakkında bilmediğinizi söylemeyi o öğretir. Allah’ın kitabını okuyanlar, namaz kılanlar, ihsan ettiğimiz rızktan gizli ve aşikâr sadaka verenler, tükenmez bir mala sahip olacaklarından emin olabilirler. Allah, onlara mükâfatını verecek ve lütfunu arttıracaktır.

Allah ve melekleri, Peygambere salat ve selâm ederler. Ey müminler siz de Peygambere salat ve selâm ediniz.

Ulu Tanrım, hak ve adaletle hareket edenleri sen payidar eyle. Cumhuriyetimizi ve Türk Milleti’ni sen muhafaza eyle. Türk Ordusu’nu havada, denizde ve karada daima muzaffer eyle. Topraklarımıza bol bereket ihsan eyle. Mahsulatımızı her türlü afetlerden sakla. Mübarek şehitlerimize ve ölülerimize rahmet eyle.

Allah adil ve ihsan ile emreder. Akranızdan muhtaç olanlara muaveneti emreder. Fuhşu ve kötülüğü ve haksızlığı nehyeder. Allah size nasihat veriyor, umulur ki, (bunu can kulağı ile dinler ve) düşünürsünüz.”

⁵⁶ Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk (1928-1938), Cilt: 2, s.717.

Bu ilk Türkçe Hutbe, seçilen ayetler bakımından da oldukça önemlidir. Burada dikkat çeken husus münafıklardan bahsedilmesidir. Günümüzde de İslam âleminin sorunlarının altında yatan en büyük sebebin münafıklık ve fitne olduğu aşikârdır.

8 Şubat 1932'de Mustafa Kemal Atatürk Ordu Müfettişlerini davet etmiştir. Yer Dolmabahçe Sarayıdır. Sadettin Kaynak'tan Türkçe Kur'an-ı Kerim okumasını ister. Dolmabahçe'de Ordu Müfettişleri, Paşalar ve diğer birçok misafirin yanında yirmi kişiye yakın da saz heyeti bulunmaktadır. Sadettin Kaynak şu Ayetleri okumuştur:⁵⁷

(Ulu Tanrımın büyük kitabından Ali İmran Suresi 163'ncü ayet. Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Tanrı yolunda muharebe ederken ölenleri öldü zannetmeyiniz. Onlar, Tanrı'nın nezdinde yaşarlar ve rızklarını Tanrı'dan alırlar.

(Enfal Suresi: 47,62 ve 57'nci ayetler. Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Ey müminler! Düşman ordusu karşısında bulunduğunuz zaman daima Tanrı'nın adını zikrediniz, felâh bulursunuz.

Ey müminler! Tanrı'nın düşmanlarını kendi düşmanlarınızı ve Tanrı'nın bilip de sizin bilmediğiniz gizli düşmanları korkutmak ve onlara karşı koyabilmek için elinizden geldiği kadar kuvvet ve gücünüzün yettiği merteye harp âletleri hazırlayınız. İçinizden azim sahibi yüz kişi, iki yüz düşmanı mağlup edecektir. Ve bin kişi Tanrı'nın izniyle iki bine galebe çalacaktır. Tanrı tazim sahipleri ile beraberdir.

(Saf Suresi: 4,11,12 ve 13'ncü ayetler. Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Tanrı, kendi uğrunda saffi harp nizamında kale gibi metin olarak harp edenleri sever.

Ey müminler! Cehennemim elim azabından kurtulmak için size bir çare haber vereyim mi? Tanrı ve elçisi olan Muhammed'e iman ediniz ve mallarınızı, canlarınızı (onların uğrunda) feda ediniz, bilerseniz işte bu; sizin için hayırlıdır.

(Adiyat Suresi, Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Soluk soluğa koşan ve ayaklarını yere vurduğu zaman kıvılcım çıkaran ve sabahleyin düşmana hücum ederken ayaklar ile tozlar savuran atlar ve düşman kıta'larını yarararak yol açan gaziler hakkı için yemin ederim (ki) insan Tanrı'ya karşı nankördür!"

⁵⁷ Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk (1928-1938), Cilt: 2, s. 718-719.

Okuma bittikten sonra Mustafa Kemal Atatürk asıl maksadın gerçekleşmesi manasında, Ordu komutanlarının bunları öğrendikten sonra daha bir şevkle görev yapacaklarını söylemiştir.

Bu bölüm kısaca değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki icraatları, İslamiyet'in Türk Milleti tarafından asıl kaynaklarından doğru öğrenilmesi, öğretilmesi, anlaşılması ve yaşanması için yaptığı anlaşılmalıdır.

4. Atatürk'ün Din Politikasının Günümüze Yansıması

Din konusunda ki söylevlere, demeçlere ve yapılanlara bakıldığında, Mustafa Kemal Atatürk'ün din politikasının, dinin istismarının önlenmesi temeline dayandığı görülmektedir. Bu hususta yapılan uygulamaların başında herkes tarafından anlaşılması maksadı ile Türkçeleştirme çalışmaları gelmektedir. Yapılan çalışmalar ve yeni uygulamalar karşısında toplumun tepkileri takip edilmiştir. Nitekim ezanın Türkçe okunmasına, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümesinin okunmasına halkın ilgisinin ve tepkisinin olumlu olduğu kanaati oluşmuştur. Ancak Türkçe ezan yıllarca okunmasına rağmen kabul görmemiş tekrar Arapça ezana dönülmüştür. Diğer yandan İslamiyet'in herkes tarafından daha kolay anlaşılması için günümüzde Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meali ve tefsiri camilerden, televizyonlardan, internetten, çeşitli gazete ve basın yayın organları aracılığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı denetiminde yapılmaktadır. Ayrıca Kur'an haricinde diğer birçok dini eserde günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Artık istenilen her an İslam dini hakkında Türkçe güvenilir kaynaklara ulaşılabilir.

Bazı dönemlerde tartışmalara sebep olmaları ve dönem dönem açılıp kapanmalarına rağmen dini eğitim kurumları da günümüzde hizmet vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin din hizmetleri de Atatürk döneminde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığınca verilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyetin en büyük kurumlarından birisidir. Tamamına yakını Müslüman olan Türk Milletinin ibadet, Kur'an kursu, fetva gibi ihtiyaçlarını yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı, istenilen her an ulaşılabilir iletişim ağına sahiptir. Kasım 2017'de de ilk kadın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı atanmıştır. Kısaca Türk Milleti'nin dini hizmet ve eğitimi hususunda ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılandığı söylenebilir.

Ayrıca İslam Dininin modern anlamda tarım, teknoloji, sanayi ve bilim gibi her alanda kalkınmanın önünde bir engel olmadığı aksine tüm bu konularda çalışmayı emrettiği anlaşılmıştır. Ancak günümüz modern ülkelere bakıldığında geç kalındığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bütün bunlara rağmen her alanda Mustafa Kemal Atatürk'ün hedef olarak belirlediği muasır medeniyetler seviyesine ulaşma ve hatta geçme yolunda hızla ilerlemektedir. Bu durumun dine, devlete, dünya barışına ve İslam âlemine katkıları düşünüldüğünde, Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki politikaları daha iyi anlaşılacaktır.

İslam dünyasına bakıldığında ise o gün ile bugünün sorunlarının birbirine ne kadar benzediği acıda olsa ortadadır. Bilimde, teknolojiye, sanayide yeterli ilerleme sağlanamamıştır. İslam coğrafyası iç karışıklıklar, savaşlar, göçler, açlık ve sefalet içindedir. Bütün bunlar İslam Dininin asla kabul etmediği şeylerdir. Bu sahnelere bakıldığında Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki politikaları Türkiye ve İslam dünyası açısından daha iyi anlaşılacak ve günümüze yansımaları daha iyi değerlendirilecektir.

Yine tüm İslam ülkelerine bakılarak, İslam devletlerinin İslam dinine ve âlemine ne kadar katkı ve fayda sağladığının araştırılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin hem milli hem de manevi olarak ne kadar yol kat ettiğinin en bariz göstergesi olacaktır.

Sonuç

1919'dan 1938'e kadar olumlu veya olumsuz yönde anlaşılacak veya yorumlanacak birçok konuşma, tartışma ve uygulama yapılmıştır. Bütün bu bilgi ve belgeler incelendiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki politikasının, dinin asıl kaynağından doğru öğrenilmesi olduğu görülecektir. Bundan maksat milletin başkalarının güdümünde değil tamamen hür olarak kendi irade ve istekleri ile inandıkları dinin gereğini yapmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'i iyi anlamaları halinde dini kendi çıkarları uğrunda kullananların artık bir tesiri kalmayacaktır. Din simsarlarının millet üzerindeki baskısı ve sömürüsü bitecektir. Dinin tarımda, sanayide, teknolojiye kısaca her alanda gelişmenin önünde engel gösterilmesi önlenecektir. Dinin istismar edilmesi önlenerek ihanet odaklarına fırsat verilmeyecektir.

Bu yönde uygulamaların en dikkat çekenini hiç kuşkusuz Cenab-ı Allah'ın emirlerini kendi dillerinde tefsirinden okuyup anlamalarını sağlamak amacıyla,

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi çalışmalarıdır. Bu konuda tefsir ve meallerin en doğru şekilde yapılması için son derece hassas davranılmıştır. Tekbirin ve ezanın kendi dilinde okunmasına, camilerde Kur'an-ı Kerim'in aslının peşi sıra Türkçe tefsirinin de okunmasına karşı halkın ilgisi ve tepkisi izlenmiş, olumlu yönde kanaatler oluşmuştur. Nitekim ezanın Türkçe okunmasına yıllarca devam edilmiştir.

Din eğitiminin ailede başlamasının önemi ve etkileri göz önüne alındığında da toplumun bilinçlenmesinde aileye büyük sorumluluklar düşmekteydi. Bu sebeple Mustafa Kemal Atatürk erkek kadın hiç bir ayırım yapmayan İslam dininin okulda, camide hiçbir ayırım yapılmadan her yerde öğrenilmesini istiyor, bunun için adeta milleti seferberliğe çağırıyordu. Bu konuda elbette ki en başta Camilerin ibadethane olmaları yanında birer eğitim merkezide olmaları için hafızlara, hocalara ve vaazlara görevin düştüğünü belirtiyor, Diyanet İşleri Bakanlığı'nı teşvik ediyordu.

Arapça bilmese de, Kur'an-ı Kerim'i anlamasa da, fazileti gereği dinlediğinde ona tam teslimiyet gösteren bu milletin en zayıf noktalarından birisi ve en tehlikelisi din adına istismara açık olmasıydı. Mustafa Kemal Atatürk din adına söylenenlerin ve yapılanların doğru olup olmadığını anlamak için aklın ve mantığın kullanılmasını önermektedir. Ölçü akla, mantığa ters düşüp düşmediği, İslam dinine ve milletin menfaatlerine zarar verip vermemesidir. En önemlisi de bilinçli bir Müslüman olmaktır.

15 Temmuz dinin ve samimi Müslümanların bir proje kapsamında kullanıldığını Türk Milletine göstermiştir. İhanetin erken fark edilmesi Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletini büyük bir felaketten kurtarmıştır. Ancak zararını yine bu millet ve devlet çekmiştir.

Bir başka hususta günümüzde İslam dünyasının geldiği noktadır. Geline bu noktayı Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 27.11.2019'da İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi toplantısında yaptığı konuşmasında; *"Coğrafyamıza baktığınızda göreceğiniz çoğunlukla dramdır, acıdır, kavgadır. Suni gündemlerle enerjisini heba eden 1,7 milyarlık muazzam bir kitledir. Batılı silah tüccarlarının sattığı silahların akittiği kanların çoğu Müslüman kanıdır. Adında İslam olan taşeron terör örgütlerinin katlettiği insanlar yine ekseriyetle Müslümanlardır"* mesajları ile bütün Müslümanlara duyurmuştur. Konuşmanın tamamına bakıldığında ne yazık ki İslam ülkelerinin fitne ve fesat kışkıracı olduğu, İslam'ın birlik, beraberlik ve yardım ruhunun kaybolduğu, İslam'ın gerçek değerlerinin unutulduğu, başkalarının çıkar ve amaçlarına hizmet

edildiği, bilimde, teknolojide, sanayide ne kadar geride kaldığı açıkça görülmektedir.

Bütün bu olanların odağında Türkiye Cumhuriyeti'nin çabaları önce kendi ülkesi ve insanının huzuru ve selameti, sonrada tüm insanların huzuru selameti ve geleceği içindir.

Günümüzde özellikle İslam âleminin içinde bulunduğu şartları, yakın geçmişte Türkiye'nin yaşadıklarını, isminde "İslam" olan terör örgütlerini göz önünde bulundurarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün 100 yıl önce din alanındaki politikalarını anlamak daha kolay olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 51.V11/ 2-12-12.

CCA. 51.V08/2-7-10.

CCA. 51.V45/13-108-9.

CCA. 30.10/26-150-21-3.

CCA. 30.18.1.2/68-78-19.

CCA. 30.18.1.2/80-96-8.

CCA. 30.18.1.2/83-52-8.

CCA. 30.18.1.2/72-14-17.

CCA. 30.18.1.2/39-64-19.

CCA. 30.18.1.2/78-75-7.

CCA. 30.18.1.2/84-65-8.

CCA. 30.18.1.2/28-36-8.

CCA. 30.18.1.2/67-61-6.

CCA. 30.18.1.2/82-30-5.

CCA. 30.18.1.2/68-78-4.

CCA. 30.18.1.2/83-59-10.

CCA. 30.18.1.2/84-64-14.

CCA. 30.18.1.2/81-104-17.

CCA. 30.18.1.2/84-65-17.

CCA. 30.18.1.2/77-66-13.

Kitaplar

Anılarla Atatürk, Editör: Neriman Şimşek, İstanbul Görsel Yapım Prodüksiyon, İstanbul 2010.

BORAK, Sadi, *Atatürk ve Din*, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara 2004.

Düşünceleriyle Atatürk, Derleyen: Arı İnan, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KAPLAN, Abdurrahman, *İki Devirde Bir Din Adamı*, Net Ofset Matbaacılık, Ankara 2011.

MANAZ, Abdullah, *Atatürk Reformları ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

MEYDAN, Sinan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi, Atatürk, Modernizm, Din ve Allah*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

Milli Egemenlik Belgeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara 2015.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Tez, Makale ve Diğer Kaynaklar

APAYDIN, Halil, "Atatürk'ün Dine Bakışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2006.

AYDAR, Hidayet, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi, Cumhuriyet Dönemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Yıl:2007.

BARS, Mehmet Emin, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:2, Yıl:2017.

BİLGİN, Beyza, "Atatürk ve Din", Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü dolayısıyla Ankara Zübeyde Hanım Kız Meslek lisesinde verilen konferansın metnidir. (Erişim Tarihi: 20.11.2019), (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/585402>).

DİKİCİ, Ali, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:0, Sayı: 10, İstanbul 2006.

KILIÇ, Ahmet Faruk, "Psiko-Sosyal Faktörler Açısından Atatürk ve Din", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Yıl:2000.

ÖNDER, Mustafa, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:1, Yıl:2012.

TONGUL, Neriman, "Türk Harf İnkılabı", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:33-34, Yıl: Mayıs-Kasım 2004.

ULUSAN, Şayan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938), (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol:11, October 2018.

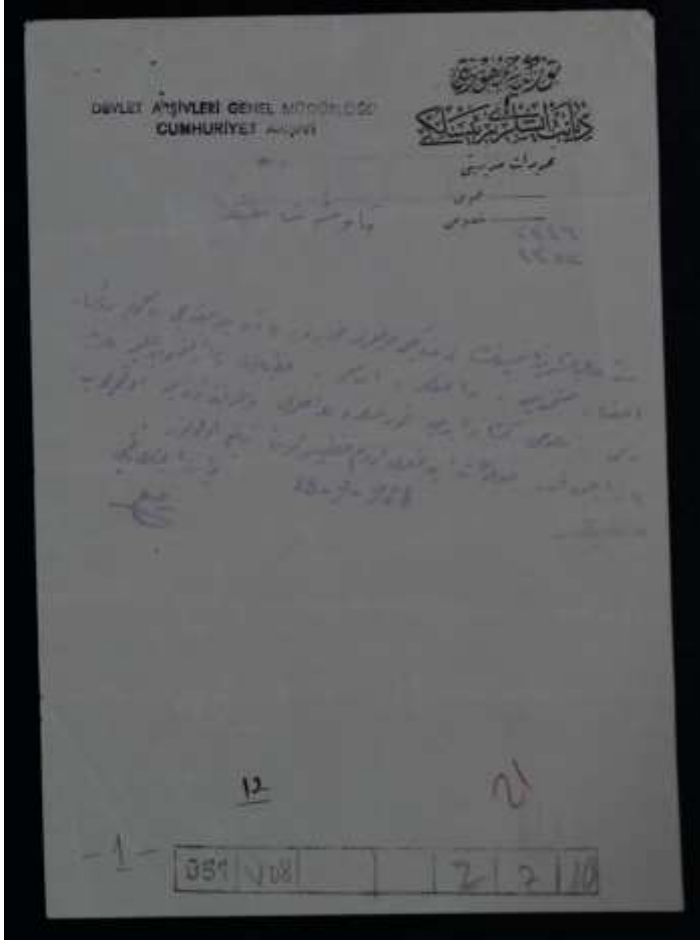
ÜNALP, F. Rezzan, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, 100. Yıl.

YÜCEL, İrfan, "Diyaret İşleri Başkanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, Yıl:1994, İstanbul.

ZENGİN, Mustafa, *İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman, Haziran 2015.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-isedak-toplantisinde-onemli-aciklamalar-41383807>

EKLER

Ek 1- 1 Kasım 1928 tarihinden itibaren alfabe değişikliği yürürlüğe gireceğinden din görevlilerinin açılan kurslara devam ederek okuma yazma öğrenmelerine dair genelge.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yen İşleri Müdürlüğü
İşim:

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(Türkçe Salatüselâm)

-1-

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
" Sevgilisi " " " " " "
" Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere

-2-

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi " " " " " "
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

-3-

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
Diş ve İşleri Reisliği
Tahrirat Müdürlüğü
730,265

-----Müftülüğüne

Çe dilimle her tarfta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minare-
lerde Arapça Salatüselâm okunak abenksiz düşeceği gibi Hükümeti Celilemiz
nin takip buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediğine binsen İstanbul
daki erbabi ihtiyasla bilahabere baldya yazılan üç suret ile Türkçe tek
bir gönderilmiştir . her hangisi arzu olunursa icabında alâkedarların xx
ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur Efendim .

6/3/933
mühür

Diyanet İşleri Reisi

Aslıgibidir.

25/1/934

077	10	26 150	101
-----	----	--------	-----

Ek 2- Selatü Selam'ın Türkçe okunmasına dair.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Kazım sayın
2

Kararname

9131

938 yılı sarfında temirlerine devam edilecek hayrat projesinin dahil bulunan İstanbulda Yeni Camii İSS04 liras ve Süleymaniye Camininin İ75İ9,5 liras bögüflü temiretınan , her kısmın ayrı ayrı mütehasıs ustalara ihtiyec göstermesi zaruretine binsen , emneten yaptırılmasa; Vekıflar Unvan Müdürlüğünün 24/6/938 tarih ve İ6İ72/İİ8,İ6İ73/İİ9 sayılı teklifleri üzere ne , 2490 sayılı konunun 50 inci maddesinin (E) fıkrasına göre İors Vekılleri Heyetince 28/6/938 tarihinde emnenmiştir.

28/6/938

REİSİD/İGHUR

K. Altatürk

Bş. V.

C. Sağıncı

Ad. V.

S. Sağıncı

M. M. V.

K. Özgenç

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. B. Aras

Ma. V.

S. Sağıncı

Ml. V.

S. Arslan

Na. V.

A. Kaya

İk. V.

S. Sağıncı

S. İ. M. V.

S. Sağıncı

G. İ. V.

K. Özgenç

Zr. V.

S. Kaya

030 10 05 03 88 93 10

Ek 3- İstanbul bulunan Yeni Camii ve Süleymaniye Camii tamiratının emaneten yaptırılmasına dair.

T. C. BAŞBAKANLIK KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ MÜDÜRLÜĞÜ Karar no: 7297	Kararname:	T.C. BAŞBAKANLIK ÇAMBAŞIĞI							
<p>Çankırı Ulu caminin son cemaat yeri kurgunlarıyla, dahilinde ki çatlıkların takviyesi ve yağlı boya kalemler için yapılan keşfi dairesinde 12965 lira 68 kuruşla emaneten bu eserin tamamen tamiri; Vakıflar Dışı Mülklerin 216455/146 sayılı ve 23/8/937 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/8/937 tarihinde emansıştır.</p> <p style="text-align: center;">26/8/937</p> <p style="text-align: center;">MÜSİTUMUR</p> <p style="text-align: center;"><i>K. Atatürk</i></p>									
B. V. <i>H. Hüner</i>	Ad. V. <i>S. Saçlıoğlu</i>	M. M. V. <i>S. Saçlıoğlu</i>	Da. V. <i>S. Kaya</i>						
Ma. V. <i>S. R. Özcan</i>	Ma. V. V. <i>S. Saçlıoğlu</i>	Mi. V. <i>T. Akkılınç</i>	Na. V. <i>A. Çelikkaya</i>						
İ. V. <i>C. Özgür</i>	S. İ. M. V. <i>S. P. Aydoğan</i>	G. İ. V. <i>Rana Çankırılı</i>	Z. V. <i>H. Hüner</i>						
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 15%;">18</td> <td style="width: 15%;">61</td> <td style="width: 15%;">12</td> <td style="width: 15%;">78</td> <td style="width: 15%;">75</td> <td style="width: 15%;">7</td> </tr> </table>				18	61	12	78	75	7
18	61	12	78	75	7				

Ek 4- Çankırı Ulu Camii tamirinin emaneten yaptırılmasına dair.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR Dairesi MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayıs
3

4122

İstanbulda kıymetli eserlerden bulunan Süleymaniye Camisinde keşfine göre 15783,99 liraya yapılabileceği anlaşılan ve mütehasıs usta ve işçilere yaptırılması gerekli bulunan tamiratın,2490 sayılı kanunun 50 inci maddesi mucibince emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 16/7/937 tarih ve 127 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/7/937 tarihinde onanmıştır.

19/7/937

REİSİCUMHUR

Bg. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

Ma. V. V.

Mi. V.

Na. V. V.

İk. V.

S. İ. M. V. V.

G. İ. V.

Zr. V.

020	18	01	02	77	66	43
-----	----	----	----	----	----	----

Ek 5- İstanbul'daki Süleymaniye Camii'nde yapılacak tamiratın emaneten yaptırılmasına dair.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 81-100.

Geliş Tarihi: 18 Kasım 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İZMİR BASININDA BİR MİZAH ÖRNEĞİ: YENİ GÜN GAZETESİ KARİKATÜRLERİ

Murat KAYA*

Öz

1925-1926 yıllarında İzmir'de yayımlanan Yeni Gün gazetesinde çok sayıda karikatür yer almıştır. Yeni Gün karikatürleri, Cumhuriyet'in erken dönemindeki mizah anlayışının küçük bir kısmını oluşturmasına rağmen, gazetede yayımlanan karikatürler genel anlamda Türk mizahının portresini bizlere yansıtmaktadır. Dönemin popüler karikatür sanatçılarının çizimlerini Yeni Gün gazetesinde bulmak mümkündür. Yeni Gün'de yayımlanan karikatürlerde sosyal hayat ön plana çıkmaktadır. Zaman zaman siyasi nitelikli karikatürler yayımlanıyor olsa da, sayıları çok fazla değildir. Karikatürlerde dans, balo, kadın giyimi, şapka, moda gibi kavramlar sık sık işlenmiştir. Karikatürlerde ele alınan bu konular Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türk modernleşmesini göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Gün gazetesi, İzmir basını, Karikatür, Mizah, Türk modernleşmesi

A SAMPLE OF HUMOUR IN THE PRESS OF İZMİR IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC: YENİ GÜN NEWSPAPER CARICATURES

Abstract

A large number of caricatures were included in Yeni Gün newspaper published in İzmir in 1925-1926. The caricatures of Yeni Gün not only constitute a small part of the republican sense of humour in the early period, but generally reflect the whole portrayal of Turkish humour. It is possible to find drawings of popular caricaturists in the Yeni Gün newspaper. In the

* Uzman, muratkaya1283@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2976-849X.

caricatures published in Yeni Gün, social life comes forefront. Time to time, political caricatures were being published, but they were not very much. Subject such as dance, ball, women's clothing, hats, fashion are often drawn in caricatures. These issues discussed in the caricatures are important for reflecting the Turkish modernization in the early years of the republic.

Keywords: Yeni Gün newspaper, İzmir press, Caricature, Humour, Turkish modernization

Giriş

Karikatürler, çizildikleri dönemin siyasi, kültürel, sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli ipuçlarını içinde barındırmaktadır. Bundan dolayı tarih çalışmalarında karikatürlerin kullanılması, tarihe farklı bakış açıları kazanılması bakımından önemlidir. Karikatür kültürü, Tanzimat döneminde Osmanlı coğrafyasına girmiştir. Osmanlı basınındaki ilk karikatür örneği 1867 yılında, adı daha sonra "İstanbul" olan "Ayine-i Vatan" gazetesinde yayımlanmıştır¹. Karikatürler bu tarihten itibaren çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanarak popüler bir hale gelmiştir. İzmir'de ilk mizah gazetesi 1875 yılında Kara Sinan adıyla yayın hayatına başlamıştır².

II. Abdülhamit döneminde basın faaliyetlerindeki azalma karikatürleri de etkiledi. Bu dönemde karikatüristler çeşitli zorluklara göğüs germek zorunda kalmaktaydı. II. Meşrutiyet döneminde basının üzerindeki baskının azalmasıyla birlikte mizah dergilerinin sayısında büyük bir artış yaşandı³. Böylece Tanzimat ile başlayan karikatür geleneği gelişip, olgunlaşma şansına sahip oldu. Cumhuriyet dönemindeki mizah anlayışı, II. Meşrutiyet döneminde olgunlaşan karikatür birikiminin üzerine kurulmuştur.

Çalışmamız İzmir'de çıkan Yeni Gün gazetesinde yayımlanan karikatürlerle sınırlandırılmıştır. Yeni Gün, işgal yıllarında değişik şehirlerde yayın hayatını sürdürmüş, bir süre sonra ise yerini Cumhuriyet gazetesine bırakmıştır. 19 Temmuz 1925 tarihinde Yeni Gün gazetesi İzmir'de yeniden yayın hayatına başlamıştır. Yunus Nadi'nin, bir yandan Cumhuriyet gazetesini çıkarırken, Yeni Gün'ü İzmir'de yeniden yayın hayatına sokmasının nedeni sorgulanması gereken bir konudur. Gazetenin ilk nüshaları günümüze ulaşmadığı için bunun kesin bir yanıtını vermek mümkün değildir. Bizim düşüncemize göre, Yunus Nadi yenilikleri savunmak ve İzmir ile geçmişe

¹ Üstün Alsaç, *Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 25.

² Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s. 31; Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2019, s. 84.

³ Dönemin mizah basınıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını, Grafiker Yayınları*, Ankara, 2014.

dayanan bağlarını koparmamak için Yeni Gün gazetesini yeniden yayın hayatına sokmuştur. 1926 yılının Nisan ayının ortasına kadar gazete çıkmaya devam etmiştir⁴. İzmir'de 9 ay boyunca yayımlanan gazetede çoğu ilk sayfada olmak üzere çok sayıda karikatür yer almıştır.

Çalışmamız kapsamında Ahmet Pirıştina Kent Arşivi ve Müzesi'nde bulunan Yeni Gün gazetesine ait nüshaların tamamı incelenmiştir. Ancak söz konusu koleksiyonda 10 Ağustos 1925 tarihi öncesine ait Yeni Gün gazetesinin sayıları bulunmamaktadır. 10 Ağustos'u takip eden günlerde de bazı eksik ve yırtılmalar mevcuttur. Bu eksiklikleri gidermek için, farklı arşivlerden Yeni Gün sayılarına ulaşmaya çalışmamıza rağmen, eksik nüshaları bulmak mümkün olmamıştır. 1925-1926 yılları Türk devriminin ve Türk modernleşmesinin önemli bir dönemini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Yeni Gün'de yayımlanan karikatürler üzerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki mizah anlayışını ele almak ve Türk modernleşmesinin bir portresini çizmek hedeflenmektedir.

I. Karikatür ve Tarih

Tarih yazımında tarihinin en temel dayanağını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Ancak kimi zaman arşiv belgeleri incelenen dönemi doğru anlayabilmek için yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı, tarihçiler arşiv belgelerinin yanı sıra, o belgeleri destekleyici nitelikte çeşitli unsurları, tarihsel olguları ortaya çıkarmak için kullanmaktadır. Karikatürler bu unsurlardan sadece bir tanesidir. Karikatürler ve mizah kültürü genel olarak sivri bir lisanı içinde barındırmaktadır. Karikatürlerde toplumsal sorunlar abartılı bir üslupla ele alınır. Böylece bu sorunlar belirgin bir şekilde karikatüristlerin çizimlerine yansır.

Karikatürleri sadece güldürme ya da yerme aracı olarak görmek yetersizdir. Karikatürlerin önemli işlevlerinden birisi kamuoyu oluşturmaya neden olmasıdır⁵. Karikatüristler tartışmalı konularla ilgili çizim yaparak toplumun belli bir kesimini yönlendirebilmektedir. İktidarın uygulamalarını meşrulaştırmaya hizmet edebildikleri gibi, iktidarı tenkit ederek kamuoyunu iktidara karşı kışkırtabilirler. İkinci durum geçerli olduğunda siyasi iktidarla karikatüristler arasında çeşitli sorunlar yaşanır. Karikatür tarihi incelenirken, sansür uygulamaları sık sık karşımıza çıkmaktadır. İktidarların çoğu zaman karikatürlere tahammül edemeyip, sansüre başvurmalarının arkasında karikatür sanatının kamuoyu oluşturma işlevi yatmaktadır. Ayrıca, karikatürlerin kamuoyu oluşturmadaki önemini dönemin gazete reklamlarında görmek mümkündür. Gazetelere verilen reklamların bir kısmı karikatür olarak

⁴ Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s. 157-158.

⁵ Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 5.

tasarlanmaktaydı. Böylece tanıtılan ürünlerin daha fazla dikkat çekmesi hedefleniyordu.

Karikatürlerin önemli özelliklerinden birisi içinde bulunulan dönemin entelektüel birikimini gözler önüne sermesidir⁶. Bu birikim karikatürlerde değil, karikatüristlerde saklıdır. Karikatürlerde çoğu zaman ortalama ve basitlik üzerine çizimler yapılıyor olsa da, bunları çizen kişiler sıradan değil, güncel olayları doğru bir şekilde algılayıp herkesin anlayacağı bir üslupla okuyucularına sunacak birikime sahip kimselerdir. Karikatüristler sahip oldukları entelektüel birikim doğrultusunda eserler vermektedir. Eserlerinde sahip oldukları birikimleri yoğun bir şekilde yansıtmak yerine sadeliği ön planda tutmalarının nedeni karikatürün basitlik üzerine kurulu bir sanat olmasıdır.

Karikatürler olanı olduğu gibi aktarmanın ötesinde çoğu zaman hayal gücüyle şekillendirilmektedir. Karikatüristin dünyaya bakış açısı çerçevesinde resmedilip, yazıyla bütünleştirilen eserler incelenirken belli bir düşünce süzgecinden geçirilmelidir. Böylece hayal gücü ve gerçek arasında ayırım yapılabilir. Ancak, bu ayırım yapılırken hayal gücünün en az gerçeklik kadar önemli olduğu unutulmamalıdır. Çünkü karikatürler belli bir düşüncenin ürünüdür, tarihçi için onu önemli kılan detay budur.

Tarihin her döneminde iktidar ve muhalefet arasında çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmanın somut örneklerini karikatür dünyasında bulmak mümkündür. İktidarın uygulamalarını destekleyen karikatürlerle iktidarı sert bir dille eleştiren karikatürler, iktidar-muhalefet savaşının mizah ayağını oluşturmaktadır. Siyasi tarih yazımında karikatürlerden faydalanmak iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Karikatürün sınırları, karikatüristin hayal gücüyle doğru orantılıdır. Bundan dolayı, karikatüristler toplumu ilgilendiren bütün olaylarla ilgili çizimler yapabilmektedir. Sıradan insanı konu edinen karikatürler kimi zaman önemsiz gibi gözüküyor olsa da, bu karikatürlerden gündelik hayata ilişkin çıkarımlar yapmak mümkündür. Çalışmamız kapsamında incelediğimiz karikatürler gündelik hayat açısından son derece önemlidir.

II. İstanbul'dan İzmir'e Yeni Gün Gazetesi

3 Eylül 1918 tarihinde Yunus Nadi tarafından kurulan Yeni Gün gazetesi Türk basın tarihinde özel bir yere sahiptir. İstanbul'da yayın hayatına başlayan gazete Ankara ve Kayseri gibi şehirlerde faaliyet gösterdikten sonra son olarak

⁶ Fevzi Çakmak, "Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, yay. haz. Arzu Güvenç, Murat Saygın, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 1113.

İzmir'de çıkmaya başlamıştır. Yeni Gün gazetesi yayın hayatına ilk başladığı dönemde Amerika'ya güven duyan bir yayın anlayışına sahipti. Yunus Nadi, Wilson Prensipleri Derneği'nin üyelerinden birisiydi. Amerika Yardım Kurulu'nun Anadolu'da yaptığı gezinin fırsata dönüştürülmesinin savunulduğu haber örneğinde olduğu gibi, gazetede yer alan çeşitli yazılarda Amerika'ya duyulan güven açık bir şekilde ifade edilmekteydi⁷. Bu yayın anlayışı kısa bir süre sonra değişmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı ön plana çıkaran bir anlayışa dönüşmüştür⁸.

Gazetede Mustafa Kemal Paşa ile ilgili en dikkat çekici yayınlardan birisi Birinci Dünya Savaşı'na katılan komutanlarla ilgili yapılan ödüllü müsabakadır. Yapılan müsabaka kapsamında gazete sütunlarında savaşta ismini duyuran komutanların silüetleri verilmekte, daha sonraki günlerdeyse bu komutanlar hakkındaki bilgiler fotoğraflarıyla beraber yayımlanmaktaydı. Yeni Gün gazetesi, okuyucularından silüetlerle komutanların fotoğraflarını eşleştirmesini istiyordu. 20 gün sürmesi öngörülen yarışma sonucunda askerlerin silüetlerini doğru bir şekilde eşleştirerek birinci olan kişi 75 Osmanlı lirası kazanacaktı⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın gölgeli resmi 29 Eylül 1918 tarihinde yayımlanırken, fotoğrafı ve kendisi hakkındaki bilgi ise 10 Teşrinievvel 1918 tarihinde yayımlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa okuyuculara "Ordu kumandanlarımızdan Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa" olarak takdim edilmiştir¹⁰.

Yeni Gün, İstanbul'un fiilen işgal edilmesinin ardından 26 Mart 1919 tarihinde kapatıldı. Gazete altı buçuk ay kapalı kaldıktan sonra 11 Ekim 1919 tarihinde tekrardan yayın hayatına başladı. Ancak işgal altında olan bir şehirde basın faaliyeti sürdürmek oldukça güçtü. Gazetenin İstanbul'daki yayın hayatı 12 Nisan 1920 tarihinde sona erdi. Yunus Nadi kısa bir süre içinde Ankara'ya gitti ve Ağustos ayından itibaren gazetesini Milli Mücadele hareketinin merkezinde yayımlamaya başladı¹¹.

9 Ağustos 1920 tarihinde Ankara'da yeniden yayın hayatına başlayan gazetenin ismine küçük bir ilave yapıldı. Gazete bundan sonra "Anadolu'da Yeni Gün" ismiyle yayın hayatına devam etti¹². Yunus Nadi yönetimindeki gazete Milli Mücadele hareketini yönetenlerin yarı resmi sözcülüğünü yapmaktaydı¹³. Bu dönemde özellikle Yunan işgaline karşı halka umut veren haberler gazete sütunlarında yer alıyordu. Fakat Yunan ilerlemesinin önüne

⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 103.

⁸ Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s. 156.

⁹ Zeki Arıkan, "Yeni Gün'ün Müsabakasında Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Yolu*, III/11 (1993), s. 251.

¹⁰ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 253.

¹¹ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s. 103-104.

¹² Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 1.

¹³ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s. 125.

geçilemeyince meclisin Ankara'dan taşınması gündeme gelmişti. Yunus Nadi, meclisin olduğu yerde faaliyet göstermesi kararlaştırılmış olmasına rağmen, olası işgal tehlikesine karşı gazetesini Kayseri'ye taşıma kararı aldı.

Anadolu'da Yeni Gün'ün Kayseri'deki yayın hayatı çok uzun sürmedi. Kayseri'de 31 sayı çıktıktan sonra, gazete tekrardan Ankara'ya döndü¹⁴. Yunanlara karşı Sakarya Savaşı'nda elde edilen zaferin ardından Ankara üzerindeki tehlike bertaraf edilmişti. Gazete Ankara'da güvenli bir şekilde yayın hayatına devam etti. Yunus Nadi, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte, Yeni Gün'ün yayın hayatına yeni bir başlangıç yapabilmek için son verdi. Yaklaşık 7 aylık bir aranın ardından Yeni Gün gazetesi, Cumhuriyet gazetesi ismiyle yayın hayatına başladı.

Yeni Gün, yerini Cumhuriyet'e bırakmasından kısa bir süre sonra, 19 Temmuz 1925 tarihinden itibaren İzmir'de yeniden yayın hayatına başladı¹⁵. Böylece Milli Mücadele'nin en önemli gazetelerinden birisi İzmir halkının hizmetine girdi. Burada cevaplanması gereken önemli bir soru bulunmaktadır: "Bu gazete neden bu tarihte ve neden İzmir'de yeniden yayın hayatına başladı?". Çalışmamızın girişinde belirttiğimiz gibi Yeni Gün gazetesinin ilk nüshaları maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bu nüshalar günümüze ulaşsaydı, bu sorunun kesin bir yanıtını bulmak mümkün olabilirdi. Bu soruya Yunus Nadi'nin siyasi kimliği üzerinden yanıt bulmaya çalışacağız. Yunus Nadi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın en koyu savunucularından birisiydi. Ayrıca Yeni Gün'ün İzmir'de yeniden çıkma sürecinde Mahmut Esat (Bozkurt) önemli rol oynamıştı¹⁶. Bundan dolayı Yeni Gün gazetesiyle Cumhuriyet Halk Fırkası arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Yunus Nadi, gazeteci olmasının yanı sıra siyasi kimliğiyle de öne çıkmaktadır. Yeni Gün gazetesinin yayın hayatına İzmir'de tekrardan başlamış olması tesadüfi bir tercih değildir. İzmir, Yunus Nadi için son derece önemli bir şehirdir. Yunus Nadi, Meclis-i Mebusan'da önce Aydın daha sonra İzmir mebusu olarak faaliyet göstermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk döneminde İzmir mebusu görevini sürdürmeye devam etmiştir¹⁷.

Takrir-i Sükûn kanunu sonrasında muhalif basın büyük ölçüde susturulmuştu¹⁸. Türk devriminin en hızlı evrelerinden birinin yaşandığı bu dönemde, devrimleri savunacak yayın organlarının sayısı önemliydi. Cumhuriyet gazetesinin İstanbul merkezli yaptığı yayın politikasını, Yeni Gün

¹⁴ Ali Rıza Önder, *Kayseri Basın Tarihi*, Kayseri İşçi Kredi Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972, s. 40.

¹⁵ Arkan, *İzmir Basın Tarihi*, s. 157.

¹⁶ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, yay. haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 288.

¹⁷ TBMM Albümü 1920-2010, C. I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 36.

¹⁸ Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000, s. 221-232.

İzmir merkezli olarak uygulayacaktı. Yeni Gün gazetesi tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması hakkındaki kanundan “Hurafeleri Yıkan Kanun” olarak bahsederek devrimlerin ateşli bir savunucusu olduğunu göstermiştir¹⁹. Fakat Yeni Gün gazetesi iktidarın sesi olma gibi bir yayın politikası izlememiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir'deki en önemli savunucularından İsmail Hakkı (Ocakoglu) Yeni Gün gazetesinde yazılar kaleme almıştır²⁰. Üstelik İsmail Hakkı sadece yazar olmanın ötesinde, Yeni Gün gazetesinin İzmir'de çıkma sürecinde Yunus Nadi ile iletişim haline olmuştur²¹.

Yunus Nadi Cumhuriyet ve Yeni Gün gazetelerinin hem sahibi hem de başyazarıydı. Ancak Yeni Gün İzmir'de yayın hayatına başladıktan sonra gazetede yayımlanan yazılarda Yunus Nadi imzasına rastlamak mümkün olmamıştır²². Görsellik açısından bakıldığında Cumhuriyet ile Yeni Gün büyük ölçüde birbirine benziyordu. Her iki gazetede de karikatürler ve fotoğraflar ön plandaydı.

İzmir'de yayımlanmaya başlanan Yeni Gün gazetesi, Anadolu'da Yeni Gün ile aynı logoyu kullanmaktaydı. Logonun altında bulunan tarih 1334 (1918) yılına aitti. Bu tarih, Yeni Gün gazetesinin İstanbul'da yayın hayatına başladığı yılı göstermektedir. Ancak gazetenin nüshalarının sıralaması, Anadolu'da Yeni Gün'ü takip etmek yerine 1'den başlamaktaydı. Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin alt başlığı siyasi-ilmi-edebi Türk gazetesi iken, İzmir'de çıkan Yeni Gün gazetesi siyasi Türk gazetesi olarak tanımlanıyordu. Yeni Gün, Cumartesi günleri dışında haftanın her günü yayımlanmaktaydı²³. Gazete bazı istisnai durumlarda Cumartesi günleri de yayımlanmıştı. Buna örnek olarak 28 Teşrinisani 1925 tarihli Yeni Gün nüshası gösterilebilir.

Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, Yunus Nadi'nin hem İstanbul'da hem de İzmir'de gazete çıkarmasının sadece manevi bir zevk olduğunu, Yeni Gün gazetesinin İzmir'de kendi masraflarını bile çıkaramadığını dile getirmiştir²⁴. 1926 yılının Nisan ayında Yeni Gün gazetesinin İzmir günleri sona ermiştir. Hizmet gazetesi, Yeni Gün gazetesinin abone ve ilan hesaplarının Yeni Asır gazetesine devredildiğini İzmirli'lere duyurmuştur²⁵.

¹⁹ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi*, s. 159.

²⁰ Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 274-275; Efdal Sevinçli, *a.g.e.*, s. 239.

²¹ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 287.

²² Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi*, s. 157.

²³ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi*, s. 157.

²⁴ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 287.

²⁵ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi*, s. 158.

III. Yeni Gün Karikatürleri ve Karikatüristleri

Osmanlı Devleti'nde karikatürler, mizah dergileri sayesinde popüler hale geldi. Sonraki süreçte gazetelerde de karikatürler yer almaya başladı. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, karikatürlerin gazetelerde yayımlanma oranında büyük artış oldu. Gazetelerin çoğu ilk sayfalarında okuyucularına karikatürler sunmaya başladı. Akşam, Vakit, Cumhuriyet, Tevhid-i Efkâr, İkdâm gibi gazetelerde karikatürler yayımlanmaktaydı²⁶. İzmir basınında Yeni Gün ve Yanık Yurt gazetelerinde karikatürler yer alıyordu. Gazetelerde karikatürlerin ve görselliğin ön plana çıkması okuyucuların dikkatini çekmekte ve tirajı olumlu bir şekilde etkilemekteydi.

Gazetelerde yayımlanan karikatürlerde ilk dikkat çeken unsur karikatür ve manşet arasındaki ilişkidir. Yeni Gün karikatürlerinde sosyal hayata ilişkin karikatürler ön planda olduğu için, genellikle karikatürler manşetten bağımsız bir içeriğe sahiptir. Önemli siyasi gelişmelerin olduğu dönemlerde, karikatürlerin içeriği değişmekte ve siyasi mesaj verme isteği ön plana çıkmaktadır. Bu tarz karikatürler yayımlandığında manşet ve karikatür birbirini tamamlar nitelikte olmaktadır. Karikatür ve manşetin birbirini tamamlamasının kamuoyu oluşturmayı kolaylaştırdığı söylenebilir.

Yeni Gün gazetesini dönemin İzmir gazetelerinden ayıran en önemli özellik görselliğe verilen önemdi. Bu dönemde İzmir'de çıkan gazetelerde fotoğraflara çok fazla yer verilmemekteydi. Yeni Gün'ün yayın anlayışındaysa fotoğraflar ön plana çıkıyordu. Fotoğrafların dışında gazetede yayımlanan karikatürler görselliğe verilen önemin bir başka göstergesidir. Fotoğraf ve karikatürün ön planda olması okuyucuların dikkatini çekmesi bakımından önemlidir. Yeni Gün'ün dışında Yanık Yurt gazetesinde zaman zaman karikatürler yayımlanmaktaydı. Ancak söz konusu gazetede yayımlanan karikatürlerin sayısı oldukça azdır. 1925-1926 yıllarında İzmir'de yayımlanan diğer gazetelerde birkaç küçük örnek ve reklam sayfaları dışında karikatürlere rastlamak pek mümkün değildir.

Yeni Gün karikatürleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemindeki Türk mizahının küçük bir örneğidir. Ancak bu örnek üzerinden, Türk mizahının genel bir portresini çizmek mümkündür. Dönemin ünlü karikatüristlerinin çizimleri Yeni Gün sayfalarında yer alıyordu. Ratip Tahir, Ramiz Gökçe, Zeki Cemal, Ahmet Rıfkı, Muhittin, İsmail Hakkı ve daha birçok çizerin karikatürleri Yeni Gün'de yayımlanmıştır. Bu kişilerin yapmış olduğu çizimlere Akbaba, Karagöz, Zümrüdüanka gibi mizah dergilerinde ve bunların yanı sıra pek çok gazetede rastlanmaktadır. Yeni Gün'de karikatürlerin önemli bir kısmı çizerlerinin imzasıyla birlikte yayımlanmıştır. Zaman zaman imzasız karikatürler de gazetede yer almıştır. Yayımlanan bazı karikatürlerde ise

²⁶ Turgut Çeviker, *Karikatürkiye*, C.I, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22.

yabancı çizerlerin imzaları bulunuyordu. Bu tarz karikatürlerin üzerine sonradan Osmanlıca yazı eklenmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Dönemin değişik gazetelerinde böyle uygulamalar görülmekteydi²⁷. Bunların yanı sıra, gazetede yayımlanan bazı karikatürler, belli bir süre sonra aynı çizimle fakat farklı bir yazıyla gazetede yer alabilmekteydi.

Yeni Gün gazetesinde en fazla çizimine rastlanan karikatüristlerin başında Ratip Tahir gelmekteydi. Ratip Tahir, hakkında açılan davalarla Türkiye Cumhuriyeti tarihine ismini yazdırmış bir çizerdir. Onun Yeni Gün'de yayımlanan eserleri, "Deli Ratip" olarak bilindiği gençlik yıllarına denk gelmektedir ve bu eserler kendisinin yurtdışında eğitim almadan önceki çizimlerinden oluşmaktadır. Ratip Tahir'in yurtdışına resim eğitimi almak için gönderilmesi ilginç bir anıya dayanıyor. Genç karikatürist Ankara Palas'ta otururken birkaç masa ötesine Mustafa Kemal Paşa gelmiştir. Bunun üzerine, gençliğin verdiği cesaretle birlikte cebinden çıkardığı bir not defterine Mustafa Kemal Paşa'nın portresini çizerek kendisine göstermiştir. Deli Ratip'in yapmış olduğu bu hareket ortamın biraz karışmasına neden olurken, Mustafa Kemal Paşa bu genci yanındaki sandalyelerden birisine oturtmuştur. Sohbet sırasında genç karikatüristin resim eğitimi almadığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, onun yurtdışına gitmesini sağlamıştır. Ratip Tahir, 1926 yılında Paris'e giderek resim eğitimi almaya başladı²⁸. Böylece, bir yandan resim eğitimi alırken, öte yandan görgüsünü arttırma fırsatı elde etti²⁹. Paris'ten döndükten sonra bıraktığı yerden karikatür çizmeye devam etti.

Ramiz Gökçe, Yeni Gün'de karikatürleri yayımlanan başka bir önemli isimdir. Ramiz Gökçe'nin resim çizmeye yönelik merakı küçük yaşlarında başlamıştır. Ailesi onun bu merakını, resim çizerek geçimini sağlayamayacağı gerekçesiyle desteklemiyordu. Öğretmenleriyse Ramiz Gökçe'nin sahip olduğu yeteneğin farkına varmıştı. Muallim Mektebi'nde öğrenci iken hocaları "...akademi mezunlarına ders verecek kadar mükemmel bir resim hocasıdır." şeklinde övücü sözler söylemekteydi³⁰. Ramiz Gökçe ilerleyen yıllarda iyi bir karikatürist olarak, hocalarının sözlerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. Ramiz Gökçe, Türk ve dünya karikatürünü yakından takip ediyordu. Türkiye'deki karikatür dünyasından pek memnun değildi ve dönemin karikatürcülerinin bir kısmını kopyacı olmakla suçlamaktaydı³¹. Kendisine ait karikatürler, Türkiye dışında da ilgi görmüştür. Onunla özdeş hale gelen "Tombul Teyze" karakterine ait karikatürler, farklı bir imzayla

²⁷ Turgut Çeviker, *a.g.e.*, s. 21.

²⁸ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C. III, Adam Yayınları, İstanbul, s. 119.

²⁹ Semih Balcıoğlu, *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*, Can Yayınları, İstanbul, s. 2003, s. 58.

³⁰ Hilmi Yücebaş, *Karikatür Üstatlarımız Cem ve Ramiz*, Nuri Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1959, s. 38; Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, s. 104.

³¹ Yücebaş, *a.g.e.*, s. 46.

Yunanistan'da yayımlanmaktaydı³². Ramiz Gökçe'nin Yeni Gün'de yayımlanan karikatürlerinin büyük çoğunluğunda kadınlar ön plandadır.

Yeni Gün'de karikatürler belli bir düzende yayımlanmıyordu. Kimi zaman, günlerce karikatür yayımlanmazken, kimi zaman arka arkaya her gün karikatür yayımlanıyordu. Karikatürler bir istisna dışında, her zaman gazetenin ilk sayfasında yer almıştır. Gazetenin son iki sayfasında yayımlanan reklamlarda sık sık karikatür tarzı ilanlar kullanılmıştır. İlanlarda karikatür kullanılması, karikatürün kamuoyu oluşturma üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

IV. Yeni Gün Karikatürlerinde Sosyal Hayat

Yeni Gün gazetesinde yayımlanan karikatürlerin çoğu sosyal hayata dair mesajlar taşımaktadır. Kadın kıyafetleri, kadın-erkek ilişkileri, sinema, balo, dans, moda, evlilik, şapka gibi farklı konularda karikatüristlerin çizimleri gazete sütunlarında yer almıştır. Bu tarz karikatürler gündelik hayat ve Türk modernleşmesi hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır. Özellikle kadının toplumdaki konumunun değişimini karikatürler üzerinden gözlemlemek mümkündür.

Sosyal hayatın ön planda olduğu karikatürlerde eski rejimi temsil edenler ve modernleşmeye ayak uyduramayanlar hedef alınmaktadır. Karikatürlerde Türk devriminin yaratmak istediği yeni insan modeli "ideal insan" olarak okuyuculara sunulmaktadır. Başta kılık-kıyafet olmak üzere geçmişi çağrıştıran pek çok konuda yenilikçi bir tutum sergilenmektedir. Gazetede yayımlanan karikatürlerin işlevi burada daha net ortaya çıkmaktadır. Devrimlerin en önemli evresinde, karikatüristler çizimleriyle iktidara destek olmakta ve yayımlanan karikatürler iktidarın uygulamalarını meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Karikatürlerin içeriği Yunus Nadi'nin Yeni Gün gazetesini İzmir'de yeniden yayın hayatına sokma nedeniyle paralel doğrultudadır.

Türk devriminin en karakteristik özelliklerinden birisi kadına verilen önemdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi kadın-erkek eşitliğine dayanıyordu. Bir kadının yapması mümkün görülmeyen işler, birer birer gerçekleşiyordu. Bunlardan birisi kadınların pilot olarak yetiştirilmesiydi. Gazetede yer alan "Hanımlar da tayyareci olacaklar..." başlıklı karikatürde genç kadın nişanlısına "*Tayyareci Bey artık benimle nişanlandın başka semalarda uçmaya kalkışma. Çünkü ben de tayyareci olup sana yetişirim.*" şeklinde seslenmektedir³³. Kullanılan bu ifade basit bir kıskançlığın ötesinde, kadınların her alanda erkeklerle eşit olma çabası içinde olduğunun göstergesidir. Türk kadınının pilot

³² Balcıoğlu, a.g.e., s. 166.

³³ Yeni Gün, 19 Ağustos 1925.

olma hayali karikatür dünyasıyla sınırlı kalmamış, karikatür yayımlandıktan birkaç yıl sonra ilk Türk kadın pilotu Bedriye Tahir Gökmen brövesini almıştır.

Karikatürlerde en sık işlenen konu kadın kıyafetleridir. Kıyafet konusu üzerinde bu kadar çok durulmasının temel nedeni, Türk kadınının çağdaşlaşma serüveninin içinde yer alıyor olmasıydı. Geçmişten gelen birçok gelenek birer birer yıkılıyor ve Türk devrimi kadını prangalarından kurtarıyordu. Kıyafet moda olmanın ötesinde, çağdaşlığın göstergesi olarak kabul ediliyordu. Kıyafet meselesinin ele alındığı karikatürlerde açık bir şekilde modernleşme karşıtları hedef alınmaktadır. Şapka takan bir kadınla fes takan bir erkeği konu edinen bir karikatür çağdaşlaşma serüvenini gözler önüne sermektedir³⁴:

Karikatür 1
Yeni Gün, 7 Teşrinievvel 1925

-“Küçük hanım, şapka sizi pek çok açtı. Çok şeker oldunuz.

-Sen bana söz atmadan evvel başındaki o külhanbey fesini atsan daha iyi edersin.”

Fes ilk zamanlarda Osmanlı modernleşmesinin simgesi iken, zaman içinde bu durum tam tersine dönmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren fesin yerini şapka almıştır. Şapka modernliğin, fes ise geçmişin simgesi olarak görülüyordu. Yeni Gün'de yayımlanan karikatürlerde şapka-fes mücadelesinde modernlikten yana tutum sergileniyordu. Gazetede bir karikatürde yaşlı bir kadın şapka takıp takmayacağına ilişkin soruya “Eğer komşumuzun kızı gibi beni de güzelleştirirse neden giymeyim” yanıtını vermiştir³⁵. Bu örnekten de görüleceği üzere şapka yediden yetmişe bütün toplumun gündeminde olan bir konuydu. Karikatürü çizen kişi meseleyi modernlik ve şıklık açısından ele almıştır.

Karikatüristlerin kıyafet konusunda üzerinde durduğu konulardan birisi kadınların yeni kıyafetlere verdiği önemdir. Kıyafetlere verilen önemin boyutu öylesine büyüktür ki,

Karikatür 2
Yeni Gün, 10 Kanunusani
1926

³⁴ Yeni Gün, 7 Teşrinievvel 1925.

³⁵ Yeni Gün, 18 Teşrinievvel 1925.

karikatüristler herkesin kasırgadan endişelendiği bir dönemde, kadınların en temel düşüncesinin baloda giyecekleri tuvalet olduğunu çizmiştir³⁶. Erkeklerin, eşlerinin balo için yeni kıyafet yaptırmamaları konusundaki temennileri, karikatür dünyasındaki kadınların düşüncelerini değiştirmek için yeterli değildir³⁷:

-“İnşallah balo için de ayrı elbise yaptırmaya kalkışmazsın.

-Yaptırmaya mecburum, çünkü boğazıma kadar kapalı elbise ile baloya gidersem benimle adam akıllı alay ederler.”

Kadınların yeni kıyafetlere ve bu kıyafetlerin güzelliğine önem vermesinin temel nedeni eşsiz olma isteğidir. Bu istek çeşitli karikatürlerde işlenmiş ve balolarda giyilecek elbiseler seçilirken ilk dikkat edilen unsurun diğer kadınlara benzemek olduğu vurgulanmıştır³⁸. Karikatüristlerin yapmış olduğu vurgulamalardan, kadınların diğer kadınlara güzel gözükmek için yeni elbiseye önem verdiği anlamı çıkmaktadır.

Kıyafet yaratma sürecinde en büyük iş terzilere düşüyordu. Kadınların kendi zevklerine göre seçip aldığı kumaşlar, terzilerin ellerinde birer elbiseye dönüşüyordu. Bazı özel zamanlarda İzmir’deki terziler aşırı yoğun oluyordu. Bu yoğunluğa dair çizilen bir karikatürde İzmir’de bulunan bütün terzihanelerin kadınların işgali altında olduğu belirtilmiştir³⁹. Kıyafet yaratma süreci, kumaş seçimiyle sona ermemektedir. Kadınlar süreci bütün ince ayrıntılarına kadar takip etmektedir. Süreçteki en küçük bir aksaklığın bile kadınlarda mutsuzluğa sebep olduğu bir karikatürde işlenmiştir⁴⁰:

-“Ne oldun böyle ağzını bıçak açmıyor, başın mı ağrıyor?

-Başımıza gelen felaketi sorma.

-Yoksa çocuğa mı bir şey oldu?

Karikatür 3
Yeni Gün, 25 Ağustos 1925

³⁶ Yeni Gün, 19 Kanunusani 1926.

³⁷ Yeni Gün, 10 Kanunusani 1926.

³⁸ Yeni Gün, 2 Mart 1926.

³⁹ Yeni Gün, 6 Kanunusani 1926.

⁴⁰ Yeni Gün, 25 Ağustos 1925.

-Yok canım. Mesele daha mühim: Aldığım kostümlük kumaşa uygun ibrişim bulamadım⁴¹."

Doktor ve hasta kadın arasında geçen "İlacı Eczahane de Bulunmayan Hasta" başlıklı karikatürde, doktorun "Hastalığınız ne zaman başladı" sorusuna hasta kadın şu yanıtı vermiştir⁴²: "Kocamın vaad ettiği kürklü mantoyu alamayacağını bildirdiği günden beri hastayım." Bu karikatürün yanı sıra pek çok karikatürde kadınları en fazla mutlu eden hediyenin kıyafetler olduğuna dair çizimler yapılmıştır.

Karikatüristler, kadınların kıyafet alma konusundaki isteklerini ters açıdan yani erkek gözüyle de ele almıştır. Zevcesi tarafından uyandırılan bir adam uyku sersemliğiyle şu sözleri söylemiştir⁴³: "Neden uyandırdın tatlı bir rüya görüyordum; bana diyordun ki: sıklıma kocacığım senden yeni balo için yeni elbiseler istemeyeceğim." Karikatüristlerin iki taraflı bakış açısı kadınların yeni kıyafet konusundaki hevesinin, erkekleri bunalttığını göstermektedir. Karikatür dünyasında erkeklerin bunalmış olmasına karşı kadınlar çözümü zaman zaman falcılarda aramaktadır. "Yeni Bir İpnotizma Tecrübesi" başlıklı karikatürde geçen diyalog şu şekildedir⁴⁴:

-“İki dakika gözlerime bakınız, sizi hemen uyutacağım ve gönlünüzde ne varsa hepsini size söyleyeceğim.

-Gönlümde olanı bana söylemek bir hüner değildir marifet onu kocamın gönlüne malum etmektir.

-Kocanızın gönlüne malum olmasını istediğiniz şeyi gözlerinize bakmadan da söyleyebilirim.

-Nedir?

-(...) mağazasında teşhir edilen enfes kürkün satın alınarak size verilmesi..."

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal hayatın merkezlerinden birisini balolar oluşturmaktaydı. Toplumun belli bir kesimi balolara büyük önem vermekteydi. Balolar sayesinde kadınlar ve erkekler aynı sosyal ortamı paylaşıyordu. Karikatüristler çizimlerinde sık sık baloları ele almıştır. Karikatürlerde balolar ele alınırken, kadın-erkek birlikteliğine vurgu

Karikatür 4

Yeni Gün, 8 Kanunuevvel 1925

⁴¹ "Onlara Göre Felaket" başlıklı bu karikatür, aynı çizimle "Yeni Bir İpnotizma" başlığı ve farklı bir içerikle 8 Kanunuevvel 1925 tarihinde tekrardan yayımlanmıştır.

⁴² Yeni Gün, 9 Teşrinisani 1925.

⁴³ Yeni Gün, 25 Şubat 1926.

⁴⁴ Yeni Gün, 8 Kanunuevvel 1925.

yapılmıştır. Balolar insanların eğlenmesine hizmet etmek dışında farklı görevler de üstlenmektedir. Balolardan elde edilen gelirler zaman zaman çeşitli kurumlara bağışlanıyordu. Karikatüristler, yaptıkları çizimlerle yardımlaşma faaliyetlerinin artmasını sağlıyor ve insanların yardımlaşma faaliyetlerinde bulunulan balolara gitmesini teşvik ediyordu⁴⁵:

-“Hangi balolarda dans etmeyi seversiniz?

-Hasılatı himaye-i etfale terk edilen balolarda dans ettiğim zaman ruhum neşesinden kanatlanıp uçar zannederim.”

Himaye-i Etfal balosuyla ilgili çizilen “Maksat Hayır Olunca” başlıklı karikatürde geçen diyalogda bir kadın hava durumunun olumsuzluğunun kendisine hatırlatılmasına karşı “Dağlara kar değil, yollara ateş yağsa yine gideceğim.” yanıtını vermiştir⁴⁶. Himaye-i Etfal balosu örneğinden görüleceği gibi, popüler kültürle bütünleşen yardım faaliyetlerinin etki gücü oldukça yüksektir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında çağdaşlaşmanın göstergelerinden birisi olarak dans kabul edilir. Balolara verilen önem dansın yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Değişik yaş gruplarından insanlar, dans konusunda kendilerini geliştirmek için çaba harcıyordu. Dansın popüler hale gelmesi, karikatüristler için ilham kaynağı oluşturmaktaydı. Karikatürlerde dans unsuru işlenirken, kıskançlık duygusu ön plana çıkmaktadır⁴⁷:

-“Seni baloya götürürüm fakat yalnız benimle dans etmek şartıyla...

-Peki, herkesin karısı başka erkeklerle dans etmeyecekler mi?

-Sen benim henüz nişanlımsın, hele bir kere karım ol da o zaman düşünürüz.”

Karikatüristler, gençler ve çocukların dansa olan meraklarını konu edinmiştir. Okula yeni başlayacak bir çocuk kendisine sorulan en fazla hangi derse çalışacaksın sorusuna “spor ve dans derslerine” yanıtını vermiştir⁴⁸. Bir başka karikatürde genç bir kız babasının dans

Karikatür 5
Yeni Gün, 22 Teşrinievvel 1925

⁴⁵ Yeni Gün, 7 Eylül 1925.

⁴⁶ Yeni Gün, 3 Mart 1926.

⁴⁷ Yeni Gün, 31 Kanunuevvel 1925.

⁴⁸ Yeni Gün, 10 Kanunusani 1926.

konusunda kendisini kısıtlamasına karşı çareyi sandalyeyle dans etmekte bulmuştur⁴⁹:

-“Kız, hiç sandalye ile dans edilir mi?

-Zaten dans için babamın müsaade ettiği yaşlı adamın bir sandalyeden, hatta bir odundan farkı yok ki...”

Yeni Gün gazetesi İzmir’de yayımlanıyor olmasına rağmen, yayımlanan karikatürlerin içinde doğrudan İzmir’i ilgilendirenlerin sayısı çok azdır. İzmir ile ilgili karikatürlerin içinde Milli Kütüphane’ye dair yapılan çizim öne çıkmaktadır⁵⁰:

-“Bu akşam nereye gideceksin?

-Milli Kütüphane’nin (Elhamra) idaresindeki sinemasına gideceğim.

-Yahu dün akşam orada değil miydin?

-Dün akşam binanın letafet ve zarafetine meftun ve hayran olarak vaktimi geçirdim. Bu akşam da filmin müstesna güzelliğini temaşa edeceğim.”

İzmir’de bulunan Milli Kütüphane sadece İzmir’in değil, Türkiye’nin en değerli kültür miraslarından ve bilgi kaynaklarından birisidir. IV. İttihat ve Terakki Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda 6 Temmuz 1912 tarihinde Milli Kütüphane İzmir’de açılmıştır⁵¹. Milli Kütüphane’nin giderlerini karşılamak için 1913 yılının başında bir sinema binası hizmete girmiştir⁵². Böylece kütüphane maddi sıkıntılara karşı gelir kaynağı elde etmiştir. Kısa bir süre sonra daha büyük bir kütüphane ve sinema binası için inşaat çalışmalarına başlanmıştır. Yeni sinema binası 1926 yılında, kütüphanenin yeni binasıysa 1933 yılında tamamlanmıştır⁵³. Elhamra sinemasıyla ilgili karikatürün yayımlandığı tarihlerde, İzmir basınında sinema binası hakkında çeşitli haberler yapılmaktaydı. Çıkan haberlerde yeni sinema binasının ihtişamı ön planda tutuluyordu⁵⁴. Karikatürde de binanın güzelliği ön planda tutulmuştur.

Karikatür 6

Yeni Gün, 21 Kanunuevvel 1925

⁴⁹ Yeni Gün, 22 Teşrinievvel 1925.

⁵⁰ Yeni Gün, 21 Kanunuevvel 1925.

⁵¹ Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphanesi*, İzmir Milli Kütüphane Vakfı, İzmir, 1997, s. 9-12.

⁵² Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphanesi*, s. 13.

⁵³ Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphanesi*, s. 19.

⁵⁴ Ahmet Gürlek, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphanesi*, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2012, s. 150.

Gösterime sunulan filmlerin güzelliğinin, sinema salonunun güzelliğinin gölgesi altında kaldığı vurgulanmıştır.

V. Yeni Gün Karikatürlerinde Siyasi Hayat

Yeni Gün gazetesinde yayımlanan siyasi karikatürlerin sayısı çok fazla olmamakla birlikte, Türkiye gündemini meşgul eden önemli olaylara ilişkin karikatürler zaman zaman gazete sütunlarında yer almıştır. Musul meselesi, Türk-Rus ilişkileri, şapka devrimi gibi konularda siyasi olaylar mizahi bir üslupla değerlendirilmiştir. Söz konusu karikatürlerde iktidara duyulan güven açık bir dille ifade edilmiştir. Siyasi karikatürlerin yayımlandığı günlerde karikatür ve manşet arasında bağlantı olduğu göze çarpmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yılları Türkiye'nin aktif bir dış politika izlediği dönemdir. Yıllardır süren savaş ortamının sona ermesinin ardından, Türkiye Cumhuriyeti çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Antlaşmaların imzalanmasının ardından, henüz çözüme kavuşmamış bazı sorunlar karşısında Türkiye'nin eli güçlenmiştir. Milli Mücadele yıllarından gelen birikimle birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rusya ile bir yakınlaşma olmuştur. 1925 yılının sonlarında bu yakınlaşma, imzalanan bir antlaşmayla resmileşmiştir. Antlaşmanın imzalandığı tarih son derece önemlidir. Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925 tarihinde Musul konusunda Türkiye aleyhinde karar almasından bir gün sonra, Türkiye ve Rusya arasında Dostluk-Saldırmazlık Antlaşması imzalandı⁵⁵. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Yeni Gün gazetesinde Türk-Rus ilişkilerinin önemini gösteren "Türkiye-Rusya Anlaşmasından Sonra" başlıklı bir karikatür yayımlanmıştır⁵⁶:

Karikatür 7
Yeni Gün, 24 Kanunuevvel
1925

-*"Cemiyet-i Akvam'ın son kararı hakkında neler söyleniyor?*

-*Çok şeyler söylenmiyor ama, çok şeyler yapılacak zan ediyorum."*

Karikatürün başlığı ve içeriği Türk-Rus Antlaşması ile Cemiyet-i Akvam'ın aldığı kararların birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Cemiyet-i Akvam'ın aldığı karara göre "Brüksel hattı" Türkiye-Irak sınırı olarak

⁵⁵ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 116.

⁵⁶ *Yeni Gün*, 24 Kanunuevvel 1925.

belirlendi. Musul'un Türkiye'den kopartılması anlamına gelen bu kararın ardından, bölgede en etkili güç İngiltere olmaya devam edecekti. Türkiye bunun karşısında Sovyet Rusya ile yakınlaşarak Musul meselesinde elini güçlendirmeye çalışmıştır.

Türkiye Musul konusunda kararlı olduğunu göstermek için askeri müdahale hazırlığını her zaman gündemde tutmuştur. Karikatüristler, olası askeri operasyonlara ilişkin çizimler yapmıştır. "Her Şeyin Fevkinde Vatan Aşkı" başlıklı karikatürde genç bir adam savaştan endişe duyan sevgilisinin "Harp olursa aşkımız ne olacak?" sorusunu "O zaman bütün gençlerin, bütün gençliğin yalnız bir tek aşkı kalacak: düşmandan intikam" şeklinde yanıtlamıştır⁵⁷. Görüldüğü gibi Musul meselesinin silahlı bir şekilde çözülme ihtimali kamuoyunun gündeminde tutulmaya çalışılmıştır.

Karikatür 8
Yeni Gün, 10 Kanunuevvel
1925

Musul meselesiyle ilgili olarak, II. Abdülhamit'e gönderme yapılan karikatürler de mevcuttur. Geçmişle kıyaslama içeren bu karikatürler, eskiden yapılan hataların artık tekrarlanmayacağı anlamına geliyordu. İki İngiliz arasında geçen "Bir Tatlı Su İngiliz'inin Teessüfü" başlıklı karikatürde geçen diyalog şu şekildedir⁵⁸:

-*"Ne dersin Musul meselesi kolayca hal edilecek midir?"*

-*Sultan Hamid'in yumuşak tavrı olsaydı meseleyi yirmi dört saat zarfında lehimizde hal ederdik."*

Musul sorunu Türkiye'nin en temel gündem maddesi olduğundan dolayı, karikatüristlerin bu konu hakkında düşüncelerini belirtmeleri çok doğaldır. Yeni Gün gazetesinde yayımlanan karikatürlerde hükümete duyulan güven açık bir şekilde belirtilmiş, sorunun Türkiye lehine çözüleceği vurgulanmıştır. Böylesine tartışmalı bir konuda karikatüristlerin yaptığı çizimler, kamuoyunun yönlendirilmesi bakımından önemlidir.

⁵⁷ Yeni Gün, 18 Kanunuevvel 1925.

⁵⁸ Yeni Gün, 10 Kanunuevvel 1925.

1925 yılında gündemin bir başka önemli maddesi şapka meselesiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu gezisiyle fiili olarak başlattığı süreç, Şapka İktisası Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte resmileştirilmiştir. Şapkanın yaygınlaşmasına dair karikatürlerin çoğu sosyal hayatı ilgilendirirken, siyasi açıdan bu meselenin ele alındığı çizimler de mevcuttur. Nureddin Paşa'nın şapka kanununa yapmış olduğu muhalefet karikatüristlerin çizimlerine yansımıştır⁵⁹:

-“Nureddin Paşa'ya bir hocanın şapka hediye etmesine ne mana verirsin?

-Ne mana verirsem, yine bir hocanın Nureddin Paşa'ya şapka vermesi kadar manidar bir şey söyleyemem.”

Kadınların giydiği etek boyu, kılık kıyafet tartışmaları sırasında temel meselelerden birisini oluşturmaktaydı. Etek boyu meselesi hakkında Yeni Gün gazetesinde çok sayıda karikatür yer almıştır. Karikatüristler bu konu hakkında yaptıkları çizimlerde, sorunu kadınların özgürlüğü açısından ele almıştır. “Susturucu Bir Cevap” başlıklı karikatür, bu konunun siyasi açıdan ele alınmasına güzel bir örnek oluşturmuştur⁶⁰:

“Eteklerin kısalması taraftarı mısın?

-Fikirlerin yükselmesi taraftarıyım, yoksa saçların kesilmesi, eteklerin kısalması veya uzaması gibi adi meseleler bir moda meselesinden başka bir şey değildir.”

Yeni Gün'de yayımlanan karikatürlerden en ilginç olanlarından birisi Mussolini'nin ele alındığı çizimdir⁶¹. Söz konusu karikatürde Mussolini karakteri “Ah! Kabil olsa da bütün cihanın matbuatını emrime amade kılabilsem... Bak o zaman...” ifadesini kullanmıştır. Bu karikatürde, Mussolini'nin basın üzerinde kurduğu baskının ötesinde, yayılmacı fikirlere sahip olduğu da vurgulanmıştır. Mussolini'nin iktidara gelişinin erken

Karikatür 9

Yeni Gün, 27 Teşrinisani 1925

Karikatür 10

Yeni Gün, 8 Kanunusani 1926

⁵⁹ Yeni Gün, 27 Teşrinisani 1925.

⁶⁰ Yeni Gün, 4 Kanunuevvel 1925.

⁶¹ Yeni Gün, 8 Kanunusani 1926.

döneminde bile yayılmacı emellere sahip olduğunun karikatüristler tarafından dile getirilmesi dikkat çekicidir. İtalya'nın yayılmacı planlarının gazetelerde açık bir şekilde dile getirilmesi, hükümetin de bu planların farkında olduğunun göstergesidir. Bu farkındalık, Balkanlarda ittifak ve birlik arayışlarına neden olmuştur.

Sonuç

Yeni Gün gazetesi İzmir'de sadece 9 ay gibi kısa bir süre çıkmış olmasına rağmen, İzmir basın tarihinde özel bir yere sahip olmuştur. Gazetenin ilk sayfasında yer alan karikatürler, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türk mizahının önemli bir örneği olarak tarihe geçmiştir. Gazetenin çıktığı dönemde Türk devrimi hızlı bir şekilde ilerlerken, Türk toplumu modernleşme sürecinin içinde yer alıyordu. Yeni Gün karikatürleri bu süreci mizahi bir bakışla görmemizi sağlamıştır. Yayımlanan karikatürlerde modernleşme tarafında yer alınmış ve iktidarın uygulamalarını meşrulaştırmaya hizmet edilmiştir.

Yeni Gün karikatürlerinde özellikle gündelik hayata ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Türk kadınının modernleşme serüveni açık bir şekilde görülmektedir. Karikatüristler tarafından en sık işlenen konunun balolar olması, baloların modernleşme sürecindeki önemini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde baloların büyük bir kısmı gayrimüslimler tarafından düzenlenmekteydi. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikteyse, balolar toplumun değişik kesimlerine hitap eden etkinlikler haline geldi. Sosyal hayatta yaşanan bu dönüşüm, yeni Türk Devleti'nin modern insan yaratma isteğini gözler önüne sermektedir. Balolar, kadın-erkek ilişkileri açısından ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Yeni Gün'de yayımlanan siyasi karikatürlerde dış politikada iktidara duyulan güven vurgulanmıştır. Musul meselesi gibi konularda, karikatüristler yapmış oldukları çizimlerle kamuoyunun yönlendirilmesini sağlamıştır. İç politikada şapka konusunda olduğu gibi iktidara destek veren karikatürler yayımlanmıştır. Kısa etek tartışmalarındaysa karikatüristler eleştirel bir tutum sergilemiştir.

Tarih sadece belgeler yığından ibaret değildir. Karikatürler, çizgilerin cümlelerle bütünleşmesinden ibaret değildir. Bu eserler, hayal gücüyle şekillendirilmiş olmalarına rağmen çizildikleri dönemi doğrudan yansıtmaktadır. Bundan dolayı, karikatürler incelenen dönemin anlaşılır kılınması için kullanılabilir unsurlardandır. Yeni Gün gazetesinde yayımlanan karikatürler Türk toplumunun modernleşme serüvenini göstermesi bakımından tarihsel öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Yeni Gün

II. Kitaplar ve Makaleler

ALSAÇ, Üstün, *Türkiye’de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ALTIN, Hamza, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014.

ARIKAN, Zeki, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006.

ARIKAN, Zeki, “Yeni Gün’ün Müsabakasında Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Yolu* III/11 (1993).

BALCIOĞLU, Semih, *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*, Can Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇAKMAK, Fevzi, “Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı”. *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, yay. haz. Arzu Güvenç, Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

ÇEVİKER, Turgut, *Karikatürkiye*, C. I., NTV Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇEVİKER, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C. III, Adam Yayınları, İstanbul, 1991.

GÜLMEZ, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

GÜRLEK, Ahmet, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphane*, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2012.

GÜRÜN, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

HUYUGÜZEL, Ö. Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

HUYUGÜZEL, Ö. Faruk, *İzmir Milli Kütüphanesi*, İzmir Milli Kütüphane Vakfı, İzmir, 1997.

KOLOĞLU, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005.

ÖNDER, Ali Rıza. *Kayseri Basın Tarihi*, Kayseri İşçi Kredi Bankası Yayınları, Ankara, 1972.

SARAÇOĞLU, Ahmet Cemaleddin, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, yay. haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009,

SEVİNÇLİ, Efdal, *İzmir Basın Tarihi*, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2019.

TBMM Albümü 1920-2010. C.I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.

TÜRKER, Hasan, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000.

YÜCEBAŞ, Hilmi, *Karikatür Üstatlarımız Cem ve Ramiz*, Nuri Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1959.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 101-118.

Geliş Tarihi: 24 Kasım 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE'DE HAVA SALDIRILARINA KARŞI PASİF KORUNMA TEDBİRLERİ (1923-1960)

Gurbet GÖKGÖZ*

Öz

Türkiye, konumu itibariyle 20. yüzyılda gerçekleşen iki dünya savaşının sarsıcı etkilerini coğrafyasında hissetmiştir. Her ne kadar bu etkileri tamir etmeye çalışsa da toplum üzerindeki derin sarsılmanın yankıları uzun süre atılamamıştır. Özellikle Atatürk döneminden itibaren toplum, olası savaşlara karşı hazırlıklı olmaya çağırılır. Büyük meydan savaşları yerine geniş halk kitlelerini hedef haline getirebilen yeni savaş teknolojileriyle birlikte bu adeta zorunlu hale gelmektedir. Sivil halkın olası dış saldırılara karşı bilinçli olması arzu edilmektedir. Devlet, bu sebeple çeşitli yayın organları aracılığıyla halkın bilgisini artırmaya çabalamıştır. Bu kimi zaman kampanyalar, kimi zaman da halkın etkin katılımıyla gerçekleşen tatbikatlarla yapılmaktadır.

Atatürk, daha 1930'ların başlarında yaklaşan tehlikeye karşı Türkiye'yi hazırlamaya başlamıştı. 1935 yılında ki meclis açılış konuşmasında sivil savunmanın önemine, çeşitli hava saldırılarına karşı halkın tedbirli olması üzerinde durmaktadır. Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'de bu konuda sıklıkla uyarılarda bulunmaktadır. Bu çalışma da Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerini de içine alacak şekilde 1960'lara kadar Cumhuriyet Türkiye'sinde toplumun savaşa bakışı, savaşlardan çıkarılan dersler, muhtemel savaş senaryolarına karşı ne gibi önlemler alındığı, vatandaşların pasif korunma önlemlerini hangi düzeyde anladıkları, katkı sağlamak adına neler yaptıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pasif korunma, Türk Kuşu, Sivil Savunma.

PASSİVE PROTECTION MEASURES AGAINST AIR ATTACK IN TURKEY

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Öğretim Görevlisi.
gurbet.gokgoz@deu.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-8178-4668.

Abstract

Turkey, on the location of the 20th century as he felt the jarring impact of two world wars in the region. Although he tried to mend these effects, the repercussions of deep shaking on society have not been long-lived. Especially since the era of Atatürk, society is called to be prepared for possible wars. This is almost imperative with new combat technologies that can make large masses of people target instead of big square battles. It is desirable that the civilian population be conscious of possible external attacks. For this reason, the state has sought to increase public knowledge through various media. This is sometimes done with campaigns and sometimes with the active participation of the public.

Ataturk, in early 1930 he began to prepare Turkey against the impending danger. In his inaugural speech in 1935, parliament stressed the importance of civil defense and the public's cautiousness against various air strikes. After Atatürk, İsmet İnönü frequently gives warnings about this issue. This study Atatürk and İsmet İnönü periods well into receiving the 1960s until the republican community's war outlook in Turkey, the lessons learned from the war, what measures are taken against the possible war scenario, the level at which they understand citizens' passive protection measures, what they do on behalf of contributing will be emphasized.

Keywords: Passive protection, Türk Kuşu, Civil Defense.

A. Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Sosyal Hayatta Savaş Algıları

20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, sivil ve askeri alanda on milyonları aşan kayıplar verilmesine neden olmuştur. Kitlelere yönelik yok edici yöntemlerin kullanımı, özellikle sivil savunma alanında tedbirli olunmasını gerektirmiştir. Savaş teknolojisinin hızla gelişmeye başladığı dünya da Türkiye’de konumu gereği değişimleri takip etmekle işe başlamıştır.

Bu amaçla Türkiye’de öncelikle sivil halkın, havacılık sektörüne olan ilgi ve bilgisini arttırmak amacıyla 1925 yılında *Türk Tayyare Cemiyeti* kurulmuş ve bizzat Atatürk’ün katıldığı bir toplantı da kamuoyuna tanıtılmıştır.¹ Atatürk, dünya konjonktürünü iyi takip eden bir liderdi ve modern teknolojinin Türkiye gibi baştan inşa edilen devletler açısından son derece kaçınılmaz olduğunun bilincindeydi. Ancak halk havacılığa ilgi duyacak ve onun önemini kavrayabilecek miydi? Elbette bunu zaman gösterecekti. Dönemin ekonomik koşulları düşünüldüğünde her ne kadar erken bir tarih olarak görülse de yarattığı etki bakımından önemli bir girişimdir. Tayyare Cemiyeti’nin önemli

¹ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.10, İletişim yayınları, İstanbul, 1982, s.2763.

isimleri cemiyet başkanı Cevat Abbas başkanlığında Vecihi (Hürkuş), Şakir Hazım ve Hava Kuvvetleri Müfettişi Binbaşı Hasan İskender’den oluşturulan bir heyet havacılık alanındaki son gelişmelerden haberdar olmak ve gerekirse bu alanda ki teknolojiyi Türkiye’de uygulayabilmek için Fransa ve İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesini ziyarettiler.²

Türk Tayyare Cemiyeti, ilk günden itibaren azimle yürüttüğü faaliyetlerini gazete ve dergiler sayesinde duyurarak halkın havacılığa olan ilgisini artırmaya çabalamıştır. Cemiyet çalışmalarına başladıktan yalnızca üç ay sonra 300 şubeye ulaşarak ülkenin her yanında yaygın bir havacılık ağı kurulmasının öncüsü olmuştur.³ Basın yayın alanında ise başlarda *Tayyare Cemiyeti Mecmuası*, *Türk Hava Mecmuası* öncülük ederken sonrasında bu faaliyetlere *Havacılık ve Spor* ve *Uçan Türk* gibi dönemin bu alanda önde gelen dergileri de katılarak havacılık haberlerinin süreklilik arz etmesini, ilginin canlı tutulmasını sağlamışlardır.⁴

İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise yerel ve ulusal gazeteler, manşetlerinden savaştaki son durumu, saldırıları, şehirlere atılan bomba haberlerini aktarırken, halkın tüm bu olaylara kayıtsız kalması elbette mümkün değildir. Gelişme idealinde olan Türk Hükümeti havacılık alanında ilk günlerden itibaren çalışmalara başladı. Havacılık sektörü, çağdaş dünyaya atılacak adımda mihenk taşı olarak görülüyor ve Türk gençlerinin yükselen bir sektör olan havacılık üzerinde ki çalışmalarına önem veriliyordu.

B. Halkın Havacılıkla Tanışması ve İlk İzlenimler

Atatürk, yurt gezilerinde uçak teknolojisine sahip olmakla gelecekte Türkiye’nin daha ileri bir seviyede olacağını söylemekte, uçak, planör, paraşüt gibi araçları kullanabilecek gençlerin yetiştirilmesine önem vermekteydi. Bu doğrultuda 3 Mayıs 1935’te Türk Hava Kurumu’na bağlı olarak kurulan “*Türk Kuşu*”nun açılışı yapıldı.⁵

Modern dünyanın en etkili saldırı gücü olan uçak teknolojisi ve bunun sivil halk üzerinde nasıl etkili olabileceğini bilen Türk Hükümeti, “*Türk Kuşu*” ile birlikte sivil havacılık alanında önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Ankara Tayyare Meydanı’nda yapılan açılış halkın yoğun ilgisine sebep olurken Atatürk açılıшта kurumun amacına değinin bir konuşmasında; “*Bizim dünyamız bilirsiniz*

² Avni Okar, *Türkiye’de Tayyarecilik (1910-1924)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.110.

³ Tuncer Dinçeller, *Atatürk Dönemi Havacılık Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış)Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s.101.

⁴ Oktay Zaif, *(Atatürk’ün Kurduğu Bir Müessese Olarak) Türk Hava Kurumu, Dünyü Bugünü Yarımı*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul, 1995. s.s.92-93.

⁵ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1935.

toraktan, sudan ve havadan unutulmuştur. Hayatın da esas unsurları, bunlar değil midir? Bu unsurlardan birinin eksikliği, yalnız eksikliği değil, sadece bozukluğu, hayatı imkânsız kılar. Hayatı, hele ulusal hayatı seven, onu korumak isteyen yurdunun topraklarına, denizlerine olduğu gibi, havasına da ilginliğini, her gün biraz daha çoğaltmalıdır. Bu ilginlik, saydığım hayat örgenlerine egemenlikle olur... Lakin yaşadığımız bu çağda, artık insanlar yalnız karada ve denizde kalmadılar. Tabiatın hava varlığının da içine daldılar. Hayat için, havayı yalnız nefeslemenin yeter olmadığı anlaşıldı. Gerek ve gerçek olan, hava egemenliği olduğu yalın olarak anlaşıldı... Hava işine, onun bütün dünyada aldığı önem derecesine göre genişlik vermek lazımdı. Bunu göz önünde tutan Cumhuriyet Hükümeti havacılığı bütün ulusun işlevi yapmak kararında idi... Türk; yurdun dağlarında, ormanların, ovalarında, denizlerinde, her bucağında, nasıl bir bilgi ve kendine güvenle yürüyor, dolaşıyorsa, yurdun asuğmanında⁶ da aynı süratle dolaşabilmelidir." diyerek halktan Türk sivil havacılığına karşı ilgi beklediğini ifade etmiştir.⁷

Atatürk'ten sonra kürsüye gelen Başbakan İsmet İnönü ise: "Hava Kurumu'nun açılışının yalnız bir spor kulübü açılışı olarak değil, büyük bir ulusu havacılıkla tanıştıran, alıştıracak bir girişim olarak değerlendirmekteydi."⁸

Türk Kuşu, açılışında yaptığı gösterilerle kısa sürede halkın sevgisini kazandı. Gökyüzünde uçma zevkini tatmak isteyen pek çok vatandaş, bu gösterilerden sonra yoğun bir şekilde *Türk Kuşu'na* başvurularında bulundu. Türk Kuşu, halkın ilgisini çekmeyi başarmıştı.⁹

Türk Kuşu, göreve başladığı andan itibaren muhtemel hava saldırılarına karşı halkı uyarmak ve uçak sayısını arttırmak amacıyla kampanyalar düzenlemeye koyuldu. Kampanyalar gazete ve dergiler aracılığıyla halka duyurulmaktaydı. *Türk Kuşu'nun* kuruluşundan itibaren çalışmalarında Sovyet elçisi Lev Mihailoviç Karahan ve Sovyet uzmanlarından destek alındığı görülür. Atatürk ve İnönü, kurumun açılışında bu özel destekleri için Rus elçisine ayrı ayrı teşekkür etmişlerdir.¹⁰ *Türk Kuşu'nun* kuruluşundan 6 ay kadar sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nde hafta da bir gün "Havacılık" dersinin verilmesi kararlaştırıldı.¹¹ Bunu yaklaşık bir sene sonra Türk Hava Kurumunun Maarif Vekâletine, lise ve ortaokullarda havacılık derslerinin verilmesine yönelik başvurusu takip etmiştir.¹²

Mustafa Kemal Atatürk'te Kampanya için, "Bu ulus en zor zamanlarda memleket ödevlerine, canla, başla koşmuştur. İstediklerinden daha fazlasını başaracaklardır. Tuttukları yol doğrudur" yorumu getirerek on bin (10.000) lira

⁶ Atatürk, bu konuşmasının tümünde öztürkçe kelimeler kullanmıştır.

⁷ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1935.

⁸ A.g.g.

⁹ *Havacılık ve Spor*, S.187.

¹⁰ A.g.g.

¹¹ *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1935.

¹² *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1936.

bağışta bulundu.¹³ “*Türk çocuğu: Her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte, seni bekleyen yerini, az zamanda dolduracaksın*” sözleri bu konuda ki samimiyetinin bir örneği olarak görülebilir.

Halk, kısa sürede kampanyalara olumlu yanıt vermiştir. Vatandaşlar adeta bir yarış halinde birbiri ardına Türk Hava Kurumu’na bağış yapmaya başlarlar. Gazetelerde neredeyse her gün hava tehlikesine karşı bağışta bulunan üyelerin boy boy isim ve resimleri yayımlanır.¹⁴ Bir anda milli bir görev halini alan bağış yapma arzusu tüm Türkiye’yi etkisi altına almıştır. Havadan gelebilecek tehlikelere karşı bilinçli hale gelmeye başlayan halk, pasif korunmanın önemini giderek daha iyi kavramaktadır. Gazete ve dergilere verilen reklamlarda “Türk Hava Kurumuna Aza Yazılmak Yurd Borcudur”, “Havacılık Davasını Hava Kurumuna Aza Yazılarak Halledebiliriz”¹⁵

Bireysel bağışların yanısıra çeşitli meslek grupları toplu olarak bağışta bulunmaya başlar. Örneğin: bir muhtarın önerisiyle ülkedeki tüm muhtarlar, adı “*Muhtarlar Uçağı*” olacak bir uçak alınması için bağışta bulunurlar. Bunu “*Belediyeler Uçağı*” teklifi takip etti.¹⁶ Kısa zamanda memurlar, kadınlar, manifaturacılar yaptıkları bağışlarla yeni uçaklar alarak Bağışlarına devam etmişlerdir.¹⁷ Samsun’da toplanan 68 köyün tütün üreticileri her yıl kazançlarını % 2’sini Türk Hava Kurumu’na bağışlamayı kararlaştırmış; İzmir de Pamuk Dokuma Türk Anonim Şirketi sahibi Harri Jiro, kuruma 10.000 TL bağışta bulunmuştur. Bu girişimleri şehirler takip etmektedir. Kendi şehirleri adına bağışta bulunan üyeler bu şekilde “İzmir”, “Manisa”, “Mersin”, “Aydın”, adıyla yeni uçaklar alırlar. Alınan bu uçaklar orduya bağışlanmaktadır. Böylelikle Türk Hava Kuvvetleri’nin savaş veya eğitim zamanlarında kullanabileceği türden uçaklarla donatılması sağlanmaktaydı. Türk Hava Kurumu 15. yılı geride bıraktığı 1940 yılında Türk Hava Kuvvetleri’ne 53 milyon liralık bağış ve 331 adet uçak kazandırmıştır.¹⁸ Bağışlar 1935’ten itibaren başlamış, İkinci Dünya Savaşı’nın sıkıntılı zamanlarında da devam etmiştir. Halk bunu bir ödev olarak görmektedir.

Türkiye için 1936 yılı uluslararası çevrede isteklerinin kabul edildiği bir yıl oldu. Genç Cumhuriyet’in modern düşünceli insanların yönetiminde olması, batının kullandığı barbar tanımını yavaş yavaş silmekteydi. 1930’lardan itibaren Avrupa’da, Almanya ve İtalya’nın silahlanmaya başlaması dünya da bir güven bunalımı yaratınca Türkiye’de, kendi bölgesinin güvenliğini tehdit edebilecek oluşumlara karşı önlem alma gereği duymaktaydı. Boğazlarda Türk

¹³ *Havacılık ve Spor*, S.146.

¹⁴ Gurbet Gökğöz, “Türkiye’de Sivil Havacılığın Serüveni”, İzmir Ulaşım Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İzmir, 2009, s.s.213-219.

¹⁵ *Havacılık ve Spor*, S.271-273,

¹⁶ *Havacılık ve Spor*, S.147.

¹⁷ *Havacılık ve Spor*, S.217.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1940.

egemenliğinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için yapılan girişimler olumlu sonuç vermiş haftalar süren konferans da Türk boğazlarının tam egemenliği tezi esas tutulmuş,¹⁹ Türkiye'nin güvenlik endişeleri konusunda ilk günden olumlu tepkiler alınmıştır.²⁰ Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türk Hükümeti, bölgede tam egemenliğini sağlamıştır. Ancak Avrupa'dan dünyaya yayılan huzursuzluk giderek etkisini daha geniş bir alana yaymaktadır. Bölgedeki ülkeler önlemlerini artırma yolunu seçmektedirler. Bu doğrultuda Türkiye, siyasi ve askeri hazırlıkların yanı sıra toplumsal anlamda da halkını muhtemel durumlara karşı bilinçlendirmeye başlamıştır.

C. Pasif Korunma Tedbirleri ve Alınan Önlemler

Pasif korunma, hava saldırılarının etkisini en aza indirmek amacıyla, saldırıdan önce, sırasında ve sonrasında yapılacak kamu hizmetleri, sanayi ve askeri tesislerin bu saldırılara karşı korunması için alınan tedbirlerin tümüdür.

Türkiye, 1928'den itibaren havadan gelebilecek tehlikelere karşı halkı bilgilendirme çabaları içerisindeydi. Bu konuda öncelikle askerlere ardından sivillere yönelik eğitimler verilmiştir. Çeşitli konferanslar, bir takım kurslar, belgesellerle gaz saldırıları konusunda halk aydınlatıldı.²¹ Bazı yazarlara göre Avrupa'nın, pasif korunma ve hava tehlikelerine karşı aldığı önlemler göz önünde bulundurularak Türkiye'nin de bu yönde bir tedbir alması gerekmektedir.²²

Türkiye'de sivil savunma veya pasif korunma önlemleri özellikle 1928'den beri çeşitli yasa, tüzük, yönetmeliklerle gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı.²³ Ancak Türk Kuşu Kurumu, etkin faaliyetlerle ve kurum bünyesinde başlattığı kampanyalarla daha çok insanın dikkatini çekmeyi başardı. "Hava Tehlikesini Bilen Üye Ol" sloganıyla Türkiye'de yeni bir anlayışında temellerini attı. Dönemin yayın organlarının pek çoğunda "*Hava Tehlikesini Bilen Üye Ol*" tanıtım resimleri yer alıyordu. 1935 yılında Türk Hava Kurumu'nun altıncı kurultayında yeniden ele alınan nizamnamesinde de belirtildiği gibi, kurumun iki çeşit üyesi vardı: Hava tehlikesini bilen üye ve yardımcı üye. Kuruma yıllık 20 lira gibi bir ücret ödeyen herkes "*Hava Tehlikesini Bilen Üye*" sıfatıyla kayıt olabilmekteydi. "*Hava Tehlikesini bilen üye*" olmak kısa sürede vatandaşlar için prestijli bir durum haline gelince, Türk Hava Kurumu'na hava tehlikesini bilen üye katılımları ve de bağışların miktarlarında

¹⁹ *Anadolu*, "Boğazlar Konferansı Toplandı. Dış Bakanımız projemizi izah etti." 23 Haziran 1936.

²⁰ *Yeni Asır*, "Konferansın Dünkü Celsesinde Tezimizin Üç Esası Kabul Edildi." 28 Haziran 1936.

²¹ Sabit Çetin, *İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma Ve Tahliye*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.s.17-18.

²² *Havacılık ve Spor*, S.330.

²³ Sabit Çetin, a.g.t., s.30

hatırı sayılır bir yükseliş gözlenmektedir. Örneğin: Vehbi Koç, Şirketi adına 5000 Türk Lirası bağışta bulunanlar arasındadır. Ayrıca her ay Hava Tehlikesini bilen üye sıfatıyla Başbakan İsmet Paşa 1100, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ise 600 Türk Lirasını Türk Hava Kurumu’na göndermekteydiler.²⁴

İkinci Dünya Savaşı’nın çıkışı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bir süreden beri bekleniyordu. Savaş sırasında Türk dış politikasının amacı, toprak bütünlüğünü korumak ve bölgesinde barışın devamını sağlamaktı. Bu nedenle Türkiye, Atatürk Dönemi’nden itibaren sürdürdüğü “Yurtta Barış, Dünyada Barış” politikasını devam ettirdi. Ancak savaşın tarafları arasında kalmamak için bir denge siyaseti izlemeyi de ihmal etmedi.

Savaşın başlamasıyla birlikte Türk halkının dikkati Avrupa’dan gelecek haberlerdedir. Almanya’nın Polonya’yı havadan ve karadan işgali, Türkiye’de de heyecanlı anlara sebep olur. Polonya’dan alınan haberlere göre: Almanya, Varşova’yı işgal etmeden önce keşif uçaklarıyla gözlem yapmıştır. Gazeteler her gün çeşitli haberle halkı savaşın içinde tutuyordu. Yakılan, girilen, harap olan, şehirlerin haberleri verilerek, böylesi bir durumda halkın neler yapması gerektiğine yönelik bilgilerde verilmekteydi. 1939 yılından itibaren basın yayın yoluyla havacılık alanında ne yapılması gerektiğine dair yazılar sıklıkla yayınlanıyordu. Bu yazılardan biri de Ulus Gazetesi’nde yazan Yunus Nadi’ye aitti. Yazısında Türkiye’nin havacılık alanındaki eksikliklerini sıralamaktaydı. Ona göre: Türkiye’nin uçak filosunu artırmaya, iyi yetişmiş pilotlara, tam donanımlı hava alanlarına ve pasif korunma yolunun halk tarafından benimsenmesine ihtiyaç vardı.²⁵

Peki, Türkiye aniden savaşa girerse ne olacaktı? Türkiye muhtemel bir hava saldırısında ne yapabirdi? Sivil halkı koruma amacıyla neler yapıyordu? Düşmanın ne tür bombaları vardı? Bunlardan nasıl korunacaktı? Gaz maskeleri nasıl kullanılacaktı? İşte tüm bu sorular gazete ve dergiler tarafından resim ve yazılarla anlatılmaya başlandı.

C.1. Zehirli Gaz ve Yangın Bombalarına Karşı Alınan Tedbirler

Genel olarak büyük şehirlere yönelik hava saldırılarının geniş çapta bir krize yol açacağı tahmin edilebilir bir olgudur. Herhangi bir bombanın atılmasıyla ortaya çıkacak yıkım ve yangınlarla pek çok insan evsiz barksız

²⁴ *Havacılık ve Spor*, S.146.

²⁵ Doğan Özer, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvetleri ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s.94.

kalacak, yangın yerlerinde hastalıklar artacaktır. Londra, Tokyo, İstanbul nüfus yoğunluğu bakımından daima risk altında bulunan şehirlerdir. Yangın bombaları adıyla anılan ve öncelikli amacının şehirlerdeki tahribatı artırması istenen bombalara karşı Türk halkı da uyarılmaktadır. Bombaların ne türlü riskleri olduğu, böyle bir taarruza karşı insanların neler yapması gerektiği üzerinde bilgilendirilmektedirler.²⁶

Daha çok Almanya ve Amerika'nın ürettiği bilinen bazı bombaların özellikleri hakkında bilgiler veriliyordu. Almanların Elektron adını verdikleri yangın bombalarının fosfor ve termit olmak üzere iki çeşidi bulunmakta ve 1940'lı yıllarda bu iki bomba çeşidi en modern yangın bombası olarak kullanılmaktaydı.²⁷ Bombalarla ilgili bilgilerde su ile söndürülememesi ancak ve ancak kum vb. maddelerle etkisiz hale getirebileceği yer almakta ve muhtemel bir saldırıya karşı ev sahipleri uyarılmaktadır. Sıralanan çözümler arasında çatı altlarında kum dolu tenekeler, yangın bombasının üzerine atmak için karbonat paketleri ve çeşitli ebatlarda kürek bulundurmak gibi yöntemler sunulmaktadır. Bunun yanı sıra mahallelerde bir tehlike anında topluca mahalleyi kurtaracak bir gönüllü itfaiye teşkilatı kurmak da yapılabilecekler arasında sıralanır. Çeşitli gaz saldırılarına karşı ise maske, gaz geçirmez tulumlar, yangın söndürme aletleri, su tulumu, kanca, balta, kürek, mahalledeki kuyuları kullanılabilir duruma getirmek gibi bir takım öneriler de verilmektedir.²⁸

Ülke ekonomisinin belkemiği olan tarım alanları da riskli bölgeler içerisinde olduğundan Türkiye de uygulamaya konulan pasif korunma tedbirleri kapsamında kırsal bölgelerde konuya dâhil edildiler. Yangın bombalarına karşı köylülere de ayrı ayrı tavsiyelerde bulunuldu. Örneğin: tarlalar arasında en az 5 metrelik bir mesafe bırakılması gerektiği vurgulandı, Harman yerlerini mümkün olduğunca birbirinden uzak tutmak öğütlendi. Yalnızca tarlaların değil evlerin ve köyün etrafının da daima kuru otlardan arındırılması gerekliliği verilen tavsiyelerden yalnızca bir kaçtı. Bu Tavsiyelerin amacı olası yangınların tarla veya evlerin tümüne sıçramasını engellemektir.²⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın halk üzerinde bıraktığı korkulardan birisi de zehirli gaz bombalarıydı. Türkiye gaz bombalarına karşı 1933'lerde vatandaşlarını bilinçlendirmeye başladı. Ancak bu bilinçlendirme çabalarının ne kadar genele yayıldığı net değildir. Özellikle halk kitlelerinin barış zamanlarında bu tarz önlemleri görmezden geldiği düşünüldüğünde konuya karşı bir bilinç oluşturmak için etkin bir çaba gerekmektedir. Kesin olan bir

²⁶ *Havacılık ve Spor*, S.288.

²⁷ *Ülke*, Haziran 1936.

²⁸ *Havacılık ve Spor*, S.271

²⁹ *Havacılık ve Spor*, S.271.

durum vardır ki oda halkın, Avrupa’dan gelen savaşın sesini duyarak konuya olan dikkatini artırması gerekmektedir. Bu da elbette Kurumlar ve basının iş birliğiyle olacaktır. Gazeteler gaz bombalarına karşı maske kullanımı teşvik etmekte, maske bulunmadığı durumlarda ne yapılacağını bile anlatmaktadır. Anlatılan konular halkın kolay anlayacağı seviyede basit, sade bir dille dikkatlerine sunulmaktadır. “*Büyükçe bir mendili bol suda ıslattıktan sonra birkaç kat yaparak ağız ve burun üzerine kapatılmalıdır*” Şeklinde başlayan cümlelere ek olarak görsel malzemelerin kullanıldığı da görülmektedir.³⁰

C.2. Sığınakların Yapımı

Havacılığın yüzü olan Türk Hava Kurumu ve onun yayın organı olan Havacılık ve Spor dergisi kimi sayılarında halka sığınaklarla ilgili bilgiler vermektedir. Çünkü herhangi bir bomba saldırısında sığınaklar hayati öneme sahip mekânlardır. Derginin sayfalarında gaz bombalarına karşı korunaklı; tahrip gücü yüksek bombalara karşı da dayanıklı olması için yer seviyesinden yaklaşık 20-30 metre derine yapılması gerektiği belirtilmektedir. Sığınaklar hakkında çeşitli uzmanlardan alınan görüşlere yer almaktadır. Ayrıca 1938’de Barselona’da yapılan sığınaklar hakkında bilgilere yer verildiği görülmektedir. Söz konusu sığınaklar da son teknoloji sayesinde bir buçuk milyon insanın korunabileceği anlatılmaktadır. Buraların simetrik olmasına özen gösterilmesinin yanısıra ısı ve elektrik problemlerinin çözüldüğü görülmektedir ki³¹ bu Türkiye de oluşturulacak olan sığınaklar için iyi bir örnektir.

Görüşlerine başvuru Romanya Ordusu’ndan Miralay Popesku’ya göre: özellikle gaz bombaları saldırılarında sığınaklara hava sağlayacak mekanizmanın iyi durumda olmasına dikkat edilmelidir. Gerektiğinde 50-60 metre yukarıdan temiz hava sağlayacak bir sistemin olması elzemdir. 1940’larda bu alandaki tekniklerin giderek daha modern bir seviyeye geldiği görülmektedir. Sığınakların taş vb. malzemelerle yapılmasına karşın gaz sızıntılarını önleyemeyeceği endişeleri uzmanlar tarafından sıkça dile getirmektedir. Bunların yanı sıra sığınak yapımı konusunda da talimatların yayımlandığını görmekteyiz. Sığınak yapımı zorunluluk haline getirildikten sonra bu tarz yayınlarda da artış gözlenmektedir. Çeşitli uzunluk ve boyutlarda yapılabilecek sığınakların yanısıra, bahçelerde oluşturulabilecek pratik sığınak örnekleri de verilmektedir.³²

C.3. Psikolojik Savaş veya Sinir Harbi

³⁰ Havacılık ve Spor, S.271.

³¹ Havacılık ve Spor, S.235.

³² Havacılık ve Spor, S.273.

Ekmek, şeker, yağ ve su gibi maddeler insan hayatında ne kadar önemliyse, bireylerin psikolojik durumu da o kadar önemlidir. Bu açıdan bakıldığında modern dönemdeki savaşların aynı zamanda psikolojik bir savaş olduğu da unutulmamalıdır. Halka çeşitli yayınlarla “eğer savaş bize de sıçrarsa psikolojik durumunuza dikkat edin, korkmanın size bir yararı olmayacak bu nedenle hükümetimizin aldığı kararlara uyun, pasif korunma tedbirlerini yerine getirin, tatbikatlarda yetkililerin yönlendirmelerini dikkate alın” deniyordu. İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya ve İngiltere arasında gerçekleşen savaşta Almanya’nın yalnızca İngiliz Ordusu’na değil aynı zamanda İngiliz Halkı’na yönelik bir savaş açtığı görülmektedir. İngiltere’nin hava sahasına yaklaşan veya içeri girmeyi başaran Alman uçaklarının bıraktığı bombalar, insanları yeraltı sığınaklarına adeta hapsedmekteydi. Bu sivillere yönelik yıldırma politikasının bir sonucuydu. Özellikle geceleri İngiltere üzerine yapılan uçuşlardaki amaç, İngiliz halkı üzerinde korku, panik ve sinir yorgunluğu yaratmaktı. Gece şehirlere yapılan hava uçuşlarının bir anlamda sebebi uykusuzluğa yol açarak zihinleri yorgun bırakmaktı.

C.4. *Canavar Düdüğü ve Pasif Korunma Tatbikatları*

Türkiye, bütün bu yaşananlardan kendi lehine dersler çıkartıp, sanki savaş toprakları üzerinde ki yıkıcı etkisini yeniden gösterecekmiş gibi önceden hazırlık yapmaya çalışmaktadır. Devletin kimi tatbikatlarla halka yönelik olarak yaptığı bilinçlendirme hazırlığı dikkati çekmektedir. Bu amaçla havadan gelebilecek tehlikelere karşı tatbikatların yapılması için pek çok karar alındığını görmekteyiz. Valilik ve Belediyelerin görevlendirildiği ve çeşitli yönetmeliklerin hazırlandığı bilgisi mevcuttur. Pasif korunma tatbikatları 1939 yılından itibaren artırılmıştır. Ankara’da yapılacak olan tatbikat hakkında günler öncesinden gazete ve dergilerin konuya ilişkin bilgileri kamuoyuyla paylaştığı ve yapılacakların listesini *Umumi Emir* adı altında yayımladıklarını görülmektedir.³³ Ayrıca kalabalık nüfusa sahip olan kentlerin başında gelen İstanbul’da da hem gece hem de gündüz devam eden tatbikatlar düzenlenmiştir. Kentin karayolu ulaşımının yanı sıra demir ve deniz ulaşım araçlarının da tatbikatlara aktif katılımı sağlanmıştır.³⁴

Tatbikatların nasıl yapılacağına ilişkin önceden hazırlanan listeye göre: yaklaşık üç dakika sürecek olan siren sesleriyle başlayan tatbikat sırasında, resmi ve gayri resmi kurumlarda önceden belirlenen görevlilerin binaları boşaltmaları; ev, otel ve apartmanlardaki insanların bodrum katlardaki sığınaklara gitmeleri öngörülmüyordu. Zaman zaman yinelenen tatbikatlardan alınan tecrübelerin *Umumi Emir* çerçevesince halka bir uyarı olarak sunulduğu

³³ Umut Karabulut, “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940),” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.28, s.s.199-223.

³⁴ Cumhuriyet, 23 Ocak 1941.

görülmektedir. Şöyle ki: tatbikat sırasında ev, otel ve apartmanların balkonlarında bulunmak ve etrafı seyretmek kesinlikle yasaktır. Sokaklarda ve meydanlarda durmak ve etrafı izlemek yine yasaklar arasındadır.³⁵ Anlaşılan o ki, insanların tatbikat konusunda gayriciddî davranmasını engellemek ve işin hayati boyutunu vurgulamak amacıyla umumi emirlerde ikazlara yer verilmektedir.

Ankara da yapılan ilk tatbikatın izlenimleri genel olarak olumludur. İnsanlar, Ankara Kalesi’ne yerleştirilen siren, bir diğer adıyla *Canavar Düdüğü* ’nün sesiyle vakit kaybetmeden ev ve iş yerlerini terk ederek gösterilen sığınaklara saklanmışlar, bu durum kimileri tarafından düşmana karşı silahlanıldığı yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Siren seslerinin anlamı yakında bir uçak saldırısı olacağını anlamına gelmektedir. Tatbikatta Eskişehir taraflarından gelen uçaklar Ankara semalarına yaklaştıklarında şehir artık tamamıyla sessizlik içindedir, Ülkenin başkenti bir anda sessizliğe gömülmüştür.³⁶

1940’lı yıllarda ülkenin en önemli üç kentinden biri olan İzmir de ise pasif korunma tatbikatlarına ilk kez 1939’da başlanmıştır. Öncelikle şehir üç ayrı bölgeye ayrılarak daha kolay ve çabuk bir şekilde organize olması sağlanmış ardından merkezde halkın kolay ulaşabileceği yerlerde sığınak çalışmaları başlatılmıştır.³⁷

Türkiye’nin her yerinde olduğu gibi İzmir’de de tatbikatlar İkinci Dünya Savaşı döneminde sıklıkla gerçekleştirilmiştir. Tatbikatların hem üst düzey yetkililerce kontrol edildikleri hem de dönemin İzmir Valisi Şefik Soyer tarafından belli aralıklarla teftiş edildiği görülmektedir. Valinin bu toplantılardan birinde söylediği: “*Harbi her zaman başımızda dolaşan bir afet diye bekleyeceğiz*” sözleri onun bu konuda son derece ciddi olduğunu göstermektedir. İzmir’de pasif korunma konusunda bilgili ekipler oluşturulduğu dikkati çekmektedir. Bunlar: teknik onarma ekipleri, sıhhi yardım ekipleri, gaz arama ekibi, temizleme ve veteriner ekipleridir.³⁸ 17 Mayıs 1944’te gerçekleştirilen tatbikat gece 21.00 sıralarında siren sesleriyle başlamış, daha önceden yapılan duyurular gereğince ilk olarak tüm ışıklar söndürülmüş, bu sırada halk da hızlıca sığınaklara, bodrumlara girerek tehlikenin geçişini beklemiştir. Başarılı geçen tatbikatın ardından yapılan gazete yayınlarında pasif korunma tatbikatları sırasında ışıklarını döndürmeyen, etrafta dolaşan ve yetkililerin

³⁵ *Havacılık ve Spor*, 15 Eylül 1939, Sayı 247.

³⁶ *Havacılık ve Spor*, 15 Eylül 1939, Sayı 247.

³⁷ Müslime Şen, “İkinci Dünya Savaşında İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi,” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildiriler Kitabı*, Ankara, 1998, s.396.

³⁸ *Yeni Asır*, 8 Mayıs 1944.

ikazlarına uymayanların zabıta tarafından belirlenip ardından Cürmü Meşhut Mahkemesine (Suçüstü Mahkemesi) verileceklerine dair uyarılmaktadırlar.³⁹

Savaşın şiddetinin arttığı bir dönemde Türkiye de pasif korunma konusunda yeni bir konu gündeme gelmiştir. Oda "Paraşütçü Kıtaları"dır. Paraşütçü kıtaların eylemleri şu şekildeydi: uçaklarla gelen düşman askerleri ülkenin hava sahasından içeri bırakılıyor ve ardından işgal hızla gerçekleştiriliyordu. Bu gibi haberler Türkiye'deki yayınlarda da hızla kendini gösterdi. Paraşütlü birlikler, Almanların Polonya'yı işgali sırasında etkindiler. Polonya'nın Deblin bölgesine paraşütle inen askerlerin üzerinde dikkat çekmemek üzere Polonya askeri kıyafetleri vardı. Bu birlikler şehrin içlerine doğru dağılarak belli başlı noktalarda yangınlar çıkararak şehri kolaylıkla ele geçirdiler. Aynı yöntem Almanya tarafından Norveç'te de uygulanmıştı. Bir şehrin ele geçirilmesinde kullanılan bu yöntem Türkiye'de de dikkatleri çekti. Yayın organları özellikle yabancı uzmanların görüşlerine yer vererek halkı uyarıyordu.⁴⁰

*"Eğer ki gökyüzünden kocaman beyaz şemsiyeye benzer paraşütlerle inen birilerini görürseniz hemen polis ve jandarmaya haber verin... Düşman sizinle Türkçe konuşabilir sizden yana olduğunu söyleyebilir. Bunlara karşı uyanık olun... Havadan inenleri takip etmek her vatandaş için önemli bir görevdir."*⁴¹ Şeklinde ciddi uyarılar yapılmaktadır. Ancak tüm bu çabalara rağmen ilk gerçekleşen tatbikatlar ciddi anlamda eksikliklerin olduğunu; bilgisiz ve bu konuda tam aydınlanmamış insanların varlığına dair görüntüler vardı. Elbette sonra ki tatbikatlarla aksaklıkların büyük ölçüde giderildiğine dair de işaretler yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında pasif korunma tedbirleri halk için yeni, ancak ilgi çeken ve öğrenmek için de azmedilen bir konudur. Halkın büyük ilgi ve alaka ile bu tatbikatlara canla başla katıldığı anlaşılmaktadır.⁴²

D. Hiroşima ve Nagazaki'ye Atılan Bombaların Türkiye'de ki Yankıları

İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemecinde bir anda ortaya çıkan atom bombası saldırıları, 20.yüzyıl savaş taktiklerinin daha çok siviller üzerinden geliştirileceğinin kanıtı oldu. O dönemde Türk basını ve halkın konuya yoğun bir ilgi gösterdiği görülmektedir. Olaydan aylar hatta yıllar sonra bile konunun çeşitli dergiler tarafından işlendiği bilinmektedir. Bomba konusu savaşın başından beri kamuoyu tarafından üzerinde durulan bir mesele olmasına karşın atom bombası hakkında pek bir bilginin olmadığı görülmektedir. Amerikan yapımı atom bombalarının 6 Ağustos 1945'te önce Japonya'nın Hiroşima, 9 Ağustos'ta da Nagazaki kenti adeta ortadan kaldırması dünya genelinde de

³⁹ *Yeni Asır*, 23 Mayıs 1944.

⁴⁰ Havacılık ve Spor, S.266.

⁴¹ A.g.d.

⁴² Doğan Özer, a.g.t., s.250.

korkutucu bir etki yaratmıştır. Hiroşima’da yaklaşık 140.000, Nagazaki’de de 80.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan bu olayın etkisi günümüzde de devam etmektedir. Ancak bu olaydan sonra atom bombasının korkutucu yüzüyle tanışan halkın konuya ilgi gösterdiği görülür.

Peki, atom bombası hakkında tanınmış siyasilere, devlet adamları ne düşünüyordu? **Truman**’a göre: *Atom bombası, vicdansız bir dünyada kullanılması caiz olmayacak kadar tehlikelidir. Bundan dolayı atom bombasının sırrını elinde tutan birleşik Amerika ve büyük Britanya bütün dünyayı atom bombasından koruyabilecek araçları buluncaya kadar bu sırrı açıklamak niyetinde değildir.*⁴³

Churchill ise atom bombasının Japonya’daki sonuçlarından memnun bir edayla şunları söylemektedir: *“Truman ve ben, bu korkunç kuvvetleri harekete geçirmek amacını güden askeri planları onayladık ve Stalin’e de bu düşüncemiz hakkında bilgi verdik. Japon savaşının hızlı bir şekilde sona erişini atom bombasına borçluyuz. Atom bombasının sırrı diğer devletlere bildirilmemelidir.”*⁴⁴

Eski Japon Başbakanı **Suzuki** ise doğal olarak konuya daha insancıl bakmaktadır. Ona göre: *“Toprak kayıpları ve yenilmelerinin sebebi hava akınları, atom bombasının kullanılışı ve Sovyetler birliğinin harbe girişi etkili olmuştur.”*⁴⁵

Japonya Kralı **Hirohito** ise duygusal bir konuşa ile atom bombasını değerlendirdi. *“Savaş dört sene sürdü ve Japonya’nın lehine bir gelişme olmadı. Üstelik düşman birçok masumun hayatına mal olan zalimane bir icadı, yeni bir bombayı kullanmaya başladı. Savaşa devam insan medeniyetinin ortadan kalkması neden olacaktı. Hal böyle olunca milyonlarca halkımızı nasıl kurtarabilirdik? Bu nedenle düşman devletlerin birlikte yayınladıkları beyanname hükümlerinin kabul edilmesini emrettik”*⁴⁶

Amerikan yapımı atom bombaları, 6 Ağustos 1945’te önce Japonya’nın Hiroşima, 9 Ağustos’ta da Nagazaki kenti halkını hazırlıksız yakaladı. Hiroşima’da yaklaşık 140.000, Nagazaki’de de 80.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan bu olayın etkisi günümüzde de devam etmektedir.

E. Demokrat Parti Dönemi’nde Pasif Korunma Önlemleri

1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin ilk yıllarından itibaren pasif korunma alanında çalışmalarına rastlanmaktadır. İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu’nun İstanbul’da verdiği bir demecinde Demokrat Parti’nin konuya bakışını şu cümlelerle ifade etmiştir: *“...pasif korunma meselesine gelince, bunu memleketin her gün ki normal şartları içinde mütalaa etmeliyiz. Memlekette ziraati genişletmek, tohumu ıslah etmek ne kadar tabii bir iş ise pasif korunma meselesine önem*

⁴³ Havacılık ve Spor, S.359.

⁴⁴ A.g.d.

⁴⁵ A.g.d.

⁴⁶ a.g.d.

vermekte o kadar tabii, aynı zamanda mühim bir iştir. Bu mevzu efkârı umumiye nazarında heyecanlı bir iş olarak ele almak yanlış olur. Bu bütün dünya da böyledir. ⁴⁷ Ancak ilerleyen yıllarda İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapan Pasif Korunma Teşkilatı'nın bu bakanlıkta ilerleme sağlanamadığı fikrinden dolayı, ulusal güvenlik çatısı altında yeniden organize olması fikri ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir teşkilat olarak görevine devam etmesi yönünde bir kanun tasarısı hazırlandığı görülmektedir. Böylelikle konunun askeri makamların denetiminde ele alınacağı görülmektedir. Fakat sonrasında gazetelere yansıyan haberlere bakılacak olursa Başbakanlık Yüksek Savunma Konseyi'ne bağlı bir duruma getirildiği bilgisi verilmekte ve oluşturulan kanun kapsamında 18 ile 64 yaş arası tüm kadın ve erkeklerin kendilerine verilen pasif korunma görevlerini yerine getirmekten sorumlu tutulmaktadır.⁴⁹

Demokrat Parti Dönemi'nde ki yönetim anlayışının, Amerika eksenli tutumu pasif korunma tatbikatlarında da kendini göstermektedir. Bu dönemde Amerika'nın her alanda olduğu gibi bu alanda da gözlemlendiği görülmektedir. ABD, bu yıllarda atom ve hidrojen bombaları konusunda halkını bilinçlendirme yoluna gitmiştir. Hatta her yıl çeşitli eyaletlerinde pasif korunma tatbikatları düzenlemektedir. Tatbikatlar Türkiye tarafından da takip edilmektedir.⁵⁰

1955 yılında bazı askeri helikopterlerin Pasif Korunma Teşkilatı'nın kullanımına ayrılarak pasif korunmada helikopterlerden yararlanılması yoluna gidilmiştir. Halkın çeşitli film gösterimleriyle bu konuda bilinçlendirildikleri⁵¹ pasif korunma tatbikatları yapılmıştır.

1956 yılında mevcut şartlardaki Pasif Korunma Kanunu'nun yeterli olmadığı görüşünde olan hükümet yeni bir kanun üzerinde çalışmaya başlamaktadır. Buna göre mevcut kanunun kapsamı genişletilerek günün şartlarına uygun bir hale getirilecektir. Millet Meclisi'nde alınan kararla, konuya ilişkin bir rapor hazırlanarak Dâhiliye, Adliye, Bütçe, Maliye ve Milli Müdafaa Komisyonları'ndan oluşturulan karma bir komisyon tarafından değerlendirilmesi istenmiştir. 73 maddeden oluşan bu raporun gerekçesine bakıldığında olası bir savaşın Termo-Nükleer silahlarla açılmasının olasılığına vurgu yapılmakta, böyle bir durumun ülkede hayatı durdurma noktasına getirebilme tehlikesinin göz ardı edilmemesi, böyle bir durum karşısında ülkece hep birlikte bilinçli bir tavırla hareket edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.⁵²

Yıllar içerisinde halkın pasif korunma tedbirlerine karşı giderek daha bilinçli yaklaştıkları görülmektedir. 1957 yılında Eskişehir'de yapılan tatbikat

⁴⁷ *Milliyet*, 20 Ocak 1951.

⁴⁸ *Milliyet*, 24 Ocak 1953.

⁴⁹ *Milliyet*, 22 Ocak 1954.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1953.

⁵¹ *Milliyet*, 2 Şubat 1957.

⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre.10, Cilt.15, İçtima.13, s.113.

bunun bir göstergesidir. 21 Şubat saat 10.08’de çalmaya başlayan siren sesiyle birlikte halkın telaşa kapılmadan daha önce belirlenen sığınaklara doğru gittiği görülmüştür. İlerleyen dakikalarda Orduya ait F-84 model bir uçakla kentin şeker fabrikası, İstasyon ve su depolarına gösteri amaçlı taarruz ateşi açılarak gerçek bir saldırının nasıl olabileceğinin bir provası halka gösterilmeye çalışılmıştır. Daha sonra çalan ikinci alarm sesiyle saldırının bittiği haber verilince halk normal hayatına geri dönmüştür.⁵³ Ayrıca 1958 yılında farkındalık oluşturmak adına Ekim ayının ilk haftası “*Sivil Savunma Haftası*” olarak belirlenmiştir.⁵⁴

Demokrat Parti döneminin havacılık alanında ki bakışı, bu dönemde Amerikancı yaklaşımın bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Hem sivil hem de askeri alandaki havacılık faaliyetleri ABD destekli yönlendirmeler ve girişimlerle devam eden bir seyir halindedir. 1950’lerin Ekim ayından itibaren Amerika’dan alınan çeşitli yolcu ve askeri amaçlı uçakların alımının giderek artan bir şekilde devam etmesi bunun bir göstergesidir. Truman Doktrini’nin bir devamı olarak nitelendirilen ve Amerika’nın Ortadoğu politikalarının açıklaması olarak kabul edilen Eisenhower Doktrini’nin Demokrat Parti nezdinde kabul edilmesi de bu konuda ki devamlılığı izah etmektedir. Türkiye, Sovyet tehlikesine karşılık Amerikan korumasından faydalanmaya çalıştığı bu yıllarda, hava kuvvetlerini güçlendirmek istemektedir. Bu amaçla, 1952 yılında Amerika’dan 358 adet F-84G model uçak alınmıştır. Bu uçaklar nükleer bomba taşıma kapasitesine sahip olmaları açısından tutulan modeller olarak bilinmektedir.⁵⁵

Sonuç

Çevresinde kayıtsız şartsız barışın gerekliliğine inanan Türkiye, 1939-1945 arasında dünyanın pek çok değişik bölgelerinde gerçekleşen II. Dünya Savaşı’na katılmamış; ancak savaş ihtimalini 1930’ların başlarında fark ederek o tarihten itibaren halkını bu sürece, sanki savaşa girilecekmiş gibi hazırlıklar yapılmıştır. Sivil savunma veya pasif korunma tedbirleri adıyla bilinen bir dizi önlem alan Türkiye, basın yayın yoluyla halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. Savaşın başladığı 1939 yılından itibaren bu konuda çıkardığı sayısız kanun, tüzük ve yönetmelikle pasif korunmayı zorunlu bir hale getirerek, tatbikatlarla halkın havadan gelebilecek tehlikelere karşı uyanık olması sağlanmıştır. Alınan tedbirlere uymayanlara karşı ciddi uyarılar yapılmıştır.

⁵³ *Milliyet*, 21 Şubat 1957.

⁵⁴ *Milliyet*, 6 Ekim 1958.

⁵⁵ Erdem Celfiş, Soğuk Savaş Dönemi Hükümetlerinin Askeri Havacılık Politikaları (1950-1991), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış)Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.27.

Bu yıllar da hala Türk halkının belleğinde savaşın izleri saklıydı. Bu açıdan büyük bir kararlılıkla güvenlik güçlerine yardımcı olunmaktaydı. Pasif korunma tedbirleri Atatürk döneminden itibaren başlamış, İsmet İnönü Dönemi ve sonrasında Demokrat Partili yıllar boyunca da ilgi ile takip edilen bir konu olmuştur. Halkın konuya olan ilgisinin artırılması, bilgi ve uygulamalar konusunda bilinçlendirilmesi için devlet olağanüstü bir çaba göstermiştir. Bu çabaların başarıya ulaştığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre.10, Cilt.15, İçtima.13, s.113.

Sürelî Yayınlar

Anadolu

Cumhuriyet

Milliyet

Yeni Asır

Havacılık ve Spor

Ülkü

Kitaplar ve Makaleler

OKAR, Avni, **Türkiye’de Tayyarecilik (1910-1924)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.10, İletişim yayınları, İstanbul, 1982.

ÖZER, Doğan, İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetleri ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri, **Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2018.

CELFİŞ, Erdem, Soğuk Savaş Dönemi Hükümetlerinin Askeri Havacılık Politikaları (1950-1991), **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış)Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2010.

GÖKGÖZ, Gurbet, “Türkiye’de Sivil Havacılığın Serüveni”, *İzmir Ulaşım Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir, 2009, s.s.213-219.

KARABULUT, Umut, “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.28.

ŞEN, Müslime, “İkinci Dünya Savaşında İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildiriler Kitabı*, Ankara, 1998, s.396.

ZAFİF, Oktay, (Atatürk’ün Kurduğu Bir Müessese Olarak) Türk Hava Kurumu, Dünü Bugünü Yarını, **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi**, İstanbul, 1995.

ÇETİN Sabit, İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma Ve Tahliye, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008.

DİNÇELLER, Tuncer, “Atatürk Dönemi Havacılık Faaliyetleri” **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış)Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2004.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 119-146.

Geliş Tarihi: 8 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

BATI ANADOLU MENŞELİ BİR AKDENİZ GELENEĞİ: DENİZ EŞKIYALIĞI VE DEVLET GÜDÜMLÜ KORSANLIK

Ali ÖZÇELİK*

Öz

XVI. yüzyılda Kapudan-ı Derya Barbaros Hayreddin ile kardeşlerinin Habsburg donanmaları, şövalye tarikatları ve Kuzey Afrika toprakları üzerine çıktıkları başarılı seferler Akdeniz'de kesin bir Türk hâkimiyetini beraberinde getirmişti. Hemen akabinde imparatorluk donanması dışında İstanbul'a bağlı bir Osmanlı korsan gücü de Akdeniz'de etkili bir denetim kurmuştu. Söz konusu korsanlar Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'ta ki askeri/idari üsler olan Garp Ocakları'nın tayin ettiği kapudanların güdümünde sefere çıkıyorlar, Hristiyanlara ait savaş, yolcu ve ticaret gemilerine saldırıp, yağma yapıyorlardı. Ayrıca Osmanlı donanmasına da eklenen korsanların büyük tehlikeleri göze alarak gerçekleştirdikleri saldırılar sonrası dağıtılan hisseler ve elde edilen esirler; levendlere ve başlarındaki reislerine iyi bir geçim kaynağı sağlıyordu. Müslüman korsanların merkez üsleri olan Garp Ocakları'nın insan kaynağını ise büyük oranda Batı Anadolu kıyılarından toplanan Türkler oluşturmaktaydı. Hemen hemen her sene İzmir'deki Cezayir Hanı'ndan bu ocaklara binlerce genç gönderilir, böylelikle eşkıyalık yerine levendliği seçmesi sağlanan potansiyel eşkıyalar meşru yollarla bölgeden ihraç edilerek bir anlamda Batı Anadolu'da asayişinin güvencesi temin edilirdi. Ancak bu muntazam demografik sirkülasyon Osmanlı denizciliğinin Akdeniz'de kan kaybetmesiyle bozulmaya başlamıştı. Garp Ocakları'nın XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa'nın gelişen askeri teknolojisine ve donanımlı gemilerine karşı yetersiz kalması Akdeniz'deki ihtişamlı günlerini kaybetmesine neden olmuş ve Müslümanların korsanlık faaliyetleri sekteye uğramıştı. Bunun sonucunda da istihdam edilemeyen Ege gençleri, özellikle Fransa'nın Cezayir'i işgali sonrası İzmir'deki Cezayir Hanı'nın faaliyetlerine de son verilmesiyle iç korsanlığa yani eşkıyalığa yönelmişlerdi. Neticede Akdeniz'deki Osmanlı korsanlığının sonu, Batı Anadolu'da hızlı bir şekilde kurumsallaşan eşkıyalığın başlangıcı olmuştu. Bu çalışmada, arşiv belgeleri ve ikinci el kaynakların ışığında Osmanlı

* Uzman, adu.aliozcelik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0712-966X.

Devleti'nin Akdeniz'deki güvencesi olan Garp Ocakları ile Batı Anadolu arasındaki ilişki sosyo-ekonomik bağlamda irdelenecek ve bölge özelinde yüzyıllar boyunca sağlanan istihdamın ortadan kalkmasına paralel olarak artan eşkıyalık faaliyetleri somut örneklerle ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Osmanlı Devleti, Garp Ocakları, Korsan, Batı Anadolu, Levend, Eşkıyalık.

A MEDITERRANEAN TRADITION ORIGINATING IN WESTERN ANATOLIA: NAVAL BANDIT AND STATE-DRIVEN PIRACY

Abstract

During the XVIth century Kapudan-ı Derya Barbarossa Hayreddin and his brothers' succesful campaigns against the Habsburg fleets, knight orders and Northern African realms brought an unchallenged Turkish hegemony in the Mediterranean. Immediately after this, along with the Ottoman Imperial Navy, an Ottoman pirate force which was attached to Istanbul established an effective control over these waters. Mentioned pirates were campaigning under the capudans (captains) who were appointed by the Garp Ocaks (Western Organizations) which were the military / administrative bases of Algiers, Tripolitania and Tunisia, and were plundering the Christian war, cruise, and merchant ships. Besides, distributed shares and captured prisoners, which were obtained from the risky attacks of the pirates who were incorporated to Ottoman navy were providing a good deal of income to levends and their reisses. Manpower source of the Garp Ocaks, central bases of Muslim pirates, to a large extend was composed from the Turks who were levied along the Western Anatolian shores. Almost every year thousands of younker used to be sent from the Argiers Inn in Izmir, and by this way public order of the Western Anatolia used to be guaranteed in a way by extracting in a legal process the potential bandits who were directed to levendship instead of banditry. However this regular demographical circulation started to deteriorate with the decline of Ottoman nautical activity in the Mediterranean. Incapability of the Garp Ocaks in the face of the advancing military technology and equipped ships of the Europe caused the losing of mighty days in Mediterranean and hindered the Muslin piracy activities. As a result of this unemployed Aegean boys, especially after the ending of the activities of Algiers Inn in İzmir after the French occupation of Algeria turned to inter piracy that is banditry. Thus, end of Ottoman piracy in Meditarranean became the beginning of a quickly consolidated banditry in Western Anatolia. In this study, relation between the Garp Ocaks, assurance of Ottoman Empire in the Mediterranean and the Western Anatolia will be evaluated in a socio - economical context and banditry activities which increased in parallel to disappearance of employment in the region will be presented with concrete cases.

Keywords: Mediterranean, Ottoman Empire, Garp Ocaks (Western Orders), Pirate, Western Anatolia, Levend, Banditry.

Giriş

“Senin çantalar dolusu paran var ve şimdi elimde bir kılıçla bir hırsız gibi evine girdiğimde, dikkatlice bak bana. İşte ben de bir hırsız gibi sana, cüzdanını ver, ver cüzdanını efendi, yoksa boğazını keseceğim diyeceğim.”¹

1649 yılında, Londra’da basılan bir eser, o günlerde çok yaygın olan eşkıyalığın şiddetini bu teatral cümlelerle dile getirmekteydi. Alıntı her ne kadar XVII. yüzyıldaki Kıta Avrupası’ndan bahsetse de esasında eski çağlardan beri dünyanın her yerinde kişinin aynı, nakdi veya bedeni mülkiyetinin erk sahibi bir unsur tarafından meşru veya gayr-i meşru suretlerle gasp edilmesi bilinen bir olguydu. Zorla almanın meşru yolu, siyasi/askeri/dini kudret taşıyan liderlerin komutasında galip olan orduların veya ordulara mensup olan başıbozuk grupların, mağlupların mülkiyetlerini “kılıç hakkı” adı altında yağmalamalarıydı. Gayrimeşruluk ise mezkûr siyasi gücün izni dışında kalan bireysel ve çeteleşmiş yapılanmaların faaliyetleriyle ortaya çıkmıştı. Özellikle mutlak iktidarın olduğu her yerde hiyerarşik bir sosyo-politik düzenin, dolayısıyla da memnuniyetsizliğin ve muhalefetin ortaya çıkacağı gerçeği göz önüne alındığında liderin çizdiği sınırlar dışında eylem yapan bu gruplar, yaşam sürdürdükleri alanlara göre illegal bir faaliyet şekli belirlemişlerdi.

Mevcut iktidarlar tarafından yaşam sürdürdükleri coğrafyaya göre “asi, harami, çapulcu” gibi isimlerle nitelendirilen bu denetimsiz grupların karada yaşayanları, kentlerin aşılması çok zor kaleler ve surlarla korunduğu dönemlerde kaçırma, cinayet ve soygun gibi eylemler sonrası sığınmak için dağ geçitlerini ve sarp kayalıkları tercih etmişlerdi. Denizlere açılanları ise henüz okyanusları aşabilen gemileri yapacak teknoloji söz konusu olmadığı zamanlarda küçük teknelerle sahilleri basıp insan kaçırmaya veya küçük çaplı soygunlar yaparak güvenli koyalara saklanmaya başlamışlardı. Ele geçirilmelerinin zorluğu nedeniyle özellikle sahil yerleşimleri açısından karadakilere göre çok daha tehlikeli olan deniz eşkıyaları; yaptıkları baskınlarda hayvanlara ve tahıllara el koymuşlar, insanları ise fidye zamanında ödenmediği takdirde cinsiyetlerine, fiziksel durumlarına ve yaşlarına göre ya köle olarak kullanmışlar, ya da esir pazarlarında satmışlardı. Bu zorbalığa dayalı ekonomik geçim kaynağı; insanın doğaya hükmetmeye başladığı ilk zamanlardan beri dünyanın neredeyse her yerinde varlığını sürdürse dahi, jeopolitik ve sosyo-ekonomik elverişliliği nedeniyle özellikle Akdeniz’de oldukça yaygın bir biçimde görülmüştü.

¹ Peter Linebaugh, *Londra İdamları - 18. yy.da Suç ve Sivil Toplum*, (çev. Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 227.

Kadim Bir Akdeniz Geleneği: Korsanlık

Braudel “Akdeniz’de korsanlık tarih kadar eskidir” der.² İlk uygarlıkların kurulduğu bu yaşlı coğrafyada denizcilik, binlerce yıl öncesinden nehirlerde/sahillerde yapılan sallarla ve oyma kayıklarla başlamıştı. Hemen akabinde de söz konusu ulaşım araçlarındaki canlı ve cansız ganimetlere göz diken gürümler türemişti. Akdeniz’deki deniz eşkıyalığının bu denli eskiye gitmesinin öncelikli nedeni açık denizlerin ve okyanusların sert iklimine göre bir iç deniz niteliğine sahip olmasıydı. Yumuşak iklim, sahillerde dolaşan tekne sahiplerine cesaret vermiş ve her noktasının keşfedilmesine olanak sağlarken, panayırlarla gelişen yerel ve uluslararası ticaret de bölgede korsanlığı yaygınlaştıran önemli etkenlerden olmuştu.³ Ticaret ve buna bağlı zenginlik ile birlikte, alım satımlardan elde edilen altınlar, üretilmiş hazır mallar ve köle yapılabilecek esirler; denizci barbar kavimleri, kaçakları ve maceraperest servet düşkünlerini bölgeye çekmişti. Öyle ki Akdeniz’i çepeçevre kuşatan sınırlarıyla büyük bir siyasi teşekkül oluşturan Roma İmparatorluğu kıyılarında dahi cirit atan korsanlar, katı tedbirlere ve kanlı cezalandırmalara rağmen Latin ve Grek gemilerini yağmalamaktan geri durmamışlardı. Bu girişimlere karşı Batı’da Roma, bir süre sonra da Doğu’da Bizans, güçlü lejyoner birlikleri ve usta diplomasi anlayışları ile Akdeniz’de “nefes aldırma” ya da “kes ve kurut”⁴ adı verilen dominant denetim biçimini kısmi olarak da olsa Akdeniz’de uygulamayı başarmışlardı. Kafa kesmeli, çarpmıha gerilmeli, ölene dek kırbaçlamalı işkenceli cezalarla Roma baskısı altında uzun yüzyıllar vulgar bir sosyal/iktisadi faaliyet alanı olarak varlığını koruyabilen Akdeniz korsanlığı, Ortaçağ’ın geç dönemlerinde ise dinsel ve ideolojik bir evrim geçirmişti. Bu evrimin ilk hazırlayıcı unsuru büyük imparatorlukların zayıflamasının ardından ortaya çıkan kontrol gereksinimidir. Özellikle Roma ve Bizans gibi bütün Kuzey ve Güney Akdeniz’e hâkim imparatorlukların yerini alan İspanya, Fransa ve Venedik/Ceneviz gibi İtalyan şehir devletleri, bölgede otoritelerini tam anlamıyla tesis edemedikleri erken dönemlerde stratejik menfaatlerinin, ticaret güzergâhlarının, yük dolu gemilerinin ve kendi adlarına deniz aşırı yolculuk yapan tüccarlarının güvenliğini sağlama ihtiyacı duymuşlardı. Devlet donanmalarının tam anlamıyla oluşmadığı dönemlere denk gelen bu zorunluluk sonucunda ise risk unsurunu yok etmek ya da yanına çekmek seçenekleri arasında kalan yöneticiler; güçlü korsan gruplarını

² Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), C. 2, Eren Yay. İstanbul, 1990, s.147.

³ Ortaçağ Avrupa’sındaki ticari gelişim evreleri için bkz. Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2005. Henri Pirenne *Ortaçağ Kentleri - Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (çev. Şadan Karadeniz) İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006.

⁴ Kavramlar için bkz. Şenay Özdemir, *Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s.133.

kiralama/himaye etme yolunu seçmişlerdi. Emirlerindeki korsan reisleri ile kendilerini ilgilendiren sahalarda kısmi denetim sağlayan veya tehlikelerden korunan devletlerin bu pragmatist politika sonucu Akdeniz adalarında yavaş yavaş korsan üsleri ortaya çıkmıştı.⁵ Doğal olarak devletlerin icazeti ile düşman addedilen bölgelere baskınlar verip, küreğe çakılacak esirlerle ve ağızına kadar ganimet doldurulmuş gemilerle geri dönmeyi planlayan iştahlı korsan reislerinin sayısı da her geçen gün artmıştı.

Siyasal oluşumlara bağımlı korsanlar; savaş zamanında rakibi iktisadi ve psikolojik anlamda yıpratmak adına düşman ticaret gemilerini ve yerleşimlerini yağmalamak için kullanılıyorlardı. Ayrıca kendilerine istihbarat toplamak gibi espionaj görevleri de veriliyordu. Bağlı oldukları hükümdarların talimatlarıyla gerçekleşen tüm bu faaliyetler sonucu bir şiddet mekanizmasına dönüşen denetimli korsanlık özellikle Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'da savaşların belirleyici unsurlarından biri haline gelmişti. Elbette bu süreçte "*dinsel rekabet*" olgusunu da yabana atmamak gerekir. Avrupa'daki neredeyse her Hristiyan siyasi yapının, Akdeniz'deki Müslüman-Türk unsurunu ciddi bir tehdit olarak görmesi neticesinde her iki dinin mensupları da birbirini "*kâfir*" ve dolayısıyla "*düşman*" adetmişlerdi. Dolayısıyla karşı tarafa yapılan korsanlık faaliyetleri kutsal savaşın bir parçası ve dini bir borç olarak meşru görülmüştü. Söz konusu mücadeleyi veren gruplar ise Hristiyan dünyasında "*şövalye*", İslam dünyasında ise "*gazi*" sıfatıyla mensup oldukları siyasi/sosyal yapılardan saygı ve destek görmüşlerdi. Devleti tarafından kahraman olarak lanse edilen bu savaşçılarla herhangi bir manevi ilkesel amaç taşımayan yağmacılar arasında ki yapısal ayırım ise ortadaydı.

Orta Çağ sonlarına dek uluslararası bir deniz hukukunun daha gelişmemiş olması nedeniyle, korsan himaye eden devletler kendi çıkarlarına ve müttefiklerine karşı işlenmemek şartıyla bu duruma müdahale etmiyor, hatta bahsi geçtiği üzere düşmana zarar verme durumlarında çoğu zaman destekliyor ya da bizzat yönlendiriyorlardı. Ancak durum kontrolleri dışına çıkmaya başladığında bu eşkıya grupları "*harami*" olarak yaftalanıyor, sonra da himaye dışı bırakılıyordu. Zira nizami ve gayr-i nizami savaşlarda her kazancın önemli kısmının yönetime kalması esastı. Korsanlık ise bireysel çıkarın ve talanın en önde geldiği mesleklerdendi. Bu bağlamda siyasi literatüre "*pirate*" ve "*corso*" kavramları girmişti. "*Pirate*" kelimesi aşağılayıcı bir anlam taşımakta ve faaliyetlerinin arkasında herhangi bir meşru otorite bulunmayan, uluslararası anlaşmalara aldırış etmeden, hiçbir kural tanımadan her memleketten gemiye

⁵ Akdeniz'deki Hristiyan korsanlar La Valetta, Livorno, Piza, Napoli, Messina, Palermo, Trapani, Malta, Palma de Majorca, Almeria, Valencia, Segna, Fiume gibi yerleşimleri üs olarak kullanırken Müslüman korsanlar Avlona, Durazzo (Draç), Trablusgarp, Tunus-La Goulette, Bizerte, Cezayir, Tetuan, Larache ve Sale'de ikamet ediyordu. Bkz. Braudel, *a.g.e.* s. 149-150.

saldırarak denizlerde eşkıyalık yapan kimseler için kullanılmaktaydı.⁶ Bu deniz eşkıyalarının aksine “*Corso*” yani “*Korsanlık*” ise meşru bir faaliyeti işaret ediyordu. İlk olarak Fransa kralı VI. Charles’ın 1400’de düşman ülkelerin gemilerine saldırma yetkisini bir devlet belgesine bağlaması ile korsanlıkla piratlığın ayrımı resmîyet kazanmış, devamında da diğer hükümdarlar buna benzer vesikalar yayınlamıştı.⁷ Böylelikle Akdeniz; gerek dinsel ve dünyevi beklentileri nedeniyle açık sularda gezinen devlet himayesindeki resmi korsanlar gerekse de herhangi bir din, vatan, millet, değer unsuru gözetmeksizin kişisel çıkar ve servet peşinden koşan yağmacı deniz eşkıyaları tarafından istila edilmişti. Gürkan’ın ifadesiyle “*Akdeniz’in hemen her köşesinde işbirlikçi bir liman, kurulacak bir devlet, komisyoncu bir hükümdar, kısacası başlarını sokacak bir delik bulan bu korsanlar*” özellikle XVI. yüzyıldan itibaren tüm Akdeniz’de inkâr edilemez ve önü alnamaz bir güç haline gelmişlerdi. Bu yüzyılda Akdeniz coğrafyasından bahsi geçen Hristiyan korsan gruplarının en kalburüstü olanları Habsburg imparatoru Şarlken tarafından himaye edilen ve Rodos, Malta, Trablusgarp’ta faaliyet göstermiş olan Saint Jean şövalyeleri, yine Avusturya Habsburgları’nın koruduğu Adriyatik korsanları Uskoklar ve Toskana Dükü’nün hizmetinde olan Santo Stefano şövalyeleri idi.⁸ Müslüman cephede ise Akdeniz’in güney sahillerindeki mevcudiyetleri ve İspanya ile İtalya kıyılarına yaptıkları baskınlar ile yüzlerce yıl Hristiyan dünyasına korku salan Garp Ocakları menşeli Osmanlı korsanları yer almaktaydı.

Garp Ocakları’nın Kuruluşu ve Akdeniz’deki Hâkimiyet Mücadelesi

İhtişamlı kara savaşları ile yaklaşık 200 senede milyonlarca km.²’lik bir coğrafyaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu, uyguladığı sistemli fetih, iskân, istimalat ve diplomasi politikaları ile kısa zamanda Balkanlarda ve Doğu Akdeniz kıyılarında kalıcı bir hâkimiyet kurmuştu. Usta piyade ve süvarilerden oluşan güçlü kara ordusunun yanı sıra, onu takviye hatta kimi zaman müdafaa edecek bir donanma ihtiyacı ise Gelibolu sınırına dayandıkları ilk dönemlerinden itibaren gün yüzüne çıkmıştı. Başlarda Rum gemilerden ve Cenevizli denizcilerden faydalanılırken, kısa süre sonra ele geçirilen Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi sahillerde yerleşmiş olan beyliklerin denizcileri ve gemileri kullanılmaya başlanmıştı. Beylik donanmaları devlet bünyesine katılmıştı, ancak denizcilik sistemlerinin ve tecrübelerinin olduğu gibi entegre edilememesiyle ortaya çıkan yetişmiş personel eksikliği sorunu ve teknik, ekonomik yetersizlikler nedeniyle denizcilik alanında hedeflenen çığa aşılammıştı. Dolayısıyla devlete ait mevcut gemiler kıyı ve tüccar güvenliğini

⁶ Emrah Safa Gürkan, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 174.

⁷ Deniz eşkıyalığı ve korsanlık arasındaki ayrımın Avrupa’daki örnekleri için bkz. Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 12- 15.

⁸ Gürkan, *a.g.m.*, s. 173 - 174.

sağlamakla ya da ordu destek birimi ve nakliye görevleriyle yetinmişler, başlı başına askeri bir güç olarak kullanılmamışlardı. Elbette bu duruma devletin o tarihlerde ki coğrafi konumundan dolayı ciddi bir deniz politikası oluşturulmaması da etkendi.⁹ Ancak yine de çalışmalara devam edilmiş, Çelebi Mehmet ve II. Murat zamanında yapılan atılımlarla İstanbul'un fethine kadar Gelibolu, merkez donanma üssü haline getirilmişti. Buradan çıkan gemilerle 1416 yılında Çalı Bey komutasında Venediklerle yenilgiyle sonuçlanan bir deniz savaşı yapılması, 1429'da Ege denizine açılıp Venedik hâkimiyetindeki bazı adaların yağmalanması, karadan kuşatılan Selanik'in denizden abluka altına alınması denizcilik alanındaki çabaların örneklerindedir.¹⁰ Kuruluş döneminde denizcilik alanındaki bu peyderpey ilerleme İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı deniz politikalarının daha uzak denizlere yönelmesi ve iç denizlerdeki mücadelenin açık denizlere taşınması nedeniyle ivme kazanmıştı.¹¹ "Sultan-ı berr-u bahr" yani "Kara ve denizlerin sultanı" unvanıyla anılmaya başlayan Fatih Sultan Mehmet, Karadeniz ve Batı Anadolu'daki sahile yakın adaların ele geçirilmesi, ya da İtalya kıyıları ve Rodos'a donanma gönderilmesi gibi ciddi adımlar atmıştı. Fakat yine de XV. yüzyıla gelindiğinde donanma Venedik ve Ceneviz gibi köklü denizci devletlerle rekabet edebilecek kadar büyüyememişti. Nihayet II. Bayezid zamanında sistemli bir deniz politikası oluşturulmuş; donanma oluşturacak hammadde ihtiyacı nedeniyle zengin orman ve maden yataklarına sahip olan Kili ve Akkırman seferlerine çıkılmış, hatta donanma Kilikya seferi sırasında ilk kez bağımsız bir savaş kuvveti olarak kullanılmıştı.¹² II Bayezid döneminde denizcilik alanında en dikkat çeken hamle ise tecrübeli korsanların devlet himayesine alınması ve savaşlarda sahaya sürülmesi olmuştu. Akdeniz'de Osmanlı korsanlığının ortaya çıkması da bu döneme, yani XV. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Kuruluş dönemi Hristiyan dünya ile olan deniz mücadeleleri sırasında bireysel hareket eden ve organize olmayan Türk korsanları, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir şekilde Akdeniz'de görülmeye başlamasıyla devlet donanmasına iltihak etmişlerdi. Osmanlı ordusu sefere çıktığında donanmanın güdümünde hareket eden korsan gemileri diğer zamanlarda bağımsız hareket etmeyi sürdürmüşlerdi. Buna örnek verilebilecek ilk isim Kemal Reis'tir. 1451 yılında, ilk dönem Osmanlı denizciliğinin kalbi olarak görülen Gelibolu'da doğan Kemal Reis hakkında tarihçi Kemalpaşazade "Mevlidi daru'l-guzat Gelibolıydı ki, ol diyarın doğan oğlanları timsah gibi su içinde büyürler, beşikleri ecel tekneleridir..." demektedir.¹³ Korsanlık yapıp, Hristiyan gemilerini vururken 1486 sonunda İspanya'daki Müslüman Ben-i Ahmer Devleti'nin bir elçiyle Osmanlı'dan yardım istemesi üzerine padişah tarafından davet edilip görevlendirilmiş, böylelikle deniz eşkıyalığından Osmanlı

⁹ Özdemir, a.g.t., s. 31.

¹⁰ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 35.

¹¹ Bostan, a.g.e., s. 24.

¹² Özdemir, a.g.t., s. 32.

¹³ Bostan, a.g.e., s. 24 - 35.

korsanlığına geçiş yapmıştı. Kemal Reis, görevlendirildiği 1487 yılında Endülüs Müslümanlarına gönderilen yardım gemileriyle İspanyol adalarını ve sahillerini vurup düşman donanmasını yenmiş, Malaga'yı yağmalamış, görevini tamamladıktan sonra da henüz Osmanlı bağlantısı olmayan Kuzey Afrika'daki Cerbe, Bicaye ve Bone'yi kendine üs edinip Hristiyan gemilerine saldırmaya devam etmişti. İtalya ve Fransa sahillerinden sonra Balear Adaları ve Malta'ya baskın yapıp pek çok ganimet ve esirle Gelibolu'ya dönmüştü. Hediyelerini Sinan Bey aracılığıyla sultana sunması sonrasında da kendisine ihsanda bulunmuş ve 50 akçe yevmiye ile maaşa bağlanmıştı. Böylelikle ünlü korsan reisi resmi bir hüviyet kazanmıştı.¹⁴ Deniz eşkıyalığından devlet korsanlığına, oradan da reisliğe terfi edilen bu süreçte Osmanlı gemilerine eşlik eden her korsan "gönüllü reis" sıfatına layık görülmüştü. II. Bayezid sonrası Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı sırasında Osmanlı himayesine giren Oruç ve Hızır Reislerin Kuzey Afrika'ya yerleşerek, kendilerine katılan korsan gruplarıyla birlikte ederek burada bir üs kurmaları ise devletin denizlerdeki genişlemesine farklı bir yön kazandırmıştı. Özellikle Mısır fethi sonrası Doğu Akdeniz'de otorite tesis etmeyi kısmen başaran Osmanlı donanması, gözünü XVI. yüzyılda büyük bir stratejik öneme sahip olan Kuzey Afrika'ya dikmişti. Zira Akdeniz havzasının geniş bir kısmını içine alan bu bölgeyi kontrol altında tutmak; bölgenin denetimde kalabilmesi, Akdeniz ticaretinin bir nevi kontrol altına alınabilmesi ve Avrupa'daki düşman Habsburglar'a karşı üstünlük sağlanabilmesi adına oldukça önemliydi. VII. Yüzyıldan itibaren Arap emirler tarafından fethedilen Kuzey Afrika toprakları XVI. yüzyıl başlarında İber yarımadasındaki Endülüs Müslümanlarının tedhiş ile kovulmaları sonrasında İspanyol saldırılarına maruz kalmıştı. Bölgedeki Müslüman kabileler arasındaki siyasi çekişmelerden faydalanan İspanyollar, Cezayir kıyılarındaki stratejik yerleşimlere saldırmış ve 1505'te Mersa el-Kebir'in, 1509'da Vehran'ın, 1510'da Bicaye'nin ve Tilimsan'ın hâkimiyetini ele geçirmişlerdi. Bölge halkı ve kabile şefleri de Ege ve Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunan ünlü Oruç ve Hızır kardeşlerden yardım istemişti. İspanyol donanmasına karşı gayr-i nizami yöntemlerle mücadele etmeye başlayan Oruç ve Hızır Reisler Cerbe adasına yerleştikten sonra Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in himayesine girmişler ve aldıkları lojistik destek ile Cezayir şehrini ve onun batısındaki Şerşel'i 1516 yılında geri almışlardı. Devamında "Şerşel ve Cezayir hâkimi" ilan edilen Oruç Reis'in, Tenes ve Tilimsan'ı ele geçirdikten sonra 1518'de İspanyollarla yaptığı bir savaşta hayatını kaybetmesi üzerine liderliğe Hızır Reis geçmişti.¹⁵ Akdeniz'in pek çok noktasından ünlü korsanların Hızır Reis'in sancağı altında toplanmasıyla bölgedeki Türk-Müslüman korsanlığı güç kazanmıştı. Hızır'ı dönemin diğer reislerinden farklı kılan ve lider yapan en önemli unsur Cezayir'de varlığını korsanlığa bağlı olarak sürdüren bir yönetim oluşturmayı başarabilecek kadar

¹⁴ Koloğlu, a.g.e., s. 28-32.

¹⁵ Kemal Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, C. VII, s. 486.

yetenekli olmasıydı.¹⁶ Yavuz Sultan Selim tarafından “Hayreddin”, İtalyanlar tarafından “Barba Rossa” olarak anılan bu ünlü korsan, himayesinde olduğu Osmanlı Devleti tarafından 1519 yılında “Cezayir Hâkimi” olarak resmen tanınmış, Yeniçeri ve topçulardan oluşan iki bin kişilik bir ordu ile gerekli mühimmatta Cezayir’e gönderilmişti. Ayrıca Cezayir’e gönüllü olarak gidecek olan levendlere Yeniçerilik imtiyazı ve Anadolu’dan gerektiği kadar asker yazma izni verilmişti. Bu yardımla birlikte hutbenin de Osmanlı padişahı adına okunmasıyla Cezayir, Osmanlı nüfuzu altına girmişti.¹⁷ Batı ve Doğu kaynaklı lakaplarıyla Barbaros Hayreddin olarak tanınan Hızır Reis, ilk zamanlar Cezayir’deki otoritesini kuvvetlendirmiş ve bazı İspanyol adalarını fethetmişti.¹⁸ 1534 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman’ın davetini kabul edip İstanbul’a giderek “Cezayir Beylerbeyi” unvanını almış, yeni unvanı kendisine “Kapudan Paşa” olarak Osmanlı donanmasının başına geçmesinin de yolunu açmıştı. Böylelikle bu tarihten itibaren Cezayir doğrudan doğruya bir Osmanlı Beylerbeyliği haline gelmişti.¹⁹ Akdeniz havzasında en az Cezayir kadar büyük öneme sahip olan Tunus ise 1534 yılında ele geçirilmişti.²⁰ Ancak Sicilya ve Tunus arasındaki su yolu hâkimiyetinin Türklere geçmesi durumunda bütün Batı Akdeniz’in tehlikeye girme ihtimali nedeniyle durumu ciddiye alan İspanyolların 1535 yılında yirmi beş bin kişilik bir orduyla Tunus kıyılarına çıkartma yapması sonrası Barbaros geri çekilmek zorunda kalmıştı.²¹ Tunus’un stratejik öneminin en az İspanyollar kadar farkında olan Osmanlı yönetimi ise bölgeden vazgeçmemiş, II. Selim zamanında başına Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa’nın getirildiği güçlü bir donanma 23 Eylül 1573 tarihinde, İspanyollarla yapılan ve her iki taraftan da yaklaşık on bin kişinin öldüğü kanlı savaşlar sonrasında Tunus fethedilmişti. Böylelikle Tunus’ta Osmanlı Devleti’ne bağlı bir eyalet haline gelmişti.²² Son olarak Kuzey Afrika’da fethedilen bir diğer önemli merkezde imparatorluğa Cezayir ve Tunus’a göre daha yakın olan Trablusgarp olmuştu. Daha önce 1510 yılında İspanyol komutanı Pedro Navarro tarafından ele geçirilen ve idaresi 1530 yılında Malta şövalyelerine verilen Trablusgarp 1545-1546 yılları arasında ele geçirilmeye çalışılmış, ancak başarılı olunamamıştı. Ancak Sinan Paşa’nın Kaptan-ı Deryalığı’nda, meşhur denizci Turgut Reis’in telkin ve yardımlarıyla Trablusgarp, 1551 yılında Malta

¹⁶ Şenay Özdemir, “Barbaros Hayrettin Paşa’nın Kaptan’ı Deryalığında Osmanlı Deniz Seferleri”, *Donanma Komutanlığı 3. Deniz Harp Tarihi Semineri* (haz. Donanma Komutanlığı), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2006, s. 101.

¹⁷ Kahraman, *a.g.m.*, s. 486.

¹⁸ Serhat Kuzucu, “XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları’nın Akdeniz’deki Korsanlık Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, 165, c. 9, S. 17, Kış 2015, s.168.

¹⁹ Kahraman, *a.g.m.*, s. 486.

²⁰ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2.

²¹ Kuzucu, *a.g.m.*, s. 169.

²² Mehmet Maksudoğlu, “Tunus’ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, Ankara,1966, s. 192-193.

şövalyelerinden alınmıştı. Fethin ardından da Turgut Reis, Trablusgarp Beylerbeyi tayin edilmişti.²³

Görüldüğü üzere Kuzey Afrika topraklarındaki Osmanlı idaresi bölgedeki ünlü korsan reislerinin biati ve üstün savaşçı yetenekleriyle mümkün olmuş, sunulan himaye ve verilen destek ile önce Cezayir, sonra Tunus ve ardından da Trablusgarp Osmanlı topraklarına katılmıştı. 1538 yılında Kapudan Paşa Barbaros Hayreddin'in büyük Haçlı ordusuna karşı kazandığı Preveze Zaferi Akdeniz'deki Türk hâkimiyetini kesinleştirmekteydi. Sonrasında Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'nın donanmayla Süveyş'ten çıkıp Yemen'i fethetmesi, aynı sene Boğdan seferinde Bender'in alınması mevcut deniz gücünü pekiştirmişti. Öyle ki Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman, 1538 tarihli Bender kitabesinde artık "*gemiler yürüten bahr-i Frenk u Mağrib ve Hinde*" cümleleriyle nitelendirilmekteydi.²⁴

Osmanlıların Adriyatik'in ardından Kuzey Afrika sahillerine yönelmesi Akdeniz tarihi açısından önemli gelişmelerin başlangıcı olmuştu.²⁵ Osmanlı-Habsburg çekişmesinde başlarda taşeron olarak kullanılan Müslüman Akdeniz korsanları devamında Osmanlı donanmasına eklenmişti. Elbette bu siyasi ve askeri sistemi idame ettirecek olan düzenin kurulması da çok uzun sürmemiş, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'tan oluşan üç önemli bölge, belirli aralıklarla fetihlerinin ardından XVI. yüzyılda özel bir idari sistemin tatbik edildiği "Garp Ocakları" adıyla resmileşmişti.

Ocaklar idari anlamda diğer eyaletlere nazaran daha esnek bir yapıda teşkilatlandırılmıştı. Bunun öncelikli nedeni bölgelerin merkezden çok uzak olması, halkının etnik, sosyal ve dinsel açıdan kozmopolit yapısı ve Hristiyan devletlerle daimi bir savaş halinde olmalarıydı.²⁶ Özellikle bir sonraki yüzyılda Ocak yöneticilerine yarı müstakil yetkiler tanınmış, vergi yükümlülükleri konusunda özel ayrıcalıklar yapılmıştı.²⁷ Salyaneli²⁸ statüsünde olan bu

²³ Atillâ Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, C. XIII, s. 383. Turgut Reis'in Akdeniz'deki faaliyetleri için bkz. Özlem Kumrular, "Turgut Reis'in 1550 Yılındaki Faaliyetleri. Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü", *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu* (27 - 28 Mayıs 2011), Ankara, 2013, s. 58 - 73.

²⁴ Bostan, *a.g.e.*, s. 5.

²⁵ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 165.

²⁶ Çetin, *a.g.m.*, s. 383.

²⁷ Nitekim Batı kaynaklarında "regence, regency, barbary, regencies, states of barbary" gibi niyabet, cumhuriyet, barbar naiplikler, gibi anlamlara gelen kavramlarla tanınmalarının nedeni de budur. Bkz. Çetin, *a.g.m.*, s. 383.

²⁸ Osmanlı maliyesinde ve taşra teşkilatında yıllık maaş ödemelerini, vergileri toplu bir rakam üzerinden tespit edilen ve buna göre toplanan eyaletleri ifade eder. Salyaneli eyalet, tımar sistemi uygulanmayan idari bölgelerde eyalet vergilerinin doğrudan doğruya merkez için toplandığı, mahalli harcamalar için gerekli para ayrıldıktan sonra kalanın merkez bütçesine aktarıldığı bir sistemdi. Mali bakımdan salyane ile idare edilen eyaletlerdeki beylerbeyi, sancak beyi ve diğer görevlilerin maaşı, başında buldukları eyaletin hazinesinden kanunnamelerde belirtildiği

eyaletlerde her Ocak kendi masraflarını ayırdıktan sonra devlet hazinesine yirmi beş bin altın gönderir, iki-üç senede bir padişaha tropik hayvanlardan, değerli madenlere kadar pek çok hediye takdiminde bulunur, buna mukabil de Kapudan Paşa vasıtasıyla tersaneden gemi levazımı, top, barut ve hatta gemi tedarik ederdi.²⁹ Garp Ocakları; Balkan, Anadolu, Suriye, Mısır gibi topraklardakilerin aksine birer üretim ve gelir kaynağı değildi. Ancak İmparatorluğun ve İslam dünyasının ileri karakolları sayılıyorlardı. Savaşlara katılmalarının yanı sıra Akdeniz'deki ticaret ve hac yolculuğu amaçlı deniz ulaşımının güvenliğini sağlıyorlar, bu yönleriyle de büyük bir stratejik değer olarak görülüyorlardı.³⁰

Her bir Ocağın kendine ait donanması ve yardımcı güç olarak kendilerine bağlı korsan grupları vardı. En güçlü ve büyük donanma Cezayir'e aitti. Ocak mensubu denizciler ve yerel korsanlar sahil kesimlerinde ve limanlarda oturur, yeniçerilere karışmaz, ayrı bir ocak halinde mesleklerini icra ederlerdi. Ancak Ocak donanmaları Osmanlı donanmasının bir parçası olarak kabul edilir, her denizci de Kapudan Paşa'ya bağlı olduğunu bilirdi.³¹ Savaşlarda Sultan, Ocak gemilerine tarafından atanan kaptanlar, Ocaklara bağlı korsan gemilerinin ortaklaşa çıkacakları seferlerin liderliğini yaparlardı. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta birer tane olan bu kaptanlar sefere çıktığında bütün korsanlar bunları izlemek ve emirlerini dinlemek zorundaydılar.³² Korsanlık ile uğraştıkları için deniz savaşlarında çok usta olan bu Ocaklar, Osmanlıların bütün Akdeniz muharebelerinde Osmanlı donanmasının yanında yer alırlardı. Gerektiği zaman bu üç ocağa ilkbaharda donanmaya katılmaları için padişah tarafından ferman gönderilir, onlar da derhal güçleri oranında kadırğa ve kalyonlarıyla sefere katılırlardı. Ocak korsanları, Hristiyan donanmalarıyla ya da ticaret gemileriyle her an çarpışma ihtimali olduğu daima saldırmaya hazır bir şekilde tetikte dururlar, bu yüzden de askeri tertibe büyük önem verirlerdi. Gemilerde top bulundurmalarının yanı sıra korsanlar kılıç, ok, arkebüz (doldurmalı tüfek), arbalet, nacak ve mızrak gibi klasik savaş aletleri kullanırlardı.

Donanmanın yanında yer aldıkları savaşlardan elde edilen ganimetlerin ve sultanın cömertçe sunduğu ihsanların yanı sıra Garp Ocaklarının en önemli

miktarda nakit olarak salyane adı altında ödenir, kalan miktar irsaliye olarak hazineye gönderilirdi. Bu eyaletler Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa ile bazı sancakları hariç Bağdat, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Halep idi. Bkz. İdris Bostan, "Salyane", *İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 59-60.

²⁹ Kuzey Afrika'daki Ocak idaresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika. Garp Ocakları", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Bahar 2012, s. 233.

³⁰ Koloğlu, *a.g.e.*, s.135.

³¹ Çetin, *a.g.m.*, s. 385.

³² Gürkan, *a.g.m.*, s. 196.

gelir kaynağı bir ticaret merkezi olan şehirlerindeki gelirlerinin ya da Afrika prensliklerinden aldıkları haraçların (genellikle değerli maden ya da köle) yanı sıra Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleriydi. Ocaklar arasındaki hiyerarşik yapılanmada en muteber kabul edilen Cezayir Ocağı, XVI. yüzyılda dalgakıran adı verilen coğrafi savunma aygıtlarıyla, deniz feneriyle ve eski ama sağlam surlarıyla korsanlar için bir cazibe merkezi haline gelmişti.³³ Korsanlık Cezayir'de şerefli ve karlı bir geçim kaynağı ve aynı zamanda rahat bir emeklilik şansı olarak görülüyordu. Ayrıca korsanlar Cezayir'de korunma ve iase gibi temel ihtiyaçların ötesinde kalafatçı, dökümcü, marangoz gibi bir geminin elzem ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli iş gücüne; yelkenlerini, küreklerini, talan ürünlerini satabildikleri faal bir piyasaya, yeni tayfalara ve küreğe oturtmak için kölelere sahip olabiliyorlardı. Kanlı ve kârlı baskınlar sonrasında Braudel'in ifadesiyle; *"Cezayir'de reisler her sefer dönüşünde, kentteki konaklarında veya dünyanın en güzel bahçelerine sahip Sahel'deki villalarında herkese açık şölen sofralarında şenlik düzenliyorlardı."*³⁴

Garp Ocaklarının korsanlık faaliyetleri genel olarak İspanya kıyılarını tehdit ediyordu. Bu durumun altında yatan en önemli etken şüphesiz Cezayir'e olan yakınlığıydı. Öyle ki İspanya'nın sahilleri çok açık havada Cezayir'in doğu sahillerinden görülebilecek kadar yakındı.³⁵ Yakınlığın yanı sıra saldırıları tetikleyen önemli unsurlardan birisi de Endülüslü Müslümanlara uygulanan baskı politikasına karşı alınmak istenen intikamdı. Neticede İspanya'dan kaçan pek çok Müslüman (Genel olarak Arap kökenliler), Kuzey Afrika'ya sığınmıştı. Bölgeden kovulan Müslümanlar, Ocaklardaki korsanlık faaliyetlerine dâhil olmuşlar, bölgeyi tanumaları, rehberlik yapabilmeleri, konuşulan dile hâkim olmaları ve istihbarat verebilecek akrabalarının, dostlarının, tanıdıklarının olması nedeniyle korsan gemilerinin değerli personellerinden biri haline gelmişlerdi. Kumrular'ın ifadesiyle; *"Müslümanların İber yarımadasından kovulmalarından sonra korsanlık bir bakıma bu Müslümanların haksız yere yarımadaadan kovulmalarına verdikleri sert bir cevaptı."*

Ocak merkezli İspanya'ya yapılan korsan saldırılarından binlercesi arasından birini seçip somut bir örnek verecek olursak 1543 yılında Türk donanmasına ait 26'sı kadirge olmak üzere 50 gemi İspanya kıyılarına yaklaşmış ve 200 kadar korsanla Valencia ile Katalonya bölgelerine yavaşmışlardı. Birkaç ay içerisinde sürekli yer değiştirerek pek çok sahil kasabasını ateşe vermişler, bahçeleri ve kasabaları yağmalamışlardı. Bu saldırılar sırasında Loyoso'yu da es

³³ Nasırüddin Saidüni, "Cezayir (İslamiyet Öncesi ve İslami Dönem)", *DİA*, C.VII, s. 485.

³⁴ Braudel, *a.g.e.*, s.150.

³⁵ Korsan saldırıları nedeniyle İspanya kıyılarındaki birçok yerleşimde gözetleme kuleleri yapılmıştı. İşaret ve sinyalleri bir uyarıcı aracı olarak kullanan, en uzak yerlerde dahi organize olabilmek için gündüzleri duman geceleri de ateş aracılığıyla haberleşmişlerdi. Ayrıca savunma amacıyla nüfusu artırma ve yerleşimleri kalabalıklaştırma yoluna da gidilmişti. Bkz. Özlem Kumrular, "16. Yüzyılda Türk ve Mağripli Korsanlar (Mağripliler Karaya Çıktı)", *Toplumsal Tarih*, S. 160, Nisan 2007, s. 20.

geçmemişler ve buradaki yağma üç gün sürmüştü. 1500 çuval un, çok miktarda zeytinyağı, kuru üzüm, incir, Tramarın bademi, 200 testi şarap almışlar ve taşıyamadıkları her şeyi tahrip ederek kullanılamaz hale getirmişlerdi. Böylelikle hem hasar vererek maddi anlamda zarar vermişler hem de korku salarak psikolojik üstünlük sağlamışlardı. Pek çok İspanyol vesikasında ve edebi eserinde kötü şöhretleriyle anılan Ocak korsanlarının bu tarz hızlı ve acımasız baskınları “*zehirli sarmaşık gibi dört bir yanı sardılar*” cümleleriyle betimlenmişti.³⁶

Ocaklardaki Osmanlı korsanları Akdeniz’e kıyısı olan ve gezindikleri sularda ticaret yapan ülkelerin gemisine el koymuşlar, yerleşim yerlerini basmışlar, Avrupalı şöhretli amiralleri yenilgiye uğratmışlardı. Bu tehlikeli mücadeleler sırasında ise pek çok askere ihtiyaç duyulmuştu.³⁷ Kendi iç dinamiğinde özerk bir yönetime sahipken başlarda askeri konularda payitahta bağlı kalan Ocakların ilk zamanlarda düzenli bir ordusu bulunmamaktaydı. Askeri güçlerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti tarafından sağlanıyor, iki üç yılda bir merkezden Yeniçeriler ve levendler bu bölgeye gönderiliyordu. Kuzey Afrika’daki Yeniçerilerin ve levendlerin temel üç vazifesi bulunmaktaydı. Kenti korumak, vergi toplamak ve yağma yapmak, ayaklanmaları bastırmaktı. Kenti korumak diğerlerine nispeten kolay bir görevdi. Çölleri aşmanın fiziksel tahribatı nedeniyle vergi toplamak en zor kabul edilen vazifelerdendi. Ayaklanma bastırmak veya korsanlık faaliyetleri ile yağma yapmak ise en çok kazanç sağlayan faaliyetti. Gerek ele geçirilen gemilerden gerekse limanlara yapılan baskınlardan paylarına düşen hisse, maaşlarının kendilerine sunamadığı lüks yaşamı elde etmelerine olanak veriyordu. Ancak bu son görev diğerlerine göre ölüm riski en fazla olandı. Levendler daha kıvrak hareket edebilmek adına zırh veya benzeri koruyucu şeyler giymeden çıplak vücutla savaşıyorlar bu da onları büyük oranda savunmasız bırakıyordu.³⁸ Ayrıca kadırgalarda yer alan toplar da savaşlar sırasında denizcilerin yaşam şansını düşürüyordu. Birliklere bağlı askerlerin pek çoğunun çarpışmalarda ölmesi ve Ocaklarda zamanla Yeniçeri Ocağı’na benzer bir askeri yapı oluşturulması üzerine, merkezden Yeniçeri gönderme işi peyderpey durdurulmuştu. Ocakların insan kaynağı arayışında ise Yavuz Sultan Selim zamanında ocağın ihtiyacına göre Anadolu, Rumeli ve adalardan yeni asker yazma ve bunları Garp Ocaklarına getirterek yetiştirme usulü zamanla yaygınlaştırılarak çözüm bulunmuştu.³⁹ Söz konusu yetiştirilecek gözü kara levend ve korsan adayları ise Arapların, Berberilerin, istisnai olarak Hristiyan denizcilerin ve mühtedilerin yanı sıra ağırlıklı olarak Batı Anadolu kıyılarından ve Ege adalarından toplanan Türklerden seçilmişti.

³⁶ Kumrular, *a.g.m.*, s. 17 - 24.

³⁷ Alper Uygur, *Bizim Korsanlar Akdeniz’i Köpürten Osmanlı Leventleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21-23.

³⁸ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 54.

³⁹ Çetin, *a.g.m.*, s. 384.

Batı Anadolu Menşeli Akdeniz Korsanları

Jeopolitik ve sosyo-ekonomik koşullar kıstas alındığında Akdeniz'i bir bütün olarak değerlendirmek gayet güçtür. Ancak yine de korsanlık konusunda Doğu Akdeniz'in de en az Batısı kadar eski bir tecrübeye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Batı Anadolu kıyıları, adaların ve anakaraların girintili çıkıntılı, vahşi ve genellikle karayolundan ulaşılması son derece güç bir coğrafi yapıya sahip olması nedeniyle daima korsanlar için ilgi duyulan bir alan olmuştur. Zira bu fiziki özellikleri bölgeyi korsanlar için sayısız güvenli barınağın ve uygun pusu noktalarının olduğu bir yere dönüştürüyordu. Ünlü denizci Piri Reis, Ege kıyılarını anlatırken deniz levendlerinin eksik olmadığı Batı Anadolu özelinde Sığacık Limanını ve korsanlar açısından tercih sebebinin şu cümlelerle dile getirmekteydi:

"...Mezkûr köy Aydın sancağına mensubdur. Ve ba'de işbu yerden ta Kesri kenarlarına varınca deniz kenarları alçak ve denizi yufka sudur.. Amma işbu tarikde Kumkısığı derler, alçak hem sığlı yerlerdir... Su biraz miktardır gemiler gizlenirler. Yani harami levendi kayıkların gizlenirler... Amma dururlar, demür yerleridir. Ve Kesri'nin gündoğusu, Ilıca önünde bir adacık vardır, ol adacığın küçük gemilere günbatısı emin eyü yataktır..."⁴⁰

Bölgede korsanlığın yoğun olmasının coğrafi koşullarla açıklanabilecek bir diğer nedeni de Doğu Akdeniz'de var olan hatırı sayılır nüfusun ve bunun beraberinde getirdiği ticari etkileşimin varlığıydı. İskenderiye'yi Rodos ve Kıbrıs üzerinden Batı'ya yani Venedik ticaret güzergâhına bağlayan yol Doğu Akdeniz korsanları için oldukça iştah açıcıydı. Ayrıca Mısır, Anadolu sahili, Selanik, Eğriboz ve Mağrip ile Mısır arasındaki gidiş gelişler de bölgeyi korsanlar açısından oldukça çekici bir av bölgesi haline getirmişti.⁴¹ Üstelik Ege Denizi'nin doğu havzasının coğrafi durumu ve o dönemin gemi teknolojisi sürekli aynı yolların kullanımını zorunlu kılıyordu ve bu durumda korsanlar için zahmetsiz pusulara ve yağmalara imkân veriyordu. Söz konusu elverişlilik nedeniyle de bu coğrafyada Orta Çağ boyunca mevcudiyetlerini sürdüren Hristiyan korsanların yanı sıra Batı Anadolu kıyılarındaki Türk korsanlığı da, Osmanlı donanması henüz Akdeniz sularında korku salmadan önce faaliyet gösteriyordu.

Malazgirt savaşı sonrası Anadolu'nun Batı kıyılarına dek ilerleyen Türkler burada hızla deniz faaliyetlerine başlamıştı. 1085'te İzmir ve civarını fetheden Çaka Bey 40 parçadan oluşan donanmasıyla Midilli, Sakız, Sisam, Rodos gibi stratejik bazı adaları fethetmiş ve denizlerde Bizans'a karşı bir tehdit

⁴⁰ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.123

⁴¹ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*, (çev. Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.73.

unsuru olarak ortaya çıkmıştı. Sonrasında Selçukluların Karadeniz ve Akdeniz’de kurdukları tersaneler ve donanmalarla da süregelen deniz akınları, kıyılarda kurulan beylikler zamanında bir kademe daha ilerlemişti. Usta ve gözü pek denizcileri bulunan Aydınogullarının ve güneyindeki Menteşeoğullarının Ege kıyılarındaki seferleri Batı kaynaklarında korsanlık olarak kaydedilmişti.⁴² Özellikle Aydınoglu Gazi Umur Bey’in 300-400 gemiden oluşan donanması; Kıbrıs’a, Girit’e, Ege sahillerini Venediklilerden korumak için Bozcaada ile Sakız Adası’na ve Gelibolu’ya sefer düzenleyecek kadar güçlenmişti. Hristiyan korsanlığına karşı bir hamle olarak varlığını sürdüren bu Müslüman deniz teşkilatlanması, küçük bir kara beyliği olarak kurulan Osmanlıların hâkimiyeti sonrası da varlığını devam ettirmişti. Bu bağlamda Osmanlı denizciliğinin XIV. yüzyıl başlarına kadar giden bir Batı Anadolu deniz gaziliği geleneğine dayandığını söylemek yanlış olmaz.⁴³ Zira benzer şekilde Gelibolu Tersanesini ve donanma üssünü yaptıran Yıldırım Bayezid zamanında bazı Osmanlı gemileri Hristiyanlara ait Ege adalarına karşı korsanlık olarak sayılabilecek saldırılar düzenlediği bilinmektedir.⁴⁴ Kısaca denizcilik konusunda kadim bir tecrübeye sahip olan Batı Anadolu, topraklarından Müslüman veya gayrimüslim pek çok korsan çıkarmıştı. XV. ve XVI. yüzyıllara geldiğinde çoğunluğu Batı Anadolu’da olmak üzere korsanlara açık üs ya da sığınak ve pazar olarak nitelendirilen yerler Hristiyanlar için Rodos, Thasos, Skyros, Skiathos; Müslümanlar içinse Foça, İzmir, Seferihisar, Milet, Antalya ve Eğriboz’du.⁴⁵ Bahsi geçen coğrafi alanda faaliyet gösteren korsan reislerinin emrinde yağmalar yapan dinamik Batı Anadolu gençleri, Aydın ve Menteşe sancaklarında devamlı surette faaliyet gösterilen korsan gemilerine tayfa olmanın yanı sıra Garp Ocaklarının da insan kaynağını oluşturmuşlardı.

Garp Ocaklarının varlıklarını devam ettirebilmeleri, her savaşta sayıları büyük ölçüde azalan yoldaşların yerine yenilerinin gelmesiyle olasıydı. Hemen hemen her sene bu ocaklara; emekli olan, esir düşen, ölen ya da sakat kalanların boşalttıkları kadrolara İzmir’deki Cezayir Hanı’ndan bir kaç bin genç gönderilirdi. Elbette bölgeden asker toplanılması ancak sultanın iradesine bağlıydı. Cezayir Ocağı’nın muhafazası için maaşları ve masrafları ocak tarafından karşılanmak üzere İzmir, Aydın, Sığla, Saruhan ve Menteşe Sancaklarından zor kullanmadan sadece istekli olanlardan gönüllü asker toplanılması konusunda İstanbul’dan izin istenmekteydi.⁴⁶ İstenen izin sonrası reyaya baskı uygulanmaması, taşkınlık yapılmaması ve hanelerden zorla nefer toplanmaması konusundaki uyarıların ardından olağanüstü bir durum yoksa

⁴² Cezar, *a.g.e.*, s. 171.

⁴³ Bostan, *a.g.e.* s. 13-14.

⁴⁴ Cezar, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁵ Vatin, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁶ *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, (Proje Yöneticisi. Yusuf SARINAY), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 115, Ankara, 2010, s. 72 ve 106.

izin verilir, ardından da levend toplanılacak yerlerdeki kadı, voyvoda, kethüda, yeniçeri serdari ve iskele emini gibi mahalli idarecilere gönderilen hükümlerde, Ocak reislerine yardımcı ve göz kulak olmaları emredilirdi. Alınan ferman sonrası “*Ocak kâhıyası*” adı verilen sorumlular Denizli, Aydın, Manisa İzmir, Balıkesir illerinden eli silah tutan sağlıklı ve dayanıklı çiftçi/göçebe gençleri toplamak için dört bir yana tellallar çıkarırlardı. Davullar eşliğinde bayraklar açılır, “*terlemeden para kazanmak - solumadan can vermek isteyenler, ana babasına darılmış olanlar bayrağımız altına gelsin*” denilerek duyuru yapılır ve gemileri dolduracak kadar levend kaydedildikten sonra yola çıkılırdı. Levendlerin yanı sıra Batı Anadolu’ dan veya adalardan türeyen reisler de Ege kıyılarında yaptıkları “*Firkate*” ve “*Karamürsel*” gibi gemilere doldurdukları bu gözü pek korsan adaylarının bir kısmıyla denize açılırlar ve Hristiyan ticaret/yolcu gemilerini ele geçirip Kuzey Afrika kıyılarında ki üslerine geri dönerlerdi.⁴⁷ Adli suçlara karışanlardan, kabadayılardan, macera peşinde koşanlardan, çift bozanlardan, işsiz ve topraksız köylülerden, ya da servet ve şöhret kazanmak isteyen gençlerden oluşan bu Ocak yoldaşları bahsi geçtiği üzere kimi zaman şehir korumasında kimi zamansa deniz savaşlarında kullanılırlardı. Ancak önemli bir husus vardı ki Yeniçeri Ocağının aksine Garp Ocaklarındaki levendler için Türk kökenliler tercih edilmiş, bu bağlamda da Batı Anadolu Ocak reisleri için daima gözde bir demografik kaynak olmuştu. Nitekim askerler için Ocaklara yapılan kışlalarda tutulan kayıtlarda, oda üzerlerindeki isimlerde ve maaş defterlerinde isimlerinin öncesine yazılan Kazdağlı, Bayındırlı, İzmirli, Akşehirli, Manisalı, Bergamalı gibi aitlik belirten yer adları da bu iddiayı destekler niteliktedir. Türk unsurunun öncelikli tercih sebebi olmasının en önemli nedeni şüphesiz Hristiyan iken din değiştirip Müslüman olan ve Avrupalılar tarafından “*Türk*” diye anılmaya başlayan mühtedi durumda ki Ocak savaşçılarına karşı etnik bir denge arayışıydı. Zira Ocak hiyerarşisi başarılı olan askerin en üste çıkması konusunda bir engel tanıımıyordu ve bu dikkatle kontrol edilmesi gereken bir durumdu. Bu durumu Kavas, Aziz Samih İlater’in cümleleriyle şu şekilde dile getirmekteydi; “*Cezayir yeniçerisi olmak için başka bazı evsafı beraber Türk olmak şarttı. En aşığı yeniçeri ahalinin en büyüğünün üstünde yer tutardı.*”⁴⁸

Batı Anadolu topraklarından Ocaklara asker sevkıyatı -kimi buhran dönemlerinde aksamalar olsa dahi - birkaç yüz yıl boyunca aralıksız devam etmişti. Ancak bilinen bir gerçek vardı ki Garp Ocaklarının en önemli özelliği, çok genç yaşlardaki yoldaşların ölüm yüzdelerinin normalin pek üstünde olmasıydı. Nitekim Cezayir Hanı’ndan toplanan levendlerin 7/10’u deniz savaşlarında ölür, 2/10’u sakat kalır, yalnızca 1/10’u sağlıklı ihtiyarlığa

⁴⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları*, İstanbul. Cem Yayınevi, 1995, s. 144.

⁴⁸ Ahmet Kavas, “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli. Kuloğulları”, *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, s. 32.

erişebilirdi.⁴⁹ Bunların dışında esir düştükten sonra küreğe vurulanların, düşman zindanlarında çürüyenlerin ya da esir pazarlarında satılanların sayısı da azımsanamayacak derecede çoktu. Ancak yine de Garp Ocaklarından Ege kıyılarına gemilerle gelen reislerin bayrak açıp adam toplamasında aksama yaşanmaz, Cezayir Hanı gönüllü korsan adayları tarafından hiç boş bırakılmazdı. Bu noktada Koloğlu'nun; *"Bunu bile bile pek çok delikanlının köylerini, kulübelerini, sabanlarını bırakıp Orta Anadolu'dan kıyılara inerek, İzmir'de, Antalya'da, Mora ve Ege kıyılarında, Kıbrıs'ta, Kahire'de, Trablus'a, Tunus'a ve Cezayir'e gidecek gemiler gözlemelerinin sebebi ne olabilir?"*⁵⁰ sorusu dikkat çekicidir. Şüphesiz ki buna verilebilecek en genel cevap -hangisinin öncelikli olduğu tartışma konusu olsa da- maddi ve manevi tatmin duygusudur.⁵¹ Öncelik olarak levendlerin manevi tatminini ele alacak olursak Kuruluş döneminden itibaren *"gaza ve cihad"* paradigmaları, savaşımlara katılımda bir itici güç oluşturmuş, pek çok dervîşi, Türkmen'i ve kendi halindeki Müslüman köylüyü Rumeli topraklarına sevk etmişti. Şüphesiz *"dârü'l-islâm"* dan *"darü'l-harp"* a yani *"küffara karşı"* girişilen bu mücadelenin açık denizlerdeki yansıması da XVI. yüzyıl tarihçisi Selaniki'nin ifadeleriyle; *"küffâr-ı hâksâr üstüne gâh u bî-gâh cihâd u gazâda olan beâm korsan ve kurnâz levend tâifesi"* nitelemeleri ve bu surette korsanlığın *"deniz gazisi"* sıfatıyla dinsel perspektifte meşrulaştırılması ile gerçekleşmiştir.⁵²

Bu boyutun beraberinde *"ganimet"* fikrinin iştah açıcılığını da yabana atmamak gerekir elbette. Baskınlar sonrası yağmalanan mallardan, mücevherlerden, kumaşlardan, altınlardan, esir satışlarından veya fidye gelirlerinden hiyerarşik konumlarına göre aldıkları payın yanı sıra, bir yerleşim vurulduğunda gemiye getirdikleri Hristiyan esir başına reis ve yatırımcılardan iyi miktarda para alırlardı. Düşman gemisine ilk ayak basan levend de hoşuna giden esirlerden -çok değerli/önemli olmamak kaydıyla- birini seçebilir ve böylece cesaretinin de ödülünü almış olurdu.⁵³ Ayrıca ganimet ve maaş dışında Ocaklar, mensuplarının iş kurup ticaret sayesinde para kazanmalarına da olanak sağlıyordu. Parasını meşru yollardan dilediği gibi işletmesi veya çağrıldığı savaştan kaçmaması koşuluyla bir Ocak levendinin dükkân açması, berberlik, kunduracılık, demircilik, kahvecilik gibi işler yapabilmesi ve kazancını devam ettirebilmesi söz konusuydu. Esirlere özgürlüklerini

⁴⁹ Orhan Koloğlu, "İstanbul Leventleri Sefere Çıkamayınca Şehri Vurdular", *Atlas Tarih*, S. 13, Haziran - Temmuz 2012, s. 37.

⁵⁰ Koloğlu, *a.g.e.*, s.105-116.

⁵¹ Batı Anadolu'dan gelen levendlerin bir kısmının korsanlığa veya kara eşkıyalığına elverişli olması ya da ganimet tutkusu ile bölgeye akın etmesi bölgenin bir başıbozuk yuvası olduğu sonucunu çıkarmamalıdır elbette. Zira Ocaklarda bu denli müsella ve dinamik unsuru zapt edebilmenin tek yolu reisler tarafından denetlenen katı bir disiplin ve sertlikti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 32, 1986, s. 29.

⁵² Kuzucu, *a.g.m.*, s. 173.

⁵³ Gürkan, *a.g.m.*, s. 195-196.

kazanmaları için borç verme, gemi sahipleriyle ortak ticarete girme, işletmeciliğini bir Hristiyan'ın yapması koşuluyla meyhane açma ya da pazarda kumaş ticareti, Ocaklarda rastlanan şeylerdi. Çoğaltılabilecek örneklerden görüldüğü üzere Ege köylerindeki fakir bir rençper ya da ırgat çocuğunun servete ve şöhrete ulaşmasının, hatta idari amir olabilmesinin en kolay yollarından birisi Garp Ocaklarına katılmaktı. Koloğlu'nun ifadeleriyle *"postu savaşlarda deldirmeyen, ya da çalışamayacak kadar sakat kalanların dışındakilere iki ufuk daima açık kalırdı: Ya politikayı severler, yüksek yöneticilik görevlerine yönelirler, üne kavuşurlardı; ya da, ticaretlerini geliştirir, para toplar, rahat bir yaşam kurarlardı."*⁵⁴ Bir gencin İzmir'deki Cezayir Hanına gidip seçilerek ya da korsanlık yaparken Ocaklara biat ederek deniz eşkıyalığından reisliğe nasıl yükselebileceğini, tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali, şu cümlelerle anlatmaktadır:

*"Deniz yüzünün leventleri, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir-i garp yöresinin yağmaya düşkün gemicilerinin çoğu Kazdağı (Edremit yakınında) Türklerinden çıkar.. Önce işe sandalla başlarlar... Rençber gemilerini basıp zengin olma yolunu tutarlar... Giderek o sandal kendilerini taşımaz olur. Kadırgadan küçücek, firkateynden büyücek bir gemi bahasına yetecekleyin paraya sahip oldukları ve zenginleştikleri kesinleşir...O zaman adalarda bir gemi yaparlar, tamam olur olmaz içine katılırlar, çekilip Cezayir-i garp yöresinde kışlayan levent kapudanlarına varırlar, peşkeş çekerler ve kulluklarını bildirerek onlara bağlanmak şerefine ererler. İmdi bu kerteye geldikten sonra artık Müslümanlara, tacirlere ve haraç veren kâfirlere ilişmezler... Gerek Hayrettin Paşa adındaki Barbaruça, gerek Salih Paşa ve Turgutça hep bu yoldan ortaya çıkmışlardır... İlkın yol kesmekle, ikincisinde korsanlıkla, üçüncüsünde gerçekten kalyataya sahip olarak reislik denen kahramanlıkla başkalarına üstün gelerek yükselmişlerdir."*⁵⁵

Tarifi verildiği üzere Osmanlı hiyerarşik sisteminde denizciler için basit bir deniz eşkıyasıyken, reisliğe hatta Kapudan Paşalığa yükselme imkânı her daim vardı. Ancak XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı donanmasının Akdeniz sularında kazandığı görkemli zaferler gerilerde kalmaya başlamıştı.

Batı Anadolu'nun Garp Ocaklarından Kopuşu

1571 İnebahtı Savaşı, Akdeniz'deki büyük donanmaların karşılaştığı son deniz meydan savaşı görünümündeydi ve bu tarihten sonra Müslüman Türk dünyasıyla Hristiyan dünyası arasında resmîyet kazanmamış bir barışa varılmıştı.⁵⁶ Ortaya çıkan boşluk ise Akdeniz korsanlığının göz kamaştırıcı bir şekilde yükselişini sağlamıştı.⁵⁷ Söz konusu yükselişin, merkeze oldukça uzak olan Kuzey Afrika'ya yansıması ise, Ocakların askeri ve iktisadi alandaki

⁵⁴ Koloğlu, a.g.e., s. 105.

⁵⁵ Koloğlu, a.g.e., s. 58-60.

⁵⁶ Bostan, a.g.e., s. 112.

⁵⁷ Braudel, a.g.e., s. 146-147.

zayıflama nedeniyle İstanbul'un sözünü eskisi kadar dinlememesi ve yasaklarını peyderpey çiğnemesi şeklinde gün yüzüne çıkmıştı. Bunun ilk tezahürü Beylerbeyinin nüfuzunun azalmasıyla 1591 yılında Tunus Ocağında divan toplantısını basan Yeniçerilerin kendi aralarından seçtikleri "Dayı" unvanı verilen askeri reisi iktidara taşınmalarıydı.⁵⁸ Tunus'un ardından Cezayir'de 1671 yılında "Dayı İdaresi"ne geçmişti. Böylelikle Ocakların özerk bir kisveye bürünmelerinin önü açılmış, arkası kalabalık Yeniçeriler Dayı olmuştu. Bileği sağlam olanın lider olabildiği bu sistem yüzünden de Ocaklar sık sık kanlı darbelere şahit olmuştu. Yarı bağımsız sayılabilecek bu yeni yapı Sultan namına para bastırmaya ve hutbe okutmaya devam etmiş, Sultan da Ocaklılar tarafından seçilen dayıya ferman ve hil'at göndererek görevini tasdik etmişti. Merkezden atanan valilerin bölgede artık pek nüfuzu kalmamıştı ancak daha ciddi bir sorun vardı ki Ocakların en önemli geçim kaynağı olan korsanlık değişen dünya şartlarında artık Osmanlı idaresini de rahatsız etmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti de kuruluşundan beri Hristiyan devletlere verdiği imtiyazları ve imzaladığı ticari anlaşmaları bir siyaset aracı olarak görürdü. Hükümdarlar verdikleri ahidnamelerle anlaşma yapılan Hristiyan ticaret gemilerinin bir nevi Osmanlı garantörlüğünde serbestçe Akdeniz sularında gezinebilmelerini güvence altına alır, gemilerde bulunan tüccarlar ve yolcuların can/mal güvenliği konusunda da taahhüt verirdi. Zira kaidelere göre bir devletle savaş durumu ortadan kalktığında korsanlık kendiliğinden meşruluğunu yitirirdi Ancak devletin zayıflamaya başlamasıyla ganaim ve sultana sadakat arasında kalan Ocak korsanlarının asi bir tutum takınabildikleri de görülmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda dahi Osmanlı hükümdarlarının yabancı devletlere verdikleri ahidnamelerin korsanlar tarafından çiğnendiği bilinmektedir.⁵⁹ Ortada olan bir gerçek vardı ki Ocakların varlığını sürdürebilmesinin en temel yolu korsan yağmalarıydı. Havanın yumuşaması sonrası seyr-ü sefer mevsiminin başlangıcı ile yola çıkan gemilerin elde edecekleri ganimetler bu eyaletler için büyük önem taşımaktaydı. Törenlerle uğurlanan gemiler Gürkan'ın ifadesiyle; "XV. ve XVI. yüzyıllarda şaha kalkan Hristiyan şehirlerine karşı Kuzey Afrika limanlarının tek atımlık barutları varsa, bu korsanlıktır. Onun getirdikleri olmasa Cezayir, Tunus, Cerbe, Trablus ufak birer kasaba haline gelirlerdi. Bunlar halklarını doyurmak için korsanların ele geçirdiği buğdaya muhtaçtırlar."⁶⁰

⁵⁸ Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/1, s. 174. K. Kahraman, *a.g.m.*, s. 487.

⁵⁹ İdris Bostan, "Osmanlılarda Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi", *Türkler ve Deniz Sempozyumu*, (Editör. Özlem Kumrular), 6-7 Ekim İstanbul, 2005, s. 33-34. Bülent Arı, "Akdeniz'de Korsanlık ve Osmanlı Deniz Hukuku", *Türkler ve Deniz Sempozyumu*, (Editör. Özlem Kumrular), 6-7 Ekim İstanbul, 2005, s. 287-288.

⁶⁰ Gürkan, *a.g.m.*, s.194.

Ocak korsanları artık sultanın buyruğuna rağmen sık sık İngiliz ve Venedik gemilerine saldırmaya başlamışlardı. Bu durum Osmanlı yöneticilerini uluslararası arenada çok zor durumda bırakıyordu. Zira Osmanlı Devleti eskisi kadar güçlü değildi ve uluslararası baskılar artık daha ciddiye alınır durumdaydı. Öyle ki Fransa, İngiltere, Napoli, Venedik, İsveç ve Avusturya gibi Avrupalı Devletler Akdeniz’de rahat ticaret yapmak için artık Osmanlı Devleti ile yetinmiyor, Ocaklarla da ayrıca seyr-ü sefer anlaşmaları imzalıyordu.⁶¹ Garp Ocakları XVII. yüzyıldan itibaren belirli bir ideoloji gözetmeden fırsatını bulduklarında her ticari gemiye saldırır hale gelmişler, yaklaşık 200 sene boyunca pek çok İngiliz, Amerikan⁶², Avusturya, Fransız gemisi Ocaklar tarafından içindeki mallarla gasp etmişlerdi. Devlet, korsan zararları karşılığında tazminat ödemeyi kabul etmek zorunda kalıyordu. Özellikle XVIII. yüzyıldan sonra gün geçtikçe kötüye giden hazinenin daha da zarar görmemesi adına ödenilen tazminatı saldırıyı hangi Ocak yaptıysa o Ocaktan tahsil etme yoluna gidilmekte, ancak bu uygulamadan pek de verim alınmamaktaydı.⁶³

Ocakların disiplinsizliğinin Batı Anadolu’ya olumsuz yansımaları ise kademe kademe olmuştu. 1700 yılında Cezayir Ocağı’na mensup 10 kalyon Sultandan izinsiz olarak levend kaydetmek üzere İzmir kıyılarına gelmiş ve Foça’ya demir atmıştı. Ancak Ocak korsanlarının buradaki halka zarar vermeleri ve asayişsizlik çıkarmaları üzerine durumu haber alan sultan, Kapudan-ı Derya Mezzomorta Hüseyin Paşa’dan⁶⁴ Akdeniz muhafazası için ayrılmış olan kalyonları bu korsanların üzerine göndermesini istemişti. Gönderilen emirde söz konusu Cezayir kalyonlarının İzmir, Foça, Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos limanlarına uğramalarının ve karaya levent çıkarmalarının önlenmesi isteniyor, sahil ve adalardaki halkın Ocak korsanlarından korunması adına da tedbir

⁶¹ İlber Ortaylı, “1727 Osmanlı- Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 28, Sayı. 3, Ankara, 1973, s. 99. Avrupalı devletlerle Ocaklar arasında imzalanan anlaşma örnekleri için bkz. İbrahim Bouzai, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Garb Ocaklarının Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ticari İlişkileri, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2002, s. 22. Garp Ocaklarının uluslararası alanda yarattığı sorunlar için bkz. Kuzucu, *a.g.m.*, s. 174.

⁶² Amerika, Akdeniz de daha rahat ticaret yapmak ve ticaret gemilerini korsan saldırılardan korumak için önce Cezayir Ocağı ile 1795 yılında bir antlaşma yapmış, daha sonra birer yıl aralıkla Trablusgarp ve Tunus ocaklarıyla da bu konuda birer antlaşma imzalamıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)”, *Ankara Üniversitesi, D. T. C. F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı.2, Ankara, 1964, s.175-213.

⁶³ Kuzucu, *a.g.m.*, s. 178

⁶⁴ Hüseyin Paşa, Kapudan Paşa olmadan önce Ocak dayılığı yapmıştı. Kendisi gençliğinde bir savaş sırasında 8-10 yerinden yaralanmış ve öldü zannedilmiştir. Ancak iyileşmesi üzerine İtalyanca yarı ölü manasına gelen "Mezzomorta" lakabını almıştı. Cezayir’de ki Türk korsanlarının liderliğine yükselen Mezzomorta Hüseyin Reis, Fransızların 1687 yılında Cezayir’e saldırması sonucu kendileriyle anlaşma için gelen Fransız konsolosunun, papazların ve diğer sekiz Fransız’ın kol, bacak ve eklemelerini büyük çekiçlerle kırdırmıştı. Ardından da bacak kısmından topun içine yerleştirip, üzerilerine yeterli miktarda barut döküp ardından da sahile doğru ateşlemişti. Zeynep Dramal, *Tarihi Tersten Okumak*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s. 275-281.

alınması emrediliyordu. 1790 yılında, yani Osmanlı-Rus-Avusturya savaşının devam ettiği tarihlerde Sakız limanına gelen Tunus ocağına mensup bir geminin levendleri, başlarındaki reislerinin ilgisizliği sonucu buradaki Reaya gemilerine saldırıp, gemilerde buldukları fıçılarını gasp etmişlerdi. Ardından da asker kaydı diye denizcilikle alakası olmayan kişileri kalyoncu olarak gemiye alıp, çarşı, pazar, dükkân ve miri mallara zarar vermişlerdi.⁶⁵

XIX. yüzyıl başlarında artık İstanbul'a pek de minnet duymayan, yok edici bir Osmanlı donanmanın kendi iktidarlarını yerle bir edemeyeceğini bilen Ocak Dayıları, korsanlıktan haramiliğe yönelmişler ve işi 1816 yılında Osmanlı bandıralı gemileri vuracak ve yağmalayacak kadar ileriye götürmüşlerdi. Bu olay üzerine II. Mahmut İzmir'e Cezayir Hanı'nın asker yazımını ve faaliyetlerini durdurması için emir yollamış, ancak diğer seferlerde olduğu gibi "*Cezayirli yelkenleri suya indirip fı ma baad afovını niyaz etmeleriyle*" yeniden izin verilmişti.⁶⁶ Muadili pek çok örnekte Osmanlı yerleşimlerini yağmalayan Ocak korsanları XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine dek Sultana itaatsizlik ve Sultana minnet arasında gidip gelmişlerdi.

Garp Ocaklarının Sonu

XIX. yüzyılda Ocaklar için alım yapılmaya hala devam ediliyordu, ancak gerek askeri kayıplar nedeniyle Akdeniz'de donanmaya ve binlerce levende duyulan ihtiyacın azalması, gerekse Ocak korsanlarının artık Batı Akdeniz'de neredeyse bağımsız bir surette ve ayrı bir mecrada hareket etmeleri Batı Anadolu'yu derinden etkilemişti. Artık İzmir'den Cezayir'e uzanan güzergâh eskisi kadar cazip gelmemeye başlamış, Garp Ocakları İtalya ve İspanya kıyılarına bir süre daha rahatsızlık vermeye devam etse de Ege kıyılarına gelip bayrak açılan, asker toplanan, gemilere levend doldurulan seferler eski ihtişamından uzaklaşmıştı. Verilerle hareket edecek olursak 300 yıl boyunca her an Cezayir'de 15.000 - 20.000, Tunus'ta 6.000 - 8.000, Trablusgarp'ta ise 3.000 - 5.000 arası bir Türk askeri gücü bulunurdu. Ocaklara ihtiyaç halinde de her iki üç yılda bir 5000 - 6000 arası asker devşirilirdi. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde de bu rakamlar ciddi oranda düşmüştü. En büyük Ocak olarak kabul edilen Cezayir'e 1800-1829 arasında, yani 29 senede ancak 8550 yeni asker toplanmıştı.⁶⁷ 1827 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgale başlamasıyla da İzmir'deki Cezayir Hanı'nın faaliyetine son verilmesiyle tamamen sonlanmıştı. Nitekim 1827 yılından beri kısmi olarak başlayan örtülü Fransız işgali de son Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın bir alacak meselesi yüzünden Fransa Konsolosu'nun suratına vurmasıyla savaşa dönüşmüştü. Fransız donanması Haziran 1827'de Cezayir limanını ablukaya almış, uzlaşma çabaları sonuç

⁶⁵ Özdemir, a.g.t., s. 223-224.

⁶⁶ Koloğlu, a.g.e, s. 102.

⁶⁷ Çetin, a.g.m., s. 384.

vermeyince de 14 Haziran 1830'da karaya ordu çıkarıp Cezayir şehrini kuşatmıştı. Neticede 5 Temmuz 1830'da Hüseyin Paşa teslim olmuş ve 14.500 Ocaklı gemilere doldurularak Anadolu'ya geri gönderilmişti. Geri kalan Ocaklar da uzun ömürlü olmamıştı. Yine Fransa'nın bazı soyguncuların kendi hâkimiyetlerindeki Cezayir topraklarına girişini bahane ederek karadan ve denizden kuşattığı Tunus, Girit'te bulunan üç Osmanlı zırhlısının yardımının yetersiz olması nedeniyle gözden çıkarılmak zorunda kalmıştı. 12 Mayıs 1881 tarihli Fransız himayesini kabul anlaşmanın imzalanmasıyla, burası da kaybedilmişti.⁶⁸ Son olarak merkeze en yakın olan Trablusgarp ise 1912 yılına kadar dayanabilmişti. İttihatçı subayların çabaları ve Ocakların son temsilcileri olan Kuloğulları ile dinsel bir güç olan Senusi'lerin de katılımıyla 1911 Trablusgarp Savaşında İtalyanlarla gerilla savaşına girilmiş, ancak müdafaa neticesiz kalmıştı. Neticede Ouchy barışıyla Trablusgarp'da Osmanlı'dan ayrılan son Ocak olmuştu. Böylelikle 300 senelik Ocak Devri sona ermiş, ancak Batı Anadolu'daki kara eşkıyalığı ise bir yüz yıl daha varlığını tüm şevkiyle sürdürmüştü.

Sonuç

Osmanlı denizciliğinin ilk dönemi Marmara sahillerine ulaşmasıyla başlamıştı. Anadolu'daki denizci beylikler üzerinde hükümranlık kurmasıyla küçük çapta bir deniz kuvveti tesis eden Osmanlılar, Yıldırım Bayezid zamanında Gelibolu'ya donanma üssü ve tersane teşkil etmiş, hemen akabinde Venediklilerle denizlerde başlayan çekişmeler Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinin ardından Karadeniz ve Akdeniz'e açılmasıyla nitelik değiştirmişti.⁶⁹ XVI. yüzyıl başlarından itibaren korsanlıkta ustalaşan deniz kurtlarının himaye altına alınması ve Kapudan yapılmasıyla Kuzey Afrika topraklarında ve Akdeniz havzasında kesin bir Türk hâkimiyeti sağlanmıştı. İmparatorluk donanması dışında İstanbul'a bağlı bir Osmanlı korsan gücü de aldıkları lojistik destek ve icazet ile Akdeniz'de etkili bir denetim kurmuştu. İrili ufaklı pek çok Türk korsan gemisi Akdeniz'de Osmanlı'nın buyruğu dışındaki ticari hayatı felce uğratmış, köle ve ticari mal taşıyan Hristiyan gemilerini yağmalamış, devlet tarafından da askeri/siyasi bir koz olarak kullanılmıştı. Batı'da etki yaratan Ocak korsanları yaklaşık üç yüz yıl boyunca kimi zaman donanmanın öncü kuvveti olarak, kimi zaman vur-kaç yaparak kimi zaman yağmacı kimi zamansa deniz akıncısı vasıflarıyla faaliyet göstermiş; savaşçıların pek çoğunu da Batı Anadolu'dan çıkarmışlardı.

Osmanlı dönemi Batı Anadolu'sunu sosyo-ekonomik saiklerle ele alırsak, eğitimsiz ve gücü kuvveti yerinde bir genç için en elverişli meslek askerlikti. Ocaklar bu yönüyle kuruluşundan miadını doldurana dek, yani XV.

⁶⁸ Koloğlu, *a.g.e.*, 169 – 175.

⁶⁹ Bostan, *a.g.e.*, s. 13.

ve XIX. yüzyıllar arasında bölge için büyük bir istihdam kapısı olmuştı. Ayrıca düzenli geliri olmayan binlerce köylünün eşkıyalık yerine Ocak korsanlığını seçmesi sağlanmış, böylece potansiyel eşkıyalar meşru yollarla bölgeden ihraç edilmişti. Bu da bir anlamda Batı Anadolu'da asayişinin güvencesi temin edilmesi anlamına geliyordu.⁷⁰ Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Akdeniz'deki Osmanlı korsanlığının hükmünün sona ermesi doğal olarak Batı Anadolu'da hızlı bir şekilde kurumsallaşan eşkıyalığın da doğuşuna sebebiyet vermişti.

Osmanlı'nın hızlı bir değişim rüzgârına kapıldığı XIX. yüzyılda yaklaşık olarak bir milyon genç ve sağlam erkek nüfusunu Anadolu'dan koparan Ocaklar artık Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştı. Yüzyıllarca Kaz Dağlarından Menteşe yöresine pek çok insanın sabırsızlıkla beklediği Ocak gemilerine el konulup Fransız bayrağı çekilmiş ve binlerce gencin umutlarına şahit olan İzmir'deki Cezayir Hanı'nın alt katı şahıslara kiralanırken, üst katı hapishane yapılmıştı. Bu gelişmelerle açıkta kalan gençler de dağ yolunu tutup eşkıya olmuşlardı. Ege köylerindeki hemen her düğünde bugün dahi söylenen Cezayir türküsü ise geçmişte yapılan savaşları, dökülen kanları, kazanılan zaferleri, verilen baskınları bilen ve bilmeyen pek çok insan için sadece kafiyeden ibaret kalmıştı.

*“Cezayir'in gemileri yağlanır
Yağlanır da tersaneye bağlanır
Cezayir'de koç yiğitler eğlenir
Deli düşman aptal aptal dillenir
Kahpe Cezayir duman vardır başında
Cümle âlem senin peşinde”⁷¹*

⁷⁰ Yetkin, a.g.t., s. 76.

⁷¹ Osman Attila, *Afyonkarahisar Türküleri*, Karınca Matbaası. Ankara, 1966, ss.145-146.

Osmanlı Kalyoncusu

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453 – 1559)*, C. 2, 2. bs. Tekin Yayınevi, 1979.
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyancıları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Arı, Bülent, “Akdeniz’de Korsanlık ve Osmanlı Deniz Hukuku”, *Türkler ve Deniz Sempozyumu*, (ed. Özlem Kumrular), 6-7 Ekim İstanbul, 2005.
- Attila, Osman, *Afyonkarahisar Türküleri*, Karınca Matbaası. Ankara, 1966.
- Barkey, Karen, *Eşkivalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011
- Başaran, Mehmet - Sarıbey Haykırın, Aysun, “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, S. 22, Aralık 2009.
- Bostan, İdris, “Osmanlılarda Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi”, *Türkler ve Deniz Sempozyumu* (ed. Özlem Kumrular), 6-7 Ekim İstanbul, 2005.
- Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Bostan, İdris, “Salyane”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 36.
- Bouzai, İbrahim, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Garb Ocaklarının Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ticari İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev: Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Eren Yay. İstanbul, 1990.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, , 2013.
- Çetin, Atillâ, “Garp Ocakları”, *DİA*, C. XIII.
- Dramalı, Zeynep, *Tarihi Tersten Okumak*, Yeditepe Yay. , İstanbul, 2010.
- Emecen, Feridun M, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname (Giriş)*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- Gazimihal, Mahmut R., “Yüzyıllar Boyunca Zeybekler”, *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri)*, (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği, İl, Özel, İdaresi,Yayımları, N. 3., Aydın, 1991.
- Gürkan, Emrah Safa, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi” , *Kebikeç*, S. 33, 2012.
- İlter, Aziz Samih, *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakıf Gazete-Matbaa, İstanbul 1936
- Kahraman, Kemal, “Cezayir (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, C. VII, s. 486

- Kavas, Ahmet, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul, 2001.
- Koloğlu, Orhan, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları", *Tarih ve Toplum*, S. 32, 1986,
- Koloğlu, Orhan, "İstanbul Leventleri Sefere Çıkamayınca Şehri Vurdular", *Atlas Tarih*, S.13 Haziran - Temmuz 2012.
- Koloğlu, Orhan, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012
- Kumrular, Özlem, "16. Yüzyılda Türk ve Mağripli Korsanlar (Mağripliler Karaya Çıktı)" , *Toplumsal Tarih*, S. 160, Nisan 2007.
- Kumrular, Özlem, "Turgut Reis'in 1550 Yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü", *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu* (27 - 28 Mayıs 2011), Ankara, 2013.
- Kurat, Akdes Nimet, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)", *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara, 1964.
- Kuzucu, Serhat; "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, Cilt 9 Sayı 17 Kış 2015.
- Linebaugh, Peter, *Londra İdamları - 18. yy.da Suç ve Sivil Toplum*, (çev: Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Major George, Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.
- Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, Ankara, 1966.
- Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/1.
- Meray, Seha, "Bazı Türk Antlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 18 S. 3 Ankara, 1963.
- Oral, Özgür, "1670'te Venedik'e verilen Korsanlık Ahitnamesi", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2004.
- Ortaylı, İlber, "1727 Osmanlı- Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Ankara, 1973.
- Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarımay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 115, Ankara, 2010.
- Özdemir, Şenay, "Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kaptan'ı Deryalığında Osmanlı Deniz Seferleri", *Donanma Komutanlığı 3. Deniz Harp Tarihi Semineri* (haz. Donanma Komutanlığı), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2006.
- Özdemir, Şenay, "Korsanlıktan Kaynaklanan Zararın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Vermiş Olduğu Senet", *Kebikeç*, S. 18, 2004.
- Özdemir, Şenay, *Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2004.

- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri - Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* Çevirmen: Şadan Karadeniz İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çevirmen: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Raymond, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Saidüni, Nasirüddin, "Cezayir (İslamiyet Öncesi ve İslami Dönem)", *DİA*, C.VII.
- Sarıbey Haykıran, Aysun, Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918), *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir, 2013.
- Toprak, Seydi Vakkas, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Mecmuası*, c. 22, Bahar 2012.
- Uluçay, M. Çağatay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.
- Uluçay, M. Çağatay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Uygur, Alper, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Köpürten Osmanlı Leventleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*, (çev: Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yetkin, Sabri, *Batı Anadolu'daki Eşkîyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir, 1995.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 147-170.

Geliş Tarihi: 24 Ekim 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

II. MEŞRUTİYET'TEN İŞGALE: OSMANLI KADIN DERGİLERİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN İZİNİ SÜRMEK

Duygu KOÇ*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik, dini ve kültürel statüleri birçok araştırmacıyı cezbeden konuların başında gelir. Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bir arada yaşamasını mümkün kılan yazılı ve yazısız kuralların toplumu ne şekilde bir arada tutabildiği, millet sistemi adını verdiğimiz bu bir aradalışın hangi dönemler ve şartlarda kırılmaya uğradığı defalarca çalışılsa da konunun araştırmacılar için ilgi çekiciliği ve her dönemde güncelliğini kaybetmemesi Osmanlı gayrimüslimlerine dair yapılan ve yapılacak olan çalışmaların motivasyonunu oluşturur. Millet sistemi içerisinde yüzlerce yıl varlıklarını sürdüren Osmanlı gayrimüslimlerinin imparatorluğun dağılma döneminde Osmanlılık ideolojisiyle imparatorluğa olan bağlılıklarının sürdürülmeye çalışılması ve milliyetçilik akımının etkisiyle ortaya çıkan toprak kayıplarının önüne geçme çabası Osmanlı son döneminin gayrimüslimlere olan bakış açısının ana hatlarını oluşturur. Bu çalışmada Osmanlılık akımından Türkçülük akımına geçişte basındaki gayrimüslimlere yönelik söylemlere odaklanılacaktır. Odak noktası olarak da 1908-1919 tarihleri arasında Osmanlı basın hayatında yer alan üç kadın dergisi seçilmiştir. Bu dergiler Kadın, Kadınlar Dünyası ve Türk Kadını'dır. Bu dergilerin seçilme sebebiyse II. Meşrutiyet'in ilanından işgaller döneminin başlangıcı gibi büyük kırılmaların vuku bulduğu bir tarihsel süreçte yayınlanmış olmaları ve aktif olarak siyasete katılmaları olmamasına rağmen kendilerine ait düşünceleriyle siyaset yapan ve bunu da dergilerinde okurlarıyla buluşturan kadınların ve siyasi hayatla beraber basın hayatında da var olan erkeklerin gözünden ana tema olan gayrimüslimlere bakabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Basın, Gayrimüslim, Osmanlılık, Türkçülük

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e165432@metu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5803-8843.

TRACING THE NON-MUSLIMS IN THE OTTOMAN WOMEN'S MAGAZINES: FROM THE SECOND CONSTITUTION TO THE OCCUPATION

Abstract

It is very attractive for the scholars to study the Ottoman non-Muslims' social, economic, religious and cultural status. Ottoman Muslims and non-Muslims lived in a harmony, which is called Millet System. While Millet System's transformation and replacement has been discussed many times by the researchers, this topic remains very popular among the academics. The Ottomanism as the main political ideology of the declining period of the Ottoman Empire until rise of the Turkish nationalism. With the Ottomanism ideology, state officials tried to promote the reliance of non-Muslims to the Empire. To slow down the loose of the imperial lands because of the increasing Nationalistic rebels of the period, Ottomans served as the state's legitimized ideology for the non-Muslims. In this study, it is aimed to concentrate on the non-Muslim discourse in the press, the period of transition from Ottomanism to Turkism. Three women periodicals between 1908-1919 were selected as the main sources of the research. These periodicals are Kadın, Kadınlar Dünyası and Türk Kadını. The main reason why these magazines were chosen as the primary sources is their publishing periods which was from the proclamation of the Second Constitution to the Occupations of the Ottoman lands. The importance of that period comes from its witnessing great wars, loss of imperial lands, nationalist uprisings and the independence of the minorities from the Sultanate. Such great events were taking place in the Empire, women's perspectives throughout their magazines on these social and political happenings were important, considering the fact that they were not actively participating in politics. On the other hand, they were doing politics through their ideas on these periodicals. Beside these women, politically and socially active men's perceptions on non-Muslims of the Ottoman Empire are discussed as the main theme within the light of selected periodicals.

Keywords: Women, Press, Non-Muslims, Ottomanism, Turkism

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerine yönelik bir çalışmada Müslüman olmayan unsurların Müslümanların yönetimi altında hangi koşullarda ve hangi pratiklerle yaşadıklarını kısa da olsa açıklamak elzemdir ve bu açıklama da şüphesiz ki İslam hukukuna değinmeden yapılamaz. Çünkü Müslüman olmayan halkın ahkam-ı örfiyye ve şer'iyye ile yönetilen bir

imparatorlukta konumlarını belirtmek için İslam Hukuku içerisindeki yerlerini vurgulamak ve tespit etmek önemlidir. İslam Hukuku'na göre insanlar Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar şeklinde ikiye ayrılırken, Müslüman olmayanlar da Müşrikler ve Kitap Ehlisi olmak üzere kendi içerisinde ayrılır. Burada bahsedilen Müşrikler putperestler, kendilerine kitap gönderilmeyenlerken, kitap ehli olanlar ise Yahudiler, Sabiiler, Mecusiler ve Hristiyanlardır.¹ İslam devletinin genişlemeye başlamasıyla birlikte Müslümanların kontrol altına aldıkları topraklardaki gayrimüslimlere ne şekilde muamele edecekleri sorunu ortaya çıkar. Bu soruna peygamberin fethedilen bölgelerdeki kabileler ile yaptığı anlaşmalar çözümler ve pratikler sunsa da konuya son şeklini Necran'da bulunan Putperest ve kitaplarla yapılan anlaşma verir. Bu anlaşmaya göre "*Necranlıların mal, mülk, ibadet ve kişisel özgürlükleri devletçe güvence altına alınacaktır*".² Bu madde İslam Hukuku'ndaki zimmet/zimmi kavramının ortaya çıkışını sunar. Bu kavrama göre Müslüman ülkelerinde, Müslümanların yönetimleri altında yaşayan kitabelere zimmi statüsü verilir, bu kişiler Müslümanların her türlü güvencesi altında, belli özgürlükler çerçevesinde yaşarlar, can ve mal güvenlikleri sağlanarak korunurlar. Zimmilik kavramı bir nevi karşılıklı anlaşmadır, iki taraf da birbirlerine karşı sorumludur. Zimmiler cizye ve haraç adı verilen vergileri vermek, İslam dinine ve yaşayışına saygı duymak, İslam devletinin yasa ve mahkemelerini tanımak gibi belli başlı kurallara uymakla yükümlüken Müslümanlar da gayrimüslimlere düşmanlık yapmamak, zarar verilirse ödemek ve onları korumakla yükümlüdür.³ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin hukuku ve sosyal statüleri de bu uygulamaların aynısıdır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile gayrimüslimlerin imparatorlukta cemaat örgütlenmeleri kurulur, Yahudi, Rum ve Ermeni cemaatine dini liderler atanarak bu örgütlenmelerin ilerleyen zamanda kurumsallaşmalarının temeli atılır. Fatih Galata Ahitnamesi ile etnik kökenden ziyade mezhep temelli millet olarak anılan bu gayrimüslim gruplara din, inanç ve mezhep özgürlüklerinin yanında, kendi dillerini kullanma, bu dillerle eğitim alma, kendi kültürlerini her yönden sürdürebilme haklarını da verir. Osmanlı farklı etnik ve dini gruplara haklarını verip, toplumsal hoşgörüyü sağlayarak devletin bekasını 600 yılı aşkın süre sürdürür. Bu birlikteliği ve devamlılığı sağlayan millet sistemi adını verdiğimiz bir arada yaşama kültürüdür. Bu sistem içerisindeki "Millet" tabiri

¹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2001, s.s.1-2.

² A.g.e., ss.4-5.

³ A.g.e., ss.8-9.

Arapçada dinî bir topluluğu karşılayan bir terimdir, ki bu terim bazen geniş bir cemaati olduğu gibi yansıtırken, bazen bir dille konuşan grubu, bazen de bir ibadethanede ibadet eden aynı inançtaki insanları ifade eder.⁴ Irkı ve etnik grubu ifade etmeyen millet sisteminin temelinde din yer alır ve özünü de İslam Hukukundaki zimmi kavramı oluşturur. Osmanlı transformasyonu açısından bir kilit noktası olan Tanzimat Fermanı millet sistemini de dönüştürür. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile bireyler din ve etnisiteye bakılmaksızın devlete karşı eşit vatandaş oluyor, bütün uyrukların can, mal ve namus güvenliği devlet tarafından sağlanıyor, müsadere usulü kaldırılarak, gelirine göre vergi vermeyi baz alan düzenli bir vergi sistemi ve düzenli bir askere alım sistemi getiriliyor, milletbaşları seçiliyor devletle cemaatler arasındaki birlik kuvvetlendirilmeye çalışılıyordu. Tanzimat Fermanı'nın verdiği haklar 1856 Islahat Fermanı ile genişletilir, her türlü ayırım ortadan kalkarken, gayrimüslimler vilayet ve belediye meclislerine girme, Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de üye bulundurma ve millet örgütlenmelerinin yeniden düzenlenerek kendi meclislerine dini sınıfın yanında sivil üyeleri de katabilme hakkı elde ederler.⁵

Sonuç olarak İslam Hukuku ile şekillenen zimmi kavramının Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sistemi şeklinde uygulamaya konduğunu, bu sistemin oluşturduğu barış ve hoşgörü ortamının imparatorluğu yüzyıllarca ayakta tuttuğunu söyleyebiliriz. Tanzimat ve Islahat gibi fermanlarla bu birliktelik perçinlenerek sistem düzenlenmiş, bu uygulamalar 1876 ve 1909 anayasalarında da kendilerine yer bulmuştur.

1. Bir Milliyetçilik Tedbiri Olarak Osmanlıcılık ve Basındaki Birleştirici Dili

Bernard Lewis'e göre İslam dünyası üzerinde gerçek anlamda etkili Batı kökenli ilk düşünce akımı Fransız İhtilali'dir.⁶ İhtilal milliyetler ve milletler meselesinin kökeni olarak kabul edilir ve kısa zamanda birçok imparatorluğu etkileyerek ulus-devletlerin doğum aşamasını ortaya çıkarması bakımından tarihi bir dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu da ihtilalin yarattığı milliyetçilikten etkilenmiş, Yunan ve Sırp isyanlarının ortaya çıkardığı sorun

⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul, Risale Basın Yayın Ltd., 1996 s.s. 18-20.

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.217.

⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998 s.41.

yöneticileri ve düşünce adamlarını milliyetçilik akımı karşısında tedbir almaya itmiştir. Millet sistemi içerisinde yer alan farklı cemaatlerdeki ayrılıkçı hareketlere karşı bulunan çözüm bir Osmanlı kimliği inşa etmek olur. Bu Osmanlı kimliği bir üst kimlik olarak toplumdaki farklı unsurları bir arada tutmayı sağlayacak bir harç görevindedir. Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eserinde Osmanlılığı, “*hükûmet-i Osmâniye’ye tâbi’ milel-i muhtelifeyi temsîl ve teohûd ile bir Millet-i Osmâniye vücûda getirmek;*”⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Bu akım farklılıkları gözetmeden hatta bu farklılıkları birbirine karıştırarak Amerikanvari yeni bir toplum yapısı/milliyet oluşturmayı amaç edinir. Yani Osmanlılık akımı ile yapılmak istenen şey imparatorluğun toprak kayıplarının önüne geçerek, imparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmek, bunu yaparken de etnisiteye dayanan talepleri Osmanlılık üst kimliği potasında eritmek ya da en azından durdurabilmektir. Ancak Yusuf Akçura bu erime veya karışmanın Türkleri de etkileyeceğini onların da karma Osmanlı milleti sistemi içerisinde kaybolup, nüfusunu kaybedeceğini belirtmeden edemez ve bunun Osmanlı’ya olabilecek katkısını ya da götürüsünü sorgular. Ona göre Alman tipi ırka dayalı milliyetçilik Fransız tipi ırkı göz ardı eden milliyetçiliğe göre daha tercih edilebilir bir haldedir.⁸ Modernleşme çabaları ile değişen devlet-tebaa ve devlet-fert ilişkilerinin birer göstergesi olarak artık vatan yaşanan çevreyi değil bütün Osmanlıların ortak toprağını/vatanını ifade eder hale gelir. 1864’te çıkarılan vatandaşlık kanunu ile tebaa kültürü geride bırakılarak vatandaşlık konseptine geçilir ve devlet de bu dönüşümden etkilenecek vatandaşa hizmetin aracısı haline bürünür. Osmanlılık artık bir aileye/hanedana mensup bir sıfat olma özelliğini yitirerek vatandaşların ortak aidiyeti, ortak kimliği haline gelir.⁹ Namık Kemal bu görüşü çok güzel cümleleştirmiştir, ona göre; “*Osmanlılar Hukukta birbiri ile müsavi, menfaatte yekdiğeriyle müşterek ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkarda mecmuu birbirine ve her biri mecmuuna muğayir birçok eczanın içtimandan hasıl olmuş bir heyettir.*”¹⁰ Bu bilgilerin ışığında Osmanlılık, gayrimüslimleri de içeren yeni bir milliyetçilik anlayışı olarak algılanabilir. Selçuk Akşin Somel, Osmanlılık akımının dört farklı dönemde/aşamada geliştiği fikrini savunur ve bu fikrini 1839-1913 tarihsel çerçevesinde irdeler. Ona göre:

⁷ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul, 2004, s. 167.

⁸ Akçura, A.g.e., ss.168-170.

⁹ Mehmet Kaan Çalen, “Bir Kimlik Siyaseti Olarak Osmanlılık”, *Türk Yurdu*, Nisan 2013, Sayı 308, s. 89.

¹⁰ Namık Kemal, “İmtizac-ı Akvam”, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Eserleri 1*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2005, s.98.

1. 1830'lardan 1875'e süren dönemde ağırlıklı olarak Bab-ı Âli'nin otoriter merkezîyetçi siyaseti,

2. 1868-1878 devresinde Yeni Osmanlı muhalefeti ve Meşrutiyetçi pragmatizm çerçevesinde Osmanlılık yaklaşımı,

3. II. Abdülhamit mutlakîyetine karşı Jön Türk muhalefetine görülen Osmanlılık,

4. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık düşüncesi.¹¹

Selçuk Akşin Somel'in dördüncü kategorisi çalışma açısından önemli olmakla birlikte şu soruyu ortaya çıkarır, II. Meşrutiyet dönemindeki Osmanlılık düşüncesi nedir? François Georgeon'a göre 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetici sınıfında ve seçkinlerde iki fikir akımı vardı:

*Asker ve sivil bürokrasinin oluşturduğu, kapsamı teritoryal ve siyasi nitelikte olan bir devlet vatanseverliği; diğer taraftan da aydınlar ve bir burjuvazi çekirdeği içinde kendini ifade eden, etnik ve kültürel bir ulusal kimlik anlayışına dayanan, henüz kesin şeklini almayan bir Türk milliyetçiliği.*¹²

Bilindiği gibi istibdat dönemi olarak adlandırılan II. Abdülhamit dönemi 1908 devrimi ile son bulmuş ve yeniden ilan edilen meşrutiyet ile imparatorluğa adeta bir özgürlük havası yayılmıştır. 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Sultan Mehmet Reşat'ın geçirilmesinden itibaren özellikle 1913 senesinde cemiyetin fırka halini alarak iktidarı ele almasından 1918'e kadar İttihad ve Terakki Cemiyeti ülkenin yönetiminde tek söz sahibi konumuna yükselerek, partinin politikaları devletin politikaları haline gelir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundaki isminin ilk olarak İttihad-ı Osmani ya da İnkılab-ı Osmani olması aslında İttihadcıların da Osmanlılık akımının etkisinde olduklarının göstergesidir.¹³ Ancak Şükrü Hanioglu'na göre 1902'de Paris'te toplanan Jön Türk kongresinden sonra İttihadcılar Türkçülüğe meyil eder ama bunu açıktan değil Osmanlılık ideolojisi altında yaparlar. Hanioglu'nun anlayışına göre Türkçülük, Osmanlılık karşısında güdülen ya da onunla

¹¹ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 88.

¹² François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.17.

¹³ Ali Birinci, Mehmet Reşid ve İbrahim Temo'nun hatıralarına dayanarak Cemiyetin ilk adını "İnkılab-ı Osmani" Rıza Tahsin ise "İttihad-ı Osmani" olarak verir.

Ali Birinci, *Tarih Yolunda*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000.

Rıza Tahsin, *Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, cilt II, İstanbul, Kader Matbaası, 1328.

rekabet halinde olan bir ideoloji değildir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin güttüğü Türkçülüğün Türklerin ön planda ve egemen konumda olduğu çok etnisiteli bir milliyetçilik fikri olduğunu vurgular.¹⁴ Yine Hanioglu'na göre;

*İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin egemen olduğu hükümetler hem imparatorluğu merkezileştirmeye çalıştı hem de kültürel hakların tanınmasına odaklanmış tire işareti ile yazılmış bir Osmanlıcılığı savunan veya Türk olmayan ve ayrılmak yoluyla kendi ulusal hedeflerini gerçekleştirmek isteyen topluluklar üzerinde Osmanlıcılığın ağır bir versiyonunu uygulamaya çalışır.*¹⁵

İttihad ve Terakki'nin politikaları Türkçü anlamlar ve uygulamalar içerse de Balkan Savaşları sonrasına kadar Osmanlılık ideolojisine yakındır ya da Hanioglu'nun görüşleri doğrultusunda betimlersek, Osmanlılık hamuruna Türkçülük mayası karışmaya yavaş yavaş başlar. Çünkü ülkeyi bir arada tutabilmek ve kendi politikalarını sistemleştirebilmek adına birleştirici söylem olan Osmanlılık ideolojisi önemlidir.

Osmanlılık ideolojisi her şeye olduğu gibi basına da yansır. 1908 devriminin yarattığı özgürlükçü ortamda gazete, dergi ve kitap gibi basılı materyallerin sayısında büyük bir artış meydana gelir, istibdattın sansürü altında yayın hayatında var olamayan pek çok kişi meşrutiyeti bir fırsat ve özgürlük hali olarak görür. Özellikle kadın dergilerinin sayısı oldukça artar, eğitilmiş, okur-yazar, orta ve üst sınıfa mensup bu kadınlar kendi fikirlerini diğer kadınlar ile paylaşmaktan çekinmezler. Aksine ne kadar çok kadına ulaşabilirlerse kadınların hayatlarını o derece değiştireceklerini düşündükleri bir kadın hareketi fikrine sahiptirler. Bu devirde yayın hayatına başlayan dergilerden biri de Selanik'te basılan *Kadın* isimli dergidir. II. Meşrutiyet'in ilanından 3 ay sonra yayınlanmaya başlayan *Kadın* dergisi, her pazartesi günü ve bir istisna dışında kesintiye uğramadan toplamda 30 sayı olarak yayınlanır. Bu istisna da 31 Mart Vakası olarak bilinen meşrutiyet karşıtı ayaklanmayı bastırmaya giden Hareket Ordusu'na editörü ve bazı yazarlarının katılması nedeniyle 25. ve 26. sayıları arasında derginin 3 haftalık ara vermek durumunda

¹⁴ Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution 1902-1908*, Oxford, 2001, s.317.

Şükrü Hanioglu, "Turkism and the Young Turks, 1889-1908" *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*, London, 2016, s.s.3-19.

Şükrü Hanioglu, Workshop "1908 Constitutional Revolution in the Ottoman Empire", Princeton, Department of Near Eastern Studies, 20-22 September 2007.

Şükrü Hanioglu, "The Roots of the Young Turk Revolution of 1908" *An International Conference on the Centenary of the Young Turks' Revolution 1908-2008, The Young Turks and Their Legacy*, October 10-11 Thessaloniki.

¹⁵ Hanioglu, *Turkism and the Young Turks*, s.s.18-19.

kalmasıdır. Derginin imtiyaz sahibi Mustafa İbrahim, müdürü Enis Avni'dir. Selanik Örtülü Çarşısı'nda Asır Matbaası'nda basılan *Kadın* dergisinin satış fiyatı nüshası 1 kuruş şeklindedir. Düzenli olarak dergiyi takip etmek isteyenler için abonelik hizmeti sunuluyor, bunun için de Sabri Paşa Caddesi'ndeki meşhur Louvre Mağazası'na başvurabileceklerini okuyucularına derginin son sayfasında her sayıda bildiriyorlardı. Selanik şehri için abonelik ücreti yarım, altı aylık ise çeyrek Osmanlı lirası, Selanik'ten farklı bir şehir içinse senelik 65 ve altı aylık 2 Mecidiye idi. Yazıları ve fikirleri ile *Kadın* tam bir Jön Türk dergisidir, İttihad ve Terakki'nin merkez üssü sayılabilecek Selanik şehrinin aydın kültürel ortamında basılması da tesadüf değildir, ancak dergi tiraj sorunu sebebiyle 30 sayı gibi az bir varlık gösterdikten sonra kapanır. Siyasi, sosyal, kültürel mesajlar veren dergi, devrimin ilkelerini sonuna kadar savunur ve halka bu ilkeleri aşlamaya çalışır. Bunun yanında hayır cemiyetleri ile sıkı ilişkiler kurulurken, okuyucu kadınlar da bu cemiyetlere yardım etmeye, üye olmaya özendirilir. Bu özendirilmenin geri planında kadınları sosyalleştirerek kamusal alandaki kadın görünürlüğüne arttırmak isteme düşüncesi vardır. Yazarları arasında Seniha Hikmet, Nigâr bint-i Osmani, Enis Evni, Pakize Seni, Ömer Seyfeddin gibi isimler vardır. Görüldüğü gibi cinsiyetler arası ayrım olmadan kadın-erkek yazarlara ev sahipliği yapan bir dergidir *Kadın*. Peki derginin gayrimüslimlere bakışı hangi çizgidedir? Dergi etnisite ya da din belirtmeden meşrutiyet övgüleri eşliğinde Osmanlılık fikrini vurgular. İlk sayının ilk yazısı olan İfade-i Mahsusa'da; "*Marr o kızıl senelerde sonra i'ade-i hayat ve mevcudiyet eyleyen mu'azzam Osmanlı milletinin kavuştuğu şu aydınlık seherinde, muhit-i harici ve dahilisini, kendi kendisini anlamak, görmek ve bu suretle te'min-i refah ve terakki eylemek için muhtaç ve meftun olduğu esaslardan en birincisi şüphesiz matbu'atdır.*"¹⁶ denilerek basının ilerleme için önemi vurgulanır, bir başka önemli husus da muazzam Osmanlı milleti ifadesi ile sunulan birleştirici, Osmanlıcı dildir. Yine aynı sayıda Mehmed Cavid'in kaleme aldığı *Kadınlara Dair* isimli yazıda hür Osmanlı milleti ifadesi, Seniha Hikmet'in kaleme aldığı yazıda memalik-i Osmaniyye ifadesi geçer. Osmanlılık, Osmanlı memleketi, Osmanlı milleti ifadeleri dergideki yazılarda sıkça tekrarlanarak bütün Osmanlı anasını kucaklayıcı dil sürdürülür. "*Hür Osmanlı milleti kavi ve müteşebbis, fa'al ve faziletkar bir nesl-i müstakbel yetiştirmek için iki büyük kuvvetten isti'ane etmek mecburiyetindedir ki biri sizsiniz, biri de mekteblerimiz,*"¹⁷ cümlesinde Osmanlılığın devamı için nesil yetiştiriciliğine olan önem belirtilir, burada seslenen ve nesil

¹⁶ "İfade-i Mahsusa", *Kadın*, Numara 1, Selanik, 26 Ekim 1908, s.2.

¹⁷ "Kadınlara Dair", *Kadın*, Numara 1, Selanik, 26 Ekim 1908, s.s.2-4.

yetiştiricisi olarak görülen elbette ki kadınlardır. Bu nesil yetiştiricilikte okulların eksikliği bölgesel değil memalik-i Osmaniyye vurgusuyla dile getirilirken, eğitime olan ihtiyaç ve eğitimin önemi yinelenir. Osmanlı olmak övünülecek bir sıfat olarak da kullanılır. Derginin beşinci sayısında yayınlanan Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye Nizamnamesi'nde insan olmanın, Osmanlı olmanın, yardımlaşmanın gururu şu cümlelerle ifade edilir: *Sevgili ve hürriyet-perest Selanik'imizin afak-ı mu'alla-yı nisvanında vakit vakit ve mütevali bir seroet-i nur ve şefkatle huyut-ı ziyasını saçan rahm ü himayet güneşlerinin ta'addüdünü gördükçe; insan Osmanlılığın, kamalat-ı insaniyyesinin verdiği bir gurur-ı meşru'-ı iftihar ile semest-i mübahat oluyor.*¹⁸ Selanik gibi kozmopolit bir şehirde dinler, milletler arası etkileşimin olmadığını söylemek büyük bir yanıltır. *Faros Thessalonikis* adlı Rumca gazetede İslam kadınlarının ilerlemesi, hürriyetin bu ilerlemeye kattıkları ve *Kadın Dergisi* ile derginin düzenleyeceği yardım pazarı hakkında çıkan yazı tercüme ettirilerek dergide yayınlanır, bunun yanında bir de bahsi geçen dergiye teşekkür iletilirken Rum vatandaşı hanımların da bu hayırlı işe katılmalarını arzu ettiklerini bildirirler.¹⁹ Görüldüğü gibi herhangi bir ayrımcılık olmadan birliktelik vurgusu karşılıklı övgüler ve teşekkürlerle dergideki Osmanlılık yansımaları devam eder. Midhat Paşa'nın resmini kapağa bastıkları sekizinci sayıda ey millet-i mu'azzama-i Osmaniyye diye seslenilen Osmanlı milletleri için devrimin, hürriyetin, anayasanın önemi bir kez daha vurgulanarak, yeniden meşrutiyetin gelişi kutlanır. Meşrutiyet vurgusu, meclise övgü, anayasaya övgü adeta bir gönül borcu şeklindedir. Yaşasın şanlı Osmanlıların şanlı reis-i mebusanı! övgüsünde ve Osmanlı milletinin otuz küsur milyonluk tek vücut olmuş ve hürriyete aç bir şahıs gibi betimlenmesinde görüldüğü gibi meşrutiyet ve Osmanlılık vurgusu tekrarlanır.²⁰ Yine sekizinci sayıda Osmanlılar için şu cümleler kurulur; *"Bugün efrad-ı millet seyyanen hamiyet-perover, ali-cenab ve hürriyet-peresttir...Osmanlılar büyükdür ve büyük ve büyük kalblidirler. Osmanlılar hissiyat-ı milliyelerine, hissiyat-ı hamiyet-peroveranelerine, ırz ve namuslarına dokunulmadığı müddetçe sevimli bir kuzudur..."*²¹ Bir sonraki sayıda da aynı cemiyetin çalışmalarından Osmanlılık adına duyulan gurur, Osmanlıların/Osmanlılığın hissi olduğuna dair düşünceler tekrarlanır. Bu birliktelik vurgusuna gayrimüslimler için birkaç ufak sitem de eşlik eder.

¹⁸ "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye", Kadın, Numara 5, Selanik, 23 Kasım 1908, s.s.13-15.

¹⁹ "Kadın", Kadın, 7 Numara, Selanik, 7 Aralık 1908, s.13.

²⁰ "Şuun-ı Nisvan: Okuyunuz", Kadın, Numara 11, Selanik, 4 Ocak 1909, s.15.

Enis Avni, "Esaret Var: Halayıklara Dair 1", Kadın, Numara 15, Selanik, 1 Şubat 1909, s.s.2-4

²¹ "Nazıma Sultan ve Selanik Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi", Kadın, Numara 8, Selanik, 14 Aralık 1908, s.s.6-7.

Örneğin Zekiye adındaki yazar bir tramvay ve vapur hattında kadınlar için oturlan yere boş diyerek geçip oturan gayrimüslim bir erkeğin tavırlarından rahatsız olduğunu, yine aynı şekilde gayrimüslim hemcinslerinin arasında da bir Müslüman hanımların bir mevki-i ihtiram işgal edemediklerine dair kırgınlığını belirtir.²² *Kadın* dergisindeki kadın hareketinin amacı Osmanlı kadınlığını canlandırarak aynı zamanda Osmanlılığı da canlandırma isteğinin yanında kadın erkek, çoluk çocuk demeden vatana hizmet etmektir. Çünkü onlar Osmanlı'nın maddi ve manevi yönden zarara uğrayarak bir harabe haline geldiğini, sükuta kapıldığını bunları da ancak ve ancak ayırım gözetmeden Osmanlılar olarak çalışarak, okuyarak, ilerleyerek çözülebileceğine inandıklarına belirtirler.²³ *Kadın* dergisi 7 Haziran 1909'da yayınlanan otuzuncu sayısıyla yayın hayatını sonlandırır. Derginin yazılarında görülen Osmanlılık düşünceleri dönemin diğer dergilerinde de hakimdir. Bunun bir başka örneği de *Kadınlar Dünyası* dergisidir.

Kadınlar Dünyası ilk yüz sayısı günlük daha sonraki sayıları haftalık olmak üzere 17 Nisan 1913 ile 21 Mayıs 1921 tarihleri arasında üç defa kesintiyle karşılaşarak yayın hayatında toplamda sekiz yıl varlığını sürdürür. Derginin yayınına ilk ara vermesi kâğıt sıkıntısı yüzünden 153. sayıdan sonra olur ve üç ay sürer. İkinci ara 1914 ve 1918 yılları arasında dergiyi çıkaran kadınların birçoğunun Birinci Dünya Savaşı'nda hemşire olarak görev yapmaları sebebiyle olur. 194. sayıdan sonra verilen ara ise 1918 -1921 yılları arasındadır. Dergiyi ilk defa akademik anlamda çalışan Serpil Çakır'a göre bu son aranın sebebi Kurtuluş Savaşı'dır. Dergi 1921 yılında tekrardan yayın hayatına başlasa da uzun ömürlü olmaz ve tamamen kapanır.²⁴ II. Meşrutiyet dönemindeki kadın dergileri arasında hatırı sayılır ve özel bir yere sahip olan tek dergi *Kadınlar Dünyası*'dır diyebiliriz çünkü dergi hem yazı kadrosu hem kurucu kadrosu hem de gelen okuyucu mektupları ve talepleriyle tam bir kadın dergisidir. *Kadınlar Dünyası* adı kullanılırken aslında kadınların da kendilerine ait bir dünyaları olduğu gösterilmek ve bu da topluma kabul ettirilmek istenir. Dergi kendini feminist olarak adlandırır ve bunu söylemekten çekinmez. Derginin bir başka yayın ilkesi ise sadece kadın yazılarına yer vermesidir, bunu da hukuk alanında ve her alanda kadın ile erkek eşit olmadıkça, *Kadınlar Dünyası* sayfalarını erkeklere açamaz diyerek açıklarlar.²⁵ Derginin içeriği, kısım-ı içtimai, kısım-ı

²² Zekiye, "Şuun-ı Nisvan: Tramvay Meşhudatı", *Kadın*, Numara 9, Selanik, 21 Aralık 1908, s.15.

²³ Celal Derviş, "Valideler ve İstikbalimiz", *Kadın*, Numara 26, Selanik, 9 Mayıs 1909, s.s.12-13.

²⁴ Kadınlar Dünyası imzası ile, "Kadınlık Canlanıyor", *Kadınlar Dünyası*, No. 53, 26 Mayıs 1329, s.1, Aktaran Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2011, s.s.34-135.

²⁵ Sacide, Cihangir, "Dünyamız İçin", *Kadınlar Dünyası*, Numara 110, 21 Eylül 1329.

edebi, evrak-ı varide, kadın tefrikası gibi kısımlardan meydana gelmektedir. Derginin genel özelliklerine bakacak olursak; İlk sayının kapağında “Cins ve mezhep tefrik etmeksizin kadınlık hukuk ve menafi’ini müdafaa eder... musavver gazetedir” ifadesini taşıyan *Kadınlar Dünyası*, günlük olarak çıkarılsa da içeriği ve boyutları bakımından bir dergi niteliğindedir. Bu ibare ile cinsiyet ve mezhep ayırmaksızın her kesime hitap edeceğine belirtmesi derginin Osmanlıcılık akımı etkisinde olduğu izlenimini yaratır. İlk 100 sayıda 4 sayfa, 101. sayısından sonra haftalık olarak yayınlanmaya başlandığında 16 sayfa olarak çıkarılır. Dergi günlük nüshası posta ücreti ile 10 Para, yıllık aboneliği 100 Kuruş, 6 aylığı 60 Kuruş, yabancı ülkeler için seneliği 38, 6 aylığı 20 Frank gibi ücretlendirmelerle satılır. Dergi Binbirdirek’teki Serbesti Matbaasında basılırken, merkezi dağıtımı Babıâli Caddesi’ndeki Marifet Kütüphanesi’ndedir, yerel dağıtımı da ilk önce Beşiktaş’taki Tramvay Caddesi’nde bulunan Abbas Kütüphanesi’ndeysen sonraları Babıâli Caddesi’ndeki Nazret Efendi’nin Merkez Kütüphanesi’nden yapılmaya başlanır.²⁶ Derginin adı 113. sayıdan itibaren hem Arap hem de Latin harfleriyle yazılırken, kapağın alt köşesine derginin isminin Fransızcası olan “Monde Feminin” ibaresi de eklenir. 121. sayıdan itibaren de dergiye Fransızca bir ek çıkarılsa da 128. sayıdan sonra buna devam edilmez. Derginin imtiyaz sahibi Ulviye Mevlan, yazı işleri müdürü 108. Sayıya kadar Emine Seher Hanım’dır. Diğer yazar kadrosu ise şöyledir; Mükerrerem Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevat, Safiye Büran, Aziz Haydar, Nimet Cemil, Meliha Cenân, Belkıs Şevket, Fatma Zerrin, Seniye Ata, Sacide, Mes’adet Bedirhan, maalesef derginin bu yazar kadrosu hakkında günümüze ulaşan bilgiler oldukça sınırlıdır. Ancak dergideki kadınların eğitilmiş orta ve üst sınıf Osmanlı ailelerine mensup oldukları bilinen bir gerçektir. Balkan Savaşları sonrasında yayın hayatına başlayan *Kadınlar Dünyası* dergisi Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin kurulmasının ardından cemiyetin resmi yayın organı haline gelir. Cemiyetin başkanı da yine Ulviye Mevlan’dır. Derneğin amacı; kadınların toplumdaki konumunu değiştirip iyileştirerek düzeltmek, kadınların iş hayatına girmesini sağlayarak erkekler tarafından küçümsenen durumlarını değiştirmek, kadınların kılık ve kıyafetlerini düzenlemek, kadına eğitim hakkının verilmesi ve toplumdaki kadına yönelik bazı ayrımcı gelenekleri kaldırma isteği olarak özetlenebilir. Dergide derneğe üye olmak isteyen kadınlara çağrılar yapılır. Üyelik bedeli için bir defaya özel 25 Kuruş,

²⁶ Bknz. *Kadınlar Dünyası*, Numara 27, 30 Nisan 1329, s.4.

Bknz. *Kadınlar Dünyası*, Numara 78, 20 Haziran 1329, s.4.

daha sonra her ay asgari 5 Kuruş aidat alınması kararlaştırılır.²⁷ Basımcısından yazarına kadar tüm yayın aşamalarında kadınların elinden çıkan bu dergide gayrimüslimler kendilerine ne derece yer bulurlar?

Osmanlıcılık fikrinin dergideki yazılara da yansıdığını ancak Balkan Savaşları sonrası yaşanan buhranın Türkçülük akımını beslemesi sonucu özellikle okuyucu mektuplarında az da olsa görülen bir Türkçülük olduğunu söyleyebiliriz. Ancak okuyucu yorumlarından bağımsız olarak derginin ilk 100 sayısındaki kendi görüşünün Osmanlıcılık olduğunu iddia edebiliriz. Kurulan cemiyette de Osmanlıcılık fikrini güdeceklerini derginin 30 Nisan 1329 tarihli sayısındaki *Terakkiye Doğru* yazısında “*Bu cemiyet her şeyden evvel Osmanlı olacaktır. Osmanlılıktan başka bir şey tanıyıp bilmeyecektir. Gazetemizi anasır-ı muhtelif kadınları da okuyorlar, görüyoruz. Onlardan da mütalaat ve fikr ve iştirak talebinde vatandaşlık namına hakkımız vardır...*”²⁸ cümleleriyle belirtirler. Kadın dergisindeki olduğu gibi *Kadınlar Dünyası*’nda da Osmanlı milleti, memalik-i Osmaniyye, Osmanlı vatandaşları gibi vurgular sık sık yapılır. 10. sayıda Emine Seher Ali’nin kaleme aldığı *Anasır’ı Osmaniye*’de birliktelik söylemi tüm yazıya hakimdir.

*Maksadımızı açık söyleyelim: Milletimiz muhtelif anasırdan mürekkeptir. Bunların bir vahdet-i gayr-ı münkasimle çalışması, vatan-ı müsterekimizin yek-ücut bir kitle tarafından terakkiye sevk edilmesi muktezadır. Madem ki Osmanlı namını onlar da taşıyorlar ne biz onlara ne onlar bize ırak değildir. Aramızdaki nifak ve husumeti kaldırmak muvafık olmaz mı? Büyük kusurlarımız vardı, hatalarımızı cehalete isnat ediyorduk. Öyle ümit ederiz ki artık bu fikr-i taassub ortadan kalkar. Esaretten kurtulmak istersek cehaleti atmak lazım. Bir milleti çürüten, hürriyetini selb eden cehalettir...*²⁹

Emine Seher Ali devam eden cümlelerinde farklı unsurları bir arada tutabilmek için ortak söylemin gerekliliğine dikkat çeker, ayrıca bu farklı unsurların fırkalar aracılığıyla politikada da var olmalarının birlikteliğe katkı sunacağını belirtir. Ona göre; bunu Avrupa başarmıştır, Osmanlılar da yapabilir. Aynı sayıda okuyucu mektubu olarak gönderilen yazıda ahlak-ı İslamiyete ve Osmaniyyeye olan saygıdan bahsedilerek, bu iki doğrultuda yayın yapan dergi tebrik edilir. Mektubun sahibi Konya’dan Yerebatanlı

²⁷ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Faaliyette”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 64, 6 Haziran 1329, s.1.

²⁸ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Terakkiye Doğru”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 27, 30 Nisan 1329, s.1.

²⁹ Emine Seher Ali, “Anasır-ı Osmaniye”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 10, 13 Nisan 1329, s.s.2-3.

Şadan'dır.³⁰Bu da bizlere *Kadınlar Dünyası*'nın etkisinin sadece başkent İstanbul ile sınırlı kalmayıp farklı bölgelere de ulaştığını gösterir. Yine bir başka okuyucu mektubunda "vatan dedik, vatana muhabbet dedik. Türk dedik, Arap dedik, Kürt dedik, Laz dedik, Ermeni dedik, Rum dedik, Musevi dedik, evet hep bu toprağın yavruları, yetiştirdikleri dedik. Onlar demek biz demek, biz demek onlar demek dedik, dedik durduk"³¹ sözleriyle yek vücutluğun, Osmanlılığın altını tekrardan çizer. *Kadın* dergisinde olduğu gibi burada da meşrutiyet övgüleri vardır, ancak meşrutiyetin ilanının üzerinden nerdeyse beş sene geçmiş, o eski heyecan ve umut yerini çoktan Balkan Savaşları'nın yarattığı karamsarlığa ve bu karamsarlıktan kurtulabilmek için kenetlenme ihtiyacına bırakmıştır. Osmanlı milletinin arasına nifak tohumları ekilmeye çalışıldığından ancak Osmanlıların bu gibi oyunlara gelmeyeceğinden bahsedilirken, başta padişaha, hükümete, hayır kurumlarına, birbirlerine tutunmaları gerekliliği ortaya konar.³² Emine Seher Ali'nin kaleme aldığı bir başka yazıda "açık bir tabir ile biz taş, tuğla, harç, çimento ve tahtadan imal edilmiş bir binayız. Unsurlar birbirinden ayrılınca yıkılırız"³³ denilerek aynı görüş yinelenir. Dönemin milli iktisat, milli ekonomi yaratma çabalarının bir ürünü olarak yürütülen yerli malı kullanımını teşvik kampanyasında da Müslüman-gayrimüslim ayrımı *Kadınlar Dünyası* için yoktur. Aziz Haydar adlı yazar maşlah almak için gittiği Mahmutpaşa'daki deneyimini şu sözlerle açıklar;

...dediğim gibi birkaç mağaza dolaştım, hep o kurt beynimi yiyerek bir şüphe beni kararsızlık içinde bıraktı. Nihayet tesadüfen bir Musevi vatandaşın yeni açtığı bir mağazaya girdim. Orda yalnız yerli kumaşlar satılıyordu. Rumeli'nin akabet-i Felaketinden beri Musevi vatandaşlara kalbi hürmetim vardır.Çünkü istiladan sonra Selanik'te bizim zavallı askerlerimizi Musevi vatandaşlar çok himaye ettiler, çok baktılar. Ona hürmeten kemal-i itimadla mağazaya girdim. Evvela diyebilirim ki yerli metamızın pek zariflerini görmekle sevindim. Zira bazı müşkül-pesent hemşirelerimiz bazı noktalarda itiraz ediyor, yerli malları arasında her istediğimiz bulunmuyor, diyorlar. Halbuki bu ismini bilahere öğrendiğim Terakki mağazasını hemşirelerime tavsiye ediyorum...Gayr-ı müslim vatandaşlarımız eğer böyle yerli metaı satacak olurlarsa bizden rağbet görecekları şüphesizdir...Bize yani Osmanlılara yakışan kendi mallarımızı giymek ve memlekette ticaretin terakkisine çalışmaktır.³⁴

³⁰ Yerebatanlı Şadan, "Muhterem Kadınlar Dünyası!", *Kadınlar Dünyası*, Numara 10, 13 Nisan 1329.

³¹ Atiye Şükran, "Ne Güzel!", *Kadınlar Dünyası*, Numara 13, 16 Nisan 1329.

³² Nezihe Muhlis, "Kıymettar Bir Teşvik", *Kadınlar Dünyası*, Numara 15, 18 Nisan 1329.

³³ Emine Seher Ali, "Tarih", *Kadınlar Dünyası*, Numara 33, 6 Mayıs 1329.

³⁴ Aziz Haydar, "Yerli Malları", *Kadınlar Dünyası*, Numara 53, 26 Mayıs 1329.

Rum milleti efradından Loksandra Aslandi hanımın kaleme aldığı yazısındaki “siz Türk iseniz biz de Osmanlıyız. Ayrı gayrı şeyler değiliz. Yabancı değiliz, görüşmeliyiz. Tevhid-i fikr etmeliyiz. Zira vatanımız birdir, a’malimiz de bir olmalıdır”³⁵ ifadesinde, Osmanlıcılık görüşünün millet sistemi içerisindeki farklı unsurlar tarafından da desteklendiğini görürüz. Kadınların ve ülkenin kalkınabilmesi için eğitimin önemine yapılan vurgu *Kadınlar Dünyası*’nda da tekrar edilir. Ancak dikkat çekici nokta Musevilerin Alyans okullarına yapılan atıftır, öğretmen ve okul eksikliğine, müfredatın yetersizliğine olan eleştiriler “biz böyle gidersek sizin irae ettiğiniz ve henüz içerisini bildiğimiz Alyans kadar olunamaz”³⁶ karşılaştırmasıyla devam eder. Yine aynı şekilde Ermeni ve Musevi okullarındaki eğitimin kalitesi şu sözlerle övülür ve tatlı bir rekabet gözlenir.

*Bir hisse-i intibah almak lazım gelen şayan-ı gıpta nukatı izah etmek isteyerek teyakkuza davet etmek için şunu zikredeyim ki, fakiri zengini başbaşa vererek sehavet-i milliyeleriyle vücuda getirdikleri Musevi ve bittahsis Ermeni mekteplerinin programlarında tedrisatın intizamı ile muallim ve mütealliminde gördüğüm asar-ı şevk-hahiş ve galeyan-aver ve anut bir milliyet takip ettiklerini ve gayeye vusülünü temine kifayet edecek bir meryebede bunlar bizden daha şen bir surette münteha-yı azme doğru yürümekte oldukları anlaşılıyor. Bizde meydan-ı rekabette geri kalmamak ve sıçrayıcı adımlarla daha ileri atılmak ve feyz-i irfanın şaşaa-paş olması için Maarif Nezaretimiz ibtidai ve ali mekteplerimizin en medeni, müteakemmil hükumatın mekteplerinin usul-i kavaidini iktibas ve tatbik eylemelidir ki bütün anasır-ı muhtelif mekteplerine ihraz-ı galebe edebilsin. Dolayısıyla biz de edelim. Rekabet fitridir. İki kardeş arasında bile samimi bir daiye-i teveffuk mer’idir. Herhalde diğer kardeşine galebe çalan şayan-ı takdirdir. Derin derin düşünerek, bütün rukabamızın asar-ı filiyesini nazar-ı ibrete alarak mütenebbihane koşmak lazımdır.*³⁷

Yabancı unsurları takdir etmek *Kadınlar Dünyası*’nın sayfalarında sık görülen bir durumdur. Öyle ki Müslüman-Türk kadınlarının ticarete atılmalarını teşvik için ticaretle uğraşan Rum kadınlarından örnekler verilir. Hristiyanların ev ve aile hayatının güzelliğinden, düzeninden, çalışma ve iş ahlaklarından örnek alınacak meziyetler olarak bahsedilir.³⁸ Kadın inkılabı adını verdikleri kadın hakları mücadelesi için bütün Osmanlı kadınlarının birleşmesi gerektiğini vurgulayarak ayrı gayrı yoktur kadınlık ve Osmanlılık vardır fikrini desteklerler. Ne var ki Osmanlıcılık düşüncesi kadın dergilerindeki birliktelik

³⁵ Loksandra Aslanidi, “Kadınlar Dünyası Muharrirelerine”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 63, 5 Haziran 1329.

³⁶ Atiye Şükran, “Ne İçin Çırpınıyoruz?”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 24, 27 Nisan 1329.

³⁷ N.F, “Hatice Hanımefendi’ye”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 93, 5 Temmuz 1329.

³⁸ Mükerrerem Belkis, “Tenezzüh İhtiyacı”, *Kadınlar Dünyası*, Numara 91, 3 Temmuz 1329.

cümlelerinde kalmaya başlar ve yerini yavaş yavaş Türkçülük ideolojisine bırakır.

2. Türkçülük Fikrinin Yükselişi ve Basındaki Birleştirici Dilin Kaybı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit kesin olarak Osmanlı'dan ayrılır. 1912'de Libya İtalyanlar tarafından işgal edilir, ardından Arnavutluk imparatorluktan ayrılır. 1913 yılında neredeyse Balkan'daki tüm topraklar yitirilmiştir ki bu da Osmanlı'nın Anadolu, Ortadoğu ve Arap vilayetleri bölgesine sıkışmış bir hale gelmesi demektir. Bu kayıpların sonucu olarak hem yöneticiler hem de aydın kesimde Türk milliyetçiliğine olan ilgi giderek artar.

Ulusal kimliğin inşası konularında çalışanlar genelde Osmanlı topraklarında milli bilince en son ulaşan ulusun Türkler olduğu görüşünü kabul ederler çünkü Türklerin, Müslümanlık ve Osmanlılık gibi kendilerine atfettikleri farklı kavramlar vardır. Türkçülük akımının geçmişi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar uzansa da imparatorluğun son yıllarına kadar kuvvetli bir hale gelemez. Kemal Karpat'a göre; Türk milliyetçiliği kendini resmi bir ifade ile *Genç Kalemler* dergisinde bulurken *Türk Yurdu* dergisindeyse daha tutarlı bir siyasal biçim kazanır.³⁹ *Türk Yurdu* aynı zamanda aynı isimli bir cemiyete de bağlıdır ve cemiyetin başında Yusuf Akçura bulunur. Bu dönemde *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu*, *Türk Ocağı*, *Türk Mecmuası* gibi yayınlar ve oluşumlarla kavim, soy milliyetçiliği düşüncesi yayılırken, bu oluşumların amacı güzideler yani bir nevi elitler aracılığıyla Türk unsurunu devletin temel dayanağı haline getirmektir.⁴⁰ *Türk Yurdu*'nun başındaki isim olan Yusuf Akçura Pantürkist düşüncelere sahiptir, bunun yanında milli kimliğin temelini ırk, soy ve kavmiyet olduğunu savunarak dini ikinci plana iter, ona göre din kamusal alanın dışında olmalıdır.⁴¹ Bu dönemde Akçura kadar önemli bir başka Türkçü düşünür ise Ziya Gökalp'tir. Özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti merkez komitesine girmesiyle birlikte ve de 1. Dünya Savaşı sırasındaki esin olduğu politikalarla cemiyetin resmi ideoloğu haline gelir. Akçura gibi Pantürkist düşünceleri olsa da 1916 yılında Pantürkist düşüncelerden uzaklaşarak Anadolu ve Rumeli kültürüne dayanan yeni bir tip Türk milliyetçiliği görüşünü savunmaya başlar. Ona göre; "*Türk kültürünün en halis biçimi alt sınıflar tarafından*

³⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s.48.

⁴⁰ A.g.e, s.80.

⁴¹ A.g.e, s.49.

saf ve otantik haliyle korunmaktadır...Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklindeki sloganı, onun sağlam bir etnik milli kimliğe ve inanca sahip modern Türk bireyi idealini özetlemektedir.”⁴²

Osmanlı'nın son döneminde yayın hayatında başlayan *Türk Kadını* dergisi de isminden anlaşılacağı üzere Türkçülük akımından etkilenen, içeriğindeki yazılarda Türkçülüğün izlerini taşıyan bir yayındır. Muallim Ahmed Halid tarafından on beş günde bir çıkarılan ve “kadınlar için çalışır” ifadesine sahip olan dergi, ilk birkaç hafta *Türk Kızı* ismini kullansa da 22 Mayıs 1918 tarihinde *Türk Kadını* adını alır. 22 Mayıs 1918-8 Mayıs 1919 tarihleri arasında toplamda 21 sayı olarak yayınlanan dergi, yayınladığı dönemde isminde ilk defa Türk ifadesini taşıyan kadın dergisi olmasıyla milliyetçi çizgisini sunar. Derginin yayın hayatına başladığı dönemde 1. Dünya Savaşı'nın sonu yaklaşmaktadır, sonrasında Mondros Ateşkes Antlaşması imza edilirken takip eden dönemde Osmanlı topraklarının işgali başlar. Böyle zorlu koşulların hüküm sürdüğü bir dönemde de dergi 8 Mayıs 1919'a kadar ayakta kalabilir. Dergi daha çok edebi ve sosyolojik konulara odaklanırken, diğer kadın dergileri gibi kadın hareketine ivme katmak ana amacıdır. Hatta derginin sahibi muallim Ahmed Halid bu görüşler doğrultusunda derginin on sekizinci sayısında da haber verdiği üzere iyi bir anne olmaya kadınları hazırlamayı amaç edinen bir kadın dershanesi kurar. Derginin fiyatı 5 ile 7.5 kuruş arasında değişir, kadın dergisi olmasına rağmen dergide erkek egemen görüşler hakimdir. Buna rağmen Şükufe Nihal, Müfide Ferid, Halide Nusret gibi önemli feminist kadınlar dergide yazarlık yapar, bunların yanında Ömer Seyfeddin, Faruk Nafiz gibi ilerde oldukça meşhur olacak yazarlar da derginin kadrosundadır. Feminist duruşunu açıkça dile getiren *Kadınlar Dünyası* dergisi ile kıyaslarsak *Türk Kadını* erkeklerin egemenliğinde kalmış, milliyetçiliğe bulanmış ve kadın hakları aktivizmi konusunda da oldukça pasif kalmıştır diyebiliriz. Dergideki feminizm milliyetçi ve muhafazakâr görüşlerin etkisindedir ve kesinlikle dış etkilere açık, enternasyonalist, yabancı kadınlarla ortak dil güden bir duruşa sahip değildir. Aksine derginin yazar kadrosunda yer alan Necmeddin Sadık, Kazım Nami ve Edhem Nejad gibi isimler yabancı etkilere açık, eğitim almış kadınların da toplum için tehdit haline geldiklerini iddia ederler. Yabancı devletler tarafından toprakları işgal edilmeye başlanan bir memlekette yabancı korkusunun ya da düşmanlığının yükselmesi kadar doğal bir durum olamaz. Osmanlıcılığın çöküp Türkçülüğün yükseldiği, yabancılara olan bakış açısının negatif bir şekilde

⁴²,A.g.e. s.49.

değiştirdiği bu dönemde gayrimüslimler hakkındaki birleştirici dil de kaybolur. Zaten milliyetçilik akımının etkisiyle bağımsızlıklarını kazanan farklı Osmanlı unsurlarından geriye neredeyse sadece Anadolu topraklarında yaşayan gayrimüslimler kalır.

Dergide gayrimüslimlere yönelik söylemin büyük kısmı Osmanlı topraklarında yaşayan Levantenlere yöneliktir. Yabancı işgali altına girmeye başlayan ülkeleri için tehdidin her zaman dışarıdan gelmeyeceğini bazen azınlıklar ve Levantenler yoluyla içeriden de gelebileceğini belirtip, bu unsurları yazılarında yabancılaştırır. “*Beyoğlu’nda türeyen ve ne bedii, ne ilmi, ne ahlaki bir gayesi olmayan “levanten” salonları taklid etmekle her halde Türk kadınlığını yükseltecek cem’iyet hayatı elde edilmiş sayılamaz*”⁴³ sözleriyle Levantenlerin iç tehdit unsuru olarak toplumsal hayatı yozlaştırdıkları belirtilir. Yine Levantenlerin hayatlarına özenen Türk kadınlarının toplum için tehdit unsuru haline geldiklerinin altı çizilir. Hatta Türk kadınının yabancı romanları okuması bile istenmez, bunun genç kızlarda intihar düşüncesinin gelişmesine sebep olduğu yazılır.⁴⁴ Yabancı olarak görülenler sadece Levantenler ya da azınlıklar değildir milliyetçi bilince sahip olmayan her kesim öteki olarak görülür, hatta feminizm konusunda milliyetçi söylem gütmeyen kadınlar ve dergiler de yabancılaştırılır. Öte yandan bu yabancılaştırma karşısında örnek alınması istenilen yabancılar da vardır, örneğin Almanya. Savaşta müttefik olan Almanya tehdit edici unsur değil aksine kadınlarından sanayisine kadar örnek alınması gereken, kabul edilebilir yabancı olarak görülür. Dergi yazarlarının görüşlerine göre; süssüz, gösterişsiz, evine ve aile yaşantısına düşkün Alman kadınları Türk kadınları için örnektir. Bu örneğin erkek bakış açısından olduğunu belirtmek elzemdir, Türk erkekleri Türk kadınlarının Alman kadınları gibi olmasını isterler. Türk kadınlarının bazı tutumlarının, aile hayatının sonlandırılmasına varılacak kadar eksikliklerle dolu olduğu belirtilir. Edhem Nejad bir yazısında Alman kadınlarının iş bölümünde ne kadar iyi oldukları, bunun aile hayatına olan yansımalarını belirtirken⁴⁵ bir başka yazısında Türk hanımlarının kendilerine mahsus sempaticileri, şefkatleri, namus ve ahlak anlayışlarını över.⁴⁶ Edhem Nejat’ın Alman kadını övgüsüne aynı derginin

⁴³ Necmeddin Sadık, “İctimaiyat-Kadınlığın Terakki Yolları”, *Türk Kadını*, Numara 4, 4 Temmuz 1334.

⁴⁴ Edhem Nejat, “Hanımların Hatıra Defterleri”, *Türk Kadını*, Numara 8, 29 Ağustos 1334.

⁴⁵ Edhem Nejat, “Evsiz Barksız Hanımlar”, *Türk Kadını*, Numara 5, 18 Temmuz 1334.

⁴⁶ Edhem Nejat, “Ev Sahibesi Olursam Ne Yapacağım?”, *Türk Kadını*, Numara 5, 18 Temmuz 1334.

ilerleyen sayısında yazar arkadaşı Şükufe Nihal tarafından eleştiri getirilerek şu cümleler kurulur;

...Kadınlık namına göze ilişen her yazıda hemen bir Türk-Alman kadını mukayesesi- fakat hepsinde Türk kadınının nakısalari, Alman kadınının faziletleri müsel, muttarid, yek-aheng bir surette- gözünüze çarpar. Bari mevzularda bir değışiklik, bir yenilik olsa... Evvela Almanya gibi bizden birkaç asır ileriye gitmiş bir milletle kendimizi mukayese etmek için her iki milletin birbirine diğer hususatta ne derece yakın ve uzak olduğunu araştırmalıyız. Bakalım Türk medeniyeti, Türk harsı bugün Almanya'daki kadar kat'i, metin adımlarla ilerleyebilmiş mi? Bi-l-hassa her Türk erkeği bir Alman kadar ciddi, vazifeşinas, zevcesine hürmetkar mı?.. Bu gibi mesailde Almanya ile yarışa heves edersek pek derin inkisarlara uğrayacağımız tabiidir. O halde ikide birde Türk kadınıni; aile, muhit, iklim, ma'ışet, mekteb gibi müessirlerle tabii bir tekamüme erişerek ve kanun-ı ictimaileri münasebetiyle "körebe" oyunundan pek uzak ve aldanmak ihtimali ancak yüzde on olarak te'sis ettikleri aileye saadetler getiren Alman kadınıyla mukayese etmek pek haksızlık olur...Hem ben her şeyden ziyade biraz da narin bir şiir olan Türk kadınıni büsbütün Alman görmeye tahammül edemeyeceğim... Bazı zahir beyinlerin Türk hanımı aleyhinde verdikleri hükümler kat'iyyen doğru değildir ve yanlıştır.⁴⁷

Edhem Nejat yedinci sayıda bu eleştirilere cevap verir ancak kadınların büyük çoğunluğunun kendisi gibi düşündüğünü belirterek haklılık iddiası güder. Görüldüğü gibi *Türk Kadını* dergisinde eril dil ve erkek egemenliği baskındır. Kadınları kategorileştirmek, kıyas yapmak, eleştirmek erkeklere doğal gelse de derginin içindeki yazar Şükufe Nihal'den büyük eleştiri alırlar. Şükufe Nihal geçmiş dönemde *Kadınlar Dünyası* dergisinde de yazarlık yaptığından olsa gerek, kadınlar için daha feminist ve gayrimüslimler için daha ılımlı görüşleri vardır.

Alman kadınlarının tam tersi şekilde modaya düşkün, savurgan ve daha rahat olan Fransız kadınları da Levanten kadınlar da kötü örnekler olarak sunulur dergide. Hatta Fransız kadınlarına özenmek adeta bir suç olarak teşkil edilir çünkü Fransız kadınlarının iffetsiz oldukları düşünülür. Kazım Nami'nin kaleme aldığı yazıda Fransız özentisi kadınlar şu cümlelerle eleştirilir, "biz, Bedia ile ikimiz, bu muhite ve bu insanlara ne kadar yabancı idik. Bizim iyi terbiye görmüş Türk ruhumuz bu taklitçi hayattan, bu hayatın şu çirkin safhalarından adeta istikrah ettik."⁴⁸

⁴⁷ Şükufe Nihal, "Evli Barklı Hanımlar", *Türk Kadını*, Numara 6, 1 Ağustos 1334.

⁴⁸ Kazım Nami, "İctimaiyat-Kadın Duyguları", *Türk Kadını*, Numara 5, 18 Temmuz 1334.

Fransız kadınlarına Türk kadınlarının özenmesinin muzır sonuçları olacağı, Fransız kadınlarının gözünün ailesinden, çocuğundan ziyade her şeyde olduğu yine Edhem Nejat tarafından belirtilir. Açıkçası Edhem Nejat'ın bu kadın düşmanı olarak görülebilecek söylemleri kadın hareketi içinde yer aldığını belirten bir dergiye yakışmayan niteliktedir. Özentiler olarak görülen bu grup, insanların özellikle kendi milletini aşağıda görenlerin eleştirisi, dergi sayfalarında sık sık yapılır ve bu tipler milli gururdan yoksun, vatandan kolay vazgeçebilen, batı özentisi olarak yabancıların yanına gitmekte beis görmeyen insanlar olarak tenkit edilir. Kendilerini kurtarmak gayesinde olan bu kişilerin vatanla olan duygusal bağları sorgulanır ve vatanı bırakıp giderseniz mutlu olacak mısınız? sorusu yöneltilir.⁴⁹

Eğitimin önemi diğer dergilerde olduğu gibi *Türk Kadını*'nda da sık sık vurgulanır, ancak eğitim konusunda ecnebi programlardan alelacele tercüme edilmiş ve müfredata konulmuş derslerin varlığı eleştirilirken, eğitimin modern ama milli olması istenir.⁵⁰ Sağlık eğitimine de dikkat çekilirken kulaktan dolma bilgilerle bazı tatlı su frenklerinin ve boş beyinli erkek ve kadınlarımızın yaptıkları hataları yapmayın doktorlara danışın uyarısı verilir.⁵¹

Bu yabancılaştırma ve ötekileştirme arasında yer yer gayrimüslimlere yönelik az da olsa övgü cümleleri bulunur ve bu cümleleri de hep Şükufe Nihal kurar. Şükufe Nihal tanıdığı gayrimüslim ailelerden namuskar olarak bahsederken,⁵² çocukluğunda şahit olduğu bir anısıyla gayrimüslim aile yaşantısını şu sözlerle över;

Çocukluğumda birkaç sene Manastır'da bulunmuştum; evimizin arka tarafında hemen hepsi birer kat evlerden müteşekkil bir Hıristiyan mahallesi vardı; burada yaşayanlar gayet fakirdiler... Yiyecekleri o mebzul memlekette zeytin ekmekten ibaretti; lakin o ne temizlik ne intizam! Akşama kadar açık kapıların halkaları, açık pencerelerin camları pırıl pırıl güler. Avuç kadar bağçe süprüntülük değil, sizi hemen cezbeden mini mini çiçeklidir. Bağçeler çiçekli, pencereler çiçekli, sofralar çiçekli... Nerde bizim o perişan, pis, yaralı çocuklar; nerde oradaki yamalar içinde fakat tertemiz, düzgün saçlı, kıvrak çocuklar... Bütün o zaruret içinde mümkün olduğu kadar kendilerine hayatı güldürmeye bilakis onu mağlub etmeye çalışıyorlar...⁵³

⁴⁹ Şükufe Nihal, "Memnun Musunuz?", *Türk Kadını*, Numara 13, 28 Kasım 1334.

⁵⁰ Necmeddin Sadık, "İctimaiyat-Kızların Terbiyesi", *Türk Kadını*, Numara 6, 1 Ağustos 1334.

⁵¹ Aile Tabibi imzasıyla, "Fenni Sahifeler-Kadınlarda Baş Ağrısı", *Türk Kadını*, Numara 6, 1 Ağustos 1334.

⁵² Şükufe Nihal, "Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyor?", *Türk Kadını*, Numara 9, 12 Eylül 1334.

⁵³ Şükufe Nihal, "İctimaiyat-Mahallelere Doğru!", *Türk Kadını*, Numara 12, 7 Kasım 1334.

Şükufe Nihal'in görüşleri çoğunlukla derginin savunduğu fikirlerle çelişir, erkek yazarlara göre daha ılımlı ve hatırınas niteliktedir. Kadın meselelerinde daha batı temelli feminizme yakın olması, yabancılar söz konusu olunca yabancılaştırıcı dilden ziyade yer yer takdir edici ve ılımlı söylemi derginin ötekileştirici söyleminden oldukça farklıdır. Türk milliyetçiliği güden bir dergide milliyetçi ancak daha ılımlı bir çizgide bulunur. Yirmi birinci ve son sayısıyla derginin yayın hayatındaki varlığı son bulur. Bu dönem tam da milli mücadelenin başlangıç aşamasına denk gelir. Görüldüğü gibi *Türk Kadını* dergisindeki söylem ne *Kadın* dergisindeki meşrutiyet sevincine, ortak millet betimlemelerine ne de *Kadınlar Dünyası*'ndaki Osmanlıcılığa tutunmaya çalışmaya benzer. Artık devir değişmiş Osmanlılık düşüncesi tutunamayarak yerini elde kalan vatana milli hislerle tutunmaya bırakmıştır.

Sonuç

Osmanlılık fikri Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve cemaat bütünlüğünü korumaya yetmemiş, milliyetçilik düşünceleri karşısında başarısız olmuştur. Bu milliyetçi akımların etkisiyle imparatorluğun özünü oluşturan Türki unsurlar da Türkçülük ideolojisi etrafında birleşerek Osmanlılık düşüncesini terk etmişlerdir. Bu terk edişte Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan işgallerin payı büyüktür. Dışsal faktör olarak Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik düşünceleri ve bunları hayata geçirmeye dair girişimlerinin rolü yadsınamaz. Çalışmamızda gayrimüslim unsurların bazıları tarafından benimsendiğine şahit olsak da genel hatlarıyla Osmanlılık ideolojisi gayrimüslimler arasında pek taraftar bulamaz çünkü Osmanlılık dendiğinde akıllarına ilk gelen Türk ve Müslüman kelimeleri olduğu için Osmanlıcılığı bunların bir benzeri, hatta bir asimilasyon projesi olarak görürler. Hatta Müslüman, Osmanlı ve Türk kelimeleri gayrimüslimler için aynı anlamları ifade eder.⁵⁴ II. Meşrutiyet'in verdiği özgürlük havası ve istibdat döneminin bitmesi karşısındaki umutla Osmanlıcılığa tutunarak ülkeyi kurtarabileceklerini sanan *Kadın* ve *Kadınlar Dünyası* gibi dergilerdeki birleştirici, farklılıklarla güzeliz, biz biriz, Osmanlıyız düşüncesi, 1918 yılına geldiğimizde yerini çoktan yükselen milliyetçilikten nasibini alan Türkçülük akımına bırakır. *Türk Kadını* dergisinin isminden bile anlayabileceğimiz bir değişimdir bu. 1908-1919 tarihsel çerçevesinde seçili üç

⁵⁴ Mehmet Kaan Çalen, "Bir Kimlik Siyaseti Olarak Osmanlılık", *Türk Yurdu*, Nisan 2013, Sayı 308, s. 91.

dergi üzerinden incelediğimiz dönemde gayrimüslimlerin basındaki seyri kabullenme ve ortaklıktan, yabancılaştırma ve ötekileşmeye doğru seyreder. Artık gayrimüslimler ve Levantenler yıllardır beraber yaşadıkları, ortak bir kadere mahkûm oldukları, ülkenin bir unsuru olmaktan çıkıp öteki ve yabancı haline bürünmüşlerdir. Üstelik beş-on sene önce toplumun bir parçası olan gayrimüslim ve Levantenleri artık toplumu yozlaştıran kötülük nesnelere halinde görmeye başlarlar ve bu da basındaki yazılara yansır. Öte yandan, dönemin psikolojik şartları içerisinde bu yabancılaştırma ve ötekileştirme de bir karşıt tepki olarak yorumlanabilir, savaşın yıkıcı ve yıpratıcı sonuçlarının yüzyıllardır bir arada yaşayan unsurları etkileyerek farklı yollara soktuğu kanısına varılabilir. Bu farklı yollar gayrimüslimler için bağımsızlıklarını kazanarak kendi ulus-devletlerini kurma ya da bunun için mücadele verme olarak karşımıza çıkarken, imparatorluktaki birinci unsur olan Müslüman Türkler açısından da yükselen milliyetçilik ve yabancılara karşı olan bakış açısının değişmesidir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Kadın

Kadınlar Dünyası

Türk Kadını

Kitaplar

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul, 2004.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

BİRİNCİ, Ali, *Tarih Yolunda*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın Yayın Ltd., İstanbul, 1996.

GEORGEON, François, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

HANİOĞLU, Şükrü, *Preparation for a Revolution 1902-1908*, Oxford, 2001.

_____ “Turkism and the Young Turks, 1889-1908” *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post- Nationalist Identities*, London: 2016.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

KEMAL, Namık, “İmtizac-ı Akvam”, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Eserleri 1*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

TAHSİN, Rıza, *Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, cilt II, Kader Matbaası, İstanbul, 1328.

Makaleler

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Bir Kimlik Siyaseti Olarak Osmanlılık”, *Türk Yurdu*, Sayı 308, Nisan 2013, s.s, 88-92

Konferans ve Çalıştaylar

HANİOĞLU, Şükrü, Workshop "1908 Constitutional Revolution in the Ottoman Empire", Princeton, Department of Near Eastern Studies, 20-22 September 2007.

HANİOĞLU, Şükrü, "The Roots of the Young Turk Revolution of 1908" *An International Conference on the Centenary of the Young Turks' Revolution 1908-2008, The Young Turks and Their Legacy*, October 10-11 Thessaloniki.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 171-202.

Geliş Tarihi: 22 Kasım 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

PARİS BARIŞ KONFERANSININ TÜRK AYDINI ÜZERİNDE YARATTIĞI TEPKİLER ÜZERİNE GENEL BİR İNCELEME

Yenal ÜNAL*

Öz

Paris Barış Konferansı'nın Türk Aydınını Üzerinde Yarattığı Tepkiler Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu çalışmada Türk aydınının bu konferansa bakışı, konferansta Osmanlı Devleti ile ilgili olarak alınan kararlar hakkındaki kanaatleri, bu kararların ülkeyi nasıl bir istikbale sürükleyeceğine ilişkin düşünceleri ve konferanstan sonra yaşanan gelişmeler karşısında ne gibi tedbirler almaya çalıştıkları üzerinde durulmuştur. Paris Barış Konferansı'nın tesirlerini dünya üzerinde bugün hâlâ gözlemleyebilmek mümkündür. Bu konferansta alınan kararlarla I. Dünya Savaşı'nın mağlup ülkelerinin kaderi çizilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte konferansta alınan kararlar, Türkiye'de ve Avrupa'da ilerleyen yıllarda çok farklı gelişmelere vesile olmuştur. Burada alınan kararlar ilerleyen süreçte bir bakıma II. Dünya Savaşı'nın sebepleri haline gelmiştir. Kararlar aynı zamanda Türk Milli Mücadelesi'nin gerekçesi konumunda olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan mütareke antlaşması ve Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar Türk aydınına, derin bir endişeye sevk etmiştir. Çünkü alınan kararlarla salt Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumu söz konusu olmamış; Anadolu Türklüğünün geleceği de büyük bir belirsizliğe evrilmiştir. Bu vaziyet karşısında Türk aydını inisiyatif almıştır. Bu çalışmada adı geçen inisiyatif, muhtelif cephelerde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paris Barış Konferansı, Türk Aydını, Türkiye, Basın, Kongre, Düşünce, Cemiyet.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunal@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4043-8424.

A General Study on the Reactions of the Paris Peace Conference on the Turkish Intellectuals

Abstract

In this study titled "A Study on the Reactions of the Paris Peace Conference on the Turkish Intellectuals", it is emphasized that Turkish intellectuals' views on this conference, the opinions about the decisions taken in relation to the Ottoman Empire, the thoughts about these decisions would lead the country to how a future and what kind of measures they were trying to take in the face of the developments after the conference. It is still possible to observe the effects of the Paris Peace Conference on the world today. It was drawn the fate of the defeated countries of the First World War with the decisions taken at that conference. However, the conclusions taken at the conference has been instrumental in many different developments in Turkey and Europe in coming years. The decisions of the Paris Peace Conference have become the causes of World War II. Those decisions were also justification of the Turkish National Struggle. The armistice treaty signed at the end of World War I and the conclusions of the conference brought the Turkish intellectuals into deep concern. Because with the decisions of the conference, there was not discussed only collapse of the Ottoman Empire, but the future of Anatolian Turkishness has also evolved into a great uncertainty. In the face of this situation, the Turkish intellectuals took the initiative. In this study, the initiative is analyzed on various fronts.

Keywords: Paris Peace Conference, Turkish Intellectual, Turkey, Press, Congress, Thought, Association.

Giriş

İnsanlığın 1914-1918 yılları arasına kadar gördüğü en büyük savaş olan I. Dünya Savaşı'nın sonunda, galip ve mağlup olan devletler arasında teati edilecek barış koşullarının görüşülmesi amacıyla tertip edilmiş olan Paris Barış Konferansı, 20. yüzyıl siyasî tarihinde son derece mühim bir yer teşkil etmektedir. Çünkü konferansın yegâne amacı bütün insanlığı 1914-1918 yılları arasında yıkıma uğratmış olan I. Dünya Savaşı'nı kalıcı olarak nihayete erdirmek değildir. Bu konferans aynı zamanda emperyalist devletlerin çıkarları çerçevesinde yenedünya düzeninin inşa edildiği bir mühim toplantı hüviyetindedir.¹ Bu nedenle o dönemde yeryüzünde var olan bütün devletleri yakından ilgilendiren bir yapıya sahiptir. Çünkü burada alınacak kararlar

¹ Resul Yavuz, "The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward İstanbul During the Declaration of Natinoal Pact", *Tarih ve Günce Dergisi*, Sayı 1, İzmir 2017, s. 283.

çerçevesinde yeni sınırlar oluşacak, savaş sırasında karşı karşıya gelmiş ülkeler arasında bir nevi hesaplaşmalar yapılacak, yeni devletler ortaya çıkacak, yeni sınırlar çizilecek ve kimi devletler son derece zayıflayacaktır.²

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanmıştır. Konferansa toplam 32 devlet çağırılmıştır.³ Fakat savaşın galibi olan büyük devletlerden İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın istekleri ön planda tutulmuştur.⁴ Söz konusu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan Onlar Konseyi (Conseil Des Dix),⁵ konferansın en yetkili kurulu olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü konferansta alınan kararları büyük oranda bu kurul tespit etmiştir.⁶

Konferansta bir taraftan I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve bağımsızlığını ilan eden Macaristan için ayrı ayrı barış antlaşmaları hazırlanırken; diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nin Wilson İlkeleri ile öncülük ettiği uluslararası bir barış örgütünün teşekkülü üzerinde de çalışılmıştır. Cemiyet-i Akvam'ın⁷ çalışma ilkelerinin belirlenmesinden sonra, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, Paris'ten ayrıldığı için konferans kararları büyük oranda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin çıkarları çerçevesinde şekillenmiştir.⁸

Konferansta alınan kararlar çerçevesinde, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde Versailles, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint Germain ve Bulgaristan ile de 27 Kasım 1919'da Neuilly Antlaşması imzalanmıştır. Burada belirlenen esaslar çerçevesinde, 4 Haziran 1920'de Macaristan ile Trianon Antlaşması ve 10 Ağustos 1920'de de Osmanlı Devleti ile Sevr Antlaşması imzalanmıştır.⁹

Bu toplantılarda İtilaf Devletleri'nin ele aldığı konuların başında I. Dünya Savaşı sırasında düşman devletlerden ayrılacak olan ülkelerin vaziyetlerinin

² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 3.

³ Resul Yavuz, "Effects of The Decisions of San Remo Conference on Syria and Iraq", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, İzmir 2017, s. 569.

⁴ Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 1.

⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 19. Bs. Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 136.

⁶ Temuçin Faik Ertan vd. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4. Bs. Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s. 76.

⁷ Birinci Cihan Harbi'nden sonra kurulan ilk birleşmiş milletler cemiyeti. Bk. Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 18. Bs. Yay. Haz. Aydın Sami Güneşçay, Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 132.

⁸ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.* s. 76.

⁹ Resul Yavuz, "The View ant the Attitude..." *a.g.m.*, s. 283.

tespiti gelmekteydi. Osmanlı Devletinden ayrılacak ülkelerin vaziyeti de buna dâhildi. Nitekim Osmanlı Devleti'nden ayrılacak olan ülkelerin, kurulması düşünülen Milletler Cemiyeti'nin manda rejimine tabi tutulmaları Güney Afrika Birliği Başkanı Smuts'un teklifi üzerine Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson tarafından genel hatlarıyla kabul edilmişti. Bu sistem diğer müttefiklerin onayından da geçmişti. Konferansın 30 Ocak 1919 tarihli birleşiminde Osmanlı Devleti'nden ayrılacak ülkeler hakkında şu karar alınmıştır: "Müttefik ve müşterek devletler Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın kamilen Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında mutabık kalmıştır. Bu husus Osmanlı Devleti'nin diğer kısımları hakkında verilecek kararlardan ayırdır." Konferansın bu kararı Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşması hasebiyle tamamen gerçekleşme imkânı bulamamıştır.¹⁰

1. Türk Topraklarının Taksimi ve Paris Barış Konferansı

Paris Barış Konferansı, aynı zamanda Osmanlı topraklarının hangi usul ve kaideler çerçevesinde paylaşılacağına büyük oranda tespit edildiği bir toplantıdır.¹¹ Mezkûr toplantıya Ermeni, Rum, Kürt ve Arap temsilciler de katılmıştır. Buna paralel olarak Yunanistan da Türk toprakları hakkındaki taleplerini dile getirmek için konferansta etkili olmaya çalışmıştır. Yunan Başvekili Venizelos, Paris Barış Konferansı'nın 3 ve 4 Şubat 1919 tarihli toplantılarında Anadolu üzerindeki isteklerini açıklarken Trakya'nın ve Anadolu'da Meis Adası'ndan itibaren kuzeye, Marmara Denizi'ne uzanan bir hattın batısında kalan arazilerin Yunanistan'a bırakılması talebinde bulunmuştur. Diğer taraftan İtalyanlar bu bölgenin büyük bir bölümünün 26 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne gizli antlaşması gereği kendilerine bırakılmasını istemişlerdir.¹² İngilizler buna mukabil, Londra Antlaşması gereği

¹⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s. 3.

¹¹ Osmanlı Devleti'nin topraklarının nasıl paylaşılacağı hususunda ilk önemli adım Mondros Mütarekesi'nde atılmıştı. Örneğin antlaşma metninde 7. maddede yer alan koşullara göre "İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit eden bir durum hâlinde, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdi". Yine 24. maddeye göre "Doğu Anadolu'da yer alan Vilayet-i Sittede yani altı vilayette (Erzurum, Sivas, Harput, Diyarbakır, Van, Bitlis) karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri bu bölgeleri işgal edebileceklerdi." Mütarekeye yerleştirilen bu iki tuzak madde İtilaf Devletleri'nin ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamaya çalışacakları politikaların tespitinde önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yenal Ünal, "Millî Mücadele'de Bartın", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 9, Sayı XXV, İzmir 2016, s. 614-615; Cevad Odyakmaz, *Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan*, Togan Yayınları, İstanbul 2013, s. 18-19.

¹² İlhan Uzgel, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 8. Bs. Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 151.

yalnız Antalya ve çevresinin İtalya'ya bırakıldığını; Rusya'nın değişen koşulları nedeniyle artık St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın muteber olmadığını beyan etmişlerdir. İngilizlere göre Batı Anadolu'nun güçlü bir İtalya yerine zayıf bir Yunanistan'a bırakılması kendi çıkarları açısından daha makuldür.¹³

Nitekim konferansta İtalyan temsilcisinin muhalefetine rağmen bir taraftan İngiliz ve Fransız temsilcilerinin verdiği destek diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nin onayıyla, şayet Yunanistan, Anadolu'nun işgaline katılırsa bu devlete Alaşehir, Kuşadası, Soma ve Ayvalık mıntıkları verilmesi kararı alınmıştır.¹⁴

Bu bilgilerden hareketle Paris Barış Konferansı sırasında Türk topraklarının taksimi faaliyetlerinde baş aktörlüğü Yunanistan'ın oynadığı rahatlıkla ifade edilebilir. I. Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalmayı tercih eden Yunanistan, İngiltere'nin, Yakınoğu'da toprak kazançlarından bahsetmesinin ardından 1917 yılında savaşa katılmıştır. Yine hatırlanacağı üzere I. Dünya Savaşı sürerken 26 Nisan 1917'de St. Jean De Maurienne adlı gizli bir antlaşma imzalanmış, İzmir, Aydın ve çevresiyle Antalya ve Konya'nın, İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak konferansta İtalya'nın karşı çıkmasına rağmen, Yunanistan'ın taleplerinin neredeyse tamamı kabul görmüştür.¹⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nin ise kendi ilan ettiği Wilson İlkeleri'ni ihlal ederek, İzmir'in Yunanistan'a verilmesini onaylaması bir diğer ifadeyle kendi kendisiyle çelişmesi emperyalizmin adalet terazisinin nasıl çalıştığını göstermesi bakımında son derece ilginç bir örnektir. Öte yandan konferansa katılan Ermeni temsilcileri de Anadolu'nun doğu bölgesiyle Diyarbakır, Maraş, Adana ve İskenderun da dâhil olmak üzere güney ve güney doğu bölgelerinin Türkiye'den ayrılarak kendi himayeleri altına bırakılmasını talep etmişlerdir. Şöyle ki Ermeniler bir yandan Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşa aracılığıyla İtilaf Devletleri nezdinde çeşitli temaslarda bulunarak Anadolu'da bir devlet kurma taleplerini iletirlerken diğer yandan Patrikleri Zaven Efendi vasıtasıyla Fransa ve İngiltere'de benzer teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bogos Nubar Paşa, 26 Şubat 1919 tarihinde Onlar Konseyi'nden Bitlis, Diyarbakır, Van, Elazığ (Harput), Erzurum, Sivas, Trabzon, Maraş, Cebelibereket, Adana ve İskenderun limanının Ermenilere verilmesini talep

¹³ Cevdet Küçük, *a.g.a.m.*, s. 1.

¹⁴ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁵ Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 179.

etmiştir.¹⁶ Bu olaylar gelişirken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, Amerikan Senatosu'nun onaylaması şartıyla Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni Devleti'nin mandaterliğini kabul edeceğini bildirmiştir. Ermenilerin lehine olan bu gelişmelerden sonra, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti Parlamentosu, adını Büyük Ermenistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiş ve Woodrow Wilson'dan 3.5 milyonluk Ermeni nüfusunun oturacağı toprakların belirlenmesi, Karadeniz kıyısındaki bir limanın Ermenistan'a verilmesi ve değişik bölgelerde yaşayan Ermenilerin doğuya taşınmaları gibi taleplerde bulunmuştur. Konferans'ta bu gelişmeler yaşanırken Damat Ferit Paşa Hükümeti, Ermenilere doğu illerinde belirli bir alanda özerklik verilebileceğini duyurmasına karşın, Amerikalı uzmanlar Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni Devleti'nin yaşayabilmesi için gerekli asker ve polis gücünün yetersiz olduğuna dair rapor hazırlamışlardır. Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'nun özellikle doğu kesimlerinin Ermeni Devleti'ne bırakılmasına dönük kararlar alınmışsa da, İstiklal Harbi'nin başarıyla ikmale muvaffak olunması emperyalistlerin ve bölgedeki kukla devletlerin bütün oyunlarını boşa çıkarmıştır.¹⁷

Konferansta üzerinde durulan mühim meselelerden biri de Boğazların durumu olmuştur. Konferans toplanmadan önce İngiltere, Boğazlar bölgesinin ve kurulması düşünülen Ermenistan'ın, Amerika Birleşik Devletleri mandasına bırakılmasını arzulamaktaydı.¹⁸ Ancak Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun karşı çıkmasına binaen bu düşüncenin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.¹⁹

¹⁶ Erol Kürkçüoğlu, *Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum ve Ermeniler*, Erzurum Valiliği Kültür Yayınları, Erzurum 2018, s. 312.

¹⁷ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 76-77.

¹⁸ Paris Barış Konferansı'nda Ermenileri birebir ilgilendiren meseleler, onların haricinde görüşülmüştür. Konferans çalışmalarını tamamladığında somut bir tablo da ortaya çıkmamıştır. Çünkü 19. yüzyıl sonlarından itibaren basın konferanslarında, seçim meydanlarında ve diğer mecralarda Ermeniler hakkında çeşitli olumlu değerlendirmeler yapan İngiltere ve Fransa politikacıları, iş uygulamaya geldiğinde Ermenistan'ın sorumluluğunu üzerlerine almak istememişlerdir. Zira I. Dünya Savaşı'nın ağır harp masraflarıyla karşılaşan bu hükümetler, kurulması öngörülen böyle bir devlete mali yardım olarak tek kuruş dahi vermek istemiyorlardı. Diğer taraftan Doğu Anadolu'da kurulması planlanan bir Ermeni Devleti'nin, bu devleti asla tanımayacak olan Türklere karşı savunulması gerekecekti. Dolayısıyla bu yörelere yeni askerî birlikler gönderilmesi icap etmekteydi. Oysa savaşlardan bezmiş olan Avrupa toplumunun bunu kabullenmesi neredeyse imkânsızdı. Bu durumun farkında olan Avrupa kabineleri Ermenistan projesinde prestij kaybına uğramamak adına Amerika Birleşik Devletleri'nin, Ermeni mandasını almasını önermişlerdir. Başkan Wilson da senatodan geçmesi kaydıyla bu durumu kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Erol Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 312-313.

¹⁹ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s. 4.

Paris Barış Konferansı'na, Damat Ferit Paşa katılmıştır. Konferansta yaptığı konuşma ciddiye alınmamış ve itibar gösterilmemiştir. Konferansta Wilson İlkeleri'nde yer verilen gizli antlaşmaların reddi ilkesi ve mağluplardan toprak alınmayacağına dair hükümler ihlal edilmiştir. Bu durum İtilaf Devletleri arasında çatışmaya yol açmış ve ilk ayrışmalar başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı topraklarını paylaşım sorunu, mandaterlik uygulamasının önerilmesiyle çözümlenmiştir. Buna göre, İtilaf Devletleri'nin paylaşacağı coğrafyada yaşayan topluluklara egemenlikleri verilecek; ancak kendilerini yönetemeyecekleri görüşünden hareketle Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde büyük bir devletin vesayetinde yaşayacaklardı. İşte tam bu süreçte, Ortadoğu'da Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Arap devletleri kurulmuştur. Damat Ferit'in başkanlığındaki bir heyet barış görüşmelerinde bulunmak üzere 12 Haziran 1919 tarihinde Paris'e gelmiş, 4 Temmuz 1919 tarihinde Meclis-i Âli ortak kararıyla ve emriyle İstanbul'a dönmüştür. Damat Ferit'in konferans sırasındaki tutumu ve konferansa sunduğu muhtırayla ilgili olarak dış basında çıkan yazılar hiç olumlu değildir. Örneğin, 3 Temmuz 1919 tarihli "Le Temps" gazetesinde çıkan başyazıda, Osmanlı Heyeti'nin Fransa'da kaldığı sürede, Doğu sorununun çözümüne doğru bir adım atılmadığı gibi sorunun daha da karmaşık bir biçime dönüştüğü belirtiliyor ve Damat Ferit'in başarısızlığının en büyük nedeni olarak da konferans karşısında izlediği tutum gösteriliyordu.²⁰

2. İzmir'in İşgali ve Paris Barış Konferansı

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yapılan işgal faaliyetleri içerisinde İzmir'in işgali ayrı bir önem arz etmektedir. İzmir o dönemde Türkiye'nin ikinci büyük şehri olduğu gibi sahip olduğu liman ve bu limanın hinterlandından dolayı mühim bir ticaret şehriydi.²¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarda Rusya'nın onaylaması koşuluyla İzmir ve çevresi İtalya'ya vaat edilmişken, Paris Barış Konferansı'nda bu anlaşmadan vazgeçilmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması kararlaştırılmıştır.²²

²⁰ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 30-31; Cemil Koçak, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 77-78; Yenal Ünal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 76.

²¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yay. Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-84.

²² Günver Güneş, "İzmir'in İşgali ve Aydın'daki Yankıları", *Askeri Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007, s. 23.

İşgal haberlerinin iyiden iyiye kendini hissettirdiği bu süreçte İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. İzmir'in hukukunu savunma istikametindeki teşkilatlanma çalışmaları o dönemde Vali ve XVII. Kolordu Komutanı olarak vazife gören Nurettin Paşa tarafından hararetle desteklenmekteydi. Nurettin Paşa ilerleyen günlerde şehrin feci bir akıbetle karşılaşması durumunda hazırlıksız yakalanılmaması istikametinde adımlar atmaya çalışmıştır. Çok geçmeden Damat Ferit Paşa Hükümeti, paşanın bu faaliyetlerinden rahatsız olmak suretiyle onu görevden almıştır. Yerine İzzet Paşa'yı (Kambur İzzet) Vali, Ali Nadir Paşa'yı, XVII. Kolordu komutanı olarak atamıştır. Bu değişiklikteki maksat, İzmir'in işgal edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek direniş ruhunu tamamen ortadan kaldırmak ve İtilaf Devletlerini sınırlendirmemektir.²³

İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'ne 14 Mayıs 1919'da vermiş oldukları bir nota ile İzmir'in, mütarekenin 7. maddesi gereği İtilaf Devletleri kuvvetlerince işgal edileceğini tebliğ ettiler. Fakat vermiş oldukları ikinci bir notada bu işgalin İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından gerçekleştirileceğini bildirdiler. Damat Ferit Paşa Hükümeti yaşanan bu gelişmeleri, ciddi bir tepki vermeksizin âdeta seyretmiştir. Yurtseverler arasında İzmir'in işgal edileceği haberi büyük bir üzüntü yaratmıştır. Yüzyıllardır Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası konumunda bulunan, sosyal, ekonomik ve ticari yönden her daim yeni gelişmelere öncülük eden İzmir'in, Yunanlıların eline geçeceği haberi Anadolu'da dehşet etkisi yaratmıştır. Halk 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece Bahri Baba Parkı'nda toplanarak Redd-i İlhak adlı bir beyannameyi okudu ve kabul etti.²⁴

15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'e, Yunanlılar asker çıkarmaya başladılar.²⁵ İşgal birliklerini taşıyan gemiler daha görünmeden, Kordonboyu ve Pasaport dolayları onlarca Rum ve Yunan uyruklular tarafından bayram yerine çevrilmişti. Efzon Alayı, Hrisostomos tarafından takdis edildi. Saat 10:00 sıralarında, Efzon Alayı, Pasaport'tan Konak Meydanı'na doğru yola çıktı. Efzonlar saat kulesini geçip Kemeraltı'nın girişine yöneldikleri sırada Rum milislerin başındaki Teğmen Yani, elindeki Yunan bayrağı ile atından yuvarlandı. Çünkü bu muntıkada bulunan Türklerden, Efzon Alayı üzerine ateş açılmıştı. Yunan Efzon Alayı bir süre sonra toparlanıp Türkler üzerine makineli tüfekle ateş açtı. Sonra namlular Sarıkışla'ya yöneltildi, burası yarım saat

²³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, 6. Bs. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 27, 28.

²⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 2. Bs. Temel Yayınları, İstanbul 2010, s. 115.

²⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 5. Basım, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 174.

boyunca aralıksız makineli tüfek ateşine tutuldu.²⁶ “Zito Venizelos” demediği için Askerlik Şubesi Başkanı Miralay Süleyman Fethi Bey, süngülenerek şehit edilmiştir.²⁷

İşgal hareketi sadece İzmir’le sınırlı kalmadı çevre kazalara da yayıldı. Bu ilk Yunan işgal faaliyeti Ayvalık-Akhisar-Nazilli hattında durdu. Bu gelişme üzerine İtalyanlar da Kuşadası’nı işgal ettiler. İtalyanlarla, Yunanlılar uzlaşarak Büyük Menderes nehrini aralarında sınır kabul ettiler.²⁸ Daha ilk günlerde yaşanan çatışmalarda çok sayıda Türk asker ve sivil halk katledilmiştir. Konak meydanında Türkler tarafından Efzon Alayına gösterilen tepki aslında işgalin, Türkler tarafından kabul edilmeyeceğini ve mücadeleye girişileceğini ifade ediyordu.²⁹

3. Araştırmanın Kapsamı ve Takip Edilecek Yöntem

“Paris Barış Konferansı’nın Türk Aydını Üzerinde Yarattığı Tepkiler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu çalışmada Türk aydınının bu konferansa bakışı, burada Osmanlı Devleti ile ilgili olarak alınan kararlar hakkındaki kanaatleri, bu kararların ülkeyi nasıl bir istikbale sürükleyeceğine ilişkin düşünceleri ve konferanstan sonra yaşanan gelişmeler karşısında ne gibi tedbirler almaya çalıştıkları üzerinde durulmuştur.

Birbirinden ilginç ve önemli olan bu konuların ayrıntılı bir biçimde incelenmesi bir makale çalışmasını ziyadesiyle aşacak konumdadır. Osmanlı ülkesinde bulunan bütün aydınların konferansa ilişkin düşünceleri ve konferansta alınan kararlar doğrultusunda ortaya koymuş oldukları faaliyetleri ciltler dolusu bir eser hâline bile dönüştürülebilir. Dolayısıyla bu araştırmayla yukarıda sözü edilen konularda çoğunlukla genel değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ancak bu teşebbüsün dâhi alanında ilk çalışmalardan biri olması hasebiyle ciddi zorlukları bünyesinde barındırdığı bu noktada ifade edilmeye muhtaçtır.

²⁶ Günver Güneş, *a.g.m.* s. 26, 27.

²⁷ Muhammed Güçlü, “İzmir’in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: İzmir’de Neler Oldu 1336 Kitapçığı Üzerine”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 22, İzmir 2011, s. 72.

²⁸ Mesut Çapa, “Milli Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)in Faaliyetleri”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri-26-28 Eylül 2012*, Yay. Haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 53.

²⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 4. Bs. Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 169, 170.

Paris Barış Konferansı, 19. yüzyılın başlarında toplanan ve bu yüzyılı kökünden etkilemiş olan 1815 tarihli Viyana Kongresi'yle büyük benzerlikler göstermektedir. Nasıl ki Viyana Kongresi'nde alınan kararlarla Avrupa'ya yeni nizam verilmiş, Napolyon Savaşlarıyla altüst olmuş yaşlı kıtaya bir yenilenme dönemi getirilmişse; Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlarla da 20. yüzyıla tanıklık edecek önemli gelişmelerin temeli oluşturulmuştur. Bu cepheden meseleye bakıldığında konferans, savaşın galibi ve mağlubu olan devletler arasındaki ilişkileri tanzim eden salt bir toplantı hüviyetinden sıyrılmaktadır. Özellikle İtilaf Devletleri tarafından konuya yaklaşıldığında bu konferanstan beklenti epey fazladır. Buraya iştirak eden devlet adamları "bu savaşın bütün savaşları sona erdiren savaş" olduğundan söz etmekteydiler.³⁰ Onlara göre konferansta alınacak kararlar uzun yıllar Avrupa'da kalıcı barışı tesis etmeli fakat bunu yaparken de özellikle İngiltere ve Fransa'nın ulusal çıkarlarını sonuna kadar korumalıdır. Bu kapsamda örneğin Fransa açısından Almanya'nın ekonomik ve askerî yönden ciddi manada baskı altına alınması gerekmektedir.³¹

İngiltere ve Fransa'nın bu tavırları, adilâne bir barış iklimi doğurmamıştır. Bu sebeple önce Avrupa'da akabinde bütün dünyada kalıcı barışı tesis etmek için toplanan bu konferansta alınan kararlar, gerek Avrupa'da gerek dünyada kalıcı barışı tesis edememiş tam aksine insanlığın I. Dünya Savaşı'ndan çok daha kanlı bir savaşa sürüklenmesine yol vermiştir.³² Üstelik ilk savaşın aksine ikinci savaş artık büyük ölçüde bir "Avrupa Savaşı" olmanın ötesine geçecek ve dünya üzerindeki beş kıtadan dördünü etkisi altına alacaktır.³³ Bu noktada Paris Barış Konferansı, 21. yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız şu günlerde barışa özlem

³⁰ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2", *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 8. Bs. Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 400.

³¹ Fransa'nın bu talebi kendi açısından birtakım haklı gerekçelere dayanmaktadır. Çünkü savaş yıllarında Fransa, Alman ordusu tarafından ağır bir tahribata uğratılmıştır. Paris şehri cepheden geri dönen askerlerle dolup taşmıştır. Hayat pahalılığına, işsizliğe karşı gösteriler ve grevler birbirini izlemiştir. Giyim, ulaşım, otomotiv ve inşaat başta olmak üzere birçok sektör grevedir. Barış konferansının devam ettiği günlerde fabrikalarda çatışmalar had safhaya çıkmıştır. 1 Mayıs 1919 günü göstericiler ile kolluk kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yvan Combeau, *Paris'in Tarihi*, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara 2015, s. 103.

³² Bu konuda Selcen Korkmazcan şu düşünceleri ileri sürmektedir: "18 Ocak 1919'da I. Dünya Savaşı'na taraf olan devletlerin toplandığı Paris Barış Konferansı'nda asıl söz sahibi olan İngiltere ve Fransa kendi çıkarlarını korumak için ana hatlarını belirledikleri barış antlaşmalarıyla kimseyi memnun edemedikleri gibi bir süre sonra kurdukları düzenle kendilerini de zor durumda bıraktıklarını fark etmişlerdir. Ölçsüz barış koşulları, ilerleyen dönemde antlaşmaları hazırlayanların daha çok taviz vermesine sebep olmuştur." Bk. Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 29.

³³ Mustafa Aydın, *a.g.m.* s. 400.

duyan dünya uluslarının mühim bir tarihi vesika olarak üzerinde ısrarla durmaları gereken bir konudur. Bugün hâlâ insanlığın bu konferans sırasında uygulanan adaletsiz uygulamaların ve hukuki mesnetlere dayanmayan yanlış kararların tesiri altında bulunduğunu söylersek yanlış bir tespitte bulunmuş olur muyuz? Bugün örneğin Ortadoğu coğrafyasında yaşanan gelişmelere, cetvelle çizilen haritalara ve halkından kopuk baskıcı Arap rejimlerine bakılarak bu sorunun geçerliliğini daha iyi anlamış olmaz mıyız? Dolayısıyla Paris Barış Konferansı, hem Türk tarihi için hem de dünya tarihi için önemini muhafaza etmektedir.³⁴

İncelememiz, Paris Barış Konferansı'na Türk aydınının bakışı hakkında ortaya koyulan ilk kalem tecrübelerinden biri olması hasebiyle yukarıda da kısaca ifade edildiği üzere tabiatı gereği birçok noksanlıkları içermeye müsait bir yapıdadır. Bununla birlikte vücuda getirmeye gayret gösterdiğimiz bu araştırmada ortaya çıkabilecek bazı noksanlıklar, çalışmamıza benzer nitelikte ortaya koyulacak yeni incelemelerde aynı hatalara düşülmemesi adına bir temel oluşturabilir. Yine aynı şekilde bu çalışmada tespit edilecek birçok önemli husus "Türk aydını" ve "Paris Barış Konferansı" konusuyla ilgili olarak, bu alanda yeni eser ortaya koyacak birçok araştırmacıya bir katkı sunabilir. Bu noktada incelediğimiz konu, bu konuya ilişkin kaynaklar ve incelememizde takip edeceğimiz yöntemle alakalı bazı konulara değinmek gerekmektedir.

"Türk Aydınını ve Paris Barış Konferansı"yla ilgili olarak yapmış olduğumuz literatür taramasında bir bütün hâlinde çalışmamıza temel teşkil edecek bir makale çalışması ya da bir telif eserle karşılaşmadık. Bununla birlikte birçok farklı eserde araştırmamızda kullanabileceğimiz bilgilerin mevcut olduğunu gördük. Bu kapsamda araştırma konumuzla ilgili temel kaynakları arşiv malzemesi, hatıralar, telif eserler ve bilimsel eserler oluşturmaktadır. İncelememizde öncelikle Paris Barış Konferansı ve önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra konferansta Osmanlı Devleti ile ilgili olarak görüşülen konular irdelenmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti topraklarının taksimi, büyük devletlerin bu hususta kendi aralarında ki çekişmeleri ve İzmir'in işgali üzerinde durulmuştur. Bu bilgilerle genel okuyucunun konuyla ilgili temel bilgileri elde etmesi hedeflenmiştir. Bu değerlendirmelerden sonra araştırmamızın temel amacı olan Türk aydınının konferansta alınan kararlara bakışı ve bu kararlar karşısında ortaya koyduğu fiiliyat üzerinde durulmuştur.

³⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* s. 136.

Bu noktada Türk aydınının durumunun daha sağlıklı analiz edilebilmesi hedefiyle mevzu dört ana başlık altında tetkik edilmiştir. Bu başlıklar:

- 1- “Türk Aydınının Tefekküründe Barış Konferansı”
- 2- “Barış Konferansı ve Türk Aydınının Basın-Yayın Faaliyetleri”
- 3- “Barış Konferansı ve Türk Aydınının Kurduğu Direniş Örgütleri”
- 4- “Barış Konferansı ve Türk Aydınının Topladığı Kongreler”

Bu başlıklar altında Türk entelektüelinin konferansa ilişkin refleksleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın sonuç bölümünde ise elde edilen bütün bulgular, bilimsel ölçütler temelinde yorumlanarak bir bütüne dönüştürülmeye çalışılmıştır.

4. Türk Aydınının Tefekküründe Barış Konferansı

Aydın, bir ülkede mensubu bulunduğu cemiyete ya da farklı bazı konularda diğer toplumlara özellikle fikri konularda rehberlik eden insanlar için kullanılan bir sıfattır. Toplumların gelişmesinde ve kalkınmasında aydın sınıfının mümtaz bir mevkiinin bulunduğu ifade edilebilir. Dünyanın siyasî, sosyal, ekonomik ve hatta askerî yönlerden en ilerde bulunan ülkelerinde düşünce adamlarının sayısının hem nitelik hem de nicelik olarak fazla olması hiç de tesadüf değildir. O hâlde düşünce adamı olarak da ifade edilebilen aydınların, ortaya koyduğu fikirlerin ve faaliyetlerin son derece mühim olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla gerek aydınların gerekse fikirlerinin önemsenmeyi fazlasıyla hak ettiği bir gerçektir. Zaten bunları önemseyen insan topluluklarının bugün ulaştığı seviyeyi tartışmaya gerek yoktur. Bir ülkede aydınlar birçok alanda düşünce ortaya koyabilirler. Siyasal düşünce, ekonomik düşünce, sosyal düşünce bunların en önde gelenleridir. Bu hususlarda entelektüellerin ürettiği fikirler toplumun yöneten ve yönetilen bütün kesimlerine ufuk açıcı bir manzara sunarlar.³⁵

Peki, I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren Osmanlı ülkesinde yaşanan askerî ve siyasî gelişmeleri özellikle gazete sütunlarında kaleme aldıkları makalelerle masaya yatırıp yakından takip eden münevverlerin savaş sonunda toplanan Paris Barış Konferansı ve burada Osmanlı ülkesiyle ilgili olarak alınan

³⁵ Yenal Ünal, “Türk Düşünce Dünyasının Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Bakış Dergisi-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 37, Kırgızistan 2013, s. 15.

kararlara tepkileri ne olmuştur? Buradan çıkan kararların zaten çökme noktasına gelmiş ülkede daha büyük yıkımlar yaratmaması adına ne gibi düşünceler ortaya koymuşlar ve bunları nasıl fiiliyata dökmüşlerdir? Bu hususlara cevap aramaya başlamadan önce araştırma konumuz çerçevesinde “aydın” kavramı üzerinde kısaca yeniden durulmalıdır. Şöyle ki tetkikimiz kapsamında aydın kelimesi, I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkmış ve çok ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi’ni³⁶ imzalamış olan Osmanlı ülkesinin; ilaveten Paris Barış Konferansı’nda alınan kararlar doğrultusunda korkunç bir bilinmezliğe sürüklendiği süreçte, bu sürece dur demek için gayret gösteren, memleketin bu mukadderatını tersine çevirmeye çalışan ve bu amaç doğrultusunda siyasî ve muhtelif matbuat faaliyetlerinde bulunmuş olan vatanperver kimseleri ifade etmektedir.³⁷

Paris Barış Konferansı ve buradan çıkan kararlarla ülkelerinin her geçen gün eridiğini gören vatanperver aydınları derin bir teessür kaplamıştır. Osmanlı Devleti’nin çöküşüne şahit olan ve büyük çoğunluğu 19. yüzyılın sonlarında dünyaya gelen bu münevverler zaten çalkantılı bir dönemde dünyaya gelmeleri hasebiyle devletin gitgide eridiğinin farkındaydılar. Ancak I. Dünya Savaşı ve neticeleri, artık basit birer toprak kaybı olmaktan çıkmıştı. Artık sadece çevre topraklar değil; Anadolu coğrafyası da emperyalist devletlerin tehdidi ve baskısı altındaydı. Bundan belki de daha önemlisi bu topraklara egemen olma ve yönetme yetkisinin artık Türk milletinden alınacak olmasıydı ki bu esaret demektir. Olaylar Balkan Harbi’yle iyice olgunlaşmaya başlayan Türk millî bilincinin tamamen yok olmasına sebebiyet verecek düzeye varmıştır. Bu gelişmeler değişik sahalarda örneğin gazetecilik, edebiyat, tarih, felsefe, askerlik ve felsefe alanlarında çalışan aydınları ulusal duygular etrafında temerküz etmiştir. Bu aydınların kimisi gazetelerde makaleler kaleme alarak, kimisi direniş cemiyetleri kurarak, kimisi kongreler tertip ederek, kimisi Kuva-yı

³⁶ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalar ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt 1, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 12-14.

³⁷ Bu dönemde yaşamış, çeşitli fikirler ve faaliyetler ortaya koymuş Millî Mücadele muhalifi kimi zevat örneğin *Mustafa Kemal Paşa* liderliğinde gelişen Anadolu Harekâtı’nı engellemek için elinden gelen gayreti göstermiştir. *Mustafa Sabri Bey, Dürrizade Abdullah Efendi, İskilipli Atıf Efendi ve Ali Kemal* başta olmak üzere birçok şahıs bu hareketin önünü kesmeye çalışmış ve Millî Mücadele’nin öncü şahsı *Mustafa Kemal Paşa*’yı gıyabında idam cezasına çarptırmışlardır. Vatan hainliğine varacak düzeyde fiiliyatta bulunmuş bu zevatın bazıları günümüzde kimi çevrelerce aydın olarak kabul edilebilmektedir. Meseleye bu cepheden bakıldığında aydın kavramının bakış açısına göre görecelik arz ettiği ifade edilmelidir.

Milliye'ye destek olarak ve kimisi de Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan Milli Harekât'a katılarak emperyalizmle mücadele etmeye çalışmıştır.³⁸

5. Barış Konferansı ve Türk Aydınının Basın-Yayın Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal ortamında, aydınların en çok uğraş verdikleri alanlardan biri basın-yayın faaliyetleridir. Çünkü geniş halk kitlelerine ulaşmanın, ülkede meydana gelen gelişmeleri halka aktarmanın ve kitleleri düşünsel yönden tesir altına almanın en önemli yollarından biri basın-yayın faaliyetleridir.³⁹ Ülkede yaşanan gelişmeleri yansıtmak ve kamuoyu oluşturmak konusunda belirleyici unsur olan gazete ve dergiler Millî Mücadele'nin sonuna kadar bu hayati fonksiyonlarını başarıyla yürütmüşlerdir. Bununla birlikte Millî Mücadele'ye destek olmalarına rağmen yayın anlayışları, işgaller ve hükümetlerin politikalarına yaklaşımları açısından İstanbul ve Anadolu aydınının çıkardığı gazetelerde farklılıklar mevcuttur.⁴⁰ İstanbul aydınının çıkardığı gazete ve dergilerin ekserisi, işgalcilerle birebir mücadele içerisine girmek yerine onlarla bazı konularda uzlaşımı savunmuşlardır. Bundan dolayı İstanbul aydını birinci planda silahlı mücadele yerine diplomasiyi ön plana çıkararak ve halkın nazarında infial yaratacak gelişmeleri gizleyen bir yayın politikası benimsemiştir. Anadolu aydınının çıkardığı gazete ve dergilerin büyük bir bölümü ise İstanbul basınına göre daha realist politikalar gütmüş ve direnişi destekleyen yazılara yer vermişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere işgallere İstanbul aydını ile Anadolu aydınının bakışı arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Bu dönemde Millî Mücadele hareketini destekleyen hemen her ili ve bölgeyi temsil etmek üzere kırka yakın gazete neşredilmiştir. Anadolu'da Millî Mücadele karşıtı gazetelerin sayısı ise toplam gazete sayısının ancak onda biri kadardır.⁴¹

³⁸ Cevdet Küçük, *a.g.a.m.*, s. 2.

³⁹ Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, 2. Bs. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 7.

⁴⁰ Millî Mücadele yıllarında faaliyet gösteren gazetelerin bir kısmı doğrudan doğruya millî harekete muhalif tavır takınmıştır. Bunlara örnek olarak *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah*, *Ümit*, *İrşad*, *Ferda*, *Zafer*, *Rehber*, *Adalet*, *Selamet*, *Köylü*, *Islahat ve İstanbul* gazeteleri sayılabilir. *Refik Halit Karay*, *Refi Cevat Ulunay* ve özellikle *Ali Kemal* gibi devrin önemli kalemleri Millî Mücadele hareketine açıkça tavrı almışlardır. Bk. E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s. 160, 188-190.

⁴¹ E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 161, 174.

Millî Mücadele yıllarında Anadolu hareketinden yana tavır takınan önde gelen gazete ve dergiler şunlardır:⁴² Ahali, Ahenk, Ahrar, Ahval, Aksisada, Akşam, Amal-i Milliye, Anadolu, Anadolu Duygusu, Anadolu'da Peyam-ı Sabah, Anavatan, Asya, Aydınlık, Aydın İli, Ceride-i Resmiye, Dertli, Doğru Söz, Erciyes, Ertuğrul, Gaye-yi Milliye, Gedikkaya, Güzel Trabzon, Halk, Hayat, Hukuk-ı Beşer, Işık, İbret, İkdam, İleri, İlim, İzmir'e Doğru, Kalem (Mizah-ı Kalem), Karadeniz, Konya, Köy Hocası, Kurs-ı Millet, Küçük Mecmua, Mefkûre, Milli Ordu, Misak-ı Milli, Mücadele-yi Milliye, Ordu'da Güneş, Sada-yı Hak, Satvat-ı Milliye, Sebülü'r-Reşat (Sırat-ı Müstakim), Ses, Sivas, Söz, Tasvir-i Efkâr, Telgraf Haberleri, Tercüman-ı Hakikat, Türkoğlu, Vakit, Yeni Adana, Yeni Giresun, Yeni Türkiye ve Yeşil Yuva.⁴³ Bu gazeteler son derece kritik günlerde Millî Mücadele'ye taraf görünen, bu hareketi destekleyen ve işgalleri protesto eden nitelikteki yazılara sütunlarında yer vermiştir.⁴⁴

Bu yayın organlarının hemen hemen tamamı Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlarla öyle ya da böyle mücadele etmiştir. Bu basın-yayın organlarından bazılarının bu süreçte faaliyetlerinden dolayı mümtaz bir yer edindiği de aşikârdır. Açıksöz gazetesi⁴⁵ 15 Haziran 1919'da Kastamonu'da Ahmet Hamdi, Hüsnü Açıksöz ve Tahir Kara Oğuz tarafından neşredilmiştir. Gazetenin yazı kadrosunda İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mehmet Akif Ersoy, Hasan Fehmi Bey, İsmail Habib Sevük yer almıştır. Millî Mücadele yıllarında Kuzey Batı Anadolu'nun en güçlü yayın organı olan söz konusu gazete aynı zamanda Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organıdır.⁴⁶

İrade-yi Milliye gazetesi 14 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin sahibi olarak Demircioğlu Selahattin, yazı işleri müdürü olarak da Mazhar Müfit Bey görevlendirilmiştir. Amacı Kuva-yı Milliye'yi tanıtmak ve düşüncelerini yaymaktır. Hakimiyet-i Milliye gazetesi bir anlamda İrade-yi Milliye gazetesinin devamı niteliğinde olmak üzere aynı amaç ve ilkeler çerçevesinde Ankara'da, 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetenin başına Mustafa Rağıp Baydur getirilmiştir. Gazete kısa süre içinde bütün Anadolu'ya ve büyük kentlere yayılmıştır. Yazı kadrosunda

⁴² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 15.

⁴³ Anadolu'da gelişen direniş karşısında duran ve sarayın politikalarına sahip çıkanlar tarafından desteklenen gazete ve dergilerin bazılarının adları şu şekilde sıralanabilir: *Adana Postası, Alemdar, Ferda, İrşad, Peyam-ı Sabah, Sabah, Türkçe İstanbul, Ümit, Zafer.*

⁴⁴ E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 160-188.

⁴⁵ Zekai Güner-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990*, s. 313.

⁴⁶ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 21; E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 179-180.

Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Tevfik, Ruşen Eşref, Adnan Adıvar, Mahmut Esat, Tevfik Rüştü ve Yusuf Akçura gibi aydınlar yer almıştır. Gazete, Paris Barış Konferansı ve sonrasında yaşanan gelişmelere karşı faaliyet gösteren en etkili yayın organlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. 1934 yılında Ulus adını almıştır.⁴⁷

Öğüt gazetesi 2 Ocak 1918 tarihinde Abdülğani Ahmet Bey tarafından Afyonkarahisar'da kurulmuştur. Gazete, Yunan işgalini protesto etmiş, Millî Mücadele'ye karşı çıkan iç isyanların halk üzerindeki olumsuz propagandalarını tesirsiz bırakmak için yazılar yazmıştır. Lütfi Arif, Celal Davut, Enver Behnan Şapolyo, Raif Nezih ve Sadri Ethem yazı kadrosunda yer almıştır. Adana'ya Doğru gazetesi ulusal hareketin ilk dönemlerinde Mazlum Rasim Can tarafından Kayseri'de yayımlanmıştır. Çukurova'daki Ermeni ve Fransız saldırısına karşı İç Anadolu'dan Çukurova'ya her çeşit yardımın kısa zamanda sağlanmasını amaç edinmiştir. Albayrak gazetesinin başyazarı Süleyman Necati Bey'dir. Yazı kadrosu da Mithat Bey, Cevat Dursunoğlu, Müştak Sıdkı'dan oluşmuştur. Gazete Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözcüsü konumunda olmuştur.⁴⁸

Babalık gazetesi Büyük Taarruz'un başladığı günlerde bütün gelişmeleri halka ücretsiz duyurduğu için Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından "Batı Cephesinin vefakâr arkadaşı" olarak tanımlanmıştır. Yazı kadrosu Ekrem Reşat, Server İskit, Saffet Gürol, Saadettin Nüzhet ve Enver Behnan Şapolyo gibi isimlerden oluşmuştur.⁴⁹

İfham gazetesi İstanbul'da yayımlanmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ve Millî Mücadele hareketini ateşli bir biçimde desteklemiştir. Ahmet Ferit Tek tarafından yayımlanmıştır. Tek'in fikir ve mefkûre tesanütünde milliyet şuuruna ne derece sahip olduğunu takdir edenler etrafında toplanmıştır. Başta eşi Müfide Ferit Tek olmak üzere Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi, Ömer Seyfettin, Hüseyin Ragıp ve Haşim Nihat onun davasını hararetle desteklemiştir. Bu davanın temeli o zamanki manda propagandasına mukavemet azmidir.⁵⁰

⁴⁷ E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 175-176.

⁴⁸ E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 19; E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 179.

⁵⁰ Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

İstikbal⁵¹ gazetesi 10 Aralık 1918 tarihinde Faik Ahmet Barutçu ve Kemal Ahmet Bey tarafından Trabzon'da yayımlanmıştır. Kuva-yı Milliye'yi desteklemiş ve bölgede Rum faaliyetlerini protesto etmiştir. Yeni Gün/Anadolu'da Yeni Gün gazetesi 2 Eylül 1918 tarihinde Yunus Nadi tarafından günlük olarak yayımlanmıştır. Millî Mücadele'yi desteklediği için İstanbul'un işgal edilmesini müteakip Yunus Nadi, Anadolu'ya geçmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihinden itibaren Anadolu'da Yeni Gün adıyla Ankara'da yayımlanmaya başlamıştır. Aka Gündüz, Nüzhet Haşim, Ziya Gökalp, Enver Behnan Şapolyo, Şükrü Kaya ve Mahmut Esat Bozkurt gibi önemli simalar gazetede ulusal davayı destekleyen makaleler kaleme almışlardır.⁵²

6. Barış Konferansı ve Türk Aydınının Kurduğu Direniş Örgütleri

Osmanlı Sarayı ve hükümetinin Mondros Mütarekesi'nden itibaren İtilaf Devletleri karşısında memleketi korumaya yönelik çok ciddi bir reaksiyon oluşturamaması nedeniyle ülkenin dört bir tarafında bu vaziyete tepki niteliğinde sivil örgütlenmeler belirmiştir. Öyle ki askerî manada Osmanlı Hükümeti'nin düşmana karşı hiçbir tepki ortaya koyamaması beraberinde bu sivil kanadın kendi içerisinde bir askerî birimi ortaya çıkarmasına vesile olmuştur. Kuva-yı Milliye adı verilen bu düzensiz birlikler Osmanlı ordusunun yapması gereken görevi yapmış ve memleketi düşman işgaline karşı korumaya çalışmıştır.⁵³

Ulusal kuvvetler manasını taşıyan, Kuva-yı Milliye, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller karşısında, İstanbul Hükümeti'nin ve padişahın tepkisizliği sebebiyle halkın örgütlenerek kurmuş oldukları silahlı birliklerdir.⁵⁴ Bölgesel olarak örgütlenen ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'yle asker toplama konusunda iş birliği yapan Kuva-yı Milliye, bazı kongrelerin tertip edilmesine de katkı sağlamıştır. Mütareke devrinde Anadolu'da yeşerdiğini belirttiğimiz sivil örgütlenme bir taraftan Kuva-yı Milliye ile askerî teşekkülü

⁵¹ Zekai Güner-Orhan Kabataş, *a.g.e.*, s. 343.

⁵² E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 180-181.

⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 2-4.

⁵⁴ Bu süreçte Türklerden kesin olarak alınması düşünülen yerlerden biri İstanbul idi. Fransızlar, Türklerin İstanbul'da kalmalarını desteklerken *Lloyd George* ile *Lord Curzon*, Türk Hükümeti'nin Boğazların Avrupa yakasında hiçbir siyasi gücü olmaması konusunda ısrar ediyordu. Nihayet İstanbul ve Boğazların, Türklerden alınarak uluslararası bir komisyonun yönetimine verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre padişah ve hükümet de Anadolu'da bir yerlere yerleştirilecekti. Ayrıntılı bilgi için bk. Cevdet Küçük, *a.g.a.m.*, s. 3.

gerçekleştirirken diğer taraftan siyasî içerikli mücadeleyi Müdafaa-i Hukuk ya da Muhafaza-i Hukuk adını alan cemiyetler yoluyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu direniş örgütlerinin birçoğu Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulmuştur. Ancak bu noktada şunu vurgulamak gerekir ki adı geçen cemiyetler özellikle Paris Barış Konferansı ve bu konferansta İzmir'in, Yunanlılara bırakılması kararından sonra çok daha etkili olmaya başlamışlardır. Bu örgütlerin birçoğu bütün vatanın düşmana karşı ortak amaçlar çerçevesinde müdafaasının gerçekleştirilmesi hedefiyle ortaya çıkmamıştır. Hemen hepsi Wilson İlkeleri'nin 12. maddesine dayanarak buldukları coğrafyada Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu ispat ederek o bölgenin işgaline mani olmaya ve işgal gerçekleşmişse ilgili yörenin kurtuluşunun sağlanmasına yönelik gayretler göstermiştir. Bu derneklere çoğunlukla o yörede bulunan aydınlar öncülük etmiştir. Bu münevverlerin gayretleriyle hiçbir hukuki mesnedi bulunmayan işgaller protesto edilmiş, mitingler ve gösteriler düzenlenmiş, telgraflar çekilmiş, basın-yayın faaliyetlerinde bulunulmuş ve halkın direnişe katılması için çeşitli eylemler gerçekleştirilmiştir.⁵⁵

Millî Mücadele'ye çeşitli cephelerden katkı sağlayan bu nevi direniş örgütlerinin Anadolu'nun hemen hemen her köşesinde teşekkül ettiği belirtilmelidir. Bununla birlikte ulusal davaya katkıları bakımından ön planda bulunmuş, ortaya çıkışları ve örgütlenmeleriyle diğer direniş cemiyetlerine ön ayak olmuş bazı cemiyetler vardır ki bunlara ve kurucularına özellikle değinmek gerekmektedir.

Adı geçen bu cemiyetlerden biri olan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, 30 Kasım 1918'de Trakya'daki Türklerin azınlıklar karşısında direnişini artırmak ve bölgenin Türklüğünü savunmak amacıyla kurulan bir cemiyettir.⁵⁶ Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran, Belediye Başkanı Şevket Bey, Avukat Şeref Aykut Bey, Müftü Mestan Efendi ve Konsolos Şükrü Bey gibi aydınların kurulmasına öncülük ettiği cemiyet, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi olmuş ve ulusal harekete katılmıştır.⁵⁷ Yeni Edirne ve Ahali gazetelerini yayımlamıştır.⁵⁸

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmir'in Yunanlılara verileceği söylentileri üzerine 23 Kasım 1918'de kurulmuştur. Derneğin

⁵⁵ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 79, 80, 118.

⁵⁶ Refik Turan vd. *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. Bs. Ankara 2011, s. 79-80.

⁵⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt 1, 4. Bs. Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 133.

⁵⁸ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 80.

kurucuları arasında Moraloğlu Halit ve Nail kardeşler, Menemenlioğlu Muzaffer Bey, Binbaşı Hüseyin Lütfü Bey, Naci Bey, Abdurrahman Sami Bey, Cami Baykut, Hacı Hasan Paşa, Kapanızade Tahir, Tokadızade Şekip, Alemdarzade Ethem, İbnihazım Ferit, Cemâl Şahingeri, Dr. Ethem, Hacı Mithat, Şeyh Nurettin ve İsmail Sıtkı Bey yer almıştır.⁵⁹ Cemiyet, amacını “Vatan bölgelerinin maddi ve manevi yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını uygarlık âlemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibarettir” biçiminde ifade etmiştir. Cemiyet, İzmir’in işgalinden sonra Redd-i İlhak Cemiyeti adını alarak İstanbul’a taşınmıştır.⁶⁰

Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Erzurumlu Hoca Raif Efendi, Diyarbakırlı Süleyman Nazif, Hacı İsmailoğlu Tevfik Bey, Hacı Fehim Bey, Müftü Solakoğlu Sadık Bey, Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Haydar Bey, Hüseyin Avni Bey, Gümrükçü Cazım Bey, Hacı Hafız Bey, Namıkoğlu Ahmet, Kobaloğlu Ahmet, Şükrü Bey ve Cevat Dursunoğlu Bey tarafından kurulmuştur. Bu dernek Ermenilere verilmek istenen doğu illerinin Türk olduğunu kanıtlamak ve haklarını korumak amacıyla 4 Aralık 1918’de öncelikle İstanbul’da kurulmuştur.⁶¹ Sonradan daha etkili olabilmek amacıyla Erzurum, Erzincan, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ’da şubeler açmıştır. Görüşlerini duyurmak amacıyla Hadisat ve Le Pays (Vatan) isimli gazeteler yayınlamıştır.⁶²

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Barutçuzade Ahmet Bey, Ahmet Bey’in oğlu Faik Bey, Hafız Mehmet Bey, Abanazoğlu Hüseyin Bey, Murathanoğlu Emin Bey, Nemlioğlu Şevki Bey ve Müftüoğlu Hacı Ahmet Bey gibi münevverler tarafından 12 Şubat 1919’da Trabzon’da kurulmuştur. Dernek Giresun, Ordu ve Of’ta şubeler açmıştır. Trabzon’da İstikbal, Giresun’da Karadeniz ve Yeni Giresun gazeteleri, derneğin yayın organı olarak hizmet vermiştir.⁶³

⁵⁹ Nail Morali, *Mütarekede İzmir Olayları*, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 12, 13.

⁶⁰ İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İzzet Öztoprak, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

⁶¹ M. Orhan Bayrak, *Türkiye Cumhuriyeti Sözlüğü (1918-2000)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2000, s. 306.

⁶² Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 80.

⁶³ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 140.

Kilikyalılar Cemiyeti, Adana ve çevresinin Fransızlara verileceği haberleri üzerine Paris Barış Konferansı'ndan yaklaşık bir ay önce 21 Aralık 1918 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları arasında Ayan Meclisi Başkanı Rıfat Bey, eski Dışişleri Bakanı Nabi Bey, Bayındırlık Bakanı Ali Münif Bey, Halep eski milletvekili Ali Cenani Bey ve eski elçilerden Rüstem Bey bulunmaktadır. Hem Fransız işgalini hem de Ermeni faaliyetlerine karşı mücadele eden cemiyet, bölgenin Türk olduğunu, anavatandan ayrılmak istemediğini belirten yayınlarda bulunmuştur. Yayınladığı raporlarda yöredeki Hristiyan nüfusun ancak yüzde on düzeyinde olduğunu belirterek, Wilson İlkeleri doğrultusunda Türklerin haklılığını savunmuştur. Dernek, İstanbul merkezli örgütlenmiş ancak Çukurova'da da şube açmıştır. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım ve arkadaşlarının öncülüğünde, 9 Aralık 1919'da Sivas'ta kurulmuştur. Türk kadınının İstiklal Harbi'ne katılmasını simgeleyen cemiyet, Anadolu'da şubeler açarak genel mücadelenin yürütülmesinde etkili olmuştur.⁶⁴

Millî Kongre Cemiyeti, Mondros Mütarekesi'nin kozmopolitik iklimi içerisinde memleket dâhilinde düşmana karşı mücadele vermeye gayret gösteren bütün siyasi partileri, bütün direniş örgütlerini ve bütün ulusal karakterli oluşumları kapsayacak ulusal bir mutabakat cephesi teşkil etmek hedefiyle ortaya çıkmıştır. Göz doktoru Esat Işık'ın öncülüğünü yaptığı cemiyet, amacını ulusal güçleri birleştirmek, vatanın haklarını koruyacak ve gerçekleştirecek yolları ile araçları sağlamaya çalışmak olarak belirlemiştir. Partiler ve cemiyetler arasında büyük çaplı bir iş birliğini sağlamaya çalışan Millî Kongre, bu sıkıntılı süreçte aydınlar tarafından ortaya atılmış bir fikir hareketi olarak da değerlendirilebilir. Esat Işık dışında Halide Edip, Besim Ömer, Savcı Yusuf ve Cami Baykut başta olmak üzere birçok aydın bu siyasi oluşumun ortaya çıkmasında pay sahibi olmuştur.⁶⁵

Bugün özellikle cumhuriyet tarihini konu alan kitaplarda bu ulusal cemiyetlerin sadece küçük bir kısmından söz edilebilmektedir. Çünkü sayıları oldukça fazla olup ülkenin birçok noktasında oluşmuşlardır. Örneğin bu tarihlerde Zonguldak'ın bir kazası konumunda bulunan Bartın⁶⁶ şehrine bağlı Amasra ve Kurucaşile'de dahi Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri teşkil edilmiştir. Amasra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Alemdarzâde Nuri Efendi'nin başkanlığında kurulmuştur. Nuri Efendi, Ankara'dan gelen ayrı bir emir

⁶⁴ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 81-82.

⁶⁵ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 142-143.

⁶⁶ M. Orhan Bayrak, *a.g.e.*, s. 61.

uyarınca kendi imzasıyla İstanbul Hükümeti'ne, İstanbul'daki büyük devletlerin elçiliklerine ve İkdam gazetesine "Amasra'nın Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası" olduğunu beyan eden bir telgraf çekmiştir. Yine Kuruçayıle'de 1920 yılında Ali Efendi ve Nuri Efendi'nin önderliğinde Kuruçayıle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de vücuda getirilmiştir.⁶⁷ Bu örnekler şunu göstermektedir ki Anadolu'nun ve Trakya'nın en ücra köşesinde bulunan aydınların, halkı ulusal dava etrafında birleştirme hususunda milli bir bilince sahip oldukları bir gerçektir.⁶⁸

7. Barış Konferansı ve Türk Aydınının Topladığı Kongreler

Paris Barış Konferansı ve akabinde yaşanan gelişmelere Türk aydınının gösterdiği tepkiler sadece basın-yayın faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve direniş örgütlerinin kurulmasıyla sınırlı kalmamıştır. Ülkenin birçok farklı noktasında aydınlar tarafından halkın ulusal bilincini arttırmak, işgallerin sadece İzmir ile sınırlı kalmayacağını bütün yurtseverlere aktarmak, direniş örgütleri ve Kuva-yı Milliye'ye katılımı arttırmak kısacası memleketin içerisine düştüğü bataklık hususunda millet nezdinde farkındalık yaratmak amacıyla birçok kongre toplanmıştır.

Kongrelerin toplandığı şehirlere genel hatlarıyla bakıldığında, ağırlıklı olarak bu kongrelerin daha çok işgale uğrama riskinin fazla olduğu yerleşim birimlerinde gerçekleştirildiği müşahede edilmektedir. Bu yörelerde bulunan

⁶⁷ Amasra ve Kuruçayıle'de kurulan örgütlenmelerin bağlı bulunduğu Bartın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 16 Ekim 1919 tarihinde faaliyete geçti. Cemiyet, teşkil edilen geçici idare heyeti yönetiminde çalışmalarına başladı. Yine 16 Ekim 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan *Mustafa Kemal Paşa'ya*, Teşkilat-ı Milliye'nin direktifleri doğrultusunda kurulduğu ve çalışmalara başladığı bildirildi. Heyet Reisi Muvakkatesi *Tahsin* imzasını taşıyan, Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'ne hitabı ile başlayan bu telgrafta "*Kazanızda Cemiyetin Heyet-i İdare-yi Muvakkatesi'ni teşkil ediyoruz*" denilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da aynı tarihte Bartın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdaresi Riyaseti'ne hitaben çekmiş olduğu telgrafında "*Kazanızca teşkil-i iş'ar buyurulan Heyet-i İdareye muvaffakiyetler temenni etmekteyiz efenim*" diyerek cemiyetin yönetim kuruluna başarılar dilemişti. Bu şekilde başlangıçta geçici idare heyeti yönetiminde çalışmalara başlayan Bartın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin daha sonraki idari teşkilatı şu isimlerden oluşmuştur: Başkan *Yusuf Ziya Özenci Bey*, *Karakaşoğlu Rahmi Bey*, *Yirmibeşoğlu Hasan Bey*, *Miiftü Hacı Rifat Efendi*, *Hacı Arif Kaptan*, *Samancıoğlu Hüseyin Efendi*, *Paşa Mehmetoğlu Mustafa Bey*, *Fırcıoğlu İbrahim Fuat Bey*, *İnce Alemdarzâde Halil Bey*, *Paşa Mehmetoğlu Mustafa Bey*, *Aşçıoğlu Hasan Kaptan* ve *Hacı Balıkzâde Hacı Mehmet Efendi*. Bu kuruculardan sonra cemiyete daha birçok katılımlar olmuş, cemiyetin gayretleriyle eşrafı ve halkıyla Bartın, Millî Mücadele'yi gönülden desteklemiştir. Bk. ATASE Atatürk Arşivi, KL:2, D:1335/3-2, Belge 75; ATASE Atatürk Arşivi, KL:2, D:1335/3-2, Belge 75-1.

⁶⁸ Talip Yel vd. *Geçmişten Bugüne Kuruçayıle*, Önder Matbaası, Ankara 1999, s. 26; Necdet Sakaoğlu, *Amasra'nın Üçbin Yılı*, Zonguldak Valiliği Yayınları, İstanbul 1987, s. 166.

münevverler yaklaşan işgal tehlikesi karşısında yöre insanının ulusal ülküler etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla toplanan bütün bu kongreler doğrudan ya da dolaylı olarak Millî Mücadele hareketinin başarısına katkı sunmuştur.

Bu kongrelerin ortaya çıktıkları dönemde her birinin ulusal nitelikteki millî davayı başarma hedefinin olduğunu söylemek güçtür. Her biri daha çok işgale uğrama tehlikesi altındaki yörenin savunulmasına yönelik tavır takınmıştır. Ancak özellikle Sivas Kongresi ve Misak-ı Millî kararlarının ortaya çıkmasından sonra yerel ölçekli düzenlenen kongrelerin ulusal ülküler etrafında kenetlendiği belirtilebilir.

Ulusal kongrelerin önemlilerinden biri 19 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Fatih Mitingi'dir. İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla yaklaşık seksen bin kişinin katılımıyla gerçekleşmiş bir toplantıdır. Halide Edip Adıvar, Ahmet Ferit Tek,⁶⁹ Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Selahattin Bey, Hüseyin Ragıp Baydur, Tahsin Fazıl Bey ve Darülfünun hocalarından Meliha Hanım bu mitingde yer almışlardır. Miting işgal altında bulunan İstanbul'da ulusal şuurun en üst seviyelere çıkmasına katkı sunmuştur.⁷⁰

23 Mayıs 1919'daki Sultanahmet Mitingi yine Fatih Mitingi gibi etkili bir kongre olarak ön plana çıkmıştır. Haksız işgallerin ve muamelelerin dile getirildiği kongre yine ulusal bilince katkı sağlamıştır. Sultanahmet Mitingi'nde, Fahrettin Hayri Bey, Mehmet Emin Yurdakul, Selim Sırrı Tarcan, Dr. Sabit Bey ve Halide Edip Adıvar konuşmuştur.⁷¹ Özellikle Halide Edip Adıvar'ın nutku kalabalığın üzerine büyük bir tesir yapmıştır. Hemen hemen bütün İstanbul halkının katıldığı bu mitingdeki konuşmasıyla Halide Edip, âdeta efsaneleşmiştir. Bu durum, günümüz edebiyat ve tarih literatürüne de, Halide Edip'in "Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi" olarak geçmesine sebep olmuştur. Miting günü yaklaşık iki yüz bin kişi Sultanahmet Meydanına toplanmıştır.⁷²

⁶⁹ Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek, a.g.e.*, s. 35.

⁷⁰ http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/8_1_Makale_5.pdf (19.02.2019 tarihinde erişildi.)

⁷¹ M. Orhan Bayrak, *a.g.e.*, s. 269-270.

⁷² Hacı Murat Arabacı, "Millî Mücadele'nin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adıvar'ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19, Kütahya 2007, s. 280.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın⁷³ Türk halkına ilk seslenişi niteliğindeki, 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza Genelgesi ve 22 Haziran 1919'da yayımlanan Amasya Genelgesi, Millî Mücadele yıllarında toplanan büyük kongrelere fikrî temeller oluşturmuştur. Amasya Genelgesi, Mustafa Kemal Paşa, Refet Bele, Ali Fuat Paşa ve Rauf Orbay tarafından imzalanan, ülkenin dört bir yanının işgal edilmesine karşı çıkan bir manifesto niteliği taşımaktadır. Nitekim burada yer alan düşünceler özü itibarıyla 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi⁷⁴ ile 4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararları arasında yer almıştır. Erzurum, özellikle Sivas Kongresi, işgalcilerin ve İstanbul Hükümeti'nin bütün engellemelerine rağmen direniş örgütlerinde merkezileşmeyi sağlamış, ulusal mücadelenin gücünü arttırmış, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini güçlendirmiştir.⁷⁵

Bunlara ilave olarak aydınların öncülüğünde ulusal davaya katkı sunmak ve vatandaşları bilinçlendirmek amacıyla birçok kongre toplanmıştır. Bunlardan biri olan Üç Liva Kongreleri, Elviye-i Selase olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum şehirlerinin düşman işgaline maruz kalmaması için toplanan kongrelerdir. 7 Aralık 1919'da Batum'un İngilizler tarafından işgal edilmesi, Kars ve Ardahan'ın işgal edileceğinin anlaşılması üzerine ise 3-7 Ocak 1919'da Ardahan Kongresi toplanmıştır. 17-18 Ocak 1919'da toplanan Üçüncü Kars Kongresi'nde, Kars Millî Şurası'nın adı bütün bölgeyi temsilen Güneybatı Kafkas Hükümeti olarak değiştirilmiştir. Bu örgütlenme ve kongrelerin toplanmasında yörede bulunan IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın büyük katkıları olmuştur. Yakup Şevki Paşa dışında Cihangirzade İbrahim Bey, Kars Mutasarrıfı Hilmi Uran, Sarı Haliloğlu Muhsin, Fahrettin Erdoğan, Ali Rıza Ataman, Mamil Tevhüddin, Kepenekçi Emin Ağa gibi aydınlar da bu kongrelerin tertip edilmesinde rol oynamış aydınlardır.⁷⁶

Doğu ve Orta Karadeniz'de beliren Pontusçu eylemler ile Ermenilerin bölgeye ilişkin emellerine tepki olarak ortaya çıkan Trabzon Kongreleri, Mondros Mütarekesi sonrasında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Pontus

⁷³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2008, s. 327-343.

⁷⁴ Merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesiyle Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa düzenledikleri bu kongreye "*Vilayet-i Şarkiye Kongresi*" de denilmektedir. Kongrenin teşekkül etmesinin temel sebeplerinden biri Paris Barış Konferansı'nda Trabzon ve yöresinde Rum-Pontus, Erzurum ve yöresinde Ermenistan Devleti'nin kurulma gayretidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Satın, *100 Soruda Millî Mücadele*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 113.

⁷⁵ Cevdet Küçük, *a.g.a.m.*, s. 3.

⁷⁶ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 218.

Devleti'nin kurulması veya bölgenin Ermenistan'a katılma tehlikesinin belirmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bölgede Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra, 13 Şubat 1919'da toplanan Trabzon İl Kongresi'nde coğrafya ve nüfus yönünden Türklerin Trabzon'da çoğunlukta olduğunu kanıtlamak için çalışmak, İtilaf Devletleri'ne gerçekleri anlatmak, bunun için İstanbul ve Paris'e heyet göndermek yönünde kararlar alınmıştır. İzmir'in işgaline tepki gösteren Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 28 Mayıs 1919'da ikinci kongresini toplamıştır. Kongre'de Pontus ve Ermenistan tehlikeleriyle baş edebilmek için daha geniş katılımlı bir başka kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır. Müftü İmadeddin Efendi, Lütfü Kadirbeyoğlu, Faik Ahmet Barutçu, Ahmet Barutçuzade Faik Bey, Servet Bey, İzzet Bey ve Osman Nuri Bey gibi kimseler bu kongrelerin toplanmasında rol oynamış önemli aydınlardır.⁷⁷

Batı Anadolu Kongreleri, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi tehlikesi ortaya çıktığından beri tertip edilmeye çalışılan kongreler olarak ortaya çıkmıştır. Bu kongreler Batı Anadolu'da halkın hızla örgütlenmesine son derece önemli katkılar sunmuştur. Batı Anadolu halkı, Yunan işgaline uğraması muhtemel şehirleri bilinçlendirmek, şayet işgal gerçekleşmişse işgali sona erdirmek ve diğer yerleşim yerlerinin kontrol altına alınmasına mani olmak için muhtelif kongreler gerçekleştirmiştir.

Bunlardan biri olan Balıkesir Kongresi, farklı tarihlerde toplam dört defa toplanmıştır. Bu kongrelerin toplanmasında öncülük eden birçok aydın sima bulunmaktadır.⁷⁸ Hacim Muhittin Çarıklı, Karesi eski mebusu Keçecizade Hafız Mehmet, Milli Eğitim Müdürü Sabri Bey, Karesi eski mebusu Vehbi Bolak, Mehmet Emin Bey, Abdulgafur Iştın, Ahmet Vehbi Bey, Abdullah Bey, Sabri Bey, Hasan Efendi, Tümen Komutanı Kazım Özalp, Yörükzade İbrahim Bey, Gönenli Osman Bey, Vasıf Çınar, Hacı Kadırzade Kamil Efendi, Müftü Hafız Osman Efendi, Hoca Mehmet Bey, Sındırgılı Azmi Bey, Niyazizade Hüseyin Bey, Cami Baykut, İsmail Suphi Bey, Mustafa Necati Bey, Hilmi Bey, Yırcalızade Şükrü Bey, Reşat Bey, Galip Bey, Şerif Efendi ve Köprülülü Hamdi Bey tarafından düzenlenen kongrelerde Anadolu Türklerinin yurtlarını Yunan işgalinden kurtarıncaya kadar savaşımaya karar verdikleri açıklamasında bulunulmuştur. Bağımsızlığa aykırı hiçbir karar ve önerinin kabul edilemeyeceği önemle vurgulanan kongrelerde, hiçbir siyasi partiyle ilişkili

⁷⁷ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 224-227.

⁷⁸ M. Orhan Bayrak, *a.g.e.*, s. 58.

olunmadığı da ortaya konulmuş ve bu kararlar Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Devletleri'ne telgrafla bildirilmiştir.⁷⁹

Nazilli Kongresi, Aydın ve Nazilli'nin Yunan kuvvetlerince işgalinden sonra toplanmıştır. Kongre'de, bölgedeki direniş grupları arasında eşgüdüm sağlamak, karışıklıkları gidermek, asker ve para temin etmek, silah temin etmek ve depolamak gibi kararlar alınmıştır. İstanbul hükümeti ile ters düşmemeye de önem verilmesi kongrenin ilginç yönlerinden biridir. Nazilli Kongresi farklı tarihlerde iki defa toplanmıştır. Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin öncülüğünde 6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan I. Nazilli Kongresi'nin başkanlığını Mustafa Talat Bey yapmıştır. II. Nazilli Kongresi 19-23 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Alibeyzade Ali Bey, Nuri Bey, Mehmet Emin Bey, Müftü Hulusi Bey, Müftüzade Emin Bey, Ömer Lütfü Bey, Hacı Süleyman Bey, Muğla Mutasarrıfı Hilmi Bey ve Yusuf Bey bu kongrenin toplanmasına katkı sağlayan ve yöredeki direnişe destek veren aydınlardır.⁸⁰

Alaşehir Kongresi, Birinci Balıkesir Kongresi'nde alınan kararları tekrarlamak ve örgütlenmeyi genişletip güçlendirmek için, 16-25 Ağustos 1919'da Alaşehir'de toplanmıştır.⁸¹ Hacim Muhittin Bey'in etkili olduğu Kongre'de Erzurum'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurulması ve Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁸² Böylece Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı beliren direniş, daha teşkilatlı bir hâle getirilmiştir.⁸³ Kongrenin toplanmasına Hacim Muhittin Çarıklı Bey, İbrahim Tahkılıç Bey, Mustafa Bey, Abdulgafur İştın Bey, Halil Hüseyin Paşazade Mustafa Şahyar Bey, Galip Bey, Mütevellizade Akif Bey, Hacı Ali Yağas Bey, Cevdet Bey, Ahmet Nazmi Bey, Ahmet Sami Onur Bey, Mehmet Fakir Bey, Süleyman Sırrı Bey, Hacı Galip Bey, Saracoğlu Salih Vecdi Bey, Kirazlı İbrahim Ethem Bey ve Ömer Lütfü Ünlü Bey önderlik etmiştir. Afyonkarahisar Kongresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak, Genel Kurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'nün Batı Anadolu'da Konya ve Uşak gezilerinden sonra Afyonkarahisar'a uğradıklarında toplanmıştır. 2 Ağustos 1920 tarihinde toplanan kongreye Afyonkarahisar delegeleri dışında Uşak, Nazilli ve Konya

⁷⁹ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 305-334.

⁸⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 329-330.

⁸¹ M. Orhan Bayrak, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁸² Refik Turan vd. *a.g.e.*, s. 98.

⁸³ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 100.

Müdafaa-i Hukuk temsilcileri de katılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yapmıştır.⁸⁴

Trakya Kongreleri, Millî Mücadele döneminde önem arz eden en önemli kongreleri arasında yer almaktadır. Çünkü Mondros Mütarekesi'nden sonra işgale uğraması muhtemel coğrafyalardan biri de Trakya bölgesi olarak belirmiştir. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin girişimi ile 16 Ekim 1919'da Edirne'de bir kongre toplanmış ve örgütlenme konuları görüşülerek, oluşturulacak encümenler için seçimler yapılmıştır. 15 Ocak 1920'de toplanan II. Edirne Kongresi'nde ise silahlı birlik oluşturmak yönünde kararlar alınmış, ancak çeşitli nedenlerle bu kararlar gerçekleştirilememiştir. 31 Mart-2 Nisan 1920'de toplanan Lüleburgaz Kongresi'nden hemen sonra bu kez 9-13 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Edirne Kongresi toplanmıştır. Kongre'de, Trakya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılmaması için mücadele edilmesi, bu amaçla Paris Barış Konferansı'na bir heyet gönderilmesi, Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması hâlinde her türlü vasıta ile karşı konulması istikametinde kararlar alınmıştır.⁸⁵ Bu kongrelerin toplanmasında ve yönetim kurullarının oluşturulmasında İskeçeli Mestan, Avukat Şeref Aykut Bey, Maksutbeyazade Derviş Bey, Müftüzade Cemal Bey, Nazmibeyzade İsmail Bey, Ali Rıza Efendizade, Ali Seyfi Tülümen, Kamanlızade Ömer, I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez Paşa, Gelibolu Mebusu Şakir Kesebir, Galip Bahtiyar, Hayrettin Belli, Yolageldili Kasım Efendi, Edirneli İsmail Bey, Şevket Ödül, Ahırköylü Ahmet, Ekrem Demiray, Şevket Dingiloğlu, Mustafa Asım, Keşanlı Hafız Emin, Tekirdağ eski mebusu Faik Kaltakkıran, Malkaralı Nazmi, Saraylı Ali Naki, Çatalca eski mebusu Hayrettin Bey, Halil Sadi, Hüseyin Şevket, Ekrem Demiray, Babaeskili Hamdi ve Kırkkiliseli Nazmi görev almışlardır.⁸⁶

Sonuç

⁸⁴ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 371, 334-335.

⁸⁵ Temuçin Faik Ertan vd. *a.g.e.*, s. 100.

⁸⁶ "Büyük Edirne Kongresi, Ankara'da, TBMM'nin açılışından 17 gün sonra toplanmıştır. Toplantılarda Trakya'nın gerektiğinde silahlı savunulacağına karar verilmesi Anadolu'daki ulusal direnişi tamamlayan önemli bir gelişmeydi. Ama bölgesel amaç yine de tümüyle giderilememiştir. Öte yandan temsilciler kurulu Paris Barış Konferansı'na yetkili ve yeterli bir delegasyonla gidilmesini savuna gelmişken TBMM'nin açılışından sonra da gene bu amaç gözetilirken Edirne Kongresi'nde Paris'teki Osmanlı heyetinin yanı başında çalışacak ve salt Trakya'yı savunacak bir heyet gönderme kararı alması da kuşkulu ve çelişkili bir yaklaşımdı. Bu nedenle karar Ankara'da tepkiyle karşılanmıştır. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 14 Mayıs 1920'de Trakya Merkez Heyeti'ne yolladığı telgrafta Paris Barış Konferansı'na bir heyet gönderilmesinin doğru olmadığını bildirmiştir." Ayrıntılı bilgi için bk. Şerafettin Turan, *a.g.e.* s. 336-342.

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip ve mağlup devletler arasında ortaya koyulacak barış antlaşmalarının usul ve kaidelerinin görüşüldüğü bu büyük toplantı aynı zamanda 20. yüzyılında kaderinin belirlenmesinde çok ciddi bir fonksiyona sahip olmuştur. Bu açıdan bakıldığında konferans sadece barış antlaşmalarına zemin oluşturmak için değil; tıpkı bir yüzyıl öncesinde, Viyana Kongresi'nde olduğu gibi Avrupa'da bozulan siyasî dengeleri yeniden restore etmek için teşekkül etmiştir. Savaşın galiplerinin istek ve arzularının ön plana çıktığı konferansta özellikle İngiltere ve Fransa'nın doymak bilmeyen iştahları Avrupa'da ve dünyada kalıcı bir barışın tesis edilmesine mani olmuştur. Nitekim insanlık I. Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindeki II. Dünya Savaşı'yla da 1939-1945 yılları arasında yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Paris Barış Konferansı'nın, Türk tarihi açısından önemi büyüktür. Söz gelimi I. Dünya Savaşı sonunda, yüzyılların mirası olan Osmanlı Devleti'nin mukadderatı yine bu büyük toplantıda tespit edilmiştir. Bu nedenle konferansta alınan kararlar hem Osmanlı devlet adamları hem de aydınlar tarafından endişeyle takip edilmiştir. Wilson İlkeleri'nin yayımlanmasıyla oluşan olumlu iklim Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlarla birlikte dağılmaya başlamıştır. Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin, Wilson İlkeleri'ne çok da sadık kalmayacakları sonraki günlerde anlaşılmıştır. Bu da Osmanlı Devleti için tehlike zillerinin çalması anlamını taşımaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti'nin artık son yıllarını yaşamaya başladığını gören aydınlar, bu mukadderatı tersine çevirebilmek ve devleti ayakta tutabilmek amacıyla çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Mensubu bulunduğu cemiyetin ya da insan topluluklarının geleceğini aydınlatıcı nitelikte fikirler üretmek ve gerektiğinde bu düşünceleri fiiliyata dökmekle mükellef olan aydınların toplumsal hayatta önemli işlevleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin geçtiği zorlu süreçte yine vatanperver aydınlar mensubu buldukları cemiyeti en iyi biçimde yönlendirmeye çalışmışlardır.

Çökmekte olan devleti, bu akıbetten kurtarmak adına Türk aydını, daha Paris Barış Konferansı'nı beklemeden Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra harekete geçmiştir. Asker ve sivil kademededen birçok aydının kanaatimizce dört ana yolu takip ederek muhtelif faaliyetler ortaya koymaya çalıştıkları görülmüştür. Askeri aydınlardan örneğin Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Cebesoy Paşa Anadolu'ya geçerek siyasî ve askerî birimleri örgütleme çalışması gerçekleştirmişlerdir. Sivil kanatta yer alan aydınlar ise basın-yayın faaliyetleri gerçekleştirmek, direniş

örgütleri tesis etmek ve kongreler toplamak yoluyla bir nevi irşat faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak emperyalist ülkelerin, Türk vatan topraklarını mütareke metnine yerleştirdikleri tuzak maddelerle işgal etmeye başlamaları karşısında aydınlar özellikle Müdafaa-i Hukuk ve Muhafaza-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla direnmeye çalışmışlardır. Aydınların gösterdiği bu çabayı ve gayreti gören emperyalistler bu cemiyetlerin önde gelen şahsiyetlerini tutuklamışlar ve sürgüne göndermişlerdir. Onlara göre aydının susturulması bir anlamda halkın kontrol edilmesiyle eş değerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan mütareke antlaşması ve Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar Türk aydınını, büyük bir endişeye sevk etmiştir. Buralarda alınan kararlarla sadece Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumu söz konusu olmamış; Anadolu Türklüğünün geleceği de büyük bir belirsizliğe evrilmiştir. Bu vaziyet karşısında Türk aydını tabiri caizse sahaya inmiş ve çeşitli yollardan yurttaşları örgütlemiştir. Bütün bu izahattan sonra aydınların fikirleri ve gayretleri neticesinde gelişen bu etkinliklerin özelde bölgesel mücadelenin, genelde ise Milli Mücadele Hareketi'nin başarılmasında büyük bir işleve sahip olduğu telakki edilemez mi?

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

ATASE Atatürk Arşivi, KL:2, D:1335/3-2, Belge 75.

ATASE Atatürk Arşivi, KL:2, D:1335/3-2, Belge 75-1.

Sözlükler

BAYRAK, M. Orhan, *Türkiye Cumhuriyeti Sözlüğü (1918-2000)*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 18. Bs. Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001.

Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 19. Bs. Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yay. Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

CEBESOY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, 2. Bs. Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

COMBEAU, Yvan, *Paris'in Tarihi*, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara, 2015.

ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 5. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

ERTAN, Temuçin Faik vd. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4. Bs. Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.

GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

GÜNER, Zekai-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 4. Bs. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, 6. Bs. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

KOÇAK, Cemil, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.].

KORKMAZCAN, Nezihe Selcen, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 29.

KÜRKCÜOĞLU, Erol, *Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum ve Ermeniler*, Erzurum Valiliği Kültür Yayınları, Erzurum, 2018.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008.

- MORALI, Nail, *Mütarekede İzmir Olayları*, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- ODYAKMAZ, Cevad, *Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan*, Togan Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZKAYA, Yücel, *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, 2. Bs. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- _____, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- SATAN, Ali, *100 Soruda Millî Mücadele*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.
- SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalar ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt 1, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- TURAN, Refik vd. *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. Bs. Ankara, 2011.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt 1, 4. Bs. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.
- ÜNAL, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- YALÇIN, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

Makaleler

- ARABACI, Hacı Murat, “Millî Mücadele’nin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adıvar’ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19, Kütahya, 2007, ss. 271-294.
- AYDIN, Mustafa, “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2”, *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 8. Bs. Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 387-476.
- ÇAPA, Mesut, “Millî Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)in Faaliyetleri”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri-26-28 Eylül 2012*, Yay. Haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 53-68.
- GÜÇLÜ, Muhammed, “İzmir’in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: İzmir’de Neler Oldu 1336 Kitapçığı Üzerine”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 22, İzmir, 2011, ss. 65-75.
- GÜNEŞ, Günver, “İzmir’in İşgali ve Aydın’daki Yankıları”, *Askeri Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007, ss. 23-55.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Sevr Antlaşması”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul, 2009, ss. 1-5.
- UZGEL, İlhan, “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 8. Bs. Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 139-154.
- YAVUZ, Resul, “Effects of The Decisions of San Remo Conference on Syria and Iraq”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, İzmir, 2017, ss. 565-600.

_____, "The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward İstanbul During The Declaration of Natinoal Pact", *Tarih ve Günce Dergisi*, Sayı 1, İzmir, 2017, ss. 281-304.

ÜNAL, Yenal, "Türk Düşünce Dünyasının Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 37, Kırgızistan, 2013, ss. 1-17.

_____, "Milli Mücadele'de Bartın", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 9, Sayı XXV, İzmir, Mart 2016, ss. 609-667.

İnternet Kaynakları

http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/8_1_Makale_5.pdf (19.02.2019 tarihinde erişildi.)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 203-224.

Geliş Tarihi: 1 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

MİLAS ARKEOLOJİ MÜZESİNDE YER ALAN İBRANİCE YAZITLAR

Siren BORA*

Öz

Yahudilerin, Caria, Roma, Bizans, Selçuklu, Menteşe ve Osmanlı uygarlıklarının hüküm sürdüğü Milas'a ilk kez ne zaman yerleştiği ya da ne zamandan beri bu kentte yaşadığı ne yazık ki saptanamamıştır. Çünkü bu konuya ilişkin yeterli veri yoktur. Öte yandan, Milas çevresindeki antik yerleşim merkezlerinde ve adalarda, İ.Ö. 1. yüzyıldan itibaren Yahudi varlığını işaret eden somut bulgular mevcuttur. Hyllarima'da (Kavaklıdere), Iasos'ta (Kıyıkışlacık), Myndos'ta (Gümüşlük), Halikarnassos'ta (Bodrum), Rodos'ta ve Kos'ta (İstanköy) Antik Dönem Yahudilerine ait pek çok obje ve yazıt keşfedilmiştir. Strobilos'ta (Aspat/Çifit Kalesi) ise, özellikle Bizans Dönemi boyunca, güçlü ve zengin bir Yahudi topluluğunun yaşadığı belirlenmiştir. Sözünü ettiğimiz Yahudiler, Romaniotlardır. Romaniotların, Menteşe Döneminde (14. yüzyılda) Milas'a gelip yerleşmesi kuvvetli bir olasılıktır. Öte yandan Milas, Osmanlı Döneminden itibaren özellikle Rodos'tan, Muğla'dan ve Bodrum'dan Sefarad göçü almıştır. O halde yazıtları değerlendirilecek olan Milas Yahudileri, aslen Roma-Bizans (Romaniot) ve İber Yarımadası (Sefarad) kökenlidir. İbranice yazıtların tümü 19. yüzyıl tarihlidir. Yazıtlar bir mezar taşına, Milas Sinagoglarına ve Milas Alliance Israélite Universelle Okuluna aittir. Arazilerinin üzerinde, 1972 yılında Milas Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü inşa edilen söz konusu kültürel yapılar, bugün mevcut değildir. Dünyanın neresinde olursa olsun, tüm İbranice yazıtlar ve mezar taşları, Yahudi topluluğunun bölgedeki varlığının kanıtı ve tarihinin bekçisidir. Üzerlerindeki kitabeler, mahalle-aile tarihi, sanat anlayışı, nüfus dağılımı, meslek profili ve toplumsal yapı üzerinde odaklanmaktadır. Böylece gündelik yaşamın tarihinin kayda geçirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca yazıtlar, Yahudiliğe ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yüzden günümüzde, herhangi bir bölgenin Yahudi topluluğunun toplumsal tarihini yazmak isteyen araştırmacıların,

* Dr., Tarih Araştırmacısı, odinpan2can@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5037-0128.

Yahudiliğe ve Yahudi toplumuna ilişkin zengin bilgiler içeren İbranice mezar taşlarını ve yazıtları kullanması kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Milas Yahudileri, Milas Sinagogları, Milas Alliance Israélite Universelle Okulu, Mezar Taşları, İbranice Yazıtlar.

HEBREW INSCRIPTIONS ON THE MILAS ARCHEOLOGY MUSEUM

Abstract

As there is not enough data on the subject, unfortunately, it is not possible to determine when the Jews first settled in Milas or since when they lived in this city, where Caria, Roman, Byzantine, Seljuk, Mentese and Ottoman civilizations reigned. On the other hand, there are concrete findings indicating the Jewish existence since the 1st century BC in the ancient settlements and islands around Milas. Many objects and inscriptions belonging to ancient Jews were discovered in Hyllarima (Kavaklıdere), Iasos (Kiyikislacık), Myndos (Gumusluk), Halikarnassos (Bodrum), Rhodes and Kos (Istankoy). It was determined that especially during the Byzantine period a rich and powerful Jewish community lived in Strobilos(Aspat/ÇiftKalesi). The Jews in question were Romaniots. It is a strong possibility that Romaniots came to Milas and settled in the Mentese Period (14th century). On the other hand, Milas received Sephardic migration especially from Rhodes, Muğla and Bodrum since the Ottoman period. Therefore, the Jews of Milas whose inscriptions will be evaluated are of Roman-Byzantine (Romaniot) and Iberian Peninsula (Sephardic) origin. All of the Hebrew inscriptions date back to the 19th century. The inscriptions belong to a tombstone, synagogues and Alliance Israélite Universelle School in Milas. These cultural structures on whose grounds Milas Public Education Center Directorate was built in 1972, do not exist today. No matter where in the world, all the Hebrew inscriptions and tombstones is the testimony of the presence of the Jewish community in region and the guardian of its history. The inscriptions on them focus on neighborhood-family history, sense of art, population distribution, professional profile and social structure. Thus, it provides the recording of the history of daily life. Inscriptions, also offers important clues about Judaism. So nowadays, it is inevitable that researchers who wish to write the social history of the Jewish community of any region will use Hebrew tombstones and inscriptions, which contain rich information about Judaism and Jewish society.

Keywords: The Milas Jews, The Milas Synagogues, Milas Alliance Israélite Universelle School, Grave Stones, Hebrew Inscriptions.

1-Giriş

Mylasa (Milas)¹, Antik Caria'nın başkentiydi ve Halikarnassos (Bodrum), Caria² hanedanının hakimiyetine girinceye dek başkent olarak kaldı³. Mylasa kentinin kuruluş tarihi henüz belirlenemedi⁴. Aynı şekilde, kentte erken Antik Dönem Yahudi yerleşimine ilişkin de her hangi bir bulgu saptanamadı. Fakat öte yandan, Caria sınırları içerisinde yedi antik kentte -Aphrodisias⁵, Hyllarima⁶, Iasos (Milas Kıyıkışlacık), Kaunos (Köyceğiz), Myndos, Nysa⁷ ve

¹Mylasa (Milas) sözcüğünün etimolojisine ilişkin bkz. Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas'ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir 1994, s.10-11.

²Güneybatı Ege'deki Caria Bölgesi, kuzeyde Maiandros (Büyük Menderes), kuzeydoğuda Salbakos (Babadağ), doğuda Kızılhisar-Acıpayam Ovası, güneydoğuda Indos Çayı (Dalaman Çayı), batıda ve güneyde ise Ege Denizi ile çevriliydi. Caria'ya komşu antik bölgeler, kuzeybatıda İonia, kuzeyde Lydia, doğuda Phrygia ve Pisidia, güneyde ise Lycia'ydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 2005 (17. Basım), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 67, s.295-296. Doğudan batıya doğru akmakta olan Maiandros'a karışan Morsynos, Harpasos (Akçay) ve Marsyas (Çine) çayları, dağlık bir bölge görünümündeki Caria'nın iç kesiminde düzlük alanlar ve verimli topraklar oluşturmuştu. Caria kıyıları girintili çıkıntılıydı. Bu açıdan gemiler için korunaklı koy ve doğal limanlara sahipti. Kıyı şeridinde hâkim olan Akdeniz iklimi ve bu iklime uygun bitki örtüsü, yüksek dağların bulunduğu iç kesimlere gidildikçe yerini karasal iklime bırakıyordu. Bölge ekonomisi, daha çok tarım ve hayvancılığa dayalıydı. Dağların arasında yer alan alüvyon ovalarında tahıl, Akdeniz ikliminin etkili olduğu yerlerde zeytin ve incir yetiştiriliyordu. Caria, İ.Ö 4. yüzyılda ürettiği zeytinyağı ile ünlenmişti. Bunun dışında bölgede bağcılık yapılıyordu. Şarap ve sirke gibi ürünler Caria'nın önemli ekonomik değerleri arasındaydı. Şarap, Mısır ve Yunanistan'a ihraç ediliyordu. Bölgenin çam ormanlarından elde edilen kereste, önemli ticari emtia arasındaydı. İ.Ö.3. yüzyılda Mısır'a ihraç edilen bal, kıyı şeridinde önemli geçim kaynağı olan balıkçılık, Caria'nın diğer gelir kaynakları arasındaydı. Kaunos (Köyceğiz) ve Iasos (Milas Kıyıkışlacık) kentlerinin ekonomisi büyük ölçüde tuzlu balık ticaretine bağlıydı. Bölgenin yeraltı zenginliklerinden mermerin çıkarılması ve ticareti, ekonomide büyük bir pay sahibiydi. Mermerin levhalar halinde kesilmesi, ilk defa Caria'da uygulanmıştı. Bkz. Hasan Malay, "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", http://www.dliir.org/archive/archive/files/arkeoloji_sanat_tarihi_dergisi_v-2_p50-61_629fa177e7.pdf, (Erişim Tarihi: 28.11.2019), s.52-53, s.59-60. Ayrıca bkz. Siren Bora, *Anadolu Yahudileri - Ege'de Yahudi İzleri*, İstanbul 2017, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., s. 91-92.

³ John Antony Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map*, In Two Volumes, Oxford MDCCCXXXII (1832), Oxford University Press, s. 200. https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=F9VY8ZKDR4IC&q=Jews+in+Mylasa#v=onepage&q=Jews%20in%20Caria&f=false, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

⁴Adıyeke, *a.g.e.*, s. 10.

⁵ Aydın Karacasu Geyre'de antik kent.

⁶ Muğla'nın Kavaklıdere ilçesine bağlı Çayboyu beldesi, Kapraklar bölgesinde yer alan antik kent.

⁷Aydın ili Sultanhisar sınırları içerisindeki antik kent.

Tralleis'te⁸- yapılan kazılar ve araştırmalar sonucu Yahudilere ait yazıtlar bulundu. İ.Ö. 1. yüzyıl ile İ.S. 3. yüzyıl arasındaki döneme tarihlendirilen bu yazıtların bir bölümü mezar taşlarına, bir bölümü sinagoglara aitti⁹. Ayrıca, Mylasa'ya yakın mesafedeki Rodos'ta, Kos'ta (İstanköy), Halikarnassos'ta Roma Döneminde¹⁰;Strobilos'ta (Aspat/Sıravolos/Çıfıt Kalesi)¹¹ ise, Bizans Döneminde Yahudi topluluklarının mevcudiyeti keşfedildi. Özellikle, adlarını zikrettiğimiz bu dört yerleşim yerinde yaşayan Yahudi toplulukları son derece önemlidir. Çünkü nüfuzluydular ve çok zengindiler. Romaniot kökenliydiiler. Farklı tarihlerde değişik gerekçelerle Milas'a göç edip yerleştiler. Muhtemelen göçlerden biri, Menteşe Beyliği Döneminde gerçekleşti. Nitekim bazı kaynaklarda, Menteşe Beyliği Döneminde Milas'ta Yahudi varlığından söz edilmektedir¹².

⁸ Aydın yakınlarındaki antik kent.

⁹Walter Ameling, *Inscriptiones Judaicae Orientis II: Kleinasien (Texts and Studies in Ancient Judaism 99)*,Tubingen 2004, ss. 70-144. Bora, a.g.e., ss. 92-99.

¹⁰Halikarnassos Yahudi Topluluğunun talebi üzerine verilen Roma Kararnamesi, sinagog inşasını ve Şabat'a ilişkin atalardan gelen hakları garanti altına almaktadır. Erich S. Gruen, *Diaspora: Jews Amidst Greeks and Romans*, London 2002, Harvard University Press, s. 91. <https://books.google.com.tr/books?id=t1IR4WtFjGUC&pg=PA91&dq=Jews+in+Halicarnassus&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewiE-YnE443mAhXIxMQBHX-vCBsQ6wEISTAD#v=onepage&q=Jews%20in%20Halicarnassus&f=false>, (Erişim Tarihi: 29.11.2019).

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şakir Çakmak, "Menteşe Beyliği ve Osmanlı Dönemlerinde Strobilos", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt/Volume: XX, Sayı/Number: 2, Ekim/October 2011, 17-26. Kent, Ortaçağ'dan itibaren, Strobilos, Astroboli, Sıravolos, Aspat ve Çıfıt Kalesi gibi çeşitli adlarla anılmıştı. *Çıfıt Kalesi* şeklindeki adlandırma, kentte yaşayan Yahudi nüfustan kaynaklanmaktaydı. Çıfıt, Arapça cehud sözcüğünden türemiştir. Cehud veya Çıfıt, Yahudi anlamında kullanılmaktadır. Bora, a.g.e., 99-100.

¹²Adıyeye, a.g.e., s. 106. Naim Güleriyüz, *Türk Yahudileri I*, İstanbul 1993, s. 42-43. Melek Çolak, *Milas Yahudileri*, Muğla 2003, Milas Belediyesi Kültür Yayınları Yayın no3, s. 14. Galante ise, şu bilgiyi vermektedir: "Bugün Moussalla adlı yerde bulunan bir mezar taşının yazıtında görüldüğü gibi, başlangıçta Milas, Orta Çağ'dan kalma bir Yahudi topluluğuna sahipti". Galante'nin referansı, Şimuel Behar İtshak'a ait silindir şeklindeki bu mezar taşının üzerindeki tarihi. Tarih, 5115(1355/56)'di. AvramGalante, *Histoire des Juifs d'Anatolie*, volume 2, İstanbul 1939, s. 158.

I. Antik Caria sınırlarını ve bölgedeki Antik kentleri gösteren haritadır.
<http://www.arkeolojidunyasi.com/bolgeler/karia.html>, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

2-Menteşe Beyliği Döneminde Milas Yahudileri

Caria bölgesi, 13. yüzyılın ikinci yarısında, Menteşe Beyliği'nin eline geçti¹³. Kutsal tarihi yol (Haç Yolu) ¹⁴ üzerinde yer alan Milas, beyliğin merkezi yapıldı¹⁵. Caria bölgesindeki yerleşim yerlerinden biri olan Strobilos ta, 1269 yılında, Menteşe Beyliği'nin egemenliği altına girdi. Strobilos, Caria'nın hem ticaret merkeziydi. Hem de önemli liman kentiydi. Öyle ki, Mısır ve Filistin ile Constantinopolis(İstanbul) arasında gidip gelen tüm gemilerin adeta başlıca durak noktalarından biri haline gelmişti. Addramyttion¹⁶, Phocaea(Foça) ya da kentin tam karşısındaki Kos adası üzerinden Constantinopolis'e giden gemiler, bir süre Strobilos limanında demirliyorlardı¹⁷. 12. yüzyılda, Anadolu'da kayıtlı Yahudi nüfusun büyük bir çoğunluğu Strobilos'ta ve Attaleia'da (Antalya)

¹³A.e.,s. 11.

¹⁴Milas'ın kuzeyindeki Kocayayla'da bulunan Labranda, Caria'luların haç yeri olup, dağların üstünde kutsal bir alan olarak kurulmuş antik kentlerden biriydi. Mylasa'dan başlayan ve Kutsal Yol olarak adlandırılan 14 km uzunluğunda ve 8 m genişliğindeki taş kaplamalı bir yol ile ulaşılan Zeus Labraundos/Çift Baltalı Tanrı) Labranda'dadır.

¹⁵ 14. yüzyılda ise, Beçin beylik merkezi oldu. A.e., s. 11.

¹⁶ Edremit Körfezi'nde yer alan antik kent.

¹⁷George F. Bass / Sheila D. Matthews / J.Richard Steffy / Frederick H. Jr. Van Doornunck, *Serçe Limanı: An Eleventh Century Shipwreck Volume I-The Ship and Its Anchorage Crew and Passengers*, Texas 2004,s.25. Bora, a.g.e, s.101.

yaşıyordu. Bizans İmparatorluğu'nun en varlıklı Yahudi topluluğu ise, Strobilos Yahudileriydi. Hatta zenginlikleriyle öyle ünlenmişlerdi ki; Constantinopolis'te bir mahalleye Strobilos adı verilmişti. Bu zenginliklerinden dolayı, Arap korsanlar tarafından fidye için kaçırılan Strobilos'lu Yahudiler vardı¹⁸. Strobilos, yaklaşık olarak 15. yüzyılın ilk yarısında (II. Murad Döneminde), Osmanlı egemenliği altına girdi. 1472 yılında, Kıbrıs Kralı ile Rodos Hakimi Antalya'ya ve Strobilos'a saldırı düzenlediler. Saldırı sırasında Strobilos'ta, 400 ev yakıldı. Her türden hayvan, tahıl, keten ve çok miktarda köle ele geçirildi. Bu arada kent yerle bir edildi ve bir daha, eski parlak günlerine kavuşamadı. Nitekim 1517 yılına gelindiğinde, Sıravolos adını alan Strobilos, artık 12 nüfustan oluşan bir köye dönüşmüştü¹⁹. 1472 saldırısından kurtulmayı başaran Strobiloslu Yahudiler ise, muhtemelen sahilden uzaklaşmayı yeğlemişlerdi. Güvenli bir kent olan Milas'a göç etmeleri, kuvvetli bir olasılıktı. Aynı dönemde Milas, İber yarım adası kökenli Yahudilerin (Sefaradların) bir bölümüne de kucak açacaktı. Kısacası 16. yüzyıl'da kent, çok sayıda Yahudi göçmen almış olmalıdır. Buna karşın 16. yüzyıl kayıtlarında, Milas'ta yaşayan Yahudi topluluğuna ilişkin, her hangi bir bilgi mevcut değildir²⁰.

3-Osmanlı Döneminde Milas Yahudileri

Osmanlı Döneminde, Yahudilerin kentteki varlığının başlangıcına ilişkin en eski bilgi, Galante'nin kitabe tarihini verdiği mezar taşıdır. Bir zamanlar Milas Sinagogu'nun avlusunda yer alan Şlomo'ya ait mezar taşı üzerindeki tarih, 5385 (1625)'tir²¹. Öte yandan, Yahudilerin Osmanlı Döneminde Milas'taki varlığına ilişkin eldeki somut verilerin başlangıç tarihi, 19. yüzyıldır. 1816 yılında kentte, Rumların 1/3'i kadar Ermeni nüfus, Ermenilerin 1/3'i kadar da Yahudi nüfus vardı. Kent nüfusun çoğunluğunu ise Müslüman Türkler oluşturuyordu. 1830-1831 tarihli nüfus yazımında, Mentеше Sancağı bazında hangi kaza olduğu belirtilmeden verilen rakamlar şöyleydi: 2294 Rum, 52 Ermeni ve 36 Yahudi. Bu rakamlar, sadece erkek nüfusa aitti²². 1264(M. 1848-1849) tarihli Milas kazası Yahudi Nüfus Defterinde, sayılan Yahudilerin coğrafi

¹⁸Joshua Holo, *Byzantine Jewry in the Mediterranean Economy*, New York, 2009, Cambridge University Press. 230. Bora, *a.g.e.*, s.101-12.

¹⁹ Çakmak, a.g.m., s.s. 19-21. Bora, *Anadolu Yahudileri – Ege'de Yahudi İzleri*, İstanbul 2017, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., s.103-104.

²⁰Adıyeke, *a.g.e.*, s. 106.

²¹Galante, *a.g.e.*, 159.

²² Çolak, *a.g.e.*, s. 17.

kökenlerine ilişkin bilgi mevcuttu. Kimi Girit, kimi İzmir, kimi ise Selanik kökenliydi. Kimi de Fransız tebasıydı²³. 20. yüzyılın başına ait nüfus tespitleri ise, Milas merkez yerleşkenin Yahudi nüfus rakamlarını ve rakamlardaki hızlı yükseliş ivmesini sergilemektedir. Milas Yahudileri, 1900-1901 yıllarında 418, 1901-1902 yıllarında 452 ve 1904-1905 yıllarında 542 kişiydi. Gerçekten de söz konusu rakamlar, Yahudi nüfusta bir yükselme eğilimini işaret etmektedir²⁴. Bu artış, kente yönelik sürekli ve artan sayılarda Yahudi göçmenin varlığını düşündürmektedir.

19. yüzyılda Milas, Müslüman Türklerin, Rumların, Yahudilerin ve Ermenilerin yan yana yaşadığı bir yerleşim merkeziydi. Yahudiler, Milas'ın eski kent dokusunun bulunduğu Hoca Bedrettin ve Hisarbaşı mahallelerinde yaşıyordu. Bu nedenle özellikle Hoca Bedrettin Mahallesi, halk arasında Yahudi Mahallesi olarak tanınıyordu. Hatta bu mahallede birkaç sokak, sadece Yahudilerce meskundu²⁵.

Nesim Tarika'ya ait evin bahçe kapısı ve üzerindeki İbrani harfli yazıt.

Sokaklardan birinde, Park Caddesi'nde yer alan Nesim Tarika'ya ait evin bahçe kapısı üzerindeki İbrani harfli Ladino yazıt, günümüze kadar ulaşmıştır. Yazıtın çevirisi şöyledir: "Yosef Di M. Abuav. En Milas 5640". (Yosef Di M. Abuav. Milas'ta. 1880). Milas Sinagogları ve Alliance okulu da, Hoca Bedrettin

²³Adıyeke, a.g.e.,s. 107.

²⁴Adıyeke, a.g.e.,s. 137. Çolak, a.g.e., s. 17.

²⁵A.e., s. 107.

Mahallesi sınırları içerisinde yer alan büyük bir arazi üzerinde inşa edilmişlerdi. Her iki kurumun arsaları üzerinde bugün, Milas Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü yapısı bulunmaktadır²⁶. Bu yapı, 1972 yılında yapılmıştır.

Sinagogların ve Alliance Okulunun arsası üzerinde inşa edilen Milas Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü.

4-Milas Yahudi Mezarlığı

Bugün mevcut mezarlık, Sodra Dağı eteklerindedir. Galante, mezarlıkta yer alan mezar taşlarına ilişkin Salomon ve Nisim Tarika'dan edinilen 5555 (1795) ve Bensiyon Amato'dan edinilen 5574 (1814) mezar taşı tarihlerini vermektedir²⁷. Mezarlıktaki aile adları ise şöyledir: Hazan, Sadra, Algazi, Elyakim, Mesina, Nahmiyas, Pisante, Kuenka ve Dalva²⁸.

Sodra Dağı eteklerindeki Milas Yahudi Mezarlığı.

²⁶ Çolak, *a.g.e.*, s. 24. Adıyeke, *a.g.e.*, s. 107.

²⁷Galante, *a.g.e.*, s. 159. s. 161.

²⁸A.e., s. 161.

Bu mezarlık, muhtemelen Milas Yahudilerinin ikinci mezarlığı olmalıdır. 20. yüzyılın başlarında, kent dokusundaki genişleme sonucu kentin sınırları içerisinde kalan gayri Müslim mezarlıklarının taşınması gündeme geldiği zaman, Rum Mezarlığı, 1908 tarihinde Sodra Dağı eteklerine taşınmıştı²⁹. Milas Yahudi Mezarlığı da, tıpkı Rum Mezarlığı gibi aynı gerekçelerle kent sınırları dışına, Sodra Dağı eteklerine taşınmış olabilir. Öngörümüzün sebebi, ziyaret ettiğimiz mezarlıktaki mezar taşlarının tümünün 19. yüzyıl tarihli olmasıdır. Şu soru akla gelmektedir: “Milas’ta 19. yüzyıldan önce var olması muhtemel Milas Yahudi Topluluğuna ait eski mezar taşları nerededir?”. Diğer Anadolu kentlerinin mezarlıklarının taşınması sırasında meydana gelen kazalar, ihmaller, kayıplar, Milas Yahudi Mezarlığının mezar taşlarının taşınması sırasında da meydana gelmiş olmalıdır. Ya da, eski mezarlık alanı istimlak edilmiş; mezar taşları da toprağın altında kalmış ve zamanla kaybolmuştur.

5-Milas Sinagogları

Milas sinagoglarından ilki, Rabbi Şlomo Avraham Amato’nun girişimleriyle 5612 (1852) tarihinde³⁰ inşa edildi. İkinci sinagogun inşa tarihi ise, 5658 (1898)’di³¹. Adı *Simhat Lev* olan ikinci sinagog içinde, muhtemelen bir kütüphanede, eski Milas yeşivasından kalan çok sayıda kitap muhafaza edilmekteydi. Küçük sinagog hafta arası kullanılırken; 250 kişi kapasiteli büyük sinagog, Şabat duaları ve düğünlerde kullanıma açılıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, sinagoglardan biri (Galante adını vermiyor), bir cami ve bir kilise, askeri amaçlarla kullanılmak üzere orduya tahsis edildi. Savaştan sonra, sözü edilen sinagog artık ibadethane vasfını yitirdiği için, Yahudi cemaati yönetimince kulübe dönüştürüldü³².

Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra, Hoca Bedrettin Mahallesinde yer alan Milas Yahudilerine ait okullardan biri, kızlar okulu (1934 yılında kapatılan Alliance Kızlar Okulu olmalıdır) kapandı. Bu yapı, Marsel Franko’nun girişimleriyle genişletildi ve bir sinagoga dönüştürüldü. 26 Eylül 1938 tarihinde, sinagogun açılışı yapıldı. Sinagogun mülkiyetinde olan 112 metre kare ebatlarındaki avlulu ev (muhtemelen savaş sırasında askeri birliklerin

²⁹Adıyeke, *a.g.e.*, s. 22.

³⁰Galante, tarihi 5610 (1850) olarak vermektedir. Halbuki kitabede yazılı olan tarih, 5612 (1852)’dir. Galante, *a.g.e.*, s. 160.

³¹Galante, tarihi 1897 olarak vermektedir. *A.e.*, s. 161.

³²Galante, *a.g.e.*, s. 160-161.

kullanımına ayrılan eski küçük sinagogdu), sinagog görevlilerinin ve muhtaç kişilerin kullanımına tahsis edildi. Milas Yahudi Topluluğu Yönetimi, 1970 yılında, arsaları üzerinde Halk Eğitim Merkezi yapılması koşuluyla yapıları hazineye devretti. Sözünü ettiğimiz sinagoglara ait yapılar imar planında eski eser olarak sınıflandırılmıştı. Bodrum Müze Müdürünün 09.02. 1972 tarihli raporu ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 08.09.1972 gün ve 225 numaralı, 09.09.1972 gün ve 6665 numaralı kararı ile, söz konu sinagogların eski eser olmadıkları için korunması gerekmediğine karar verildi. "...her iki havranın her an yıkılma tehlikesi göstermesinden dolayı..."³³, tamamen yıkılması, karara bağlandı. Yerlerine Halk Eğitim Merkezi inşa edildi³⁴.

6-Milas Alliance Israélite Universelle Okulu

Milas Yahudileri, 1879 yılında bir Alliance okulunun açılması arzusu gündeme gelince, tıpkı Turgutlu, Bergama, Aydın ve Sakız adası Yahudi toplulukları gibi, Alliance Israélite Universelle'e³⁵ bağlı mahalli bir komite oluşturdular³⁶. Ancak Milas Yahudi Topluluğu küçük bir topluluktur. Bu yüzden, önce yeni bir okul binası inşa edilmedi. Mevcut Talmud Tora Okulu yenilendi ve Alliance okuluna dönüştürüldü. 1896 yılına kadar, Talmud Tora binası kullanıldı. O yıl, Yahudi Topluluğu masrafları üstlendi ve iki katlı Alliance okulu binası inşa edilmeye başlandı³⁷. 1897 yılında okulun 40 öğrencisi vardı. 1908 yılında ise, öğrenci sayısı 95'e yükseldi³⁸. 1914 yılına gelindiğinde, erkekler askere çağrıldığı için Milas Alliance Okulu'nun idaresi, Matmazel Luna İsrail'e ve Matmazel Mazliyah'a devredildi³⁹. Tüm Alliance okullarında olduğu gibi, Milas Alliance okulunda da dört lisan (Türkçe, Fransızca, Ladino ve

³³ Çolak, a.g.e., s. 25. Kitabın ekler bölümünde ilgili evrakların kopyaları verilmiştir. Bkz. A.e.,s.s. 96-104.

³⁴ Çolak, a.g.e., s. 24-25.

³⁵Alliance Israélite Universelle hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Henri Nahum, *Les Juifs de Smyrne a la fin du XIX. Eme siecle et au debut du XX.eme siecle*, (Yayınlanmış Doktora Tezi) Paris 1990, s.s 100-110, s.s 131-144. Aron Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914*, (Phodeissertation) Harvard University 1985.

³⁶Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması 'Alliance Okulları' 1860-1925*, Ankara Haziran 1997, s. 108. Çolak, a.g.e., s. 48.

³⁷Çolak'tan edinilen bilgiye göre, 1896 yılında bir yangın çıktı. Yangın sırasında da okul binası yandı. Bu yüzden eğitim için geçici bir bina tahsis edildi. Çolak, a.g.e.,s. 48. Burada verilen bilgi yeterince açık olmadığı için; yangının, iki katlı Alliance binası inşa edildikten sonra mı; yoksa, inşa edilmeden önce mi çıktığını anlayamadık. Eğer yapı inşa edilmeden önce yangın çıktıysa; yanan yapı Alliance okuluna dönüştürülen Talmud Tora binası olmalıdır.

³⁸Çolak, a.g.e.,s. 49.

³⁹ Çolak, a.g.e.,s. 49.

İbranice) öğretiliyordu. Ayrıca, diğer Alliance okullarının uyguladığı ders programları takip ediliyordu.

3 Mart 1924 tarihinde ilan edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Alliance okulları için sonun başlangıcı oldu. Kanunun kabul edilmesinden bir ay sonra, Maarif Vekaleti tarafından kaleme alınan bir yazıda, Alliance okullarının Yahudi topluluğuna ait azınlık okulu olarak sınıflandırıldığı bildirildi. Ayrıca, Alliance İsraélite Universelle Paris Merkez Komitesiyle okullar arasındaki tüm ilişkilerin kesilmesi talep edildi⁴⁰. Bu talep, Alliance'ın Türkiye'deki varlığının hukuken son bulması anlamındaydı. Ardından Yahudi ilkokullarına, öğretim dili olarak ya Türkçeyi ya da İbraniceyi seçme zorunluluğu getirildi. Böylece Türkçe Yahudi ilkokullarında öğretim dili yapıldı. 1929 yılında, din öğretimine ayrılan birkaç saat dışında devlet müfredatı takip edilmeye başlanmış, okul millileştirilmişti. Milas Yahudi Topluluğu ve okul yönetimi, 11.08.1934 tarihli dilekçelerinde parasızlık gerekçesiyle okulun kapatılmasını talep ettiler. 01.10.1934 tarihinde ise, okul resmen kapatıldı⁴¹.

Arazileri üzerinde Halk Eğitim Merkezi inşa edilen sinagogların ve Alliance Okulu'nun yaklaşık yüz elli yıl süren karmaşık öyküsü, şu şekilde özetlenebilir: 19. yüzyılın ikinci yarısında yan yana inşa edilen iki sinagog, bir süre kullanıldı. Sonra muhtemelen bahçelerinde, Alliance Okulu inşa edildi. Küçük sinagog, Birinci Dünya Savaşı sırasında askeri amaçlar için orduya tahsis edilince, ibadethane işlevini yitirdi ve misafirhaneye dönüştürüldü. 1938 yılında ise, okula ve mevcut sinagoga ait yapılar birleştirilerek büyük bir sinagog yapıldı. 1972 yılında da, söz konusu yapılar yıkıldı ve arazi üzerinde Milas Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü inşa edildi.

⁴⁰ Çolak, a.g.e., s. 51-52. Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul 2000, İletişim Yayınları, s. 187.

⁴¹ Çolak, a.g.e., s. 52-55.

7-Milas Arkeoloji Müzesi'nde yer alan İbranice Yazıtlar - Fotoğrafları ve Çevirileri

Yazıt 1: Rahel De La Pas'a ait mezar taşı.

Baruh Dayan HaEmet	Hükmeden Yargıç Mübarektir
Kiburat Makom Rahel	Bu mezar yeri Rahel'indir
Almanat İtshak	dul eşi İtshak
De La Pas	De La Pas'ın
.....Asara22
.....Nisan 5640Mart 1880

Yazıt 2: Milas Alliance Israélite Universelle Okulu'na ait yazıt.

Be Ezrat Haşem	Tanrının Yardımıyla
Hakidiş Le Beit Sefer ir	Bu Okul hediye edilmiştir
Milas Leiluy Nişmat Senyor Yeuda	Milas kentine Senyor Yeuda
Moşe Franko Meluhato Kavod: Şanat	Moşe Franko anısına İstirahatgahı şerefli olsun: Sene
Hatarah	5678(1918)

Yazıt 3: Milas Sinagogu'na ait yazıt.

Baruh şehyanu vekiyemanu veigiyanu
Livnot Beit HaKnesset aşer bahar banu
Othi reşit melahto Beezrat Haşem siyun simantov lanu
Şana tova habait aşer bana Şlomo ⁴² leparat gadol ⁴³
Haşem yezakeynu lebinyan Mikdaşeynu bimera beyameynu
Bu Sinagogu inşa etmek için bizi seçen ve bizi yaşatıp baki kılan ve bugüne erdiren mübarektir.
Ve İnşallah bu bizim çalışmamızın başlangıcı olsun ve bizim için hayırlara vesile olsun
Bu yıl iyi bir yıldır 5612(1852) tıpkı Süleyman Mabedi'nin inşa edildiği yıl gibi
Tanrı kısa süre içerisinde bize Süleyman Mabedi'nin inşasını görmeyi nasip etsin.

⁴² Bu yazıttaki Şlomo sözcüğü, aynı zamanda Rabbi Şlomo Avraham Amato anısına, onu adını ifade etmek için kullanılmıştır. Çünkü ilk Milas Sinagogu'nun inşası, Rabbi Amato'nun girişimleri sayesinde mümkün olmuştur. Galante, *a.g.e.*, 160-161.

⁴³ Mezar taşlarında kullanılan takvim, İbrani Takvimidir. Tarih düşme sırasında eğer tarih, beş bin rakamıyla yazılıyorsa (5658 gibi), bu yönetime *leparat gadol* adı verilmektedir. Eğer tarih 5000 rakamına karşılık gelen hey harfi kullanılmadan yapılmışsa (658 gibi) bu yönetime de *leparat katan* denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Siren Bora, *Başlangıçtan Günümüze Tire'de Yahudi İzleri*, Ankara 2019, Tire Belediyesi Kültür Yayınları 20, s. 134-135.

Yazıt 4: Milas Sinagogu'nun giriş kapısında yer alan yazıt.

Ze Haşaar Le Adonay Tsadikim Yavo Bo Şanat 5612

Bu kapı Tanrı kapısıdır sadece doğrular geçer Sene 1852

Yazıt 5: Milas Sinagoguna ait yazıt.

Şanat Hatarnah

Sene 5658(1898)

Yazıt 6: Milas Sinagoguna ait yazıt.

5658 Leyetsira

1898 Yaratılıştan itibaren

Yazıt 7: Milas Sinagogu'nun giriş kapısında yer alan taç kapı kabartması.

Ze Haşaar LeAdonay (Şviti Adonay Lenegdi Tamid) Tsadikim Yavo Bo
Leparat Katan⁴⁴

Bu kapı Tanrı kapısıdır(Daima karşımda (yönüm) Tanrı oldu) Sadece
doğrular geçer

⁴⁴ Eğer yazıtlarda tarih 5000 rakamına karşılık gelen hey harfi kullanılmadan yapılmışsa (658 gibi) bu yöneme *leparat katan* denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bora,*a.g.e.*, s. 134-135.

Yazıt 8: Milas Sinagogu'nun adı olan *Simhat Halev* yazılı yazıt.

Kahal Kadoş Simhat Halev

Kutsal Sinagog Gönül Mutluluğu

Yazıt 9: Milas Sinagogu'na ait yazıt.

Ma Tovu Olahe Yaakov Mişkenoteha İsrail

Obaların ne kadar iyidir İsrail Meskenlerin ne kadar iyidir İsrail

Yazıt 10: Milas Sinagogu'na ait yazıt.

Keter Tora ⁴⁵	Tora'nın Tacı
Anohi ⁴⁶ Adonay Eloeha	Ben senin Tanrınım
Lo yihiye Leha ⁴⁷	Yapmayacaksın
Lo tisa et ⁴⁸	Kullanmayacaksın
Zechor et yom ⁴⁹	Günü hatırla
Kaved et aviha ⁵⁰	Babana saygı göster

⁴⁵Keter Tora (Tora'nın Tacı) sözcüğü, Muhtemelen On Emri ifade etmektedir. Mermer yazıt üzerindeki ifadeler yarımıdır. Yani kesintiye uğramaktadır. Yazıtın devamı olmalıdır.

⁴⁶ Tanrı, daha yaygın olarak kullanılan **אני** (ben) yerine, **אנוכי** (Anohi)yi tercih etmiştir. Bu tercihe ilişkin iki görüş mevcuttur: Avraham'a çocuklarını kölelikten çıkaracağına dair verdiği sözde ve Yaakov'a Mısır'a onunla birlikte inip onunla birlikte çıkacağına dair verdiği sözde yine Anohi sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. Bkz. Bereşit15:14. Bereşit 46:4. Öte yandan, bu sözcüğün "Ana Nafşae Ketavit Yeavit" (Ben Özüm'ü Yazdım Verdim) kelimelerinin baş harflerinden oluşmasıdır. Bu'da Tora'nın Tanrı'nın Özünü yansıttığını ve Tanrı'ya ulaşmanın tek yolunun Tora olduğunu işaret etmektedir. Tora - Şemot, s.221.

⁴⁷ On Emir. Birinci emrin başlangıç bölümüdür. Emrin özü, Tanrı'nın varlığına, O'nun sonsuz olduğuna, mutlak ve tamamen bağımsız güce sahip olduğuna inanmaktır. Emir şu şekilde devam etmektedir: "Benim huzurunda senin için başkalarının tanrıları olmasın(muteber olmasın)". Tora-Şemot, cilt 2, İstanbul Kasım 2007, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., ss.220-221.

⁴⁸ On Emir. Üçüncü emrin başlangıç bölümüdür. Emrin özü, boş yere yemin etme yasağıdır. Emir şu şekilde devam etmektedir: "Tanrın Haşem'in adını boşa kullanma; çünkü Haşem adını boşa kullanıma affetmeyecektir". A.e, ss.224-225.

⁴⁹ On Emir. Dördüncü emrin başlangıç bölümüdür. Emrin özü, Şabat'tır. Emir şu şekilde devam etmektedir: "Şabat gününü, onu kutsal ilan etmek üzere hatırla". A.e , ss. 226-227.

⁵⁰ On Emir. Beşinci emrin başlangıç bölümüdür. Emrin özü, ebeveyne saygı göstermektir. Emir şu şekilde devam etmektedir: "Babana ve annene saygı göster. Bu sayede Tanrın Haşem'in sana vermekte olduğu toprak üzerinde günlerin uzayacaktır". A.e , ss. 230-231.

8-Sonuç ve Değerlendirme

Milas Arkeoloji Müzesinde yer alan İbranice yazıtların adedi ondur. Bu yazıtların sadece biri, mezar taşı kitabesidir. Diğer yazıtlar, Alliance Israélite Universelle Okuluna ve Milas sinagoglarına aittir. Yazıtlar, yapıların yıkımı öncesinde, Milas Müzesi'ne taşınmış olmalıdır. Söz konusu yazıtların nitelikleri şöyledir:

- Rahel De La Pas'ın mezar taşı kitabesi (Bkz. Yazıt 1) ile Alliance Israélite Universelle Okulu'na ait yazıt (Bkz. Yazıt 2), mermer üzerine kazınarak yazılmıştır. Sinagoglara ait yazıtlarda ise, mermer üzerine kabartma yöntemi kullanılmıştır.
- Mezar taşı üzerinde her hangi bir motif ya da süsleme mevcut değildir. Okula ait mermer yazıtın çevresi ise, sarmaşık, yaprak ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. 3 numaralı sinagog yazıtı çevresinde palmet⁵¹ motifleri göze çarpmaktadır. Yazıtın iki yanında, birbirine paralel geometrik bezemeler mevcuttur(Bkz. Yazıt 3). Diğer yazıtlarda ise, herhangi bir bezeme ögesi göze çarpmamaktadır.
- 7 numaralı yazıtın kilit taşı üzerinde yer alan יהוה sözcüğü, Tetragrammaton'dur⁵²(Bkz. Yazıt 7).Yahudilikte, bu sözcük asla yazıldığı gibi okunmaz.
- Çevirisini yaptığımız 10 numaralı yazıt, On Emrin bir bölümünü içermektedir (Bkz. Yazıt 10). Emrin diğer bölümlerinin yer aldığı mermer yazıtlar ise,ne yazık ki mevcut değildir.
- Sinagogun giriş kapısı üzerinde yer alan “Ze Haşaar Le Adonay Tsadikim Yavo Bo” (Bu Kapı Tanrı Kapısıdır Sadece Doğrular Geçer) yazılı kitabe, Eski Ahit, Mezmurlar 118:20'den alıntıdır. Bu kitabe, Osmanlı kentlerinde inşa edilen hemen tüm sinagogların giriş kapılarında mevcuttur. (Bkz. Yazıt 7).

⁵¹Palmet, palmye biçiminde bitkisel bezeme ögesidir. Yaprakları simetrik olarak düzenlenmiş olan bu motif, Antik Dönem'den itibaren Mısır'da ve Mezopotamya'da kullanılmıştır. Ayrıca, Hellenler ve Romalılar tarafından mimaride süslemede kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle bir dal üzerinde tek haneli yaprak dizelerinden oluşur. Yaprakların uçları dışa doğru kıvrıktır. Bora, *a.g.e.*, s. 133.

⁵² Tanrının adı, olan Yehova, İbranice dört harf ile yazılır: יהוה. Bu ad, Grekçe Tetragrammaton olarak adlandırılmaktadır. Tetra'nın Türkçe karşılığı “dört”, grammat'ın Türkçe karşılığı ise, “harfli”dir. İkisi birlikte “dört harfli” anlamına gelir. Yahudilikte, Yehova sözcüğünün kullanımı yasaktır. Onun yerine İbranice Adonay ya da Elohim sözcükleri kullanılmaktadır.

İbranice yazıtlar ve mezar taşları, bir Yahudi topluluğunun, hem her hangi bir bölgedeki varlığının kanıtı hem de tarihinin bekçisidir. Mezar taşları üzerindeki kitabeler ve sosyal-dini kurumlara ait yazıtlar, mahalle-aile tarihi, sanat anlayışı, nüfus dağılımı, meslek profili ve toplumsal yapı üzerinde odaklanmakta ve gündelik yaşamın tarihinin kayda geçirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca Yahudiliğe ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yüzden günümüzde, herhangi bir bölgenin Yahudi topluluğunun toplumsal tarihini yazmak isteyen araştırmacıların, Yahudiliğe ve Yahudi toplumuna ilişkin zengin bilgiler içeren İbranice mezar taşlarını ve yazıtları kullanması zorunludur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

I-Milas Arkeoloji Müzesi'nde yer alan İbranice Yazıtlar

Yazıt 1: *Rahel De La Pas'a ait mezar taşı.*

Yazıt 2: *Milas Alliance Israélite Universelle Okulu'na ait yazıt.*

Yazıt 3: *Milas Sinagogu'na ait yazıt.*

Yazıt 4: *Milas Sinagogu'nun giriş kapısında yer alan yazıt.*

Yazıt 5: *Milas Sinagoguna ait yazıt.*

Yazıt 6: *Milas Sinagoguna ait yazıt.*

Yazıt 7: *Milas Sinagogu'nun giriş kapısında yer alan taç kapı kabartması.*

Yazıt 8: *Milas Sinagogu'nun adı olan Simhat Halev yazılı yazıt.*

Yazıt 9: *Milas Sinagogu'na ait yazıt.*

Yazıt 10: *Milas Sinagogu'na ait yazıt.*

Kutsal Kitaplar

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), İstanbul 1988, Kitabı Mukaddes Şirketi.

Tora-Şemot, cilt 2, İstanbul Kasım 2007, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

Kitaplar

ADIYEKE, Nuri, *XIX. Yüzyılda Milas'ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir 1994.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 2005(17. Basım), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 67.

AMELING, Walter, *Inscriptiones Judaicae Orientis II: Kleinasien (Texts and Studies in Ancient Judaism 99)*,Tubingen 2004.

BALİ, Rıfat, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul 2000, İletişim Yayınları.

BASS, George F./MATTHEWS, Sheila D./STEFFY, J.Richard/VAN DOORNINCK Jr., Frederick H., *Serçe Limanı: An Eleventh Century Ship wreck Volume I-The Ship and Its Anchorage Crew and Passengers*, Texas 2004.

BORA, Siren, *Anadolu Yahudileri – Ege'de Yahudi İzleri*, İstanbul 2017(1. Basım), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ.

BORA, Siren, *Başlangıçtan Günümüze Tire'de Yahudi İzleri*, Ankara 2019, Tire Belediyesi Kültür Yayınları 20.

ÇOLAK, Melek, *Milas Yahudileri*, Muğla 2003, Milas Belediyesi Kültür Yayınları Yayın no 3.

GALANTE, Avram, *Histoire des Juifs d'Anatolie*, volume 2, İstanbul 1939.

GÜLERYÜZ, Naim, *Türk Yahudileri I*, İstanbul 1993.

HOLO, Joshua, *Byzantine Jewry in the Mediterranean Economy*, New York, 2009, Cambridge University Press.

RODRIGUE, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması 'Alliance Okulları' 1860-1925*, Ankara Haziran 1997.

Makaleler

ÇAKMAK, Şakir, "Menteşe Beyliği ve Osmanlı Dönemlerinde Strobilos", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt/Volume: XX, Sayı/Number: 2, Ekim/October 2011, 17-26.

İnternet Kaynaklar

CRAMER, John Antony, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map*, In Two Volumes, Oxford MDCCCXXXII (1832), Oxford University Press, https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=F9VY8ZKDR4IC&q=Jews+in+MyIasas#v=onepage&q=Jews%20in%20Caria&f=false, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

GRUEN, Erich S., *Diaspora: Jews Amidst Greeks and Romans*, London 2002, Harvard University Press, <https://books.google.com.tr/books?id=t1IR4WtFjGUC&pg=PA91&dq=Jews+in+Halicornassus&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiE-YnE443mAhXlMQBHX-vCBsQ6wEISTAD#v=onepage&q=Jews%20in%20Halicornassus&f=false>, (Erişim Tarihi: 29.11.2019).

MALAY, Hasan, "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", http://www.dlir.org/archive/archive/files/arkeoloji_sanat_tarihi_dergisi_v-2_p50-61_629fa177e7.pdf, (Erişim Tarihi: 28.11.2019), s.s. 50-61.

<http://www.arkeolojidunyasi.com/bolgeler/karia.html>, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 225-242.

Geliş Tarihi: 6 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN ALMANYA'DAKİ YANSIMALARI*

Nejla PÜREN**

Öz

Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde İstanbul'da öldü. O günlerde Almanya'da Adolf Hitler iktidardaydı. Ülkede ırkçı politikalar takip ediliyordu. Almanya'da gazeteler, Atatürk'ün ölümü haberini ayrıntılı olarak ele aldılar. O'nun yaptıkları ve başarıları üzerine ilginç yorum-lar yaptılar. Bu makalede, bu yorumlar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Almanya, Atatürk'ün Ölümü, Alman Basını.

THE ATATURK'S DEATH IN GERMANY REFLECTIONS

Abstract

Atatürk died in İstanbul on November 10, 1938. In those days, Adolf Hitler was in power in Germany. Racist policies were followed in the country. Newspapers in Germany discussed the news of Atatürk's death in detail. They made interesting comments on his actions and his achievements. This article discusses these comments.

Keywords: Atatürk, Germany, Atatürk's Death, Germany Press.

* Bu makale Prof. Dr. Kemal Arı'nın yönlendirmesi ve katkılarıyla kaleme alınmıştır. Kendisine teşekkür ederim. N. Püren.

** Tarih ve GÜNCE Çalışma Grubu Üyesi, rahimusta.kizi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3973-8796.

1.1. Giriş

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, dünyanın yetiştirdiği en önemli tarihsel kişiliklerden biridir. Onun ölümü yalnız kendi ülkesinde değil, dünyanın birçok yerinde büyük üzüntüyle karşılandı. Bunun temel nedeni Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bağlaşıklık grubun ağır bir yenilgi almasından sonra, yenilen ülkelerin teslimiyetçi bir duruş içine girmelerine karşın, onun ulusuna önderlik ederek antiemperyalist bir bağımsızlık savaşı vermesiydi. Osmanlı Devletine dayatılan ve Türkler'in tarihten silinmesi anlamına 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması, Türk Ulusu'nun direnişlerinin başarıyla sonuçlanması üzerine tarihin çöplüğüne atıldı. Türkler Lozan Barış Antlaşması'nın belirlediği koşullar çerçevesinde ülkelerini bağımsızlığa kavuşturmuşlardı. Bu süreçte Atatürk, ulusuna yeni bir ruh vermiş çağdaş bir cumhuriyetin kuruluşuna öncülük etmişti¹. Anadolu'da bir bağımsızlık ve özgürlük savaşı başladığında, batılı emperyalist ülkeler bu harekette yer alanları önce eşkıyalık ve haydutlukla suçlamışlardı. Ancak zamanla bu algı değişti. Batılılara göre Anadolu'daki direnişçiler için artık "Kemalistler", "Kemalist Hareket" ve "yurtseverler" denilir oldu. O, ulusunu örgütledi. Ulusal meclis ve ordu kurulduktan sonra, emperyalist güçlere karşı düzenli orduyla savaşım vermişti. Mustafa Kemal Paşa ulusal bağımsızlık sırasında "gazilik" ve "müşirlik" unvanlarını kazandı. Bu unvanlar, ulusunun onu onore eden en büyük ödülleri idi. Cumhuriyetin ilanından sonra da ulusu geri bırakan toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlara karşı savaş açıldı. Köklü devrimler yapıldı ve ulusa batılı ve çağdaş bir çehre verilmeye çalışıldı. 1934 yılında Soyadı Yasası'nın kabul edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak O, "Türkler'in Atası" anlamına gelen "Atatürk" soyadını aldı; üstelik özel bir yasa uyarınca onun dışında hiç kimse bu soyadı alamayacaktı².

Batılı araştırmacılar, onun ulusunun yazgısına el koyduğu andan ölümüne kadar geçen süreye belki birkaç yüzyılı sığdırışına ve yaptığı büyük işe bakarak, "Türk Mucizesi" diyorlardı. Bunda haklı yanları da vardı; zira yarım yüzyıl önce

¹ Örneğin bkz. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK yay., Ankara, 1983; ayrıca bkz. Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma*, Sentez yay., 2017, çşt.s.

² Ayrıntı için bkz. Vamık Volkan, "Atatürk Soyadı, Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 211-230.

Türk, yalnız öteki dünya için var olmaya kendini adanmış ruhani bir yaşantının istek ve çabasıyla yetinmekteydi. Ancak şimdi O, yaşantısında ve ruhunda, dünyevi yaşamın diriliğini ve canlılığını duyuyor; öteki uluslar gibi o da ayakta kalmak için çok çalışmak, üretmek ve modern bir yaşantıyı sürmek gerektiğine inanıyordu. Yapılan devrimler, Türk Ulusu' nu çağdaş bir düzeye taşımıştı. Bu başarılarından dolayı, batı dünyası Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e büyük bir hayranlık ve saygı duyuyordu³.

2.1.Almanya'da Yeni Dönem

Almanya, Batı Dünyası'nda Aydınlanmayı yaşamış ve geçmişinde yoğun aydınlanma kültürünün yer aldığı en önemli ülkelerden birisiydi. Ancak bu ülke, siyasal birliğini ve İngiltere ve Fransa gibi ülkelere göre sanayi devrimini geç sağlayabilmişti. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti ve Avusturya Macaristan'la birlikte giren bu devlet, savaştan öteki bağlaşıkları gibi ağır bir yenilgi alarak çıkmıştı. *Versailles Antlaşması*'yla koşulları son derecede ağır bir anlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştı. Savaş sonrasında ülkede büyük ekonomik ve siyasal sıkıntılar kendisini gösterdi. Ağır yaşam koşulları ve büyük savaşı yitirmiş olmanın verdiği ağır psikolojik darbe, kargaşa içinde olan ülkede Adolf Hitler önderliğindeki Nasyonal Sosyalistleri 1933 yılında iktidara taşıdı. Bu aşamadan sonra ırkçılık resmi bir politika olarak izlenmekteydi. Alman ırkının üstünlüğü ilkesine dayanan ve öteki ırktan halkları egemenlikleri altına almayı bir hak olarak gören bu siyasal anlayış; ülkede demokratik hakları hızla yok ederek, ağır bir diktatörlük rejimine dönüştü. Böylece, Aydınlanma kültürünü yaşamış olan ülkede, bu kültürün hiçbir izine tahammül edemeyen bir baskı yönetimi kuruldu. Bu yeni rejimde öfke ve şiddet egemendi. Bu öfkeyi körükleyen pek çok etken vardı, bunlardan birisi de Birinci Dünya Savaşı'nın geçmişte getirdiği büyük kayıpların neden olduğu ekonomik, siyasal ve psikolojik nedenlerdi. Almanya bir türlü o dönemde yaşanmış büyük toprak kayıplarını ve yenen devletlerce dayatılan ağır borçları içine sindiremiyordu. Yaşanan ekonomik sıkıntıların temelinde, önceki savaştan galip çıkanların etkileri olduğuna inanıyordu. Bu kızgınlık ve öfke giderek gelecekte büyük bir hesaplaşmayı ufuklara taşıyor, savaşı tetikleyecek kıvılcımı ortaya çıkaracak birçok söylemler türüyordu. Ülkede ırkçı ve şoven düşünce yerleştikçe, sol ideolojiye ve Germen olmayan öteki ırklara

³ Bu yönde pek çok değerlendirme vardır. Örneğin bkz. Muzaffer Erendil, "Evrensel Nitelikleriyle Atatürk", *Atatürk Yolu Dergisi*, II/06 (Haziran 1990), s. 307-319.

öfkeyle bakılıyordu. Bu öfke ve şiddet eğilimi artık kendisini örgütlenme ve ideolojik yapılanmalara da yansıtmaya başlamıştı⁴.

Ülkede aydınlar ve Musevi kökenli bilim insanları, Nazi yönetiminin baskıları nedeniyle ülke dışına kaçıyorlardı. Almanya gittikçe biriken ve patlamaya hazır bir öfkenin pençesindeyken, bir zamanlar onun bağlaştığı olarak dünya savaşında yer almış Türkiye’de yaşamın her alanında çağdaş uygarlık düzeyini yakalamak yönünde adımlar atılıyordu. Ülkede yeni üniversiteler kuruluyor, yükseköğretimde daha çağdaş ve bilimsel eğitimin gerektirdiği kararlar alınıyor, önemli adımlar atılıyordu. Almanya’da ırkçı manifestoya ters düşen aydınlara yaşam zindan edilirken; Türkiye Naziler ’den kaçan bu aydın ve bilim insanlarına üniversiteleri ve çalışacakları diğer ortamları açmıştı⁵.

2.2. Atatürk’ün Ölümü Ve Alman Basını

Almanya’da sert milliyetçi ideolojiyle ırkçı ve soykırımcı politikalar yükseldikçe, dünya barışının tehlikeye gittiğini gören öteki ülkeler de silahlanmaya başlamışlardı. Almanya yanına İtalya Faşizmini de alarak, sivri bir miğfer gibi Avrupa’nın ortasında kendini gösterdikçe; onu çevreleyen ülkeler de kendi aralarında bloklaşıyorlardı. Dünyanın hızla büyük bir savaşa gittiği görülmüyordu. Türkiye’nin de çevresinde yoğun risklerin oluşmaya başladığı bir zaman aralığında 10 Kasım 1938 günü ülkenin kurucusu, Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk hayata veda etti. O’nun çoktandır hasta olduğu, ülke dışından getirilen hekimlere tedavi ettirilmeye çalışıldığı, ancak bunların bir sonuç getirmediği en azından resmi çevrelerde biliniyordu. Halk da bir şeyler sezinlemekle birlikte yine de Gazi’nin iyileşeceğine ilişkin umutlarını hiç yitirmemişti. O gün sabahın erken saatlerinde Gazi’nin ölüm haberi ülkeye yayılınca ülke büyük bir yasa büründü. Dolmabahçe Sarayı’nda yaşama veda eden Gazi’nin na’sı, on gün kadar burada kaldı. Ardından özel bir trenle Ankara’ya götürüldü. Ankara’da düzenlenecek törenlerde kullanılmak üzere hazırlanacak katafalk, Almanya’dan, Nazi baskısı sonucu kaçan kaçarak

⁴ Bu kişilerden birisi de Atatürk’ün ölümünde o’nun Ankara’da katafalkını yapmış olan Alman Mimar Bruno Taut’ tu. Bu konuda bir çalışma için bkz. Kemal Arı, *Bruno Taut (Ölümüyle Atatürk’e Eşlik Eden Alman Mimar)*, İzmir, 2019.

⁵ Bernd, Nicolai, *Modern ve Sürgün: Almlanca Konuşan Ülkelerin Mimarları Tükiye’de (1925-1955)*, (Çev. Yüksel Pöğün Zander), TMMOB yay, Ankara, 2011; Ümit Sarıaslan, *Cumhuriyetin Mimarları- Kuruluş Ankarasında Üç Mimar (Kemalettin, Ernst Arnold Egli, Bruno Taut)*, Otopsi yay., İstanbul, 2004.

Türkiye'ye gelmiş ve İstanbul'da, Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'ne başkan olarak atanmış olan Bruno Taut'a yaptırılmıştı⁶.

Atatürk öldüğünde, onun ölüm haberi doğal olarak yurt dışında da önemli etkiler yaptı. Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiğinde, Almanya'da oldukça yaygın bir basın ve iletişim dünyası vardı. Ülkede gazete okuyanların oranı, öteki Avrupa ülkelerinden oldukça yüksekti. Ülkede hem ulusal hem de yerel ölçekli çok sayıda gazete yayınlanmaktaydı. Bunların bazıları günde iki baskı bile yapıyordu. Bazılarının gündelik baskı sayısı da oldukça yüksekti; örneğin "*Völkischer Beobachter*" adlı ulusal gazete, bir günde bir milyona yakın nüshayla yayınlanıyordu. Bu tür öteki ulusal ölçekli gazetelerle birlikte hemen her kentte çıkan birden fazla gazeteler de dikkate alındığında, ülkede büyük bir gazetecilik faaliyeti vardı. Ülkenin eyalet sistemiyle yönetiliyor olmasından dolayı yerel basının ulusal gazeteden etkinlik olarak hiç de geri kalmıyor; öyle ki gündelik yayın oranı, ulusal basın karşısında yüzde seksenlik büyük bir dilime denk geliyordu. Ulusal ölçekli sekize yakın gazetenin yanında, yerel gazetelerle birlikte Almanya'da beş bin adet değişik gazete yayınlandığı görülmüyordu. Böylesine güçlü bir basına egemen olmak, siyasal iktidarların etkisini sürdürebilmeleri için elbette iyi bir araç olarak görülmüyordu. Naziler de bu fırsatı değerlendirmeyi bildiler. Zaman içinde iktidarlarını güçlendirdikçe basını ve diğer iletişim araçlarını baskılayarak denetim altına almaya çalıştılar. Naziler'in siyasal düşüncelerini destekleyen basının oldukça yaygın olduğunu görmekteyiz. Örneğin dönemin en güçlü ulusal gazetesi "*Der Stürmer*" başta olmak üzere, gazetelerin büyük bir kısmı ırkçı dünya görüşüyle yayınlarını gerçekleştiriyorlardı. Museviler'e ait gazeteler başta olmak üzere, ırkçı düşünceye uzak bu gazeteler de rejim tarafından süreç içinde kendi politik çizgilerine yakın yayın yapmaya zorlanmaktalardı.

İşte Atatürk öldüğünde, Almanya'da basının içinde bulunduğu durum yaklaşık olarak böyleydi. Gazeteler, Nazi diktatörlüğünün büyük ölçüde etkisi altında yayın yapmaktalardı. Bu da şu anlama gelmekteydi; Atatürk'ün ölümü üzerine basında yer almış olan değerlendirmelerin, Naziler' in görüşlerine pek de aykırı olması beklenemezdi. Atatürk'ün dünya görüşü ile Nazi dünya görüşü arasında büyük farklar olduğu göz önüne alındığında yapılacak değerlendirmeler elbette ilginç bir seyir izleyebilirdi.

Ancak şaşırtıcı biçimde bu yayınlarda Atatürk'e hayranlık duyguları öne çıkmıştır. Bir kere Atatürk'ün ölüm haberi, her ölümlüye nasip olmayacak

⁶ Krş. Kemal Arı, a.g.e.

biçimde geniş biçimde basında yer aldı. Somut bilgilere ek olarak yapılan yorumlarda bütünüyle Atatürk'ün başardığı önemli işlere vurgu yapılarak, olumlu görüşler dile getirilmekteydi. Hayranlık duygusu ise hemen her satırda bir biçimde kendisini göstermekteydi. Bu hayranlığın temelinde elbette Atatürk ve onun kurduğu rejime karşı ideolojik bir yaklaşma yoktu; zaten beklenemezdi de. Ancak Atatürk'ün ortaya koyduğu eserin her yönden olağanüstü büyük bir başarının eseri olarak da ortadaydı. Bir kere Atatürk, inanılmayacak bir mucizeyi gerçekleştirmişti. Birinci Dünya Savaşı başlarında Almanya bir sanayi; Türkiye ise bir tarım ülkesiydi. Savaş sonrası günlerden bugüne gelinen noktadan bakıldığında, bir tarım ülkesi olarak Türkiye önündeki zor koşulları yenmiş ve bir demokrasi olarak dünya ülkeleri arasında yer almaya aday hale gelmişti. Ancak Almanya hala yeni savaşların, geçmişte kalan savaşların peşindeydi. Elbette bu açıkça söylenmiyordu ama Atatürk'ün olağanüstü devlet adamlığı, dahi komutanlığı ve sezgisi güçlü siyaset anlayışı nedeniyle ülkesine büyük bir başarı kazandırarak, bir barış adası yaptığı da ortadaydı. Bu başarının ödülü olarak Türkler bağımsız ve özgür olmuşlardı. Ancak Almanlar, Versailles sonrasında bağımsızlık ve özgürlüklerini bütünüyle yenen devletlerinin insafına bırakmışlardı. Almanların tarihi düşman olarak gördükleri Fransızlara karşı öfkeleri hep canlı ve diriymiş. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Versailles' in getirdiği koşullar sonucunda Fransızların Alman topraklarını ellerinde bulundurmalarını hiç içlerine sindiremiyorlardı. Batı sınırlarında nefret temelli düşmanlık duyguları kabarmış bir durumdayken, bu kez de aynı biçimde nefret ettikleri Komünizm de doğu sınırlarına yakın bir konumda ortaya çıkmış ve neredeyse kapılarına dayanmıştı. Almanlar, bu kötü duyguların etkilerinden sıyrılmak için tarihi bir fırsatlara hazırlanıyorlardı.

Atatürk'ün ölümü haberi, Gazi'nin yaşama veda ettiği 10 Kasım günü, akşam çıkan gazetelerde haber olarak yer almaya başladı. Doğal olarak ilk çıkan haberler, somut olarak ölüm olayı ile ilgili halkı bilgilendirmeyi amaçlıyordu. İlk haberler daha yüzeysel ve ilk anda haberi okuyucuya duyurma amaçlıydı. Örneğin Kuzey Almanya'da Hamburg'ta yayınlanan "*Hamburger Nachrichten*" Atatürk'ün ölüm haberini okuyucularına; "*Türkiye Devleti Cumhurbaşkanı Perşembe günü, saat dokuzu beş gece vefat etmiştir*" sözleriyle duyurdu⁷. Buna koşut olarak, ayın kentte yayınlanan "*Hamburger Fremden Blat*" ve "*Hamburger Tageblatt*" de aynı ifadelerle gelişmeleri okuyucularına bildirmekteydi⁸. Bu ilk haber, kısa sürede bütün basına yansdı ve içerikli hemen hemen aynıydı.

⁷ Hamburger Nahrichten, 10 Kasım 1938.

⁸ Hamburger Tageblatt, aynı tarih; Hamburger Fremde Blat, aynı tarih.

Anlaşılan bilgi, aynı kaynaktan Almanya'ya ulaşmış olmalıydı ve bu nedenle haberin ayrıntılarında pek bir değişiklik yoktu. Almanya'nın en etkili gazetelerinden biri olarak bilinen ve Berlin'de yayınlanan "*Deutsche Allgemeine Zeitung*", "*Volkischer Beobachter Berlin*" ile Frankfurt'ta yayınlanan "*Frankfurter Zeitung*" ta haber, bu gazetelerin akşam baskıları olmadığı için, bir gün sonra yer aldı. Günde iki baskı yapan gazeteler daha çok özel ölçekli gazetelerdi. Bu kısa zaman aralığından yararlanmış olmaları ki örneğin *Frankfurter Zeitung* ve bir çok ulusal gazete Atatürk'ün ölüm haberini, onun kısa bir özgeçmişi ile birlikte veriyorlardı⁹.

İkinci gün bu kısa biyografilerin yanına o gün kısa, ancak bir sonraki gün daha uzun değerlendirme yazıları ve yorumlar da eklendi. Bu yorum ve değerlendirme yazılarından Almanya'da basında ve doğal olarak kamuoyunda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliği ve tarihsel özellikleri üzerine ne gibi yorumlar yapıldığını bir parça olsun görebiliyoruz. Atatürk kimdi, nasıl bir kişiliği vardı? Neleri başarmıştı? Ve elbette onun ölümüyle birlikte genel olarak dünya özel anlamda da Türkiye neler yitirmişti?

Ölüm olayından iki gün sonra çıkan haber ve yorumlarda bu soruların yanıtları kendini göstermeye başlamıştı. Günümüzde bile çok popüler olan "*Deutsche Allgemeine Zeitung*" ta Atatürk Alman okuyucularına, "*Yeni Türkiye'nin kurucusu*" olarak tanıtılıyor ve henüz 58 yaşında, safrakesesi ve karaciğer rahatsızlığından öldüğü belirtiliyordu. Bu yazı genel bilgiler veren, ancak aynı zamanda önemli sayılabilecek yorumları da içeren bir makale biçimindeydi. Yazıyı yazan kişi, Atatürk'ün özellikle politik yaşamına ve bu alanda başardıklarına odaklanmıştı. O'na göre Atatürk'ün politik yaşamı üç kısımdan oluşuyordu. Bunlardan birincisinde Atatürk, on yıldan az bir sürede, Dünya Savaşı'ndan Türk Bağımsızlık Savaşına yönelmişti. Bu savaşın sonucu olarak barışı sağlayacak büyük bir askeri ve siyasi başarı elde etmişti. Yazarın aktardığına göre Atatürk bu dönemde yorulmak bilmeden yürümüş bir asker-subaydı. Ancak ardından ikinci dönem başlamıştı. Bu dönem; "*Yurtta Barış*" dönemi idi. On beş yıl boyunca Türkiye ve Türkler savaşmışlardı. Savaştan sonra çiftçi olan köylüler, köylerine geri dönmüşlerdi. Vatani için cephelere mermi taşıyan özverili Türk kadınları ise artık ocaklarının ve bebeklerinin başlarına dönüyorlardı. Ancak ülkede büyük bir ekonomik zorluk vardı ve kasalar boştu. Ülke savaş nedeniyle darmadağın bir duruma gelmişti. Yorgun,

⁹ Frankfurter Zeitung, 11 Kasım 1938. Eriş Ülger tarafından hazırlanan Atatürk und die Türkei in der deutschen Presse (1 baskı, Schulbuchverlag, 1992) adlı yapıtta o günlerde çıkan haberler toplu biçimde verilmiştir.

aç, susuz, üstsüz-başsız kalmış çocuklar artık analarına kavuşmuşlardı. Bu yoksulluğu sağlayan en önemli nedenlerden birisi de kapitülasyonlardı. Osmanlı Türkiye'si bu uygulamalar nedeniyle dışarı bağımlı bir duruma gelmişti. Atatürk işte kapitülasyonları kaldırarak, bu dışarı bağımlılığa da son vermişti. Böylece ona kalan miras, ölü bir bedenden başka bir şey değildi. Bağımsızlaştırdığı yoksul halkını Arap-İslam dünyasından ayırarak, özgür, kendine güvenen batılılarla eşit duruma getirmek için gece gündüz savaşıyordu. Atatürk yaşamını böyle bir göreve adanmış kişiydi. O dünyadan, bağımsız olarak sıyrılabilmek için, önce Latin harflerine geçilmiş, fes, şalvar, çarşaf kaldırılmış; tekke ve zaviyeler yasaklanmıştı. Böylece ulus, Arap geleneklerinden koparılmıştı. Bu reformun ardından da ülkede müzik, edebiyat, basın gibi alanlarda önemli adımlar atılmıştı. Batılı takvim kabul edilmiş, İsviçre Hukuku ile birlikte artık ülke Avrupa uygarlığını örnek almıştı. Demiryolları ülkede Türk mühendisleri tarafından yapılıyordu. Yine banka, tarım, ticari işletmeler ülkenin kendi olanakları içinde gelişmişlerdi. Mustafa Kemal'in siyasi gücü ile kendi ulusu, ulusal sınırlarını aşan bir üne ulaşmıştı. Bu kuşkusuz, beklenmedik bir güçtü. Bu başarının temelinde onun özgürlük adına savaşçı kişiliğinin ve devrimciliğinin etkisi vardı¹⁰.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk dış politikada da önemli dönüşümler başarmıştı. Bu süreç, onun politik yaşamının son bölümünü oluşturuyordu. 1932 de Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı yurt dışı ziyaretlerine göndermişti. Aras, Bağdat, Tahran, Moskova ve Roma'ya giderek, önemli antlaşmalar imzalamıştı. Atatürk yurtdışı gezileri yapmıyordu; ancak Ankara'da Kral Faysalı ve Rıza Şah'ı, İstanbul'da İngiliz Kraliyet ailesinden Kral 7.Edward'ı ağırlamıştı. Yakındoğu'daki üstünlüğü sayesinde Türkiye; Irak, İran ve Afganistan'la Sadabat Anlaşması'nı imzalayarak, yaşanan çağda önemli bir kilometre taşı olmayı başarmıştı¹¹.

Görüldüğü gibi *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Atatürk'ün hemen ölümünden sonra yayınlamış olduğu yazısıyla, Atatürk'ün başardığı büyük devrimin birçok boyutunun analizini yapmış ve Almanya'dan bakışla, yeni Türkiye ile ilgili doğru saptamalarda bulunmuştu. Yazı Atatürk için çarpıcı ifadeler de kullanıyordu. Örneğin; Mustafa Kemal Paşa'nın kariyerinde başarısızlık yoktu; yeri, zamanı, imkânı, saldırı anını, askeri stratejik önlemleri, reformları ve halkının ruh halini hesaplardı. Bunların bilincinde olarak kendi

¹⁰ Deutsche Allgemeine Zeitung, 11 Kasım 1938.

¹¹ Deutsche Allgemeine Zeitung, 11 Kasım 1938.

planlarını yapmış ve başarıya ulamıştı. Bu nedenle bu adam “benzersiz bir kişiliğe sahipti ve yeri doldurulamaz...”dı. Onun büyüklüğü tarihsel yönden kalıcı bir değer haline gelmesindendi. Yani o, ölümüyle unutulacak biri değildi. Ayrıca Atatürk, Türkiye’yi tek düşmanı kalmayan bir ülke haline getirmişti. Ve böyle bir başarıyı da hiçbir devlet adamı başaramamıştı¹². Völkischer Beobachter gazetesini ise, Atatürk’ün ölümünü “Kemal Atatürk Öldü” başlığıyla duyuruyor, ardından da Atatürk’ü başardıklarıyla öven yorumlar yapıyordu¹³. “Börsen Zeitung” ise “Atatürk Öldü” başlığıyla verdiği haberde; “Almanya, Atatürk’ün eserine ve mücadelesine hayrandır. Onda özgürlüğü seven bütün milletler için bir sembol olarak kalacak kudretli bir kişilik görmektedir” demektedir¹⁴. *Hamburger Nachrichten* ise Atatürk’ün ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri için Atatürk’ün ölümünden bir gün sonrayı işaret ediyor ve 11 Kasım Cuma günü, seçimlerin saat 11. de yapılacağını ve Türkiye’nin yeni devlet başkanını seçeceğini yazıyordu¹⁵. Bu haberin ardından gazete; Sevr Antlaşması’ndan sonra Yunanistan’ın Anadolu’yu işgal girişimlerinden başlayarak genel bir tarihsel çerçeve çiziyordu. Sevr uyarınca Yunanlılar, Kemalistlere boyun eğdirme görevi üstlenmişlerdi. Mustafa Kemal, 12 Eylül 1919 günü Sivas’ta ulusal bir kongre toplamış, İstanbul’la bağlarını kopararak, Milli Mücadele’yi başlatmıştı. 8 Mart 1920 günü, İngilizler’ in İstanbul’u kuşatmalarının ardından, özgürlük mücadelesi için bir bildiri yayınlanmıştı. Ülkenin özgürlüğü ve bağımsızlığı için Tanrı’nın ulusla birlik olduğunu belirterek, büyük bir yıkıma uğramış ülkesinde yine de onun askerlerine büyük bir güveni vardı. Bu güven ile o; “Ordular, İlk Hedefiniz Akdeniz’dir!” demişti¹⁶.

Mustafa Kemal Atatürk elbette emperyalizme karşı bir bağımsızlık ve özgürlük savaşçısıydı. Alman basını onun ölümü üzerine yaptığı yazılarda bu yöne özellikle dikkat çekmekteydi. *Hamburger Tageblatt* Atatürk’ün ölümünü; “İsyandan Atatürklük’e: Türklerin Babası” başlığıyla verdi. Evet, Atatürk, kurulu olan düzeni ya da ulusunun karşı karşıya kaldığı ağır koşulları düzeltmek için, başkaldırmış bir isyancıydı. O da önce Atatürk’ün ölümünü haber yaptıktan sonra, Atatürk için, “Aktif hükümetin kurucusu, yeni ulusal bilincin temelini

¹²Deutsche Allgemeine Zeitung, 11 Kasım 1938; yine şurada: Eriş Ülger, Atatürk und die Türkei in der deutschen Presse, 1 baskı, Schulbuchverlag, 1992, s. 122-124.

¹³ Völkischer Beobachter, 11 Kasım 1938.

¹⁴Völkischer Beobachter, 11 Kasım 1938; Börsen Zeitung, 10 Kasım 1938.

¹⁵ Hamburger Nachrichten, 10 Kasım 1938.

¹⁶ Eriş Ülger, a.g.e, S. 119.

atan sayısız alanlarda üretici, granit iradeli, tükenmek bilmeyen enerji sahibi Kemal Atatürk" tanımlamasını yapmıştı¹⁷.

Sınırlı sayıda örnekleme yönüyle verdiğimiz bu gazetelerin hemen bütününde bu tür nitelemeler vardı. Ölüm haberi ile birlikte Atatürk'ün yaşamı, belli başlı yönlerinden mercek altına alınmış ve çarpıcı alıntılar verilmekteydi. Gazetelerde yer alan bu tür haberlerde değil, daha Atatürk'ün sağlığında onun üzerine Almanya'da pek çok kitap basılmıştır. Bu kitaplarda da Atatürk'ün renkli ve misyona dayanan yaşamının ve kişiliğinin Alman kamuoyunda yakından takip edildiğini görüyoruz. Almanya da bu denli yakından tanıdığını bildiğimiz Atatürk şimdi ölümünden sonra duyulan derin bir üzüntü vardı. Bu üzüntüye Alman Lider Adolf Hitler de katılmış ve Atatürk'ün ölümü üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştı:

-“Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türk halkına, Türkiye Cumhuriyetinin Başkanı Atatürk'ün ölümü üzerine en derin üzüntülerimi bildiriyorum. Büyük bir asker, dahi devlet adamı ve tarihi bir şahsiyet kayboldu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile nesilden nesle devam edecek büyük bir anıt oluşturdu“¹⁸.

Bu arada kimi yorumcuların hem Atatürk'ü hem de Türkiye Cumhuriyeti değerlendiren yazıları da gazetelerde yer aldı. Örneğin Dr. Karl Viererbi “*Atatürk Soldat und Staatmann*” başlıklı yazısında şunları söylemekteydi:

-“Türk halkı büyük oğlunu kaybetti. Atatürk, bir milletin kader anında verdiği emirle halkının kaderini değiştiren insanlara aittir“¹⁹

Almanya'nın önde gelen popüler gazetelerinden biri olan *Franfurter Zeitung*'da ise şu yorum yapıldı:

-“Türk halkı, Mustafa Kemal'in ölümüyle, bugün sahip olduğu her şeye minnettar olduğu adamı kaybetti. Anadolu'nun milli bilincinden ve merkezinden doğan yeni dinamik devlet ve Boğazın hasta adamının yerine içeride ve dışarıda istikrar kazanmış olan Cumhuriyet onun eseridir. O her yönüyle yeni bir Türkiye ortaya çıkardı“²⁰.

¹⁷ Hamburger Nachrichten,10 Kasım 1938; Hamburger Tageblatt, 10 Kasım 1938.

¹⁸ Eris Ülger, a.g.e., s. 125.

¹⁹ Völkischer Beobachter, 12 Kasım 1938.

²⁰ Völkischer Beobachter Berlin, 10 Kasım 1938.

Aynı konu “Kemal Atatürk” başlığı ile *Rheinisch Westfälische Zeitung*'da şöyle ele alınmaktaydı:

-“Boğazdaki hasta adam yerine, sağlıklı ve güçlü bir adamın doğması Kemal Atatürk'ün büyük eseridir. O Türkiye'yi yeniledi, sınırları küçültmekle yeni devlete ve hedeflere istikrar ve kuvvet verdi. Kemalist Türkiye bir güç faktörü oldu. Atatürk'ün zeki ve realist dış politikası, Türkiye'yi saygın bir devlet yaptı. Aynı zamanda Kemal, ülkesinin soyutlanmasına engel olduğu gibi paktlardan doğabilecek tehlikeleri birer birer aştı. O bütün imkânların gerçekçi politikalarından faydalandı ve ülkesine yarar sağladı”²¹.

“*Völkischer Beobachter Gazetesi*”, “Atatürk'ün Son Yolculuğu” adlı makalesinde su bilgilere yer vermektedir:

-“Türk Devlet Başkanının cenazesi resmi törenle İstanbul'dan Ankara'ya doğru yola çıktı. Binlerce vatandaş ülkenin kurucusu ile vedalaştı. On binlerce insan ağlayarak konvoyu takip etti. Saraydan Galata Köprüsüne kadar olan yolda binlerce insan bulunmaktaydı. Cenaze İstanbul'dan Yavuz savaş gemisiyle, Alman 'Emden' Rus, İngiliz, Fransız ve Rumen savaş gemilerinin eşliğinde İzmit körfezine getirildi... Aşırı soğuğa ve yorucu yolculuğa rağmen çevrede bulunan şehir ve yerleşim merkezlerinden gelen halk yol boyunca saatlerce bekledi. Cenaze Ankara'ya geldikten sonra çevreden gelen çiftçilerle beraber binlerce vatandaş birlikte parlamento binasına götürüldü. Bu törene yabancı temsilciler de katıldı. Bunlar arasında İngiltere, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, İran ve Alman temsilcileri de bulunmaktaydı. Yaklaşık iki yüz bin insanın katılımıyla defin işlemi tamamlandı. Türk halkı, ölüm haberinden sonra derin üzüntü yaşamış ve Ata'sına karşı görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. İstanbul'da başlayan büyük ilgi gittikçe artarak sürmüştür”²².

Atatürk'ün ölüm haberini daha birçok gazete kısaca şu başlıklarla vermiştir.

Maerkische Volks Zeitung'a göre, “Türk halkı Kemal Atatürk'e yas ediyor”du²³. “Türkiye'de derin yas, Kemal Atatürk”²⁴ başlığını atan Münchener Neuste Nachrichten, Türk Devlet başkanlığı için seçim yapılacağını belirterek

²¹ Eris Ülger, a.g.e., s.125; *Völkischer Beobachter* Berlin 11,12 Kasım 1938; *Frankfurter Zeitung*, 11 Kasım 1938.

²² *Völkischer Beobachter*, 20, 21 Kasım 1938.

²³ *Maerkische Volks Zeitung*, 11 Kasım 1938.

²⁴ *Germania*, 11 Kasım 1938.

“İsmet İnönü Atatürk’ün halefi mi?” diye soruyordu. Gazeteye göre Atatürk Türklerin babası, yeni Türkiye’nin mimarı”ydı.²⁵ Westdeutscher Beobachter ise bir halkın kurtarıcısı için yas tuttuğunu belirterek, Adolf Hitler’in taziye yazısına yer veriyordu²⁶. Germania Gazetesine göre Kamal Atatürk ölmüştü, ama onun kalıcı icraatları vardı ve ayaktaydı²⁷. Reichhoffizierblatt’a göre; Kemal Atatürk, Türk tarihinin dönüm noktasına tesir eden büyük bir devlet adamıydı ve onun hayatı önemliydi. Kemal bütün milletlerin tarihinde çok ender gelen mümtaz şahsiyetlerinden birisiydi. O on beş yıl süreyle Türk halkının kaderini elinde tutmuştu²⁸. Hamburger Fremdenblatt’a göre, Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanıydı ve onun adını Almancaya çevirecek olsak, büyük zaferler kazanmış Mustafa, Türkler’in Atası olarak nitelendirmek gerekirdi. Orduda, özellikle kurmay dönemindeki eğitimi sırasında, bir doğuluda çok az görülen soğukkanlı ve hesaplı düşünme yeteneğini geliştirmişti. Bu sayede her durumu soğukkanlılıkla değerlendirerek, yanılmayan askeri kararlara varmıştı. Daha genç bir yüzbaşı iken dahi hiçbir zaman “kısmet” düşüncesi ile ve gerçekleşemeyecek romantik, renkli rüyalardan yola çıkmamıştı. Bu başarılı kişi 1909 yılında Genç Türkler’in Sultan Abdülhamid’i tahttan indirip, yerine kardeşi 5. Mehmet’i geçirmesinde aktif olarak çalışmıştı. Aynı kararlılıktan ve Türkiye davası için, içinde yanan kuvvetli ateşten dolayı 1915 yılında bu başarılı genç subay, Gelibolu’da verilen geri çekilme emrine uymayarak, saldırıya geçmiş ve İngiliz’leri denize dökmüştü²⁹. Mustafa Kemal, Sevr Anlaşmasının diktatörce koşullarını kabul etmiş olan zayıf İstanbul hükümetine karşı, herkesin seve seve izlediği kararlılık içinde karşı çıkmış ve Şubat 1920 günü Kilikya’da Fransızları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Yunanlıları Küçük Asya’nın İzmir şehrinden atarak 1923 yılının yazında, Sevr karşıtı olarak Türkiye’ye, Anadolu esas olmak üzere, bağımsız bir devlet anlamını kazandıran Lozan Anlaşması’nın yapılmasını gerçekleştirmişti. Büyük Millet Meclisi, kurtarıcısına “Gazi” unvanı vermiş ve onu Cumhurbaşkanı seçerek, kaderini eline teslim etmişti. Bu secim 1927,1931 ve 1935 yıllarında tekrarlanmıştı. Öyle ki 29 Ekim tarihinde,15 yıl süreyle başarılı bir Cumhurbaşkanı olarak geriye bakabilmekteydi³⁰. Mustafa Kemal, on beş yıl boyunca yılmadan, adım adım, hedefini son derece iyi bilerek ilerlemişti.

²⁵ Münchener Neuste Nachrichten, 11 Kasım 1938.

²⁶ Westdeutscher Beobachter, 11 Kasım 1938

²⁷ Germania, 11 Kasım 1938.

²⁸ Reichhoffizierblatt, 25 Kasım 1938.

²⁹ Hamburger Fremdenblatt, 11 Kasım 1938. Eris Ülger, s..121.

³⁰ Hamburger Tageblatt, 11 Kasım 1938.

Ankara yeniden inşa edilerek başkent olmuş, halifelik kaldırılmış, Osmanlı sülalesi sürülmüştü. Okul reformu ve üniversitelerin kurulması gerçekleştirilmişti. Kadınlar eşit haklara sahip olmuşlardı. Peçe ve eve kapatılma kaldırılmış, aynı zamanda çok kadın ile evlilik yasaklanmıştı. Rüşvet alma önlenmiş, temizlik getirilmişti. Türk dilinin arılandırılmasına ve Latin alfabesi uygulanmasına başlandı. Ekonominin sistemli bir şekilde organizasyonu, bir mali kapitalin yaratılması ve maden kaynaklarının kullanılması işlemleri birbirine bağlı olarak yürütüldü.1934 yılında, bu reformlara soyadı kanunu çıkartılarak Mustafa Kemal'e "*Atatürk*" soyadı verildi³¹. Doğuştan gelen lider yapısını, yalçın, sert, istediğini bilen ve bükülmez kişiliğini, kontrol edici, her şeyi delip geçercesine mavi-gri bakışları ile kuvvetli yapısını, ağarmış sarışın saçlarını, bu "*Bozkurt*"u, bu kadife eldivenli çelikten eli, Türk halkı daha çok ve sık özleyecekti³². Hayati sadece Türk halkına aitti ve arzusu en büyük kanundu. O, halkının Ata'sıydı ve onurlu ismi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü hakkı ile taşıymıştı³³

2.3. Gazi'nin Yaptıkları ve Başarıları

Hamburger Tageblatt. 'Gazi halka ve ekonomiye sevilmişti' başlığı ile bu büyük devlet adamının ekonomi politikası konusunu işledi. Bu yazıya göre Kemal Atatürk modern Türkiye'yi yarattı. Kemal Atatürk'ün idaresi altında Alman-Türk ekonomik ilişkileri her zaman iyiydi ve son yıllarda daha da derinleşti. Milliyetçi Almanya, Türkiye'deki yükselme çalışmalarını son derece iyi anlamakta ve her iki ülkede de, ekonomik politika alanında halkın yararı, en basta gelmekteydi³⁴ Hamburger Nachrichten' de Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşına nasıl başladığına değiniyordu. Bu yazı Konrad Joachim Schaub tarafından kaleme alınmıştı. Yazı, "General Kemal Paşa, hemen İstanbul'a geri dönün" cümlesiyle başlıyordu. Bu telgraf emrini 8/9 Temmuz 1919 gecesi Türk Savaş Bakanı Şakir Pasa Gazi Mustafa Kemal'e Erzurum'a göndermişti. Bu emirden sonra, teller suskun kaldı, bir cevap gelmedi. İstanbul'da Savaş Bakanlığı'nda boşuna beklediler. Ne olmuştu? 16 Mayıs 1919 günü yenilmez Türk kahramanı Kemal Pasa, rahatsızlık verici tenkitçiden ve tehlikeli politik muhaliften kurtulmak için kurnazca başkentten uzaklaştırılmıştı. Anadolu'ya

³¹ Hamburger Fremdenblatt, 11 Kasım 1938.

³² Hamburger Fremdenblatt, 11 Kasım 1938.

³³ Eris Ülger, a.g.e, s. 261.

³⁴ Hamburger Tageblatt, 11Kasım1938

İtilaf Devletlerinin istediği gibi silahsızlandırma için gönderilmişti. Kendisine özel yetkiler verilmişti, ama zayıf Sultan ve çevresindeki oyuncakları, O'nun bu yeni görevi sırasında Küçük Asya'da belki de "kahramanca öleceğini" ümit ediyorlardı³⁵. Bu ümitler gerçekleşmeyip tam tersine 6 hafta içinde General Kemal Pasa Anadolu'da, İstanbul'daki kof sistemi yıkmak ile tehdit eden ulusal hareketi başlatmıştı. Kemal'in çağrısı Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ulaştırıldı. İstanbul'daki merkezi hükümet artık görev yapacak durumda değildi. Onun için bağımsız ve hür olarak karar verebilecek bir Millet Meclisi'nin kurulması gerekiyordu. Bu duyuru ile Kemal Pasa bütün milliyetçi Türk'leri Sivas'taki ilk milliyetçi Türk kongresine çağırıyordu. O, bağımsız ve hür bir Türk İmparatorluğu kurmak istiyordu. İstanbul'daki Osmanlı sisteminin İtilaf Devletleri'ne karşı almış olduğu onursuz tutumundan dolayı son derece kızgındı. Kemal Paşa'nın bu çağrısı İstanbul hükümeti çevrelerinde büyük bir fırtınaya yol açtı. Ondan dolayı Büyük Vezir yeniden emir veriyordu. "General Kemal Pasa her çareye başvurularak geri getirilmelidir." Bu telgraf emri böylece Erzurum'daki genç devrimciye gidiyordu. Mustafa Kemal bu telgrafı almış, fakat İstanbul'daki beyleri, bu zararsız görünen telgrafın arkasındaki hileyi anlayacak kadar iyi tanıyordu. İstanbul'daki güvenilir arkadaşlarına şifreli olarak sadece bir kelime ile sordu. "Niçin?" Cevabi aynı derecede kısaydı. "Dikkat! Tehlike!" Savaş Bakanlığı'nda Beyler bekledikleri cevabi nihayet Erzurum'dan alıyorlar: "Su anda buradaki işimi bırakamam". Generalin kaçamak cevabı Savaş Bakanlığı'nda sabırları taşırılmıştı. "Hemen gelmenizi emrediyorum!" telgrafı Erzurum'a geldi; fakat Kemal'in bir saat sonra kendilerine ulaşan cevabında yalnız bir kelime vardı: "İmkânsız" Bunun üzerine Sadrazam kendi harekete geçiyor, bir telgrafla İstanbul'da çok önemli bir mevki teklif ediyor, fakat Türk Generali kendisini satmıyor: "Benim en önemli görevim İstanbul'da değil, Anadolu'dadır!" Böylece Türk Generali Mustafa Kemal Pasa İstanbul'un emirlerine uymayacağını ve dönmeyeceğini ispatlamış oluyordu. Osmanlı idari sistemindeki bu ciddi durumdan dolayı gece yarısı Sultan VI. Mehmet'i baygınlık derecesindeki öfkesiyle bağırıyordu: "Kendisine O'nu ilk ağaca astracağımı bildiren bir telgraf çekiniz !" Fakat bu sözlerin Kemal Paşa'yı hiçbir şekilde İstanbul'a geri getiremeyeceğini bildiği için bu emrini geri almıştı. 9 Temmuz sabahı alacakaranlıkta Erzurum ile İstanbul arasında iki telgraf karşılaşıyordu. Erzurum'dan çekilende şunlar yazılıydı: "Türk ordusundan ayrılıyorum. General Mustafa Kemal..." Diğeri ise İstanbul'dan gönderiliyordu: "Ordudan atıldınız. Padişah VI. Mehmet" Aynı

³⁵ Hamburger Nachrichten, 15 Kasım 1938, a.g.e., s.136.

sabah Sultan bildiriyordu: "Mustafa Kemal Pasa ölüme mahkûm edilmiştir !" Fakat Sultan tarihin çarkının dönmesini bunun ile de önleyemeyecekti. Mustafa Kemal Pasa 8 Temmuz'u 9 Temmuz'a bağlayan gece köhnemiş İstanbul sisteminden ayrılmış ve Türk Devletinin bağımsızlığı ve hürriyeti için savaşını başlatmıştı. Bu konuda her şeyden evvel önünde ordu ve Türk gençliği vardı. O garip geceden sonra uzun ve güçlü mücadele ile ölümüne kadar Cumhurbaşkanlığını yaptığı Türkiye'yi kurmuştu³⁶.

Bu tür bilgilerin yazılacak yeni bir Mustafa Kemal Atatürk biyografisine kuşkusuz katkıları vardır. Bu dönemde Atatürk'ü ele alan ve onun değişik yönlerini irdeleyen çalışmaların oldukça yoğun biçimde basında yer aldığını görüyoruz. Örneğin Hamburger Tageblatt'ta, "*Lider ve Halk*" başlığı ile ilgili oyarak yayınlanan yazıda, büyük devlet adamının ölümünden biraz önce yazılmış olan bir yazıya yer vermektedir. Bu yazının yayın hakkının, gazeteye ait olduğu belirtildikten sonra; filozof kavramından hareket edilerek bir değerlendirme yapılmaktadır. Filozofların yaşamının anlamı konusundaki düşüncelerini görmek için bir kitap okuduğunu belirterek konuya başlayan yazar; bunların bazılarının kötümser olduğunu ve "Bir hiç olduğumuzdan ve tekrar hiç döneceğimizden dolayı sevinecek bir nedenimiz yok ve bu dünyadaki kısıtlı hayat süremiz içinde mutlu olmamız olanaksızdır" değerlendirmesini yaptıklarını vurguluyor. Buna göre sonradan daha bilgili kişiler tarafından yazılmış başka kitapları da okuduğunu ve onların da "Son, bir hiç olduğundan dolayı, yaşadığımız sürece neşeli ve mutlu olalım" dediklerini belirtmektedir. Sonra da Atatürk'ten şu sözleri aktarıyor:

- "Ben su koşul altında sonuncu tanımı kabul eden bir insanım. Eğer bir kişi bütün insanlık için kendisinin tek bir kişi olduğunu sanıyorsa, bu şanssızlıktır. Bu kişinin fertci olarak bir gün batacağı ve ortadan kaybolacağı açıktır. Mutlu bir yaşam için, kendimiz için değil, bizden sonra gelecekler için çalışmak gereklidir. Aklı başında bir insanın başka bir türlü düşünüp, hareket edeceğini düşünemem. Hayatta tam neşeli ve mutlu olabilmeye, yalnız gelecek nesillerin varlığı, onuru ve mutluluğu için çalışmakla erişilebilir. Ve bu şekilde hareket edilirse, insan kendi kendine: 'Gelecek nesiller gerçekten benim çabaladığım ve arzu ettiğim gibi mi her şeyi kavrayacaklar ve yapacaklar?' sorusunu soramaz. Her zaman söylemişimdir, en mutlu insanlar, yaptıkları işlerin gelecekte söylenmesine veya bilinmesine önem vermeyen insanlardır. Herkesin severek yaptığı bir iş vardır. Bazıları güzel bir bahçede çalışmaktan ve

³⁶ Hamburger Nachrichten, 15 Kasım 1938.

çiçeklere bakmaktan hoşlanırlar. Diğerlerime insanları yetiştirmeyi daha önemli bulurlar. Bahçesindeki çiçekleri seven bir insan, onlardan teşekkür bekler mi? İnsanları yetiştirmeyi kendisine görev edinmiş bir kişide aynı şekilde hareket etmelidir. Sadece böyle düşünen ve teşekkür beklemeden çalışan bir insan, ülkesi, halkı ve onların geleceği için iyi ve faydalı bir şey yapabilir. Ülkenin ve halkının mutluluğundan fazla kendisini düşünen bir insan, ikinci derecede bir insandır. Kendilerinin en değerli şey olduğuna ve ülkesinin ve halkının varlığının kendi kişiliklerine bağlı olduğunu düşünenler, sonunda halklarının mutluluğu için hiç bir şey yapamazlar. Sadece kendisini ve etrafındakileri düşünmeden ilerisi için çalışan bir kişi, halkının gelecekteki mutluluğu ve kalkınması için gerekli zemini hazırlayabilecektir. Kişinin kendisinin yok olmasından sonra, yaşamın ve kalkınmanın biteceğine inanmak, en büyük yanıltır. Bu bütün halklar ve bütün insanlar geçerlidir. Günümüzde bütün milletler dünyadaki herhangi bir başka millet ile ilişki içinde olduğundan veya en azından bu yolda olduklarından dolayı, sanki dünyada yalnız yaşıyormuş gibi, yalnız kendi halkının varlığını ve mutluluğunu düşünmek yetmez. Dikkati bütün halkların ve milletlerin de barısına ve gelişmesine çevirmek gerekir. Çünkü diğer ülkelerin memnun olması, sonuç olarak kendi halkımıza yararlı olur. Milliyetçiliğin kapsamında, dünya üzerindeki herhangi başka bir halkın tehlikeye sokulabileceği ve kısıtlanabileceği, olduğunu düşünmek büyük bir hatadır. Eğer hür halklar arasında barış, uyum ve anlayış olmaz ise, bu yönde ne kadar çalışılırsa çalışılsın, kendi ulusunun da barışı güvence altına alınamaz. Sevdiğim halka böyle düşünmesini salık veririm. Halklarının lideri olan erkekler, gayet tabii ki her şeyden evvel, ülkelerinin güçlülüğü ve etkinliği için, huzurlu bir yaşam istemektedirler. Fakat diğer halklarından gelişimini göz önüne almalıdırlar. Dünyada olanlar, bu düşüncemizin doğru olduğunu her seferinde göstermektedir. Çünkü dünyanın bir başka kösesinde olan ve bizimle ilgisi olmadığını düşündüğümüz bir olay günün birinde bizim için son derece önemli olabilir. Türkiye ve dostları güçlüdür. Başka bir yerden gelecek bir kötülükten korkmamız gerekmez ve bundan dolayı dünyaya, sakın bir gözlemcinin gözleri ile bakabiliriz. Fakat hiçbir zaman 'Dünyanın o veya bu kösesindeki güçlüklerden bana ne!' diyemeyiz. Tam aksine, böyle bir sorun ortaya çıktığı zaman, sanki içindeymiş gibi, bütün dikkatimizi oraya çevirmeliyiz. Herhangi bir olay bizden ne kadar uzakta olursa olsun, her zaman bu prensip ile hareket etmekteyiz. Ancak bu seklide insan, halkını ve hükümetini tehlikeli bencillikten koruyabilir. Gayet tabii olarak halkımız ile ilgili konular ilk sırada gelir ve kendi ulusal

yararlarımız, dünyadaki bütün diğer çıkarlardan daha öndedir. Fakat ondan sonra dünya ve bütünlüğü ile ilgilenmeliyiz. Küçük bir örnek vermek istiyorum: Ben bir askerim. Dünya Savaşı sırasında bir orduya kumanda ediyordum. O zamanlar Türkiye'de başka ordular ve başka kumandanlar da vardı. Ben sadece kendi ordum ile ilgilenmiyordum. Diğerlerinin de yaptığı beni ilgilendiriyordu. Günün birinde, uzak bir cephedeki birliklerin hareketi ile ilgili olarak yaverim bana söyle sormuştu: 'Sizin ile alakası olmayan şeyler ile uğraşıp, neden kendinize gereksiz iş çıkarıyorsunuz?' Kendisine, 'Diğer orduların nerede ve nasıl olduğunu bilmeden, kendi orduma nasıl kumanda edebilirim?' cevabını verdim. Bir halka liderlik yapan ve hükümet idare eden bütün herkes, bunu düşünmelidir³⁷.

3.1.Sonuç

Görülüyor ki; Atatürk'ün öldüğü gün, İkinci Dünya Savaşı adım adım yaklaşmakta ve bunun ayak sesleri en yoğun biçimde Almanya'da duyulmaktaydı. Almanya'da basın artık bütünüyle ırkçı manifestonun etkisinde olmasına karşın, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünü tarafsız bir gözle değerlendirmeye çalışmıştır. Almanya gibi bir ülkenin gözünde Atatürk bir bağımsızlık ve özgürlük savaşçısı; kendi ülkesin kurtuluş ve esenliği için çalışan bir halk kahramanıdır. Onun geniş görüşlülüğü ve kararlılığı ülkesinin asırlarca süren sorunlarını yenmeye odaklanmış ve bunu sonuçta başarmıştır. Üstelik o, yalnız ülkesi için değil, bütün insanlı için barış ve huzur istemekte ve üstelik insanlığı bu yöndeki sorumluluğu için dayanışmaya çağırmaktadır.

Atatürk'ün adının neden "*Atatürk*" olduğundan başlayarak, yaşayışını her dönemi masaya yatırılmış ve bu yönleriyle Alman okuyucu bilgilendirilmiştir. Bu dönem, yalnız Atatürk hakkında basında çıkan bilgi ve yorumlar açısından değil, onun hakkında bol sayıda yazılmış kitaplar olması açısından da ilginç bir dönemdir. Atatürk ve onun yaşadığı dönem üzerine yapılacak yeni çalışmaların özellikle onun yaptığı işlerin dünyada nasıl ağılandığına bakılırken, dünya basınında ve öteki yazılmış eserlerde verilen bilgi ve analizlerin gözden geçirilmesinde önemli katkılar sunacağı açıktır.

³⁷ Hamburger Tageblatt, 10 Aralık 1938; yine bkz. Eriş Ülger, a.g.e., s.142.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Börsen Zeitung

Deutsche Allgemeine Zeitung

Frankfurter Zeitung

Germania

Hamburger Fremdeblatt,

Hamburger Fremdenblatt

Hamburger Nachrichten

Hamburger Tageblatt,

Maerkische Volks Zeitung

Münchener Neuste Nachrichten

Reichhoffizierblatt

Völkischer Beobachter

Völkischer Beobachter

Westdeutscher Beobachter

Kitaplar ve Makaleler

Arı, Kemal, *Atatürk ve Aydınlanma*, Sentez yay., 2017.

-----, *Bruno Taut (Ölümüyle Atatürk'e Eşlik Eden Alman Mimar)*, İzmir, 2019.

Erendil, Muzaffer, "Evrensel Nitelikleriyle Atatürk", *Atatürk Yolu Dergisi*, II/ 06 (Haziran 1990), s.307-319.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK yay., Ankara, 1983.

Nicolai, Bernd, *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de (1925-1955)*, (Çev. Yüksel Pöğün Zander), TMMOB yay, Ankara, 2011.

Sarıaslan, Ümit, *Cumhuriyetin Mimarları- Kuruluş Ankarasında Üç Mimar (Kemalettin, Ernst Arnold Egli, Bruno Taut)*, Otopsi yay., İstanbul, 2004.

Ülger Eriş , *Atatürk und die Türkei in der deutschen Presse*, 1 baskı, Schulbuchverlag, 1992.

Volkan, Vamık " Atatürk Soyadı, Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 37-38, Mayıs-Kasım 2006.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 243-262.

Geliş Tarihi: 29 Kasım 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

SOSYAL YARDIMLAR BAĞLAMINDA “NENE HATUN-KARA FATMA” ANALİZİ

Akın AKTAŞ*

Öz

93 Harbi'nin kahramanları içerisinde yer alan “Nene Hatun” olarak tanıdığımız Nene'nin ve Milli Mücadele'nin kahramanları içerisinde yer alan “Kara Fatma” olarak tanıdığımız Mahi'nin devletten aldıkları sosyal yardımlar, yaşadıkları siyasi dönemin şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu yardımların anlaşılabilmesi için dönemin siyasi yapısıyla beraber iç ve dış politikada yaşanan gelişmelerin dikkatlice analiz edilmesi gerekmektedir. Böylece Nene Hatun ve Kara Fatma'nın yaşadıkları ekonomik sorunlar ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında doğru yorumlar yapılması daha kolay hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yardımlar, 93 Harbi, Milli Mücadele, Nene Hatun, Kara Fatma.

ANALYSIS OF “NENE HATUN AND KARA FATMA” IN THE CONTEXT OF SOCIAL SUPPORT

Abstract

Among the heroes of War of 93, “Nene Hatun” which we know as the heroes of Nene and National Struggle, “Kara Fatma”, which we know as the heroes of Mahi know as the social assistance they receive, the state is directly related to the conditions of the political period. In order to understand these aids, the political structure of the period as well as the developments in domestic and foreign policy should be analyzed carefully. Thus, it will be easier to make accurate comments about the economic

* Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora (Özel) Öğrencisi, akinaktas.history25@gmail.com. ORCID ID: 0000-0001-7301-0216

problems that Nene Hatun and Kara Fatma have experienced and the subsequent developments.

Keywords: Social Assistances, 93 War, National Struggle, Nene Hatun, Kara Fatma.

Giriş

Halk arasında yoksulluğun yayılmasını önlemek ve ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerinin karşılanması amacıyla devlet tarafından verilen yardımların bütünü sosyal yardım olarak tanımlamak mümkündür. Bu yardımlar sayesinde, ihtiyaç sahiplerinin gereksinimleri devlet tarafından karşılanmakta ve toplumun devlete olan güven duygusu pekişmektedir. Yoksulların ve ihtiyaç sahiplerinin gereği kadar desteklenmediği veyahut siyasi iktidarların sadece kendilerinden olanları desteklediği bir devlet düzeninde huzurdan ve asayişten söz etmek pek mümkün değildir. Bu nedenle yapılan yardımlar, insanlara ihtiyaçları doğrultusunda yapılmalı ve herhangi bir siyasi malzeme konusuna dönüştürülmemelidir.

Anayasayla güvence altına alınan sosyal devlet anlayışının uygulayıcısı hiç kuşkusuz devletin kendisidir. Özellikle tarihi dönem içerisinde devletine ve milletine yararlılık gösteren şahsiyetlere yardım yapılırken kesinlikle titiz davranılması gerekmektedir. Tarih sahnesinde rol almış, vatani ve bayrağı için savaşmış karakterlerin bu konuda destek görmemesi hiç kuşkusuz en başta tarihe karşı bir vefasızlıktır.

93 Harbi'nin kadın kahramanlarından Nene Hatun ve Milli Mücadele'nin kadın kahramanlarından Kara Fatma, bahsi geçen yoksul insanlar içerisinde yer almaktadır.

1. 93 Harbi'nin Kadın Kahramanı Nene Hatun

93 Harbi'nde Aziziye Tabyalarında verdiği mücadeleyle tarih sahnesine çıkan Nene Hatun, Türk Tarihi'nin kadın kahramanları içerisinde yer almaktadır.¹ Nene Hatun, 8 Kasım'ı 9 Kasım'a bağlayan gece Aziziye Tabyalarının, Ermeniler ve Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine tabyaların düşman elinden kurtarılmasına yardım eden Erzurumlular dan biriydi. Gösterdiği bu kahramanlık neticesinde kendisine "Nene Hatun" denilmeye

¹ Nene Hatun hakkında detaylı bilgi için bkz. Akın Aktaş, *Nene Hatun'un Hayatı ve Nene Hatun Bibliyografyası*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi 2019; Akın Aktaş, *Nene Hatun (1854-1955)*, ETÜ Yayınevi, Erzurum 2019.

başlandı.² Nene Hatun olarak bildiğimiz Aziziye Kahramanının varlık içinde bir hayatı olmadı.³ Hayatının büyük bir kısmını ekonomik, ailevi ve sosyal sorunlarla geçirdi.⁴ Ünlü tarihçilerden Nejat Göyüncü⁵ , Nene Hatun ile alakalı olarak; “Erzurum’un meşhur Nene Hatun adlı kahraman anasını ben küçüklüğümde Erzurum sokaklarında kışlık tezek yapmak için sırtında teneke ile dolaşıp, hayvan pisliği topladığını görmüştüm.”⁶ ifadesiyle Nene’nin vahim halini betimlemekteydi. Nene Hatun ve arkadaşlarının vahim hali, 23 Kasım 1937 tarihli yazı ile CHP Genel Sekreterliği’ne sunan Erzurum Milletvekili Pertev Demirhan’ın şu raporuna da yansımıştır:

“... Aziziye kahramanlığına iştirak edip halen hayatta bulunan biri erkek ikisi kadın üç ihtiyarı polis vasıtasıyla getirttim ve kendileriyle konuşarak mümkün olduğu kadar izah ettim. Bir de hatıra fotoğrafı çektirdim.⁷ Erzurum’da Taş Mescit Mahallesinden Ahlatlı Ömer oğlu Yaşar 99 yaşında, Erzurum’da Taş Mescit Mahallesi’nden Mehmet kızı⁸ Nene 80 yaşında, Erzurum’da Veyis Efendi Mahallesinden Neme 82 yaşında. Yaşar Dede’nin solundaki Numune Hastanesi’nin

² Nene Hatun’un gerçek adı Nene’dir. 1854 yılında Erzurum’un Pasinler ilçesine bağlı Çeperli köyünde doğdu. Adı nüfus kayıtlarında Nene olarak geçmektedir. 93 Harbi’nde gösterdiği kahramanlık tarafından önce halk arasında daha sonra devlet tarafından kendisine Nene Hatun denilmiştir.

³ Nene’nin soyadı Kırkgöz’dür.

⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarında Nene Hatun’a “Eytam ve Eramil” yani dul kadınlara ve yetim çocuklara ödenen maaştan verilmemiştir. Muhtemel nedeni kocası Mehmet’in hayatta olmasıdır. Nene Hatun ve ailesine “Muinsiz Aile Maaşı” yani muhtaç asker ailelerine ödenen maaştan da herhangi bir para bağlanmamıştır. TBMM ve hükümeti genellikle Kurtuluş Savaşı’na katılan ve ailelerinden şehit olanlara bu maaşı bağlamaktaydı. Nene Hatun ve ailesi, şehit aileleri ve harp malûllerine bağlanan paradan da maaş alamamıştır. Nedeni, şehit olduğu iddia edilen oğullarının Milli Mücadele veya Kurtuluş Savaşı döneminde değil, I. Dünya Savaşı’nda şehit olmasıdır. Genellikle Kurtuluş Savaşı’nda şehit olanların ailelerine bu maaş bağlanmaktadır. Atatürk döneminde sosyal yardımlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri* (1923-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012. ; Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri* (1914-1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013. ; Nene Hatun’un maaş bağlanması hususu Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’nı yakından hissettiği 1938-1946 yıllarına denk gelmektedir. Bu dönemde ekonomi ve sosyal alanlarda oldukça zor günler geçiren Türkiye ve CHP idaresi sadece Nene’ye değil Türkiye’nin birçok şehrindeki ihtiyaç sahiplerine sosyal yardım yapamamış yahut geç yapmıştır. Atatürk ve İsmet İnönü dönemleri sosyal politikalarının analizi için bkz. Neslihan Can, *Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi* (1923-1950), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014.

⁵ Nejat Göyüncü, 18 Kasım 1925 tarihinde İstanbul’da doğdu. Annesi Cemile Hanım İstanbul doğumlu olmakla beraber aslen Erzurum’a bağlı İspir ilçesinin Yukarı Özbâğ köylüdür. 1937 yılında Erzurum Gazi İlkokulu’ndan mezun oldu. Nejat Göyüncü hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Ercan Karakoç, “Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyüncü’ne Armağan”, *Kısa Biyografisiyle Nejat Göyüncü*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013, s. 35-48.

⁶ Nejat Göyüncü, “Maras Müdafası ve Kahraman Kadınlarımız”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş* 69. Özel Sayı, Ankara 1989, s. 9.

⁷ Ekler kısmına dahil edilmiştir.

⁸ Mehmet olarak yazılan babasının doğru adı Hüseyin’dir.

gayretli ve hamiyetli baş doktoru Sabri Tahsin Sidal'dir. Kendisi Erzurum'da ağaç ve en nadide çiçek ve meyveleri yetiştirmeye ve herkese örnek olmaya muvaffak olmuştur. Bu ihtiyarların üçü de fakir ve sefalet içindedir. Yaşar 100 yaşına gelmiş olmasına rağmen hala hamallık ederek geçinmektedir. Yaşar'dan Aziziye Vakasını bizzat dinledim. Kendisinde o zamanki Rus kumandanlarından bizzat ihtimam ettiği bir kılıç bulunduğunu ve bununla övündüğünü söyledi. Diğer iki kadın da sakat oğullarıyla bugün çok yokluk içinde imişler. O kahramanlık vakasından bu güne kadar yaşayan bu üç canlı yadigâra hayatlarının şu son senelerinde olsun sefaletten kurtulmak için herhangi bir tertipten, kabirse birer parça maaş bağlanmasını yüksek partimizin mürüvvetinden beklerim. Bu Türk milleti için adeta bir vicdan borcu sayılmalıdır.”⁹

Aziziye kahramanlarının yoksul durumda olduklarının kanıtı niteliğinde olan ve Pertev Demirhan'ın üç kişiye maaş bağlanmasını teklif ettiği bu rapora olumlu bir yanıt verilmemiştir. İlerleyen zamanlarda ise Nene Hatun'a maaş bağlanması hususunda bir haber gündem oluşturmuştu. Doğu gazetesinde neşredilen bir haber, kendisine ve silah arkadaşlarına devlet tarafından maaş bağlandığına yönelik olsa da gerçek çok geçmeden ortaya çıktı. Bahsi geçen haber şöyleydi:

“Bir Kadirşinaslık: Aziziye kahramanlarından bugüne kalan Yaşar Baba ile Nene ve Name'ye Vali Haşim İşcan'ın alakasıyla aylık bağlanmış olduğunu, güzel bir tesadüf eseri, bu satırları yazarken öğrendik. Yurtları uğrunda silaha sarılan ve eski bir hamaset destanının canlı tarihleri olan bu insanların terfih ettirilmesi hususunda Sayın Valimizin gösterdiği alakaya Doğu şükranla mukabele eder.”¹⁰

Bu haberin doğru olmadığı Nene Hatun tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne ve Dâhiliye Vekâleti'ne yazılan 6 Eylül 1938 tarihli şu dilekçeyle açıkça anlaşılmaktadır:

“Dileğimdir,

293 Rus Harbinin, Aziziye Tabyasındaki Türk Kahramanlığının canlı birer timsaliyiz. Bundan 61 sene evvel Rusları Aziziye Tabyasında kahrkari bir hezimete uğratan ve düşmanı vatanın harimi ismetinde boğan kahramanlar kafilesine iltihakla o hamaset tarihine ismi geçenlerdeniz. Sayın Valimiz Bay Haşim İşcan, benimle beraber yine bu günleri bilfiil yaşamış bulunan Bayan Name ile Yaşar Baba'ya, her sene Aziziye Tabyası'nda yapmış olduğumuz canlı zafer timsalinin fiili mükâfatı olmak üzere, bir miktar maaş bağlayabilmek imkânını araştırarak bu husustaki isteğimizi derin bir ciddiyet ve yüksek bir alaka ile dinlemişler ve bu maksatla, Türk'ün kendisine has

⁹ Murat Küçükugurlu, *Aziziye'nin Son Şahitleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s. 98.

¹⁰ Doğu, 23 Kânunuevvel (Aralık) 1937, s. 7. ; Aynı gazetenin birinci ve ikinci sayfasında Yaşar Baba ile yapılan röportaj da yer almaktadır.

meziyetlerinden en yükseğini teşkil eden bir kadirşinaslık izharı arzusunda bulunmuşlarsa da, bütçe mülahazasıyla tahsisatına imkan olmadığı parti idare heyeti toplantısında anlaşılmıştır. 23 Kanunuevvel 1937 tarih ve 18 sayılı Doğu Gazetesi, Aziziye Tabyası kahramanlarından yüksek bir meclubiyet ve sitayişkar bir lisanla bahsederken, bu arada bizlere de hidematı vataniye tertibinden maaş bağlanmış bulunduğunu efkârı umumiyeye arz etmiş bulunmaktadır. Hâlbuki şimdiye kadar böyle bir maaş alamadık. Hâlbuki yukarıda arz etmiş olduğum vechle parti idare heyeti toplantısında, şimdilik bizlere bütçe mülahazasıyla daimi bir maaş bağlanmasına imkan görülmemiş ve bir defaya mahsus olmak üzere beşer lira mükafatı nakdiye ile taltifimiz cihetine gidilmesi karar altına alınmıştır. Doğrusu bu kadirşinaslıktan çok mütehasısız ve bu tehassusatımız o derece büyüktür ki tarif edemeyiz. Ancak: Doğu Gazetesi’nde gördüğümüz ve okuduğumuz gibi, bizlere daimi maaşa bağlanmak suretiyle eski bir Türk hamasetinin unutulmadığını büyük bir umgu ile beklerken, salifülarz imkansızlık karşısında sukutu hayale uğradık ve muhtelif savaşlarda büyük yararlılıkları sepkat ederek Cumhuriyetin kalemlerle tasvir edilemez bin bir çeşit nimetlerinden mütenaim olmakta bulunan diğer gazi arkadaşlarımızın yanında çok mahcup bir vaziyete düştük. Mübeccel Cumhuriyet Hükümetimizin bezl edilmiş eltaf ılayuat ve layuhsadır. Bilhassa hayatının son dönüm noktasına gelmiş bulunan bizler için bu lütfun esirgenmeyeceğinden emin bulunarak Yüksek Makamınıza müracaat ediyor ve o günkü Doğu Gazetesini de ilişik olarak sunuyoruz. Muktezasının ifasına yüksek alaka ve buyruklarınızı diler ve yalvarırız.

Erzurum Hükümet Konağı Arkasında Yazıcı Mithat Pasinler vasıtasıyla Taşmescit Mahallesi’nde Zenciye Sokağı’nda Hüseyin Kızı ve Mehmet Karısı Nene Kırkgöz.”¹¹

Bu dilekçenin gönderilmesinden sonra Nene’ye Erzurum Belediyesi tarafından 4 lira maaş bağlandığı, 1943 tarihli Nene ve Name Hanım tarafından Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü’ye yazılan dilekçeden anlaşılmaktadır.¹² Bahsi geçen dilekçede yazılanlar, iki kadının içinde oldukları durumun vahametini açıkça ortaya koymaktadır:

“Reisicumhurumuz Milli Şef İsmet İnönü’nün Yüksek Huzurlarına

Dileğimizdir,

¹¹ Murat Küçükkuşurlu, a.g.e. s. 98-100.

¹² Nene Hatun’un Erzurum Belediyesi’nden yardım aldığı dönemlerdeki Erzurum Belediye Başkanları; 1938-1940 Şevket Arı, 1940-1945 Mesut Çankaya, http://www.erkurum.bel.tr/IcerikDetay-eski_baskanlar/7/I.html (Erişim Tarihi 13.01.2019)

Bizler, 293 Osmanlı-Rus harbinin Erzurum civarında Aziziye tabiyasında vuku bulan meşhur savaşın kahramanızız. O tarihi günde Türk kahramanlık ve hamasetinin sembolü olan bizler, bu çok eski düşmanımızı vatanın harimi ismetinden sökerek atmış ve göklere kadar çıkan zafer dasitanı yaratmıştık. Bu ulu güne lâıyık derecede kıymet ve ehemmiyet verildiği halde, maalesef biz canlı timsallerine gereken kadirşinastlık gösterilmiyor. Aziziye zaferi, tarihin pek az kaydettiği bir mucizedir. Bu mucizenin yarattığı varlık sayesinde vatanımızın en mühim parçası ve Şarkın müstesna bir kilidi mesabesinde bulunan güzel Erzurum'un müstekreh düşmanın mülevves çizmesiyle çiğnenmesinden kurtarmış ve ahlâfa ebedî bir yadigâr bırakmıştır. Bu ölmez zaferin yadigârı bizler, her birerlerimiz doksanar yüzer yaşındayız. Hiçbir sığınacak yerimiz ve tutunacak hiçbir desteğimiz yoktur. Belediyenin ayda 4 lira maaştan başka bir şey görmüyoruz. Geçen sene birer meccanî ekmek veriyorlardı, bu sene o ekmeğimizi de kestiler. Şimdi aç ve muhtaç bir vaziyetteyiz ve dileniyoruz da...

Bizlere icab eden naktî ve filî yardımın yapılarak bu çetin ve acıklı vaziyetten kurtarılmağımızı yüksek ve derin saygılarımızla diler ve arz ederiz.

Adresler: 1-Erzurum'un Taşmescit mahallesinde Zenciye sokağında Hüseyin Kızı Nene Yaşı: 90.

2-Erzurum'un Veyisefendi mahallesinde Lalapaşa sokağında Halil yanında Kadir Kızı Name Yaşı: 95."¹³

Nene ve Name Hanım'ın yazdıkları bu dilekçe Cumhurbaşkanı İsmet İnönü¹⁴ tarafından incelenmiş ve araştırmaların yapılması için başvekilliğe şu yazıyla gönderilmişti:

"Türkiye Riyaseti Cumhuriyet Umumi Kâtipliği 25/VIII/1943

Sayın Şükrü Saraçoğlu Yüksek Başvekil

Tarihimizin şanlı bir sahifesini teşkil eden Aziziye muharebesine filen iştirak etmiş olup halen her biri 90-100 yaşlarında, fakir ve çalışmaktan aciz ve Belediyenin verdiği beş liradan ¹⁵başka bir yardım görmediklerinden dilenmekte olduklarına dair Erzurum Taşmescit mahallesinden Hüseyin kızı Nene ve Kadir kızı Name imzalarıyla

¹³ BCA. 030-10-0-0/120-858-17

¹⁴ Nene ve Name Hanım'ın Reisi Cumhuriyet İsmet İnönü'ye gönderdiği bu dilekçeyle alakalı herhangi bir bilgiye, İsmet İnönü'nün önemli bilgilerini kaydettiği defterlerinde rastlanmamıştır. İsmet İnönü'nün defterleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁵ 5 Lira olarak geçen yardım tutarı Nene Hatun ve Name Hanım'ın dilekçesinde 4 lira olarak geçmektedir.

gelen dilekçe Reiscumhurumuzun dikkatlerini çekerek tedkik buyurulmak üzere zati devletlerine takdimi emir buyurulmuş olduğundan bilece sunulmuştur.

En derin saygılarımla.

Umumi Kâtip Kemal Gedeleş.”¹⁶

Nene ve Name Hanım’ın gönderdiği bu dilekçe neticesinde herhangi bir sonuç alınamamıştır.¹⁷ Nene Hatun ve Name Hanım’ın çaresizlikleri kendisiyle yapılan röportajlarda açıkça ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bahsi geçen yazının üzerinden yıllar geçmesine rağmen Nene Hatun ve Name Hanım’a çok ciddi bir yardım olmamıştı. Maaş bağlanması hususunun araştırılması için gönderilen mülkiye müfettişinin olumsuz görüş bildirmesi¹⁹ ise Nene Hatun’u büsbütün zora sokmuştu. Gazete muhabirlerine “*İnsafedin 4 lira ile ben ne yapabilirim?*” deyince almış olduğu 4 liralık yardım kesilmişti.²⁰ Yapılan itirazlar ve yaşanan gelişmeler neticesinde öncelikle Nene Hatun’nun bakım evine alınarak bakımının üstlenilmesi düşüncesi Erzurum Belediyesi Meclisi’nde görüşülmüş fakat Nene Hatun evinden ayrılmayı kabul etmemiştir. Kendisine yapılacak yardımların evinde yapılmasını istemiştir.²¹ Böylelikle Nene Hatun’un kesilen maaşı Erzurum Belediyesi tarafından 25 liraya çıkarılmış ve sürekli hale getirilmiştir.²² Ahmet Fikret bu haberi şu şekilde neşretmiştir:

“ ... 12 Mart kurtuluş gününün canlı şahidi ve o felaketli zamanın, hepimize gurur veren emektar mücahidi için belediye tarafından aylık olarak bağlanan 4 liranın 25 liraya çıkarılması ile iktifa olunmasının da, hayat idamesini sağlamaya yetmeyeceği tabiidir. Memleketimize boyunu göstermek için gelip gitmiş eski iktidarın mideci bakanlarına belediye kesesinden yüzlerce liralık ziyafetler çekildiği sıralarda da, ekmeğini komşusunun merhametinden gözlemeye mahkûm bırakılmış olan bu fedakâr insan için Erzurumluların hiçbir yardımı esirgemeyeceği muhakkaktır.”²³

Nene’ye Erzurum Belediyesi tarafından 25 liralık maaş bağlanması söz konusu olsa da bu miktarın yaşlı bir kadını ve bir aileyi o dönemlerde geçindiremeyeceği muhakkaktır.²⁴

¹⁶ BCA. 030-10-0-0/120-858-17.

¹⁷ Dilekçenin gönderildiği tarihte Başvekillik (Başbakanlık) görevini yapan kişi Şükrü Saraçoğlu’dur. Cumhurbaşkanı ise İsmet İnönü’dür.

¹⁸ Nene Hatun ile yapılan röportajların tamamı için bkz. Akın Aktaş, *A.g.t.*, s.71-88

¹⁹ Mülkiye müfettişinin olumsuz görüş bildirmesine yönelik bilgiye Belediye Meclisi’ndeki görüşmelerden ulaşılmıştır. Mülkiye müfettişinin bu incelemeyi yapması muhtemelen geçmiş yıllara aittir. *Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları*, 4 Şubat 1952, s. 8.

²⁰ *Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları*, 4 Şubat 1952, s.7.

²¹ *Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları*, 4 Şubat 1952.

²² *Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları*, N. 84, 18 Mart 1952.

²³ Ahmet Fikret, “Unutulan Kahraman”, *Demokrat Doğu*, 9 Mayıs 1952, s. 2.

²⁴ Bu tespitimize 1952 tarihindeki gazetelerde yer verilen temel ihtiyaçların fiyatlarına bakılarak ulaşılmıştır.

Gereği kadar yardım alamayan Nene Hatun'a ciddi manada yardım eden ilk devlet görevlisi Orgeneral Nurettin Baransel olmuştu.²⁵ Baransel, Nene Hatun'un yaşadığı vahim hayata sessiz kalmadı. Öncelikle Aziziye Müdafaasının unutulmaması ve Aziziye şehitliğinin yapılması için girişimde bulundu. 1950 yılının Ekim ayında temeli atılan abidenin açılışı 30 Ağustos 1952 tarihinde gerçekleşti.²⁶ Daha sonra Nene Hatun'un evinde bir tören gerçekleştirilmesini sağladı.

Nene Hatun'un gündeme gelmesinden sonra yaşanan bir diğer gelişme ise yardımlar hususunda oldu. Daha önceleri Nene Hatun hakkında, "*Kanun nazarında 93 kahramanı olduğunu ispat güç.*"²⁷ ifadeleri kullanılırken, Nurettin Baransel'in de katkılarıyla Nene Hatun için, "*1293 harbinin hayatta kalan yegâne kahramanı Nene Kırkgöz.*"²⁸ ifadeleri kullanılmaya başladı. İşlerinin ordu tarafından karşılanacağı Nurettin Baransel tarafından açıklandı²⁹ ve Belediye Meclisi tarafından alınan bir kararla kendisine 300 lira yardım yapıldı.³⁰ Ayrıca 3. Ordu tarafından bir ev yapılması hususunda karar alınarak evin yapılacağı arsanın Nene Hatun adına tapulanması için belediye meclisinde şu görüşmeler yapıldı:

"Aziziye Tabyası savaşının hayatta kalan tek kahramanı Nene Hanıma Ordunun bir şükran nişanesi olmak üzere Kolorduca inşa edilecek ev için adı geçenin doğduğu Taşmescit Mahallesinin yakınında bulunan Kumlu Dere civarında meskensiz kimselere

²⁵ Genelkurmay 7. Başkanı olan Orgeneral Ahmet Nurettin Baransel, 1897 yılında İstanbul'da doğdu, 1912 yılında Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1919 yılına kadar Takım Komutanlığı, Emir Subaylığı ve Bölük Komutanlığı görevlerinde bulundu. 1 Mart 1921 tarihinde Harp Akademisi'nde öğrenci iken Anadolu'ya geçerek Millî Ordu'nun çeşitli birliklerinde görev yaptı. 1923 yılında tekrar girdiği Harp Akademisi'ni 1925 yılında kurmay subay olarak bitirdikten sonra, 7. Tayyare Bölük Komutanlığı, Hava Müfreze Kurmay Başkanlığı, Eskişehir Tayyare İstasyon Komutanlığı, İzmir Hava Grup Komutanlığı, Genelkurmay Hava Kontrol Amirliği, 23. Tümen 69. Alayda Tabur Komutanlığı, 7. ve 8. Kolordularda Şube Müdürlüğü, 3. Tümen 11. Alay Komutanlığı, Harp Akademilerinde Öğretim Üyeliği, 5. Tümen 13. Alay Komutanlığı ve Ağrı Hudut Tugay Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. 1939 yılında tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Tuğgeneral rütbesi ile 1. Süvari Tümen Komutan Vekilliği yapmış, 1941 yılında Tümgeneralliğe terfi etmiştir. Korgeneral rütbesi ile 6. ve 3. Kolordu Komutanlığı ve 3. Ordu Komutan Vekilliği görevlerinde bulunduktan sonra 1951 yılında Orgeneralliğe terfi etmiştir. Orgeneral rütbesi ile 3. Ordu Komutanlığı, 1. Ordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. 28 Mayıs 1954 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı görevine atanmıştır. 25 Ağustos 1955 tarihinde atandığı Yüksek Askerî Şûra Üyeliği görevini yürütmekte iken 14 Temmuz 1960 tarihinde yaş haddinden emekli olmuştur. 21 Mayıs 1967 tarihinde vefat etmiştir. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=NurettinBaransel> (Erişim Tarihi 28.11.2019)

²⁶ 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın yıl dönümünde gerçekleştirilmiştir.

²⁷ *Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları*, 4 Şubat 1952, s. 7.

²⁸ *Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları*, No: 273, 09.09.1952.

²⁹ *Yeni Erzurum*, 9 Haziran 1952, s. 1.

³⁰ *Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları*, No: 273, 09.09.1952.

ev inşası için ayrılan arsadan, ucuz bedellerle yer verilmesine encümence 27/6/1952 tarihinde 254 sayı ile karar verilmişse de orduca burası uygun görülmediğinden evin Emin Kürbü Mahallesi Gümrük Caddesi üzerinde yine belediyeye ait 176 metre karelik arsa üzerine inşa edildiği cereyanı muameleden anlaşılmalıdır. İnşaati ikmal edilen ve Nene Hanım’a teslim edilmiş olan evin tapuya bağlanması için arsasının adı geçene tahsisi lazım gelmekte ise de bu hususta karar ittihazi yetkisi belediye meclisine takdimine karar verildi.”³¹ Böylece Nene Hatun’un ev sorunu çözülmüş oldu.

Nene Hatun için en önemli gelişme ise NATO Başkomutanı General Ridgway’ın 7 Eylül 1952 tarihindeki Erzurum ziyareti oldu. Türkiye’nin doğusundaki askeri yapılanmayı yerinde görmek için Doğu Anadolu gezisine çıkan Ridgway, bu gezisi esnasında Erzurum’da Nene Hatun’u ziyaret etmişti.³² Ridgway’ın bu ziyaret neticesinde verdiği aşağıdaki beyanati hayli dikkat çekicidir:

“Bu seyahat, hayatımda yaptığım seyahatlerin üzerimde en derin intibalar bırakanı oldu. Çünkü gerek halkın ve gerekse er ve subayların yüzünde vatanseverlik ve vatana karşı derin aşk ve bağlılık parlıyordu. Bu intibai yaşadığım müddetçe kalbimde taşıyacağım. İkinci intibaım da Türk ordusunun bütün rütbelerinde gördüğüm komutanlık vasfıdır. Kara Kuvoetleri Komutanı Şükrü Kanatlı, Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Nureddin Baransel başta olmak üzere hudutta gördüğüm ve konuştuğum çavuşa kadar hepsinin de üzerimde hasıl ettiği tesir kalbimde derin iz bıraktı. Üçüncü güzel intibaım da 1877’nin kahramanlarından ordunun nenesini, Nene Hatun’u Erzurum’da ziyaret etmek fırsatını bulmuş olmamdır.”³³

Bu beyanattan sonra Nene Hatun, sürekli gündemde tutulmuş hatta General Ridgway, Amerika’da yayın yapan *Saturday Evening Post* gazetesinde Nene Hatun için yaklaşık bir yıl sonra bir makale kaleme almıştır.³⁴ General Ridgway tarafından 7 Eylül 1952 tarihinde yapılan ziyaret neticesinde Nene’ye olan ilgi ve alaka daha da artmış, Nene ile alakalı gazeteciler tarafından haberler ve röportajlar yapılmıştı. Bu gelişmeler neticesinde Nene Hatun’a yönelik devlet nezdinde de ilgi duyulmuş; *“Reisi Cumhuriyet’in Aziziye Kahramanı Nene’ye gönderdiği hediyeler bugün saat 7’de Vali ve Ordu Müfettişi Baransel tarafından verilmiştir.”³⁵* haberi gazetede yer almıştı.

³¹ Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları, N. 347, 04.08.1953. ; Nene Hatun’a hediye edilen bu ev, vefatından sonra mirasçıları tarafından satılmıştır. Günümüzde atıl durumda olan evin yanında bir ekmek fırını vardır. Evin önünde ise Nene Hatun’un heykeli ve Nene Hatun çeşmesi vardır.

³² Murat Küçükkuşurlu, a.g.e, s. 109.

³³ *Aydın Tarihi*, S. 226, 1-30 Eylül 1952, 10 Eylül 1952, s. 16-17.

³⁴ General Matthew B.Ridgway, “How Europe’s Defenses Look to Me”, *Saturday Evening Post*, 10 October 1953, s. 28.

³⁵ *Yeni Erzurum*, 4 Ekim 1952, s. 1.

General Ridgway, ziyaretinin üzerinden yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen Nene Hatun'u unutmamış basın aracılığıyla kendisine mesaj göndermişti. Bu mesajında; "Geçen son baharda tanışmamızın mes'ut hatıraları ile Kadir Tanrının mağfiretlerini esirgememesine dua ediyorum"³⁶ ifadeleri dikkat çekmektedir. Ridgway'ın Nene Hatun'a olan ilgisi bu kadarla da kalmayıp 10 Ekim 1953 tarihli *Saturday Evening Post* gazetesinde yazdığı yazıyı, Amerikan Büyükelçisi aracılığıyla Nene Hatun'a gönderdi.³⁷

Nene Hatun ile alakalı gelişmeler General Ridgway'ın da etkisiyle Erzurum Belediyesi ile sınırlı kalmadı. Ankara ve TBMM gündeminde de görüşüldü. Demokrat Parti Milletvekilleri, İzzet Akçal, Mehmet Mete, Sabri Erduman ve Rıza Topçuoğlu'nun verdikleri Nene Hatun ile alakalı kanun teklifi mecliste görüşüldü. Nene Hatun'a maaş bağlanma hususunda TBMM'de yapılan görüşmeler ve alınan kararlarda Nene Hatun'un nüfus kayıtları hakkında şu önemli bilgiler de ortaya çıkmıştı:

"Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak edenlerden Nene Kırkgöz'den başka hali hayatta mücahit bulunmadığı 3. Ordu kayıtlarından ve halen muhtaç bir halde olduğu, hiçbir taraftan geliri bulunmadığı da mahallî idareden alman yazı ile anlaşılmiş bulunan 1270 doğumlu (98 yaşında) Erzurum'un Eminkurbu Mahallesi Kınakına Sokağında numarasız evde ikamet eden ölü Hüseyin karısı ve Zeliha'dan doğmuş Nene Kırkgöz"³⁸

Görüşmelerden sonra 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyası istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden 170 lira maaş tahsis edilmiş³⁹ bu kanun 6 Şubat 1953 tarihli Resmi Gazete ile yayımlanmıştır.⁴⁰ Bu konuyla alakalı olarak, *Demokrat Doğu*⁴¹ gazetesinde şu haber:

"Ordu Ninesinin ilk maaşı verildi. 1877'nin hayatta kalan yegâne yadigârı Nene hatuna hidematı vataniye tertibinden 6036 sayılı kanuna teofikan 170 lira maaş tahsis edildiği ve bu tahsisatın Erzurum Milletvekillerinden Sayın Bahadır Dülger ile Enver Karanın Büyük Millet Meclisine müştereken verdikleri bir teklifle kanuniyet kesbettiği malûmdur. İlk maaş bugün saat 6 da evinde verilmiştir. Bu merasimde Vali Cemal Göktan, Üçüncü Ordu Müfettiş vekili Korgeneral Osman Giray, Muhasebe Müdürü Halit Yücel, Anadolu Ajansı muhabiri Veysel Salman hazır bulunmuşlardır."⁴² bilgileri kamuoyu ile paylaşılmıştır.

³⁶ *Doğu*, 9 Haziran 1953, s. 3.

³⁷ *Yeni Erzurum*, 26 Ekim 1953, s. 1. ; *Demokrat Doğu*, 26 Ekim 1953, s. 1.

³⁸ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, C. 20, 2.11.1953, S. Sayısı: 114, s. 2.

³⁹ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, C. 20, Otuz altıncı Birleşim, Dönem: IX, Toplantı: 3, 2.11.1953, s. 81-82.

⁴⁰ *Resmi Gazete*, 6 Şubat 1953, s. 5476.

⁴¹ Bu haberin *Demokrat Doğu* gazetesinde verilmesi tesadüfi değildir. Çünkü o dönemde ismi geçen gazete, Demokrat Parti'nin bir nevi yayın organlarından biridir.

⁴² *Demokrat Doğu*, 20 Şubat 1953, s. 1.

Nene Hatun’a maaş bağlanması hususunda yaşanan gelişmeler iç ve dış politikayla doğrudan alakalıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk dönemlerin sosyal ve ekonomik şartları göz önüne alındığında Nene Hatun ve onun gibi ihtiyaç sahiplerine sosyal yardım konularında yeterli düzeyde destek sağlanamamıştır. Bu vaziyeti o dönemin şartlarıyla değerlendirdiğimiz zaman haklı gerekçeler söz konusudur. Bahsi geçen yıllarda yapılan sosyal yardımlar genel itibarıyla Milli Mücadelede şehit olan veya yararlılık gösterenlere verilmiştir. Ayrıca İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı yaptığı yılların II. Dünya Savaşı’na denk gelmesi dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Bu dönemde sadece sosyal yardımlarda kısıtlamalar yapılmamış, sosyal hayatta da birtakım ekonomik tedbirler alınmıştır.⁴³

Nene Hatun’un ciddi manada gündeme gelme süreci Türkiye’nin SSCB’nin siyaseti nedeniyle Amerika endekli NATO’ya yakınlaşma sürecine denk gelmektedir. Türkiye’nin ABD ve NATO⁴⁴ ile olan dış ilişkilerinin iç politikaya yansımaları neticesinde Nene Hatun’un başta maaş ve ikamet sorunu olmak üzere birçok sorunu kısa sürede halledilerek önce “3. Ordu’nun Ninesi” denilmiş, daha sonra ise “Yılın Annesi” seçilmiştir.

Erzurumluların Ruslara karşı verdikleri mücadeleler ABD ve NATO tarafından hiç şüphesiz araştırılmış, Ruslara karşı kahramanca mücadele veren Nene Hatun, sürekli gündemde tutularak Türk insanının Rus korkusu canlı tutulmuştur. Bu sayede ABD ve NATO, Türk halkı için SSCB karşısında kurtarıcı güç olarak gösterilmiştir. Ayrıca ABD’li yetkililer, Türk halkı ve Türk ordusuyla ilişkilerini canlı tutarak başta Erzurum ve Kars olmak üzere SSCB sınırına yakın olan şehirlere rahatça ziyaretler yapmışlar ve Türkiye’nin stratejik

⁴³ Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemlerde yapılan sosyal yardımların bir kısmında Milli Mücadele döneminde fayda gösteren insanlara ayrıcalık tanıdığı yadsınamaz bir gerçektir.

⁴⁴ Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşı’ndan sonra izlemiş olduğu yayımlı politikası Avrupa Devletlerinin yeni bir savunma hattı kurma girişimlerine neden oldu. SSCB’nin yayımlı politikasına Amerika, Truman Doktrini ve Marshall Planı’yla cevap verdi. Sovyet Rusya’nın askeri gücüne karşı Avrupa’nın güvenliğini sağlayacak bir teşkilat bulunmamaktaydı. Bu nedenle yapılan görüşmeler neticesinde Avrupa’nın güvenliğini sağlamak ve Rusya’ya karşı teşkilatlı bir yapı oluşturmak için 4 Nisan 1949’da 12 Avrupa ülkesinin katılımıyla kısa adı NATO (North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik İttifakı) kuruldu. 18 Mart 1949 tarihinde ise Kuzey Atlantik Antlaşması ilan edildi. Türkiye, Sovyet Rusya’nın izlediği politikadan tedirgin olup siyasi varlığını Sovyet tehdidinden korumak için NATO’ya dahil olmak istese de bu isteği başta İngiltere ve ABD tarafından reddedildi. Demokrat Parti’nin Türkiye’de iktidara gelmesi ve Kore’ye asker gönderilmesi Türkiye’yi NATO’ya yaklaştırmıştı. Siyasi gelişmeler neticesinde Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO’ya dahil edilmiştir. Türkiye’nin NATO’ya girmesi ve NATO hakkında detaylı bilgi için bkz. Yusuf Sarıncay, *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO’ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Nüve Matbaası, Ankara 1988. ; Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin Nato’ya Girişi III. Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler*, (2. Baskı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000. ; Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013. ; Mustafa Ekincikli, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

bölgeleri hakkında önemli bilgiler elde etmişlerdi.⁴⁵ Nene Hatun'un vefatından sonra yayımlanan, Nene Hatun ve Aziziye ile alakalı eserlerin bir kısmının Türk-Amerikan desteğiyle hazırlanması ise dikkat çeken bir diğer gelişmedir.⁴⁶

Özetlemek gerekirse Nene Hatun'un sorunlarının çözülmesi Türkiye, ABD ve NATO arasında yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle ve DP'nin girişimleriyle gerçekleşmiştir. Nene Hatun'un CHP döneminde çözilemeyen sosyal yardımlar ve maaş sorunu DP döneminde çözüme kavuşmuştur.

2. Milli Mücadelenin Kadın Kahramanlarından Kara Fatma

Nene Hatun'un yaşadığı hayata benzer bir hayatı "Kara Fatma" olarak bilinen, nüfus kayıtlarında "Mahi" olarak geçen Erzurumlu Kara Fatma da yaşamıştır.⁴⁷

Milli Mücadele Döneminde yararlık gösteren kadınlar içerisinde yer alan Kara Fatma, Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'ta görüşmüş ondan aldığı yetki ve emirle İstanbul'a gitmişti. "Kara Fatma" adı Mustafa Kemal tarafından o görüşmede verildi.⁴⁸ Daha sonra Topkapılı Pire Mehmet ve Laz Tahsin ile birlikte 15 kişilik bir çete kurdu ve daha sonra Milli Mücadele'ye katıldı.⁴⁹ İlerleyen dönemlerde kahramanlıklarından dolayı teğmen rütbesine yükseltilmişti. Amerika'da yayım yapan *The New York Times* gazetesi bu haberi "Orduda Savaşan Türk Kadını Teğmenliğe Yükseldi" şeklinde yayımlamıştı.⁵⁰

Milli Mücadele başarıyla sonuçlanmış, vatan toprakları düşman işgalinden kurtarılmıştı fakat toprakların her tarafında başta sosyal ve ekonomik sorunlar olmak üzere birçok sorun mevcuttu. İlerleyen yıllarda bu sorunlardan Kara Fatma da etkilendi. Öyle ki 9 Ağustos 1933 tarihli *Yeniğün* gazetesinde neşredilen ve "Kara Fatma Rus Manastırında" başlıklı röportaj Kara Fatma'nın vahim hayatı hakkında önemli bilgiler vermekteydi.⁵¹ Kara Fatma, yaşadığı

⁴⁵ BCA. 30-18-1-2/132-42-8 ; BCA. 30-18-1-2/ 138-112-5.

⁴⁶ Türk-Amerikan işbirliğiyle hazırlanan ve yayımlanan eserler içerisinde, "Erzurum'da Aziziye Savaşı" adıyla yayımlanan eser dikkat çekmektedir. Bu eser Milli Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Amerikan İktisadi Yardım Heyetinin işbirliği ve Georgetown Üniversitesi'nin yardımıyla hazırlanmış olup 13500 adet basılmıştır. Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Erzurum'da Aziziye Savaşı, Yardımcı Okuma Kitapları No:31, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

⁴⁷ Kara Fatma; Erzurum Ergemansur Köyü'nden İbrahim Yahya'nın kızıdır. Nüfus kayıtlarındaki adı Mahi'dir. "Kara Fatma" hakkında detaylı bilgi için bkz. İlknur Bektaş, *Milli Mücadele'de Bir Kadın Üsteğmen Kara Fatma*, Timaş Yay., İstanbul 2013. ; Kara Fatma ile Nene Hatun'un hayatında benzer noktalar bulunmaktadır. Maaş bağlanma süreci ve maaş bağlanmasında yaşanan gelişmeler Nene Hatun'un yaşamış olduğu süreçle benzerlik göstermektedir.

⁴⁸ "Mustafa Kemal bir görüşme esnasında ona adını, silah kullanmayı, ata binmeyi bilip bilmediğini, savaştan korkup korkmadığını sormuştur. Verdiği cevaplar Mustafa Kemal'i memnun etmiş, "Kara Fatma" bütün kadınlar keşke senin gibi olsaydı demişti". İlknur Bektaş, a.g.e, s. 48.

⁴⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007, s. 282.

⁵⁰ İlknur Bektaş, a.g.e, s.43.

⁵¹ Röportajın tamamı için bkz. İlknur Bektaş, a.g.e, s. 65-66; *Yediğün*, N. 72, 9 Ağustos 1933.

ekonomik sorunlar ile mücadele etmekte zorluk çekmekteydi. Bu nedenle 26.06.1944 tarihli bir dilekçe ile Başvekâlet Yüksek Makamına yardım başvurusunda bulundu. Dilekçesinde geçen şu ifadeler vahim hayatının kanıtı niteliğindedir:

“Baş Vekalet Yüksek Makamına

Sayın Vekilimiz.

Vatan ve istiklalimizi düşman esaretinden kurtarmak müdafaası uğrunda uhdeme tevdi edilen vatani vazifemi fahri olarak mücadelemizin son gününe kadar düşmanla pençeleşerek ifa ettim ve milli orduda sepkat eden hizmetlerimden dolayı istiklal madalyasıyla taktim edilmiş Kara Fatmayım.

20 seneden beri 6 yetim torunumla sefaletle mücadele etmekteyim. Bu sefil yavrularımın bir günlük iaşelerini temin edecek ihtidare hayiz değilim. Buna rağmen bugünkü geçim şartlarda sefaletime bir kat daha zemin kazmakta olduğunu da ayrıca arz ederim.

O günkü istiklal mücadelemizde hizmetleri sepkat eden benim gibi mücahidin senelerden beri bu gibi sefalet mağduriyetine ne adaletimiz ve ne de yüksek vicdanlarımızın hüsnü rıza göstermeyeceğine istinat ederek sefaletime nihayet verilmesi hususunda dileklerimi salahiyyetar vekaletinize ve yüksek şahsiyetinize bildirmekten başka iltica edecek istinatkâhım yoktur.

Hiç olmazsa ben ve benim gibi hizmetleri sepkat eden mücahitler hakkında hidematı vataniye kanunundan şimdiye kadar müstefit olan emsallerim gibi benimde onlar meyanında müstefit olmam için ne lazımsa ve ne gibi yardımlara layıksam bu istihkakı tayin edecek salahiyyetar, ancak yüksek şahsiyetinizdir. Buna rağmen hakkımda icab eden muamelenin ifası için alakadarlara emir ve bildirmenizi ebedi saygılarımla dileyerek yüksek işarınıza muhtacım.” Mücahit Kara Fatma Savaşan.⁵²

Kara Fatma, dilekçesinde vatan ve istiklalin kurtarılması için düşman ile mücadele ettiğini, ekonomik sorunları olduğunu, sefalet içerisinde bir hayatı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle vatana hizmet tertibinden kendisine maaş bağlanarak yardım edilmesini istemiştir. Fakat Kara Fatma, yardım dilekçesinden beklediği sonucu alamamıştır.

Bahsi geçen dilekçeden yaklaşık 6 yıl sonra, 10 Nisan 1950 tarihinde *Kadın Gazetesi’nde* neşredilen “*Kara Fatma Yardım Bekliyor*”⁵³ haberi Kara Fatma’nın ekonomik sorunlarının devam ettiğinin âdete delili niteliğindedir. Kara

⁵² BCA. 30-10-0-0/ 197-349-20; Dilekçenin gönderildiği tarihte Başvekillik (Başbakanlık) görevini yapan kişi Şükrü Saraçoğlu’dur. Cumhurbaşkanı ise İsmet İnönü’dür. Dikkat çeken bir diğer bilgi ise soyadı kısmına “Savaşan” yazılmasıdır.

⁵³ İlknur Bektaş, a.g.e, s.84. ; *Kadın Gazetesi*, 10 Nisan 1950.

Fatma'nın Başvekâlete gönderdiği dilekçesi üzerinden 10 yıl geçtikten sonra 3.11.1954 tarihinde Kars mebusu Tezer Taşkıran ve Rize mebusu İzzet Akçal⁵⁴, Kara Fatma'nın içler acısı halinin giderilmesi amacıyla vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması için kanun teklifinde bulunmuşlardı. Bu kanun teklifi şu şekildeydi:

“Milli Mücadeleye çete kumandanı olarak katılmış ve bu hizmet mukabili kendisine Milis Subay unvanı verilmiş olan Erzurum’lu Kara Fatma’ya vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine ait kanun teklifi bağlı olarak sunulmuştur.”

Bu kanun teklifinin mucip sebepleri şunlardı;

“Milli Mücadeleye 350 mücahit akıncı işe iştirak eden 18. Fırkanın 20. Hücum Taburu Süvari Bölüğü Kumandanlığını yapmış ve bu hizmet mukabili kendisine Milis Subayı unvanı verilmiş olan Erzurum’lu Milis Kara Fatma yaşının yetmişi aşması, kendisine bakacak hiç kimsesi bulunmaması dolayısıyla halen İstanbul’da bir kulübede yaşamakta ve büyük bir sefalet içinde kıvrılmaktadır.

Bu kahraman kadın, vatani hizmet tertibinden maaş tahsis için Büyük Millet Meclisinin atıfetine sığınmıştır. Tazer Taşkıran-İzzet Akçal”⁵⁵

Kanun teklifi ve gerekçeleri mecliste görüşüldükten sonra üst komisyona havale edilmiştir.⁵⁶ Yapılan incelemeler neticesinde Kara Fatma’ya vatani hizmet tertibinden, hayatta kaldığı sürece aylık 170 lira maaş bağlanmış ve bu kanun 22.11.1954 tarihli 8640 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ Hak ettiği maaşı hayatının son dönemlerinde alan Kara Fatma, 3 Temmuz 1955 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁸ Kara Fatma, iç ve dış politikada yaşanan gelişmelerden dolayı Nene Hatun kadar ilgi görmemiştir.

3. Nene Hatun ve Kara Fatma'nın Kader Ortaklığı

Yukarıda bahsi geçen olaylar, Nene Hatun ve Kara Fatma'nın ekonomik sorunlar ile nasıl mücadele ettiklerinin bir göstergesidir. Hazırladığımız bu

⁵⁴ İzzet Akçal, Nene Hatun’a da maaş bağlanması hususunda kanun teklifi veren milletvekilleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, C. 20, Dönem: IX, 36. Birleşim, 2.11.1953.

⁵⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IX, C. 26, İçtima: 4, 44. İnikat, 17.11.1954.

⁵⁶ Kara Fatma’ya maaş bağlanması hususunda detaylı bilgi için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IX, C. 26, İçtima: 4, 44. İnikat, 17.11.1954.

⁵⁷ Erzurumlu Kara Fatma’ya vatana hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkında kanun. Resmi Gazete ilanı 22.11.1954, S.8640. Kabul Tarihi 17.11.1954, N. 6270; *Resmi Gazete*, S.8840, 28 Ekim 1954. ; Kara Fatma’ya maaş bağlandığı tarih Demokrat Parti’nin iktidarda olduğu ve Adnan Menderes’in Başbakan olduğu dönemdir.

⁵⁸ *Akşam*, 3 Temmuz 1955, s. 2.

çalışma neticesinde Nene Hatun ve Kara Fatma hakkında şu tespitler tarafımızca yapılmıştır:

- Nene Hatun 93 Harbi’nde, Kara Fatma Milli Mücadele’de kahramanlık göstermiştir.
- Nene Hatun ve Kara Fatma, Erzurumludur.
- Nene Hatun ve Kara Fatma ilerleyen süreçlerde bakıma muhtaç bir hayat sürmüşlerdir.
- Nene Hatun ve Kara Fatma yardım alabilmek için dilekçe ile başvurmuşlardır.
- Nene Hatun ve Kara Fatma’nın dilekçelerine süreç içerisinde herhangi olumlu bir yanıt verilmemiştir.
- Nene Hatun ve Kara Fatma’ya maaş bağlanması hususunda Demokrat Parti milletvekilleri tarafından kanun tasarısı hazırlanmıştır.
- Nene Hatun ve Kara Fatma’ya vatana hizmet tertibinden Demokrat Parti döneminde maaş bağlanmıştır.

Sonuç

Sosyal yardımlar, devlet düzeni içerisinde halka en yakın olan olumlu müdahalelerden biridir. Devlet yapısı, yoksul vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Bu misyon, anayasalarda açıkça belirtilmektedir. Bu yardımların doğru ve tutarlı şekilde yapılması vatandaşların, tâbi olduğu devlet sistemine bağlılıklarını artırır. Tarihi karakterlerin dilenecek vaziyete gelmeleri yaşadıkları toplum için bir utanç kaynağıdır. Bakıma muhtaç iki kadının yardım çığlıklarını görmezden gelen devlet yapısı, tarihin unutulmaz hafızasına kaydedilmiştir. Nene Hatun ve Kara Fatma, Türk Tarihi’nin kadın kahramanları içerisinde yer almasına rağmen hayatlarının büyük bölümünü sosyal ve ekonomik sorunlar ile geçirmişlerdir. Bahsi geçen iki Türk kadının maaş sorunları başta olmak üzere sorunlarının çözülmesinin arkasında siyasi konjonktürün etkisi, yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA. 030-10-0-0/120-858-17.

BCA. 30-10-0-0/ 197-349-20.

BCA. 30-18-1-2/132-42-8.

BCA. 30-18-1-2/ 138-112-5.

Yayımlanmamış Belgeler

Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları

Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete 6 Şubat 1953.

Resmi Gazete 22.11.1954.

T.B.M.M Tutanak Dergisi, C. 20, S:1142, 11.1953.

T.B.M.M Tutanak Dergisi, C. 20, Dönem: IX, 36. Birleşim, 2.11.1953.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IX, C. 26, İçtima: 4, 44. İnikat, 17.11.1954.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C. 20, 36. Birleşim, Dönem: IX, Toplantı: 3, 2.11.1953.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi

Demokrat Doğu

Doğu Gazetesi

Hürriyet

Kadın Gazetesi

Son Posta

Yedigün

Yeni Erzurum

Kitaplar

- Aktaş, Akın, *Nene Hatun (1854-1955)*, ETÜ Yayınevi, Erzurum 2019.
- Baytal, Yaşar, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.
- Bektaş, İlknur, *Milli Mücadele’de Bir Kadın Üsteğmen Kara Fatma*, Timaş Yay. , İstanbul 2013.
- Ekincikli, Mustafa, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.
- İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)* , Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, Ocak 2008.
- Kıranlar, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yay. , Ankara 2013.
- Küçükkuşurlu, Murat, *Aziziye’nin Son Şahitleri*, Erzurum 2015.
- Saray, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin Nato’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler*, (2. Baskı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007.
- Sarınay, Yusuf, *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO’ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Nüve Matbaası, Ankara 1988.

Makalele ve Tezler

- Aktaş, Akın, *Nene Hatun’un Hayatı ve Nene Hatun Bibliyografyası*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi 2019.
- Can, Neslihan, *Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi (1923-1950)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Fikret, Ahmet, “Unutulan Kahraman”, *Demokrat Doğu*, 9 Mayıs 1952.
- General Matthew B.Ridgway, “How Europe’s Defenses Look to Me”, *Saturday Evening Post*, 10 October 1953.
- Karakoç, Ercan, “Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan”, *Kısa Biyografisiyle Nejat Göyünç*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013.
- Özcan, Nuri , “Bimen Şen”, *TDVİA*, İstanbul 2010.
- Rahmanhoca İmamhocayev, Çev. Osman Mert, “Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzı ve Osmanlı-Türkiye”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Erzurum 2002.

İnternet Kaynakları

http://www.erkurum.bel.tr/IcerikDetay-eski_baskanlar/7/I.html

<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=NurettinBaranse>

EKLER

TTT
13

Reisicâhburumuz Millî Şef İsmet İnönü'nün
Yüksek Hazretlerine

Ankara

C

BAŞ BAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Öz: Biz Aziziye kahramanlarına icabeden yardımın yapılmasına ısrak verilmesi hakkında.

Dileğimizdir,

Bizler, 293 Osmanlı-Rus harbinin Erzurum civarındaki Aziziye tabiyasında vuku bulan meşhur savaşın kahramanıyız. O tarihî günde Türk kahramanlık ve hamasetinin sembolü olan bizler, bu çok eski düşmanımızı Vatanın harimi ismetinden sökerek atınç ve göklere kadar çıkan zafer dâsitelerini yaratmıştık. Bu ulu güne lâıyıkı derecede kıymet ve ehemmiyet verildiği halde, maalesef biz canlı timsallerine gereken kadirşinaslık gösterilmiyor.

Aziziye zaferi, tarihin pek az kaydettiği bir mucizedir. Bu mucizenin yarattığı varlık sayesinde ki, vatanımızın en mühim bir parçası ve farkın müstesna bir kilidi medabesinde bulunan güzel Erzurum'u müstakreh düşmanın mülevves çizmeleriyle çişenmesinden kurtarınç ve ahlâfâ-ebedi bir yadigâr bırakmıştık.

Bu ölmöz zaferin yadigârı bizler, her birerlerimiz doksanlar, yüzer yağındayız. Hiçbir sığınacak yerimiz ve tutunacak hiçbir desteğimiz yoktur. Belediyeden ayda 4 lira maaştan başka bir şey' görmüşyorus. Geçensene birer meccanî etmek veriyorlardı, bu sene o ekmeğimizi de kestiler. Şimdi aç ve mühtaç bir vaziyetteyiz, ve dileniyoruz da..

Bizlere icabeden nakdi ve fiili yardımın yapılarak bu çetin ve acıklı vaziyetten kurtarılmalığımızı yüksek ve derin savcılarınızla diler ve arzederiz.

Adresleri

- 1- Erzurum'un Teşvessit mahallesinde Zenciye sokağında Müeyin kızı Nene Yağı: 80.
- 2- Erzurum'un veyisefendi mahallesinde Lâlepaşa sokağında halil yanında Kadir kızı Nene Yağı: 95

030	10				No 858	17
-----	----	--	--	--	--------	----

Ek:1 Nene Hatun'un yardım dilekçesi

99D
13

Florya: 26/VIII/1943 .

TÜRKİYE
KİMYAŞETİCUMHUR
UMUMİ KATİPLİĞİ

4-842

Sayın Şükrü Saraçoğlu
Yüksek Başvekil

ERZURUM İLİ
UMUMİ KATİPLİK ARŞİVİ

Tarihimizin çanlı bir sahifesini teşkil eden Asiriyeye muharebesine fiilen iştirak etmiş olup hâlen her biri 90 - 100 yaşlarında , fakir ve çalıştıktan soz ve Belediyenin verdiği beş liradan başka bir yardım görmediklerinden dilemekte olduklarına dair Erzurumda Taçcemsit mahallesinden Hüseyin kızı Nene ve Kadir kızı Neme imzalarıyla gelen dilekçe Reisicumharumumuzun dikkatlerini çekerek tedkik buyurulmak üzere zatidevletlerine takdimi emir buyurulmuş olduğundan bilece sunulmuştur .

En derin saygılarımla

Umurî Kâtip

K. Geddes

030	10			120	858	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek:2 Şükrü Saraçoğlu'na gönderilen üst yazı.

Ek:3 Erzurum Milletvekili Pertev Demirhan'ın çektirdiği fotoğraf.
(Bu fotoğrafa Prof. Dr. Murat Kckuğurlu sayesinde ulaşılmıştır.)

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020 Kış), ss. 263-266.

Geliş Tarihi: 30 Ocak 2020

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Kitap Tanıtımı/Book Review

İzzet Öztoprak, Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, 199 sayfa, ISBN: 975-16-1846-0.

Eren BALEVİ*

Türk İnkılap Tarihi üzerinde pek çok eser vermiş olan yazar, Atatürk Orman Çiftliği hakkında klasik bir yapıtı literatürümüze kazandırmıştır. Kitabın isminin çekici olmamasına karşın, satırlarında yazarının heyecanını hissedebiliyoruz. Oldukça akıcı bir üslupla yazılan eser, bilgi ve yorum alanında da doygunluk sağlıyor.

Öztoprak önsözde kitabı yazma amacını belirtir. Ona göre bir kurum tarihi yazmak; o kurumun tanıtılmasını, o kurumun ilgilendiği konular bakımından bir ülkenin gelişmesini izlemeyi ve ulusal bilinç ve ortak kültürel değerlerin yükseltilmesi sağlar. Buna ek olarak yazar çocukluğunun Ankara'da geçmesi dolayısıyla özel ilgi duyarken Atatürk Orman Çiftliği hakkındaki bir takım iddialara cevap vermek istemektedir.

Kitap giriş, 5 tane bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünün başlığı "Cumhuriyet Döneminde Tarımın Genel Görüntüsü"dür ve kısa bir panorama sunulmaktadır. Tarım arazilerinin köylü ve büyük toprak sahipleri arasındaki ölçsüz dağılımından traktör mevcudiyetine kadar rahatsız edici bir tablo sunar. Bununla beraber inandırıcı kaynaklardan kısa vadedeki olumlu

* Uzman, balevi.eren@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6123-9638.

değişimi gözler önüne serer. Diğer taraftan ürün bazlı ithalat ve ihracat oranlarını verir.

Ayrıca Aşar vergisinin kaldırılmasının bir yandan kapitalizm bağlamında diğer yandan da hem vergi veren hem de devlet maliyesi açısından değerlendirir. Aynı şekilde zirai birliklerin kuruluşundan ve Ziraat Bankası'nın faaliyetlerinden söz eder. Bu önemli konuları işleyen giriş bölümü yalnızca 4 sayfadır. Derinleştirilmesi daha faydalı olabilirdi.

Birinci Bölüm "Atatürk, Tarım ve Toprak" başlığını taşır. İsminden de anlaşılabilceği gibi Atatürk'ün tarımla ilgili düşüncelerine yer ayırır. Türkiye'nin ekonomisi ciddi boyutlarda tarıma dayalı bir ülke oluşu vurgulanır. Bu durum Atatürk'ün *"Memleketimiz şu iki şeyin memleketidir: Asker ve çiftçi. İyi çiftçi yetiştirdik. Çünkü topraklarımız çoktur. İyi asker yetiştirdik. Çünkü o topraklara kasteden düşmanlar fazladır."* sözleriyle desteklenir. Bunun dışında Atatürk'ün ziraat politikasından bahsedilir.

Üçüncü Bölüm, Atatürk Orman Çiftliği arazisinin satın alınmasıyla ilgilidir. Bu iki kısımda incelenir. Birincisi, arazinin satın alınışını ve büyüklüğünü inceler. Arazinin kaç dönüm olduğu konusunda çeşitli bilgiler ortaya atılmıştır. Yazar yaptığı tartışmanın sonunda ulaştığı sonuca göre arazi 102.000 ile 120.000 dönüm arasındadır.

Bu bölümün ikinci kısmı ise sermayenin kaynağı hakkındadır. Sermaye hakkındaki iddialara cevap arzusu hemen fark edilir. Aynı şekilde bu kısmın nispeten uzunluğu da bu görüşü doğrular. Paranın kaynağı ayrıntılı biçimde verilir. Bu bilgi ilk kez bu çalışmada ortaya konmuştur

Üçüncü Bölümde Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşu ve yapılanması incelenir. Çiftliğin kuruluş nedeni kısır ve verimsiz topraklarda doğa ile mücadele ederek insan azim ve himmetinin neler yapabileceğini ortaya koymak, bilimsel tarımcılıkla tarımın her alanında uygulamalara girilerek halka ve devlet kuruluşlarına örnek olmaktır. Bunların yanında makineli tarımın yapılması ve teşviki, tohum ıslahı ve dağıtılması, sütçülük ve konservecilik yapılması ve ziraat makinist ve tamirci yetiştirmektir.

Atatürk Orman Çiftliği denilince akla gelen ilk anekdot muhtemelen arazilerin seçimi hakkındadır. Çiftliğin arazisini seçmekle görevlendirilen uzmanlardan biri o zamanları anlatırken Ankara'nın nasıl yaşanmaz bir yer

olduğunu betimlemesi, Atatürk'ün ortaya attığı araziye karşı ise hiçbir şekilde uygun bir seçim olmayacağına dair itirazı sıkça söylenegelmiştir. Yazar da bu anektoda yer verir ve bunu Çiftliğin kuruluşundaki amacının ne denli derin olduğunu, insan ile toprak arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiden doğan beraberliği işleyerek delil gösterir.

Dördüncü Bölümde Atatürk Orman Çiftliği'nin faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Ekilen ağaçlar, sayıları ve özellikleriyle birlikte verilmiştir. Devamında alınan araçlar anlatılmıştır. Üretim ürünleri ve miktarları da tablolarla gösterilir. Bilgilerin kesin rakamlarla veriliyor oluşu daha önce belirttiğimiz gibi eserin alanında klasik bir kitap olmasını sağlamıştır. Çiftlikteki mal varlığının ve üretimin hızlı artışı gözler önüne serilmiştir.

Diğer taraftan Atatürk Orman Çiftliğindeki eğitim faaliyetlerine yer verilir: yetiştirilen işçi ve makinistlerden staj yaptırılan Ankara Yüksek Ziraat Mektebi öğrencilerine kadar. Burada da ilk kez eserde yer alan bilgilerle karşılaşılacaktır. Bir diğer ortaya çıkarılmış konu ise 1937'de düzenlenen ve ilk yıl 1000 kadar köyün sorunlarıyla ilgilenen Köylü Kongresidir. Bu kongrenin zamanla tüm köylerle ilgilenmesi tasarlanmış olsa da Atatürk'ün de ölümü dolayısıyla yarım kalmış, hedefine ulaşamamış bir proje olacaktır.

Yazar günümüzde dahi çeşitli zamanlarda gündeme gelen bir başka konuya hızlı giriş yapar. Bu da bira fabrikası konusudur. Biranın yanında soda, buz, malt, gazoz da üretilen bu fabrikanın kuruluş amacı, tarıma katkısı, üretiminin gelişmesi ve ürünlerinin beğeni toplaması anlatılır. Zamanla başka bir gerilimin nedeni olacaktır. Başbakan İsmet İnönü ile Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ve Atatürk Orman Çiftliğinin Müdürü Tahsin Coşkan arasındaki tartışmada bir tarafta Atatürk'tür. Eser; tarafların argümanlarını, aile ilişkilerini ve tavır değişikliklerini karakter saptamalarıyla birleştirip entelektüel keyif alınacak bir süreç içerisinde konuyu irdelemektedir.

Bir diğer ilginç tablo ise 1926 yılından 1953 yılına kadarki Atatürk Orman Çiftliğinin kar ve zarar oranları verilirken ortaya çıkmaktadır.

Beşinci bölümde ise Çiftliğin hazineye *hediye* edilmesi ve bundan sonra Atatürk Orman Çiftliğinin devrinden sonraki dönem incelenmiştir. Atatürk'ün ilk zamanlarındaki devir düşüncelerinden hediye edildiği güne kadar olan fikirleri ve bundan sonraki iddialar gözden geçirilir. İnönü'nün hatıratındaki çiftlikle ilgili anlatılar sağlam argümanlarla eleştirilir. Dahası Atatürk'ün şahsen

parayı önemsemeyen bir insan oluşunu da tatlı bir dille açıklarken İnönü'ye yine çatar.

Her dönem Atatürk Orman Çiftliğinin arazisinden koparılan topraklara ve alınan toprakların yerine başka araziler verileceğine dair sözlerin tutulmayışına ise yazar oldukça sert bir tavır alır. Bundan sorumlu olan çeşitli kamu kurumlarını eleştirir. Yazar bu durumu Atatürk'e ve fikirlerine karşı bir reaksiyon olarak değerlendirip Atatürk Orman Çiftliği'nin aynı amaçlarla devam ettirilmesinin Atatürk'e vefanın bir gereği olduğunu söyler.

Belki de kitapta en zayıf kalan kısım sonuç bölümüdür. Yazar bu bölümde her bir bölümün kısa bir özetini ve değerlendirmesini yapmıştır. Bu durumun bir kısım okurun kolayca kaçmasına neden olacağı aşikârdır.

Yazar Prof. Dr. İzzet Öztoprak, eserinde Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, eski ismiyle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Tapu, Sicil, Zabıt ve Kayıt Defterlerinden yararlanmıştır. Süreli yayın olarak Ayn Tarihi'nin 2 sayısından ve Ziraat Gazetesi'nin 1 sayısından faydalanmıştır. Bunların yanında 22 tane de kitap kullanılmıştır.

Ayrıca kitabın ekleri çok zengindir. Arşiv belgelerini, tarihi fotoğrafları ve afişleri barındırmaktadır. Şüphesiz arşiv belgelerinin ekte verilmesi yazarın eserine duyduğu güveni göstermektedir. Ayrıca Atatürk Araştırma Merkezi'nden yayınlanmış bir kitap olması da bu güveni desteklemektedir.

Eser başta bir kurumun tarihi olsa da aynı zamanda Atatürk dönemini ve o dönemki ilişkileri, Atatürk ve İnönü ayrılığını, Atatürk'ün ölümünden sonraki değişimi ve Cumhuriyet Tarihinden kesitler sunmaktadır. Bu açıdan ele alındığı takdirde son yüzyılımızı değerlendirenler ile güncel sorunlarımızla ilgilenenler için de rehber niteliğindedir.

Salt tarih yazıcılığı noktasında önemli bir eser olmakla birlikte yazarının temel güdümü olan Atatürk ve Post-Kemalizm tartışmalarına katılma arzusu hâlihazırda saklanmamıştır. Birinci el kaynakların kullanılması ve üretilen argümanların mantıklı ve tutarlı oluşu bize göre bu işte başarılı olunduğuna kanıttır.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020 Kış), ss. 267-282.

Geliş Tarihi: 24 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Çeviri/Translations

İZMİR VE YAKIN ÇEVRESİ

Gustavus Richard Brown HORNER*

Çeviren: İbrahim HAMALOĞLU**

Smyrna ya da Türklerin İzmir'i, Türkiye'nin Asya'daki önemli ticaret merkezlerinden biri olup kendisiyle aynı adı taşıyan ve batıdan doğuya doğru uzanan İzmir Körfezi'nin başında yer almaktadır. Şehir kısmen adı gibi yüce bir dağın¹ eteklerine kurulmuş, doğuya doğru 8- 10 kilometre² boyunca yüksek dağ sırtlarına kadar uzanan ova üzerinde yayılmıştır. Bu ovadan akan Meles, hızlı ve kristal berraklığına sahip bir nehirken, geleneklere göre İzmir'de doğduğu söylenen ölümsüz Homeros'un da en sevdiği inziva yeridir. Şehrin arka tarafları, zengin ve alüvyonlu bir toprağa sahiptir, bu nedenle buralardaki bahçelerde yoğun miktarda tarım yapılmakta, çok miktarda sebze yetiştirilmektedir. Bu bölge kar, yağmur, Meles ve bahçelerindeki sayısız kuyulardan değirmenler³ aracılığıyla çıkarılan sular yüzünden sürekli nemlidir. Bu nedenle ova bitmez tükenmez mikroplu bir havaya sahiptir ve bu hava sağlığa çok zararlıdır.

* Gustavus Richard Brown Horner, *Medical and Topographical Observations Upon the Mediterranean; and Upon Portugal, Spain, and Other Countries*, Haswell, Barrington and Haswell, Philadelphia, 1839, ss. 191- 203.

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. ibrahimhamaloglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0559-6037

¹ Kadifekale- Pagos (çevirenin notu)

² Yazarın İngiliz standardında kaydettiği tüm değerler Metrik sisteme dönüştürülmüştür. (ç.n.)

³ Yazarın "Pers Tekerleği" olarak bahsettiği su değirmenleri, öküz, manda ve deve gibi yük hayvanlarının gücüyle çalışmaktadır. (ç.n.)

Şehrin kuzeydoğu kısmına doğru Meles'in körfeze döküldüğü yerde bir bataklık vardır ve arazi o kadar alçaktır ki oradaki evlerin çoğu kazıklar üzerine inşa edilmiştir. Yağmurlu havalarda Frenk mahallesinde bir sokaktan diğerine geçmek için ahşap yollar⁴ kullanılır.

Kuzeyde körfeze yakın olan dağların arasından kıyıya kadar uzanan düzgün bir ova vardır ve bu ovanın bir kısmı ekiliyken, bir kısmını ise su basmıştır. Yemek tuzu üretimi için tuzla olarak kullanılan bu bölüm çok büyük tuz piramitlerine sahiptir ve her zaman görülebilmelerinden ötürü körfezdeki gemilere yer işareti olarak rehberlik ederler. Coğrafi olarak körfezin güney ve batı tarafı, doğu ve kuzey tarafına benzer şekilde alüvyonlu ve bereketli ovalara bakan yüksek dağlardan oluşmaktadır. İzmir'in güneye doğru 15- 20 kilometre aşağısındaki bir dağın tepesinde 2 adet konik şekilde çıplak kaya vardır ve bu kayalar "İki Kardeş"⁵ olarak anılır. Bu dağın eteğinde Saint James ya da Sancak Kalesi⁶ vardır, karşısında ise kalenin savunduğu sığ sular ve kuzey ovalarının bir uzantısı olan Tuzla Burnu⁷ mevcuttur. Batı tarafında ise kuzeyden güneye doğru uzanan uzun, çıplak ve yüce bir dağ Karaburun'u oluştururken körfez girişinin güney tarafı mevcuttur. Bu burnun ucunda Mimras⁸ adında dikkat çekici, göze çarpan bir kaya her zaman gemilerin sefer yönünde yardımcı olmaktadır. Burnun 16 kilometre güneydoğusunda adaları olan Urla adlı küçük bir kasaba vardır, buraya kıyıdan 2- 3 kilometre içerideki dağdan küçük bir su kemeriyle soğuk, temiz ve tatlı bir dereden su getirilir, bu nedenle gemilerin sularını tedarik ettikleri yerlerdendir. Ayrıca Anaksagoras'ın doğum yeri olan Klazomenai⁹ antik kenti de buradadır, antik kentin kalıntıları hem anakarada

⁴ Yazarın "causeway" olarak tanımladığı terim, bataklıklarda kullanılmak üzere yapılmış ahşap yürüme yollarını ifade eder. (ç.n.)

⁵ O dönemde "due Fratelli" olarak da anılan bu dağlar, günümüzde "Çatalkaya Dağları" olarak bilinmektedir. (ç.n.)

⁶ Körfezin en dar olduğu konumdaki bu kale, günümüzde Sancakburnu Kalesi olarak bilinirken, şehirde Kadifekale ve günümüzde Kemeraltı'nda kalan Ok Kalesi'nden sonra inşa edildiği için Yeni Kale adıyla da anılır. Kal'ai Bahir, Dışkale ya da Kastraki adlarıyla da tanınmaktadır. (ç.n.)

⁷ Yazarın "Cape Salines" olarak tanımladığı yer, günümüzde "Çamaltı Tuzlası"dır. Evliya Çelebi, Seyahatnâme adlı eserinde tuzladan "Tuzla-i Melemenîye" olarak bahseder. 1863 yılında İtalyanlar tarafından işletmeye açıldığı kaydedilse bile daha önceleri de geleneksel olarak tuz üretimi yapıldığı yazarın notlarından anlaşılmaktadır. (ç.n.)

⁸ Karaburun'un eski adı "mimas" olmakla beraber yazar buradaki kayanın "mimras" olarak anıldığından bahsetmektedir. (ç.n.)

⁹ 12 İyon kentinden biri olan Klazomenai antik kentinin bir kısmı Karantina adası üzerindedir. Kent karantina adasının karşısındaki Limantepe'den batıdaki Ayyıldız ve Cankurtaran tepeleri eteklerine kadar yayılmaktadır. (ç.n.)

hem de şimdilerle harap halde taştan bir yolla bağlı olan küçük bir ada¹⁰ üzerindedir. Urla'dan birkaç kilometre uzaklıkta yaz aylarında insanların sık sık içtiği, suyu çok zengin olan kükürtlü bir su kaynağı mevcuttur. Bu kaynağın kuzeyinde Saint James Kalesi yakınlarında ve dağın eteğinde çok ünlü bir sıcak su kaynağı da vardır fakat yetersiz konaklama yerleri nedeniyle ziyaretçisi pek azdır. Aynı sebepten kükürt kaynağının da yakınında yaşayanları dışında ziyaretçisi pek azdır. Bu kaynaklara uygun türde konaklama evleri yapıp bunlar otellere dönüştürülürse İzmir şehrinin vatandaşları için sağlık ve eğlence yönünden harika bir tatil yeri olacağına hiç şüphe yoktur.

Körfez tamamen dağlarla çevrili, bu nedenle iklim ılık ve buharlaşma olayı çok fazladır. Su gün içinde buharlaşır ve atmosferin üst bölgesine yükselir, bulutların içinde yoğunlaşır ve dağları örtbas eder ya da geceleyin sisle şehre iner ve şehri gizlemeye başlar. Eğer yaz aylarındaysa bu sis yoğun bir çiyeye dönüşür, kışın ise bulutlar dağların zirvesini karla kapladıktan sonra şehre ve ovaya sağanak olarak bolca yağmur bırakırlar.

Kışın o kadar çok yağmur yağar ki bir iddiaya göre 50 gün boyunca aralıksız yağmur yağdığı aktarılır, bu iddia muhtemelen abartıdır. İzmir'de iklim yaz ve sonbahar ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise nemli ve soğuktur: ancak yaz aylarında gök gürültüsü ve şimşek eşliğinde şiddetli yağmurların meydana geldiğini ve kış aylarında hava sıcaklığında büyük değişimler yaşandığını biliyorum. Termometreler -1,1 derecelere kadar düşmektedir. Rüzgâr kuzeyden ya da güneyden estiği zaman sıcaklık ta buna göre değişmektedir. Kışın kuzeyden esiyorsa hava nemli ve sert bir soğukluğa sahiptir ve sıklıkla dağlara bazen de ovalara kar bırakır. İzmirli bir vatandaşın duyduğuma göre birkaç sene önce 45 santimetre kalınlığa ulaşan bir kar yağışı gerçekleşmiş ve 3 hafta boyunca yüzeyde kalmıştır. Bu rüzgârın soğuk ve nemli oluşu Karadeniz ve Marmara'yı dolaştıktan sonra Ağustos ayında dahi karla kaplı olan yüce Olimpos dağları üzerinden körfezin kuzey sınırındaki dağlara doğru esmesidir.

¹⁰ Yazarın anakaraya bağlanan taş yolunun harap olduğundan bahsettiği bu ada günümüzde Karantina Adası olarak bilinmektedir. Piri Reis'in 1519 yılında Karantina Adası'nı karaya bağlayan yolu anmasından sonra, Klazomenai antik kentindeki araştırmaların tarihi 18. yüzyıldaki gezginlerin notlarına kadar geriye uzanmaktadır. 1764'te İngiliz gezgin Richard Chandler bölgeye gelerek Karantina Adası'nı incelemiş, adanın kuzey tepesi eteğindeki tiyatroya, Coğrafyacı Pausanias'ın sözünü ettiği kutsal mağaraya ve Makedonya Kralı Aleksandros tarafından ada ile anakara arasında taştan yaptırılan yola ait gözlemlerini aktarmıştır. (ç.n.)

Yaz aylarında imbat, sabah saat 10 gibi batıdan düzenli olarak esmeye başlar ve akşamüzeri saat 6'ya kadar kuvvetli bir şekilde artar ve sonrasında sakinleşir. Güçlü estiği vakitlerde deniz gelgit etkisiyle 90 ile 120 cm arasında yükselir. Öğleden sonra saat 4 gibi İzmir'de sular rüzgâra bağlı olarak yükselmiştir. Gelgit er geç gelince sular ya yükselir ya da eski yönüne doğru alçalır. Kışın rüzgâr bazen körfezin tamamında, bazen belli bir yerinde, bazen de kuzeyden olmak üzere çok düzensiz eser. Kuzeyden rüzgâr estiği zaman gelgit etkisi geciktiği için sular biraz çekilir.

Sirokko rüzgârı¹¹ bazen sonbahar bazen ise kış aylarında eser. Bu rüzgâr ilk zamanlarında kuruyken sonraları şiddetli sağanak yağışlara eşlik eder. Karaburun Dağı'nın zirvesindeki kar bulutları, rüzgârın kuzeydoğudan, güneydoğuya doğru döndüğünün habercisidir. İklimin sıcaklığı hakkında daha kesin bilgiler vermek için kayıtlarımdan oluşan bir özet vereceğim. Bununla birlikte tüm girdilerdeki derecelerin gemide öğlen vakitleri kaydedildiğini, gemilerin belirtilen ayların tamamında İzmir'de bulunmadığını bazen Urla'da bazen Urla- İzmir arasında bir yerlerde olduğunu belirtmek isterim. Yine de aynı enlemlerde buldukları için sıcaklık anlamında büyük bir fark olduğunu düşünmüyorum bu derecelerin doğru ve tutarlı olacağını düşünüyorum.

Celsius(°)	Ortalama	Maksimum	Minimum	Maks - Min Ortası ¹²
1831				
Temmuz	28,8	29,4	28,8	28,8
Ağustos	25,5	25,5	25,5	25,5
Eylül	25,5	28,8	21,6	25
1833				
Mayıs	21,1	23,8	21,1	22,2
Haziran	25,5	30	19,4	24,4

¹¹ Büyük Sahra çölünde oluşan ve Akdeniz'i geçerek Güney Avrupa'yı etkileyen sıcak ve kuru rüzgâr. (ç.n.)

¹² Yazar o dönemde aylık sıcaklık ortalamalarından ayrı olarak en yüksek ve en düşük hava sıcaklıklarının ortalamasını da tabloya eklemiştir. (ç.n.)

Temmuz	27,2	28,8	26,6	27,7
Ağustos	27,2	28,8	27,7	27,7
Eylül	26,6	27,7	25,5	26,6
1837				
Ocak	11,1	16,1	2,7	9,4
1838				
Haziran	24,4	26,1	22,2	23,8

Yukarıdaki değerler öğle saatlerinde gemide kaydedilen sıcaklıklardan oluşmaktadır. Ancak öğleden sonra bu sıcaklıklar artarken, geceleri de düşmekteydi, bu nedenle gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı daha fazlaydı. Üstelik yaz aylarında marinada¹³ imbatın çarpıcı soğuğu hissedilirken bu esinti kıyıdaکی evlerin engel olması, sokakların dar ve çarpıklığı gibi nedenlerle iç kesimlere ulaşamıyordu.

1835-36 kışı boyunca sıcaklık sıfırın altında 12 derecedeydi ve bu devamındaki sonbaharda bağlarda, portakallarda ve incirlerde rekolte düşüklüğüne sebep oldu. 1832- 33 kışı da şiddetliydi ve meyveler üzerinde ağır zararlara sebep oldu; sokak aralarından, dağlara kadar yayılmış halde olan portakal ağaçları köklerine kadar donup kurumuştu. Yine aynı yılın kışında Amerikan Konsolosunun Bornova'daki - İzmir'deki Frenklerin en sevdiği yazlık yer - kır konutunun bahçesinde her sene binlerce portakal veren ağaçların tamamı kurumuştu.

Bu olaylar, iklimin ılıman olmasına rağmen tutarlı olmadığını ve insan yaşamına verdiği zararın yanında bitki örtüsüne de zarar verdiğini kanıtlamak için yeterlidir. Bununla birlikte iklime, yaz aylarının kuraklığına, kış aylarının soğukluğuna rağmen körfez ve dağlar arasında vadilerle sıkışmış toprakların bereketli olması, pazarların genellikle Doğu Akdeniz'de bulunan en lezzetli meyve sebzelerle dolup taşmasına neden olmuştur. Herkesin bildiği dünyaca

¹³ Yazarın metinde "marina" olarak bahsettiği yer 180 metreye varan uzunluğuyla küçük liman olarak da bilinmektedir. (ç.n.)

ünlü incirin yanı sıra, üzümler, kirazlar, narlar ve kavunlar da oldukça iyi ve lezzetlidir. Üzümler en iyi kalitededir, sultaniye üzümleri de küçük ve çekirdeksiz oluşlarıyla ünlüdür, yarım kilosu 1 cent bile olabilir. Kirazlar büyük, çeşitli, renkli ve mükemmellerdir, ayrıca kavunların da eşi benzeri yoktur. Nitekim kasaba kavunu adı verilen türün boyutu ve lezzeti eşsizdir ve başka ülkelerde dahi kavunların en iyisidir. Zeytin ağacı ovalarda mükemmel bir şekilde büyür ve meyvesi en iyi kalitededir. Ancak düzgün bir şekilde korunmadığından, Fransa ve İspanya'da yetişen zeytinler kadar sevilmemektedir, özenle yapılmayan yağı da genellikle görece düşük kaliteye sahiptir.

Şehrin başlıca ürünleri zeytin, incir, buğday, arpa, pamuk, keten, tütün, mısır ve çeşitli ilaçlardır. Başlıca tıbbi ürünler afyon, mahmude otu, eşek hıyarı, Ebucehil karpuzu¹⁴ ve meşe palamududur. Ancak afyon ve mahmude otu, dağların iç ve arka kesimlerinde yetişirken, meşe palamudu Çanakkale Boğazı ve Troya ovalarında özellikle en yüksek kısımlarda bulunan Aşil'in mezarının etrafında bolca bulunur. Sıradan botanik ürünlerin üretimi için alçak arazilerde sonsuz bir çeşitlilik varken dağların çoğu ya çıplak kalker yığınlarıdır ya da çalılar ve bodur ağaçlarla¹⁵ kaplıdır. Körfezin kuzeyindeki dağlar tamamen bakir ve çoraktır. Güneydeki dağlar ise yanlarından zirvelerine kadar büyük orman ağaçlarıyla bezelidir. Etna Dağı'nın güney kıyısı haricinde bu manzaranın Akdeniz'de başka hiçbir yerde görülmemesi sevindiricidir. Mersin ağacı sık görülen bir ağaçtır ve aşırı derecede hoş koku verir, zakkumlar ise derin vadiler ve sel yatakları boyunca takdir edilmeyi beklemeden sessiz bir şekilde kırmızı çiçeklerini açar, solar ve yapraklarını döker.

Hayvanlar

Yaygın evcil hayvanların yanı sıra ülkenin tüm ürünlerini taşıyıp tekel olmaktan zevk almayan at ve katırdan sonra deve de yük taşımacılığında oldukça fazla kullanılır. Bazen çiftçilerin yardımcısı olan öküzün yerini yaban öküzü alır. Yabani hayvanlar en yaygın olanları kır tavşanı, sırtlan ve yaban domuzudur. Uzun Ada'da çok sayıda kır tavşanı bulunurken, yaban domuzu da kışın pazarlarda yerini almak üzere yaşam alanı olan dağlarda avlanır. Yaban

¹⁴ Acı Hıyar (ç.n.)

¹⁵ Makiler (ç.n.)

domuzu hala acımasız ve tehlikeli bir canavar olsa da ateşli silahların kullanımı nedeniyle kolay avlanır olmuş ve artık avcıların korkulu rüyası olmaktan çıkmıştır. Sayıları muhtemelen azalan yaban domuzları vahşiliklerini de yitirmeye başlamıştır, neticede bu hayvanlar artık bilge Odysseus'un ayağını yaralayan vahşi domuzlardan¹⁶ değildir. Avlandıklarında dış yağının bir kısmı derisinde kalacak şekilde yüzölüp pazarlara gönderilirler. Eti beyaz, taze, güzel ve lezzetlidir.

Kuşlardan çulluklar, kızıl keklikler, güvercinler, boz ötleğenler, ördekler, kazlar, tavuklar ve hindiler aklıma ilk gelenlerdir, balık olarak dil balığı, tekir, pisi balığı ve diğer pek çok balık pazarlarda bolca bulunurken, çok düşük fiyatlara alıcısını beklemektedir. Bir bütün olarak ele alırsak çok çeşitli gıdalara sahip olması nedeniyle Akdeniz'in en iyi pazarının İzmir'de olduğunu söylemek şaşırtıcı değildir, çünkü Akdeniz'e kıyısı olan diğer şehirlerde bu kadar bolluk bulunmamaktadır.

İzmir, yabancıların merakını giderip onlarda daha fazla ilgi uyandırabilecek az sayıda objeye sahiptir. Bunlardan, şehre tepeden bakan yeri taçlandıran Ceneviz Kalesi'nin kalıntıları; ince ve sivri uçlu minareli camileri, şehrin batı ucunda iki bin insanı ağırlayabilecek kışları, şehrin doğu ucundaki marina boyunca uzanan Avrupalı konsolosların her biri farklı ulusların bayraklarını sergilediği evleri ve nihayet kentin batısı ve güneyindeki uçsuz bucaksız mezarlıkları gölgeleyen yüksek, sivri tepeli, koyu yeşil ve kasvetli selvi ağaçlarının koruları en göze çarpanları olarak görülmeye değer yerlerdendir.

Tepenin kenarında antik tiyatronun kalıntıları, St. John Kilisesi ya da Asya'daki ilk kilise ve körfezin kuzeyinde yer alan Tantalos'un mezarı şehrin dikkat çeken eski eserlerindedir. Bu mezarın Tantalos'a ait olduğu kanıtlanamamış olsa da çok seçkin birisinin olduğu kesindir, höyüğü 26,5 metre çapında olup, tepesi yassıdır ve esasında kaba ve yontulmuş granitten yapılmıştır. Mezar yapının merkezinde 4,5 metre x 1,8 metre ölçülerinde yüksekliğini ölçemediğim kemerli bir odadadır¹⁷. Odadaki çöplerin çokluğu

¹⁶ Homeros'un Odysseia eserinde anlatıldığına göre İthake kralı Odysseus, birgün dedesi Autolykos'a konuk olarak gider. Orada bir yaban domuzu avına katılıp, bacağından iz kalacak şekilde yaralanır. İşte, Truva Savaşı sona erdikten sonra, bir 10 yıl daha türlü maceralar geçirek İthake'ye döner, dadısı Eurykleia tarafından yaşlı Odysseus'un tanınmasını sağlayacak yara izi, bu yara izidir. (ç.n.)

¹⁷ Burada yazarın Tantalos Mezarı ile ilgili yaptığı ölçümler kendisinden 4 sene önce gelen Texier ile benzerlik göstermektedir. Charles Texier, 1835 yılında Amiral Massieu de Clerval'in emriyle Le Suffren adlı gemiden yirmi denizci ve gerekli teknik aletleri alarak, İzmir'e hemen hemen üç

nedeniyle bir kapı tıkanmıştır, bu nedenle odaya girebilmek için ilk keşfedildiğinde açılan 2 delikten tavanda olanını kullanmak gerekir. Bu höyüğün mezar olduğu birkaç yıl önce tespit edildi. Kimin tarafından, ne zaman yapıldığı bilinmezken eski çağlardan kalma olduğu ve muhtemelen Truva savaşı zamanlarında kahramanlar ve diğer önemli şahsiyetler arasında bu tür mezarlar tarz olduğu için o döneme kadar dayandırılır. O döneme ait mezarların çoğunlukla topraktan ve konik formdan oluştuğu, bu mezarın da kesik bir koniden ve esasen taştan meydana geldiği ancak Agamemnon ve diğer Messene ve Argos hükümdarları gibi bazı mezarların da hem toprak hem de taştan yapıldığı bilinmektedir. Dahası İzmir'e bu kadar yakın olan Tantalos'un mezarının tepesi muhtemelen binalarda kullanılmak üzere taşlarının alınmasıyla şimdiki düz halini almıştır, bunun nedeni taşın, mezardan direkt alınarak taş ocaklarında çıkarmaya göre çok daha kolay elde edilmesidir.

İzmir'de halka açık eğlence yerleri bulunmamaktadır, opera yok, tiyatro yok, kamusal meydan yok, yürüyüş yolu yok; sadece 182,8 metre uzunluğunda, 15- 18 metre genişliğinde marina yürüyüşler için hayat kurtarıcıdır. Festival günlerinde insanlar Meles üzerindeki Kervan Köprüsü'ne, mezarlıklara üşüşür, banklara, taş duvarların üzerine otururlar, söğüt, çınar ve selvi ağaçlarının gölgesinde akşama kadar kahvelerini yudumlayıp, tütünlerini içerler. Bu sırada insanların bağışladığı paralarla geçinen müzisyenler, gitar ve kemanlarıyla melodik notalar çalarak insanları ayrıca eğlendirir.

Frenkler ya da Avrupalılar için tatil ve oyalanmanın başlıca yeri bir Yunanlının inşa edip işlettiği büyük ve güzel bir yapı olan gazinodur¹⁸. İkinci katında bir bilardo salonu, iki oturma odası ve yaygın olarak okuma salonu ya da kumarhanede lazım olacak para işleri için kullanılan genişçe bir salon bulunmaktadır. Ancak bütün kış mevsimi boyunca aboneler tarafından binada düzenlenen balolar için de kullanılmaktadır. Herhangi bir abone dilediği kadar yabancıyı davet etme özgürlüğüne sahiptir ve bir yabancı bir kez geldiğinde dahi artık orada istediği zaman, istediği kadar kalabilme hakkını elde eder.

kilometre kadar mesafede bulunan eski şehrin haritasını ve orada en iyi şekilde kazı yapmak üzere karaya çıkar. Böylece Texier, önce bugünkü Antik Smyrna kalıntılarının olduğu yerde bazı çalışmalar yaptıktan sonra hemen ardındaki yamaçlarda bulunan mezar anıtlarını incelemeye başlar. Bu mezarlardan 12 tanesini kısa betimlemelerle kaydettikten sonra "Tantale'in Mezarı" dediği ve içlerinde en büyüğü olan mezara daha fazla yer ayırır. Mezarın çapını 33 metre 60 santimetre olarak kaydeder. (ç.n.)

¹⁸ Yazarın "Casino" olarak adlandırdığı yer anlam olarak kumarhane olsa da o dönemde içinde yapılan balolar nedeniyle metinde gazino olarak tanımlanmıştır. (ç.n.)

Limandaki savaş gemisine mensup yabancı subaylar her zaman bu balolara davet edilirler ve isterlerse hiç sıkıntısız, kibarca karşılanacakları gazinoda, Frenk nüfusunun en saygın kesimiyle tanışabilirler.

Yunanlılar da yapısal olarak aynı tarzda, ufak bir gazinoya sahiptir fakat bina küçük ve barınma şartları da o kadar iyi değildir.

İzmir'in nüfusunun 150.000 civarında olduğu sanılmakla beraber Frenkler, Yahudiler, Yunanlılar, Türkler ve Ermenilerin ayrı mahallelerde yaşadığı bilinmektedir. Frenk mahallesi en etkileyici mahalle olarak marinanın yanındadır ve evleri daha iyi inşa edilmiş, büyüktür. Evler denizden Frenk sokağına doğru uzanır ve aralarında sokak yoktur, bunun yerine evlerin altlarında avlularını birbirine bağlayan geçitler vardır. Bu yapım tarzı birkaç nedenden dolayı sakıncalıdır; en önemlisi evlerin mahremiyetinin altlarından geçen işlek geçitler ve ortak avlular nedeniyle zarar görmesi, bir diğeri de Frenk sokağı ve liman kapılarının geceleri kapanması nedeniyle insanların sıkıntı çekmesi ve havalandırmanın tamamen engellenmesidir. Gerçekten de bu durum gün içinde sıkıntılıdır, çünkü dar sokakların şehri daha serin kıldığına inanan herhangi biri Frenk sokağı ve diğer arka sokaklarda boğucu havayla karşılaştığı an bu fikrinden vazgeçecek ve ardından imbatı solumak için kendini limana giden geçitlerden birine atacaktır.

Buradaki evler kentin geri kalan kısmı gibi ya taştan yapılmış ya da taş veya tuğlayla doldurulmuş çerçevelerden oluşup üzerleri ya kalasla kaplanmış ya da sıvanmıştır. Hepsi tuğla kiremit kaplıyken üst katları ve çatıları sokaklara çıkıntı¹⁹ vermektedir, evler bu nedenle birbirlerine alt katlardan daha yakın olurlar. Bu türden binalar diğer mahallelerde de bazı sokaklar 3- 4,5 metre genişliğinde olsa bile yapılır, bu nedenle gün ışığı buralarda yerini karanlığa bırakır ve sıradan çevikliğe sahip bir kişi bir çatıdan diğerine kolayca atlayabilir.

Diğer mahalleler için fazla konuşamayacağım, sadece gözlemlerime dayanarak, hepsinin oldukça sınırlı, daralmış ve pis sokaklara sahip olduğunu söyleyebilirim. Özellikle Yahudi mahallesinde pislik ve rutubetin zafer kazandığı ortada, çünkü hem görüntü hem de koku anlamında iğrençler, mantığı olan bireylerin kendi istekleriyle bu pislik çukurunda yaşadıklarına

¹⁹ Yazar burada cumbalı evlerden bahsetmektedir. (ç.n.)

inanmak zor. Yahudiler bu huylarıyla, bize en pis koşullara dahi alışabileceğimizi gösteriyor.

Camilerin yanı sıra ana kamu binaları hastanelerdir; şehirde Hollandalı, Avusturyalı, Fransız, İngiliz, Yunan, Ermeni, Türk, Katolik ve Protestan ya da diğer adıyla Lazaretto Karantina Hastanesi²⁰ olmak üzere 8 hastane mevcuttur. Bu binalardan detaylı olarak bahsetmeyeceğim, ayrıca bu konu hakkında kapsamlı bilgi isteyenler Amerikan Tıp Bilimleri Dergisi'nin Ağustos 1837'de çıkan sayısına bakabilir.

Her hastane inşa edilirken maddi- manevi adını taşıyan millet tarafından desteklenirken Lazaretto Karantina Hastanesi bu tanıma dahil değildir, çünkü Frenk nüfusunun yararına olan bu hastane vebadan etkilenen, karantinaya ya da tedaviye gönderilen tüm fakir insanlar için yapılmış olup, ortakça desteklenmektedir.

Her yıl İzmir'e gelen pek çok Amerikan gemisine rağmen tıbbi ya da cerrahi tedaviye ihtiyaç duyan denizciler için bir hastane ya da başka bir yer temin edilmemiştir. Bu nedenle herhangi bir Amerikalı denizci hastalandığında, gemide kalmakta devamında ya acı çekmekte ya da başka bir ülkenin hastanesine ücretli gitmek zorunda kalmaktadır. Eğer bir hastanemiz olsaydı, Birleşik Devletler dışında çiçek hastalığına yakalanan denizcilerimizi o hastanede tedavi edip, denizdeki diğer denizcilere virüsü bulaştırmamış olurduk. İzmir'de ya da çevresinde bir hastanemiz olması sadece insanlık için değil, ticaretin, donanmanın ve tüm bir ulusun çıkarları için de gereklidir. Diğer Hristiyan ulusların yöntemini benimseyerek, bir hastane inşa edip uygun bir maliyetle idame etmek mümkün olabilir. Bu idame kamu harcamasıyla yapılmasa bile hastaneye gönderilen denizcilerin maaşlarından makul bir kesinti yapılarak sağlanabilir. Donanmada bulunan bazı doktor subaylar, aktif hizmette sayıldıkları takdirde seve seve bu hastanede hizmet vereceklerdir.

Hamamlar

Bunlardan çok var. Asıl hamam pazarlar tarafındadır ve tanımı diğer hamamlar için de geçerlidir. Bu hamam oldukça büyük ve geniştir, aralarında küçük bir ara odanın olduğu iki büyük daireden oluşur. Evin çatısı her bir

²⁰ Lazaretto hastaneleri, denizde yolculuk eden fakir kimseler için kurulmuş karantina hastaneleridir. Kelime olarak cüzzamdan gelir. Hiç hareket etmeyen gemiler, tecrit edilmiş adalar ya da şehirdeki binalar, Lazaretto hastanesi olarak kullanılabilir. (ç.n.)

dairenin tavanında bir kubbe olacak şekilde 2 kubbeden oluşuyor. Sokağa yakın olan bir başka hamamda ise kanepeler, divanlar, yatak örtüleri, havlular için raflar var, ayrıca işletmecinin ziyaretçilerin değerleri eşyaları koruyup, onlara yiyecek ve serinletici içecek verdiği bir büfe de içerde mevcuttur. Diğer iki daire banyo amaçlıdır, ancak en çok kullanılanlardan biri binanın arkasındaki büyük dairedir. Bu dairenin ortasında beyaz mermerden yükseltilmiş bir zemin, her köşesinde üstü açık olan küçük bir oda, yanlarında soğuk ve ılık su çeşmeleri ile hava ve ışığın girip, buharın çıkmasını sağlamak için tavanında çok sayıda delik mevcuttur. Tabanın altında fırınlar ve kazanlar vardır. Su, su kemerlerinden alınıp şehrin altından geçen borulardan gelmektedir.

Hamama girmek isteyen bir kişi önce ön daireye girer ve bir divan seçer, kıyafetlerini onun üzerine koyar ve işletmeciye saat gibi aksesuarlarını verir, başına, omuzlarına ve beline birer havlu sarar, bir çift takunyayı giydikten sonra ya arkadaki daireye girer ya da küçük ara odada durur. Arkadaki büyük daireye girerse kendisini sadece belleri havluyla örtülü hizmetçiler karşılar ve her biri kendi köşesinde ziyaretçiye banyo sefası yaptırmak için samimiyetle yerini önerir. Neresini seçerse seçsin bir havlu üzerine uzanır ve sardığı havluları atar. Baskıcı ısı, fıskiyeden gelen ısıtılan suyun tüm zemine dökülmesinden kaynaklanan yoğun buhar ve taze havanın çarpması sonucu ciddi bir bunalma hissi başlar fakat terleme başlar başlamaz rahatsız edici bütün belirtiler son bulur. Bu durum hızlı bir şekilde gelişir, birkaç dakika içinde yoğun miktarda ter atılır ve banyoda kalındığı sürece devam eder. Terleme meydana gelir gelmez hizmetçi veya tellak sağ ya da sol eline en pratik şekilde siyah bir lif kesesini eldiven gibi geçirir ve ziyaretçiyi büyük bir yetenek ve kuvvetle baştan ayağa ovalar, çok sayıda ölü deri, silindir olmuş şekilde rulo rulo deriden dökülmeye başlar. Sonrasında tellak kasesini sabun köpüğü ile doldurup ziyaretçinin üstüne döker ve beyaz at kılından fırçayla yine ovalamaya başlar sonrasında en yakın çeşmeden tekrar su alarak köpüğü yıkar, nasır ve diğer döküntüleri soyar, eğer istenirse eller ve ayakları burup tüm eklemeleri çatırdatır, kulunçları açar. Son olarak boynuzdan yapılmış ve uçları sivriltilmiş kapları kullanarak ayaklardan 50- 60 mililitre kan çıkarır. Banyo bitince tellak, ziyaretçiyi buharın izin verdiği kadar kurular ve tekrar havluya sarar ve terliklerini giydirdikten sonra onu divanına geri gönderir. Orada havluları çıkarır, uzanır ve kendini bir yatak örtüsü ile örter. Yeterli derecede serin ve kuru olduğunda giyinir, yaslanır ya da bacak bacak üstüne atarak oturur, kahvesini, tütününü içer ve işi bitince hesap ve ödeme için hizmetçi çağırır, saat ve diğer aksesuarlarını geri alır ve yeni ziyaretçilere yer açmak için artık dışarı

ıkar. Bir hamamın fiyatı 5 ile 100 kuruş, yani 25 cent ile 5 dolar arasında değişirken, alınacak hizmetle doğru orantılıdır, yani her şey dahil bir dolara hizmetçilerin ve serinletici içeceklerin de olduğu hamam sefası yapılabilirken bu ücretin üzerinde ödenen her para gereksizdir.

Eczacılar ve Doktorlar

Bu meslek unvanları altında yer alan herkes istisnasız ya Avrupa doğumlu ya da kökenleri oraya dayanmaktadır. Eczacıardan bazıları eczacılık hakkında oldukça bilgi sahibidir ve sürekli olarak çoğu Fransa'dan getirilen en iyi ilaçları tedarik ederler. En iyi ravent²¹ Rusya'dan ithal edilirken büyük miktarlarda ihracı da yapılmaktadır, fakat önceleri en iyi ihracat kalemi olan afyon, Sultan'ın ticareti tekelleştirmesi nedeniyle azalmış ve bütün afyon talebi İstanbul'a kaymıştır, büyük miktarda afyon talep edilmesi durumunda tüccarlar ve eczacılar bunu karşılamak zorundadır. Sultan'ın sabitlediği fiyattan mahsulleri satın alan temsilciler bunları başkent depolarına aktarır ve orada büyük bir kısmı dağıtılır. Bu baskıcı sistem nedeniyle bu değerli ilaç daha tarlada ihmal edilmeye başlıyor ve üreticiden bağımsız olarak fiyatlarda yapılan ayarlamalar nedeniyle Sultan tarafından ödenen para ya maliyeti kurtarıyor ya da çok az kar getiriyor. Afyonun çiğnenerek ve tozla tüketilmesi ile ilgili çok gözlemim olmasına rağmen, İzmirli Türklerin büyük ölçüde her iki uygulamayı da bıraktığını ve azalttığını söylemem mümkündür. Ancak çok miktarda konyak ve alkol ithal edip, bunları kullanmak dinlerinde yasak olsa da tüm sınıflar arasında yaygın olmasından ötürü afyonun yerini alacak gibi gözüküyor. Bu nedenle birkaç kişiyi etkileyen ya da tüm topluma yasak edilen ürünlerin hangisinin daha zararlı olduğu sorgulanmalıdır. Bana verilen kayıtlara göre, 20 yıl önce senede bir varil konyak tüketilirken, şimdilerde bu sayı senelik 50 varil civarındadır. Müslümanların bu ölçülü alışkanlıklarının değişme nedeni olarak aralarında yaşayan Hristiyanlar sebep gösterilmektedir.

şehirde çok sayıda saygın yabancı doktor mevcuttur. Bazıları hastanelerde sabit maaşla çalışırken, bazıları ise Sultan'ın ordusunda ve donanmasında görev alır. Bu hastanelerdekiilerin tamamıyla, Sultan'ın yanında görev alanların bazıları kamuda olduğu kadar özel sektörde de çalışır ve bu nedenle güzel bir gelir elde ederler. Bu meslektekiler birbirinden kopuktur ve

²¹ Işgın - ugun - Van muzu (.n.)

her üyesi kendi özel ilgi alanına göre yaklaşımlarda bulunup mesleği hakkında genel olarak hiçbir şeyi umursamadığı için bir birlik altında toplanmak istemektedir.

Tabipler birliği yok , akademileri yok, kolejleri yok, kitapları yok ve de ne kitapçıları ne de önemli mesleki bilgileri kaydetmek ve öğretmek için kullanılan süreli yayınları yoktur. Bu tür organizasyon, örgütlenme eksiklikleri ilaçlar, hastalıklar, halk sağlığının korunması hakkında pek çok değerli bilginin maziye gömülmesine kesin sebep olarak gösterilir. Türkler, bu Hristiyan doktorlara düşkün oldukları için onları ailelerinin içine diğer insanlara göre daha özgür ve kolay bir şekilde alıyorlar. Bu nedenle hem ilahiyat ve tıp okuyan hem de bu özgürlükten faydalanıp evlerine serbestçe erişebilen, vücuda fayda sağlarken aynı zamanda kalplerine, ruhlarına dokunabilecek işe yarar misyonerlerin istihdam edilmesi ve böylece Hristiyanlığın yayılması daha iyi olmaz mıydı? Türklere ve özellikle hayatları evleriyle sınırlı olan kadın ve çocuklara ulaşma konusunda, daha önceleri bu fırsatları elde edemediği için Hristiyanlığı yayma misyonlarında zayıf kalan diğer insanlara göre bu misyonerler kesinlikle daha iyi etki ederler.

Hastalıklar

İzmir'in iklimi, konumu, en çok maruz kaldığı hastalıklar, vs. göz önüne alındığında miasmatik ateşlerin mahallelerde bolca bulunduğunu söylemek zordur. Bunların en yaygınları esas olarak limanın yakınında ve körfezin kuzey tarafında, tuzlalara doğru ara ara ortaya çıkanlardır, şehir burada güney tarafından daha bataklık bir haldedir. Her ne kadar imbat rüzgârı son derece canlandırıcı olup, keyif verse de Tuzla Burnu'ndaki düzlüklerden ve bataklıklardan şehre doğru esmeye başladığı zamanlar verdiği zarar nedeniyle iyi ya da kötü bir rüzgâr olduğu tartışmalıdır. Elbette tüm zararlı havayı daha esmeye başlamadan içine çekiyor ve hemen dağlardan körfezin güney tarafında çıkıntılık yapan tepedeki burna doğru esmeye başlıyorlar.

1833 yılında daha önce de anlatıldığı gibi John Adams²² gemisi, İzmir'den gelen Amerikan gemilerine Mayıs ayının ortasından, Eylül ayının ortasında

²² 1831'de Birleşik Devletler'in Akdeniz filosuna katılan gemi, ilk görevini 13 Eylül 1831'de David Porter'ı Maslahatgüzar sıfatıyla güven mektubu sunması için İstanbul'a götürerek yapmıştır. O dönemde Çanakkale'yi silahlı halde geçmek gibi nadir bir imtiyaz almıştır. (ç.n.)

kadar eşlik etmekle görevliydi ve zamanının büyük bir kısmını İzmir Körfezi'nde geçiriyordu, bir keresinde gemi mürettebatı hummadan öyle bir rahatsızlanmışlardı ki Milos²³ limanına gidip orada birkaç hafta kalmaya zorlandılar. Fakat İzmir'in ikliminde hastalıklara dair en çarpıcı kanıt havada yoğun miktarda bulunan, geçen yaz boyunca da etkili olan sıtma mikrobudur. Birleşik Devletler 30 Mayıs'ta körfeze girerken hasta listelerinde 18 kişi vardı ve bunların hiçbirinde humma yoktu. 5 Haziran'da körfezden ayrılırken bu sayı 27'ye çıkmıştı ve bunlardan birinde sinir ağrısı, altısında gelip geçici humma ortaya çıkmıştı.

Öğrenebildiğim kadarıyla, Osmanlı'nın diğer devlet gemileri İzmir'i ziyaret ederken körfezde uzun süre kalmışlarsa mürettebatı hastalıktan etkilenmiş oluyor. 1829'da İzmir'i ziyaret eden Cavalı²⁴ bir subay tarafından, bir zamanlar gemilerindeki hasta listelerinde humma, ishal ve diğer şikayetleri olan 130 kişi olduğu, şimdiki geminin körfezde 6 aydır bulunduğu ve söylemesi iyi olacak ki mürettebatın bu süre zarfında hiçbir hastalıktan etkilenmediği konusunda bilgilendirildim.

Geçen yaz aylarında Birleşik Devletler dışında meydana gelen humma hastalığı hava koşullarından kaynaklanmamaktadır, çünkü havadaki nem miktarı ne olursa olsun, körfezde büyük miktarda buharlaşma yaratan sıcaklık hummanın tek suçlusudur. Atmosferin nemine ilişkin dikkat çeken tek şey, güvertelerin şafak vakti yıkanmasına rağmen öğlen vakti termometreler 25 dereceyi gösterirken dahi kurumamasıdır.

Hummanın yanında çiçek hastalığı, veba ve akciğer şikayetleri şehirde en sık görülen hastalıklardır. Endemik ve salgın olarak yaygındırlar. Çiçek hastalığı her zaman varlığını korur – aşılama kusurlu yapılı ve genel olarak uygulanmaz –savaş gemilerindeki çok sayıda mürettebat bu hastalığa yakalanma tehlikesi olmadan kıyıyla iletişim kuramaz. Birleşik Devletler daha önce belirttiğim gibi 1836 ve 1837 kışlarında oradaydı ve Constitution²⁵ gemisi önceki kış aynı

²³ Değirmenlik Adası, Yunanistan. (ç.n.)

²⁴ Cava Adası, İngiltere tarafından 1814 Paris Antlaşması ile Hollanda'ya bırakılmıştır. Günümüzde Cava (Java) Adası, Endonezya'nın yüzölçümü bakımından dördüncü, nüfus bakımından en kalabalık, siyasi bakımdan en önemli ve iktisaden en gelişmiş adası olup devlet merkezi Cakarta da (Jakarta) burada bulunmaktadır. (ç.n.)

²⁵ Birleşik Devletlerin ilk gemilerinden olan gemi aynı zamanda günümüzde dahi dünyanın yüzer haldeki en eski savaş gemisi olarak kabul edilmektedir. Birinci ve İkinci Berberi Savaşları'nda aktif rol almıştır. (ç.n.)

talihsizliği yaşadı fakat virüs bulaşmış kişi hemen karaya gönderildi ve hastalığın mürettebata bulaşması önlenmiş oldu.

Veba son 9 yıl içinde sonuncusu 1837 yılında olacak şekilde 4 kez salgın halinde yayıldı. Sonrasında sonbaharda patlak verdi, yaza kadar devam etti ve ilkbahar ayları en yıkıcı olduğu zamanlardı. Hastalık son bulmadan önce şehir ve çevresindeki 10.000 kişinin mağdur olduğu hesaplandı. Hastalık yaygınken oradaydım ve şehir merkezinde çok az vaka varken, vakaların çoğu Bornova ve Urla kasabalarında meydana gelmişti.

İzmirliiler kendilerini etkileyen vebanın, İstanbul'daki vebadan çok daha etkili olduğunu, İstanbul'dakinin o kadar da korkulacak bir şey olmadığını söylüyorlar. İstanbul'dan gelecek vebanın kendine özgü sebeplerden ortaya çıkması ve insanları hastalığa yatkın hale getirdiği bilirse de İzmir halkına bulaşabilmek için uygun olmaması, bu görüşün nedeni olarak gösterilebilir.

Hastalık yayılmaya başladığında varlıklı insanlar kendilerini evlerine kapatırlar ve tehlike yok olana kadar gönüllü bir karantinaya girmiş olurlar. Kaçınılmaz durumlar dışında birbirleriyle hiç iletişim kurmazlar ve erzaklarını arındırıcı ve dezenfekte edici etkisi olduğunu düşündükleri su yoluyla alırlar. Bu dönemde kediler vebayı bir insandan diğerine taşıyabileceğine inanıldığı için evlere sokulmazlar. Gerçekleşmiş örnekleri vardır ve birçoğu hastalığın bulaşıcı olduğunu kanıtlamak için ileri sürülmüştür. Birçok kişi giysilerden ya da kişilerin doğrudan temasıyla bu hastalığın bulaşacağını düşünürken, diğerleri sadece hava ve mikroplu eşyaların hastalığı yayacağına direkt temasla bulaşmayacağına inanıyor. Birçok vaka, direkt olmayan temasla bulaşmayı kanıtlar niteliktedir ve bence en doğrusu da budur. Bu soru sağlıkçılar kendilerini bu hastalığa maruz bırakırken son derece dikkatli davranmazlarsa tatmin edici bir şekilde çözülebilir. İçlerinden biri hiçbir doktorun vebadan etkilenmiş hastayı tedavi edemeyeceğini söyledi, eğer tedavi etmeye kalkarsa diğer hastalıklardan etkilenen insanları tedavi edemeyecekti. Bu nedenle İzmirli doktorlar, vebayla ilgili kişisel gözlem ve uygulamadan uzak durdukları için bilgilerinin tamamı teorik olacak ve bu hastalığı hiç yenemeyeceklerdir. O zaman vebadan etkilenen insanların tedavisi aşırı derecede kötü olmalı, çoğu zaman yardım almadan, tedavi olmadan hastalıkla baş başa kalıyor olmalı. Enfeksiyona yakalanacak kadar cesaretli birkaç hekim dışında hayatlarını zırcahil ve şarlatan doktorlara emanet etmektedirler. Ocak 1837'de havanın soğukluğuna bakılmaksızın bu durumdan etkilenen talihsiz insanlar

Bornova'da ortaya çıktı, her zamanki gibi boş alanlara, çadırlara yerleşmelerine izin verilirken oralarda ya ölüme terk edildiler ya da tedavi olup evlerine, arkadaşlarına ve komşularına dönene kadar orada acı çekmeye zorlandılar. Soğuk, açlık, susuzluk, şiddet içeren kötü tedavilere maruz kaldılar ve pek azı evini görebilmek için yaşadı. Veba böyle tedavi ediliyor, ölüm oranının o kadar büyük olduğunu ve bir yılda 10.000 insanın yok olması gerektiğini kim bilebilirdi.

Kış aylarında hastalık olarak her türlü akciğer rahatsızlığı ile karşılaşılır, ancak nezle ve zatülcenp sık görülür. 1837 kışında Birleşik Devletler, İzmir'e geldiğinde hasta listesinde 15 kişi vardı, gemi şehirden ayrılırken 80'i akciğerinden olmak üzere 90 kişi hastaydı. Kuşkusuz bu o zamanlar şehirde ve birçok yerde hüküm süren gripten kaynaklanıyordu fakat İzmir'in ikliminin, akciğer hastalarının arzu ettiği bir iklim olmadığı da bilinmektedir. Bu hastalardan bazıları son yıllarda Birleşik Devletler'den İzmir'e sağlıkları için gelmişlerdir. Bazılarıyla tanıştım ve iyileşip ülkelerine dönmek yerine 4 ya da 5 kişinin burada hayatlarını kaybettiğini duydum. Kader, bir hastayı arkadaşlarından ayıracak kadar çirkinleşebiliyor; ev konforundan vazgeçmek, sıkıntılara maruz kalmak, 8.000 kilometrelik sefer boyunca tehlikeler atlatmak, en sevdiklerinden yoksun olmak ve ülkesinin büyük kısmından daha kötü bir iklime sahip garip bir şehirde yaşamak. Kötü oteller, güneşin hiç uğramadığı rutubetli ve kirli sokaklar ne de olsa bu insanların etkilendikleri hastalıkla doludur.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020 Kış), ss. 283-298.

Geliş Tarihi: 4 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Röportaj/Interview

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA TÜRKİYE'NİN BİLİNÇLİ ADIMI "TARKEM MODELİ"

Pınar SÖZER*

Bir kenti tanımlayan ve diğerlerinden ayıran, belirleyici nitelikteki ve kente özgün karakterini veren bileşenler kentsel kimliği oluştururlar. İzmir'de bu kimliğin en güçlü temsilcileri Konak Meydanı ve Kemeraltı'dır. Hükümet Konağı, meydana kimlik kazandırmış olan en önemli yapıdır. Osmanlı Tarihi'nin önemli olaylarına yön vermiş 1804'de İzmir'i ele geçirmiş Derebeyi Katıpzade Mehmet Çelebi'ye ait üç katlı ahşap bir bina olan konak, Aydın Vilayet merkezinin 1850'de İzmir'e taşınmasıyla yine yönetimin merkezi olmuştur. Fransız Mimar Ron Vitali'nin çizdiği projeye göre, 1869-1872 yılları arasında kâgir olarak yeniden inşa edilmiştir. 1870 yılında yapının ön kısmı doldurulmuş ve bugünkü meydanın ilk aşaması ortaya çıkarılmıştır. Aynı yıl çıkan büyük yangından birkaç yıl sonra yıkılmış, Hükümet Konağı'nın önünde bulunan bahçe ve havuzlar da II. Meşrutiyetin ilanını izleyen aylarda kaldırılmıştır.

1826-1829 tarihleri arasında inşa edilen Kışla-i Hümayun ya da bilinen ismiyle Sarı Kışla 1955 yılındaki yıkımına kadar konumu, işlevi nitelik ve niceliği bakımından kentin en önemli yapılarından biri olmuştur. II. Mahmut Dönemi'nde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu için Osmanlı Devleti'nin gücünü göstermek amacıyla inşa edilen ilk kışlalardan biriydi. İnşa edilebilmesi için bölgedeki 10

* Tarihçi, Yazar, psozertonga@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4248-2266.

sabunhane, 1 büyük tuz hane, 4 kahvehane, 3 manav dükkânı ile Musevilerin kaldığı 44 odalı Musevi evi yıkılıp denizin bir kısmı dolduruldu. Hükümet Konağı ve kışlanın yapımıyla meydan bir askeri kimlik kazanarak “Kışla Meydanı” olarak da anılmaya başlandı.

Osmanlı Dönemi’nde yapılarla oluşturulan kamusalılık, kentsel ve sosyal hareketliliğin burada yaşanmasına zemin hazırlamış, gözdağı vermek amacıyla kalabalık önünde askerlerin rütbelerinin sökülmesi, bayram kutlamaları, geleneksel top atışları Konak Meydanı’nda yapılmıştı. İzmirliiler işgali ilk öğrendiklerinde Hükümet Konağı önünde ve Maşatlık (Bahri Baba Parkı)’ta toplanarak haberi protesto etmiş, Meşrutiyet, Yunan işgali, Cumhuriyet dönemlerini birbirine bağlayan bu konak, 15 Mayıs 1919’da Hasan Tahsin tarafından atılan ilk kurşuna dolayısıyla Milli Mücadele’nin başlangıcına şahit olmuştur. 9 Eylül 1922’de Yüzbaşı Şerafettin Bey’in Hükümet Konağı’na kanlı Türk bayrağını yine bu binada göndere çekmesiyle savaşın bitişini ve Türkiye’nin doğuşunu da müjdeledi. Atatürk’ün birçok önemli konuşmasına da sahne olan meydanıyla İzmir, Mustafa Kemal Paşa’nın ve Cumhuriyet’in sembol kenti olarak da görülmektedir.

Değınmemız gereken bir diğér önemli konu da Saat Kulesidir. II. Abdülhamit’in tahta çıkışının 25. yılı kutlamaları için Osmanlı sınırları içerisindeki tüm valilere birer saat kulesi yapmaları yönünde ferman verilmesi sebebiyle inşa edilen Saat Kulesi, Cumhuriyet Dönemi’nde padişaha ait tuğraların ay yıldız figürüyle değiştirilmesiyle siyasi dönüşümün göstergesi, alanda da zamanla İzmir kentinin en önemli simgesel öğelerinden biri oldu. İzmir İdadisi ve Saat Kulesi’nin yapımıyla meydanın kamusalılığı daha da güçlenmiş, hapisane, Saat Kulesi, Milli Kütüphane, Gureba-yı Müslimin Hastanesi ve Elhamra Sinemasının varlığıyla kamusal kimlik tamamlanmıştı.

Kentin ilk ve en önemli meydanı olan, 1930’a kadar da tek olan Konak Meydanı simgesel yapılarıyla öne çıkmakta; İzmir kent yaşantısının her döneminde temsil gücünü toplumsal hareketler açısından hissettirmektedir. İzmir Kenti’nin, tarihsel olarak Doğu Akdeniz’in en büyük ihracat limanı olarak güçlendirdiği ticari kimliği, toplumsal ve mekânsal yapısı üzerinde önemli izler bırakmış, ticari potansiyeli temelinde bir “Levant Kent” halini alan ve kozmopolit bir toplumsal yapı oluşmuştur.

Demiryolu ve limanın gelişimiyle bağlantılı olarak ticaret, konsolosluk, haberleşme, ihracat ve depolama gibi birimler bu alanda yer seçmeye başlamıştı.

Kıyı kesimi prestijli bir yerleşim alanı haline dönüşürken kent merkezi ikili yapıya kavuşmuş, dış satımı yapılan ürünlerin işlenmesi, depolanması merkezde yapılırken, pamuk dokuma ve boya fabrikaları gibi işletmelerin yarattığı çevre kirliliği bu tür fabrikaların bugün Basmaahane adı verilen semtte yer seçmelerine neden olmuştu. Limanın gelişimi sadece mekânların değişimine ve gelişimine neden olmamış, yaşam koşullarının ve kültürel faaliyetlerin gelişiminde de etkili olmuştu. Oteller, mağazalar, sinemalar, kafeler büyük iş hanları vb. ticaret merkezleriyle birlikte şehrin kuzeyine yayılınca, Kemeraltı şehir merkezi konumunu Alsancak ile paylaşmak zorunda kalmıştı.

Bu tarihi yapılar ve olaylar İzmir ve tüm Türkiye için kolektif belleğin oluşumu açısından önemlidir. Yüzyılın başında kentte Birinci Dünya Savaşı, Yunan işgali, Kurtuluş Savaşı, mübadele ve büyük yangın gibi önemli olaylar gerçekleşti. Yeni kurulan Türkiye Devleti'nin Cumhuriyeti ilan ederek modern devlet oluşturma çabaları da eklendiğinde kentte nüfus yapısı, ekonomik ve mekânsal anlamda büyük ve köklü değişimler yaşandı.

Günümüzde hala kentin merkezi olarak tanımlanan ve aktif olarak kullanılan tarihi Kemeraltı ve çevresi yaklaşık 2.000'in üzerinde tescilli anıtsal ve sivil mimari örneği, 2.500 yıllık tarihe sahip sokak ve meydan dokusu, han, atölye, otel, hamam, cami, kilise, sinagog, okul, çeşme gibi tarihi yapılarıyla zengin ve çok renkli bir kültür mozağinin oluştuğu ve geliştiği bir alandır.

Kemeraltı adını; Bu gün Kemeraltı Camisi olarak anılan Ahmet Ağa Camisi ile Yemiş Çarşısı'nın girişinde şimdi artık olmayan yakın zamana kadar Vakıflar Müdürlüğü olarak kullanılan bir yapının arasındaki taş köprüden alır. Cami yapılırken kemer köprü çevredeki yapılarla bağ kuran bir geçit görevindeydi. İç liman çevresini dolanan bu günkü Anafartalar Caddesi'nin de 200 yıl önceye kadar kemerlerle süslenmiş bir gezi yeri, deniz kıyısı olduğu bilinmektedir. Tilkilik'teki Hatuniye Camisi önlerinden başlayan arasta adı verilen bu kemerler bazen taş, bazen tahtadan yapıлып yol boyunca bazen boşluklar bırakarak çarşığı kaplardı. Bir zamanlar İzmir demek Kemeraltı demekti.

XIX. yy sonlarına kadar defalarca doldurulmadan önce deniz, Kızlarağası Hanı'nın önünden başlamaktaydı. Bu gün Kemeraltı ve etrafını çevreleyen tarihi alana baktığımızda; Smyrna Agorası, dünyada şehir merkezinde bulunan en

büyük agoralardan biridir. Dünyada benzeri bulunmayan altı sinagog bir arada Havra Sokağı'nın yanında yer almaktadır. Kemeraltı, dünyanın en büyük tarihi açık hava çarşılarından biridir. Kervan Köprüsü, Guinness Rekorlar Kitabı'na girmiş hala kullanılmakta olan dünyanın en eski köprüsüdür. XVIII. yüzyıl

başlarında inşa edilen Abacıoğlu Hanı, 2007 yılında tamamlanan restorasyon çalışmasıyla dünya çapında en önemli mimari ödüllerden biri kabul edilen "Philippe Rotthier Avrupa Mimarlık Ödülü"nü almıştır. Bu yazıyı okurken siz de şöyle düşünmediniz mi? Kemeraltı ve çevresi Türkiye'de Tarihi bir şehir merkezinin çok ötesindedir, burası dünyanın kültür mirası olmalıdır. İşte İzmirli ve Türkiye için ne büyük bir gurur ki tarihimize hak ettiği değeri veren, bilinçli bir korumayla tarihi geleceğe koruyarak entegre eden, bunu yaparken bölge halkını kalkındırıp çevrenin sağlıklılaştırılmasına da emek veren, kentin tarihini ayağa kaldırmaya çalışan bir oluşum var. "TARKEM Modeli", tüm Türkiye'de tüm yerel yönetimlere örnek olması gereken, başka ülkelere de ilham verecek bir model. TARKEM'in genel müdürü ise Atatürk'ün Türk gençliğinden beklentilerine örnek biri; deneyimli, genç enerji dolu çalışkan bir İzmirli.

TARKEM'i biraz daha yakından tanımak için, TARKEM'in Genel Müdürü Sergenç İNELER ile birlikteyiz. Tarih ve Günce Dergisi için vereceğiniz bilgilere şimdiden çok teşekkür ederiz.

TARKEM nedir ve bu oluşumun özellikleri nelerdir?

S. İNELER; TARKEM, yani 160 ortaklı Tarihi Kemeraltı İnşaat Yatırım Ticaret A.Ş., İzmir kent değerlerini korumak ve geliştirmek için yeni bir iş modeli yaratmak ve yarattığı bu modelle İzmir Tarihi Kent Merkezi'ni canlandırmak amacıyla 19 Kasım 2012 tarihinde kurulmuş çok ortaklı bir yapıdır. Kamu-özel ortaklık modelinin Türkiye'deki en önemli örneklerinden biri olan TARKEM'in ortaklık yapısında % 31'ini kamu, % 8'ini odalar ve borsalar, % 61'ini özel

sektör oluşturmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi %30'luk payı ile kamu kurumları ortaklarının başını çekmektedir.

TARKEM Türkiye'de başka örneği olmayan bir oluşum. Farklı yönleri nelerdir?

S. İNELER; Türkiye'de bazı şirketlerde olan Etik sözleşmesi var tüm ortakların imzaladığı, şirket ana sözleşmesinde buna atıf var. O zaman kamu yararına çalışan, kar amacı gütmeyen bir anonim şirket oluyorsunuz. Avrupa'da örnekleri var. Türkiye'de bu modelin tek örneği TARKEM. İkinci farklı özelliği kültürel miras konusunda yatırım şirketi fazla yok. Ortaklık yapısında her türlü aktör var. Belediye ortaklığı dışında TARKEM'in ortakları arasında İzmir Valiliği, Kültür ve Turizm Bakanlığı var. Türkiye'de kurulmuş bir şirkete hukuken valilik, bakanlık ortak değildir. Yalnızca TARKEM'e ortaklar. Bu oluşumda; Kemeraltı'nın 20'ye yakın esnafı var. İzmir'e gönül vermiş Eczacıbaşı⁶⁶³, Yaşar Holding gibi iş adamları var. İzmir'den çıktık bu kente hizmet vermeliyiz diyen gönüllüler var. Kamu, sivil toplum, özel sektör işbirliğinin çok güçlü ve gönüllü olduğu bir model. Sürdürülebilirliği çok güçlü bir yapı.

17 kişilik yönetim kurulumuz var. Eşit temsil düzeyine haiz. Tarihi Kemeraltı Esnaf Derneği başkanına ait koltuklardan biri kendisi olsun olmasın her zaman boş durur. Bekir Pakdemirli Tarım Bakanı yönetim kurulu üyemiz. Bir başka özelliği Anonim şirketin amacı karıdır. Ama TARKEM'de amaç kar değil gelir elde etmek. Mesela İstiklal Okulu Konak Belediyesi'ne ait bir mülk. Biz onlardan kiraladık. Bu okulun fizibilitesi yapıldığında; okul olsa, spotçu olsa, restoran olsa ne olur diye inceledik. Spotçu olarak ayağa kaldırsak 2 yılda kendini amorti ediyordu. Yenilikçi öğrenme merkezi yaptığımızda kendini 18 yılda amorti ediyor. Biz yenilikçi öğrenme merkezi yapmayı seçtik. Başlangıçta öncelikle o bölgenin gençlerine eğitim veren yeni öğrenme teknolojilerinden çocukları yararlandırmak. Ücretsiz ya da çok düşük ücretli.

⁶⁶³ 1851'de açıldığında, Türklere ait olan askeri hastaneden sonra 2. Türk Hastanesi olan Gureba-i Müslimin Hastanesi'nde Osmanlı'nın en genç eczacısı olarak göreve başlayan 1907'de hastanenin baş eczacısı olan Süleyman Ferit Eczacıbaşı, 1911'de Şifa eczanesini satın alarak burada kendi ürettiği ilaç parfüm ve kolonyaların satışını yapmıştır. 1922 'de kentte bulunan 50 eczaneden yalnızca 4 tanesi Türklere ait olup bunlardan biri de şifa Eczanesi'ydi. Kurulduğundan beri Kemeraltı'nın simgelerinden biri olan eczane yapısı XIX. yy 'da inşa edilmiş Ragıp Paşa Hanıdır. Osmanlı döneminde açılıp Cumhuriyet döneminde aktif olarak çalışan tek müstahzarat ve triyat yani ilaç ve parfüm imalathanesidir. Altın Damlası kolonyası gibi birçok ürünü tüm Türkiye'de tanınmış imal ettiği losyon krem ve kolonyaları bu alanda bir sanayinin doğmasına yol açmıştır.

TARKEM'in var olma amacından ve bu amacı gerçekleştirmek için İzmir için neler yaptığından bahsedebilir misiniz?

S. İNELER; *“Kentimizin kültürel ve tarihi değerlerini, yaşayanları yerinde koruyarak ve katılımcı yönetim anlayışıyla, kamu-özel sektör işbirliği içinde kalkındırmak” vizyonuyla yatırımlarımızı ve etkinliklerimizi planlıyoruz.*

TARKEM; *2007 yılında ilan edilmiş olan Kemeraltı ve Çevresi Kentsel Yenileme Alanı içerisinde yer alan, başta çöküntü alanları olmak üzere, belirlenen alanda ihtiyaç odaklı, yenilikçi ve toplumun tüm hedef gruplarını dahil eden gayrimenkul, hizmet ve organizasyon projeleri üretmektir. Kemeraltı, Basmane ve Kadife Kale'deki her tür sorun ve ihtiyaç ile birebir ilgilenerek, çözüm üretilmesi bu alanı daha yaşanılabilir, 7 gün 24 saat güvenli bir şekilde hareket edilebilen, İzmir'in en önemli iç ve dış turizm destinasyonu haline getirmek için çalışıyoruz.*

İzmir'i keşfetmek için tanıtım filmleri ve broşür hazırlıyoruz. “Tarihi Kent Merkezi'ne Yolculuk” adlı kitabımız haziran da çıkacak. İzmir Tarih Uygulaması adlı uygulamasını oluşturduk. Cep telefonuna indirilebiliyor.250 tarihi noktayı orada tanıtıyoruz. 12 mülkü restore etmeye çalışıyoruz. 2 yıl içinde 8 projenin tamamlanmasını hedefliyoruz.

Biz TARKEM olarak son günlerde St. Polikarp'ın mezarının ortaya çıkarılması için çalışıyoruz. Bunu başardığımızda bir Hristiyan destinasyonu daha kazandırmış olacağız İzmir'e. Yahudiler için çok önemli olduğu gibi Emir sultan Türbesi var. Müslümanlar için de çok önemli.

Çok güzel bir açıdan bakmışsınız. Bu gün Havralar Sokağı nedeniyle, İzmir halkı kentin Yahudiler için önemini az da olsa farkındadır ancak “Polikarp” dediğinizde kimse bilmez. Oysaki dinsel ziyaret ya da kültür turizmi açısından çok kıymetli verilere sahibiz İzmir olarak. Polykarp 'Azizlik' mertebesine ulaşmış ilk Hristiyan öncülerinden biridir. İzmir Kilise'sinin ilk döneminin en önemli lideri olarak görülen ve Hristiyanlığın yayılması yolunda faaliyetleri nedeniyle İzmir'in Roma Konsülü tarafından tutuklanmış, 12 Hristiyan'la birlikte, dininden dönmediği için 23 Şubat 155 tarihinde İzmir Stadionu'nda yakılarak 'şehit' edilmiştir. Bu nedenle XIX. yüzyılın sonlarında 'keşfedilen' Meryem Ana Evi'nden çok öncesinde İzmir, Hristiyan dünyasını kendisine çeken bir merkezdi. İzmir'deki Hristiyan topluluğu güçlendikçe idam edildiği alan ve mezarı olduğu varsayılan mekân kutsallık kazanmıştı. 1675'te İzmir'e gelen Jakob Spon, Kadife Kale'nin aşağısında Aziz Polikarp adına yaptırılmış bir manastırın

yıkıntılarında söz ettikten sonra, manastırın çevresindeki taşların Polikarp'ın mezarının kalıntıları olduğunun söylendiğini aktarmaktadır. Bu mezar, Bir zamanlar İzmir'in ilk turizm tanıtımlarında da kullanılmış, İzmir kent görüntülü kartpostalların da vazgeçilmez malzemelerinden biri haline gelmişti.

Yine Emir Sultan Türbesi için de aynı durum geçerli. Yerini de adını da bilen çok azdır. Gerçek adının Anadolu Selçuklu komutanlarından Seydi Mükeremeddin olduğu sanılan Emir Sultan'ın XIV. yüzyılda vefat ettiği ve türbesinin yapıldığı düşünülüyor. Emir Sultan Türbesi'nin bahçesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün eşi Latife Hanım'ın Dedesi Uşşakizade Sadık Bey ve eşi Makbule Hanım ile Aydın Valisi Ahmet Esat Paşa, Kestanepazarı Camii Banisi Mısırlı Hüseyin Nuri Efendi, İzmir Kadısı Şükrü zade Abdülkadir Paşa gibi devrin önde gelen büyüklerinin naaşları yer alıyor. Havraların öneminden ziyade Dünya Yahudi tarihi açısından da İzmir çok daha farklı bir yerde, bu kültürel birikimi mutlaka değerlendirmek gerekli diye düşünüyorum. Bu gün Agora çok kişi tarafından ziyaret ediliyor ancak alandaki kalıntılardan birinin tarihi bir karakterin evi olduğunu kaç kişi biliyor?

1 Ağustos 1626' da İzmir'de doğan ve haham olan Sabetay Sevi, eski Yahudi inancına göre o gün doğacağına inanılan Mesih'in kendisi olduğunu ilan ederek hem İzmir Yahudi Cemaati hem de Dünya Yahudileri arasında bir deprem yarattı.1650'de hahamlar kurulu tarafından İzmir'den kovulunca Avrupa'da Yahudi olmayan büyük bir kitleye düşüncelerini yaydı.1665'de İzmir'e döndüğünde Yahudi cemaati ona inananlar ve inanmayanlar olarak ikiye bölündü. Kemeraltı'ndaki Portekiz Havrası'nı işgal ederek Yahudilerin en önemli kurallarını altüst etti. 10 emri liberal bir şekilde yeniden yorumladı. Bayramların tarihini değiştirip yeni bayramlar ekledi.1665'de Osmanlı sultanına karşı ileri geri konuşması sebebiyle tutuklandı. Müslüman olması karşılığında idam cezasından kurtuldu. Müritlerinden birçoğu onu takip ederek Müslüman oldu. Bu kişiler "Sabetait" veya dönme olarak adlandırıldılar.1730-31 yıllarında İzmirli din adamları Yahudi dünyasının en popüler eserlerinden olan Kudüs'teki Sabetaitlerin dua kitabı olan Hemdath Yamim'i yazdılar.

TARKEM, Kemeraltı ve çevresinin eski şehir merkezi konseptiyle hem kent halkı ve turistler için çekim merkezi haline gelmesi, hem de İzmirliilerin kent tarihiyle ilişkisinin güçlendirilmesi, tarihi kent merkezindeki kültür varlıklarının belirlenmesi ve tanıtılması için çok doğru projeler üretiyor. Görüyoruz. Peki, bu amaçları gerçekleştirmek için çalışma prensiplerinizi nasıl? Bu iş nasıl ve kimler tarafından yürütülüyor?

S. İNELER; Kentimiz İzmir Derneği ile birlikte halka ulaşıyoruz. Bergama, Kemeraltı'nda Basmane'de bini aşan kişinin katıldığı Hazine Avı

yapıldı. 150 farklı rota üzerinde tarih ve kültürel noktaları keşfetmeyi sağlayacak Hazine Avı ile katılımcılar, günde 12 km yürüyerek kentlerini tanıdılar. Katılımcıların Basmane Hazine Avı'nda %8'si Aya Vukla Kilisesi'ne ilk kez gelmişti. Her yaştan insanın yaşadığı kentin kültürünü fark etmesi kentini tanıması için çok anlamlıydı. Aynı STK ile UNESCO'ya proje hazırladık.

Aslında TARKEM gibi yenileme amaçlı bir anonim şirketin UNESCO'nun da tamamen korumacı olduğu düşünülürse Dünya mirası koruma gibi konuları istememesi gerekirdi. Yenilemek içinde rant varsa kar varsa korumayı istememesi lazım ama TARKEM için kar değil önemli olan bu alanı korumak. Biz Koruyarak işlevlendirerek sürdürülebilir bir korumayı istiyoruz.

UNESCO'ya 2019'da başvuru yaptınız, biraz bu süreçle ilgili bizi bilgilendirir misiniz? Örneğin başvuru dosyası hangi tarihi alanı kapsıyor ve alanın hangi özelliğini ön plana çıkarılarak başvuru yapıldı?

S. İNELER; İzmir Tarihi Kent Merkezi'nin UNESCO'ya Dünya Kültürel Miras Listesi'ne dâhil olabilmesi için İzmir Valiliği'nin talimatı, İBB ve İzmir Kalkınma Ajansı'nın koordinasyonu ile Kentimiz İzmir Derneği ve TARKEM'in birlikte hazırladığı dosya Kültür ve Turizm Bakanlığına teslim edildi. 252 hektarlık alanda 2500 e yakın tescilli binayı bünyesinde barındırıyor. Kemeraltı XIX. yy'dan beri demiryolu ve limanın gelişmesiyle de ticari özelliğini devam ettiriyor.

Kemeraltı Kadife Kale ve Basmane'nin 1700 ile 1900 yılları arasında üstün evrensel değer kriterleri bakımından Akdeniz Havzası'nın en önemli liman kenti ve ona bütünleşmiş çok kültürlü yapısı, ona entegre mimari yapılarının özellikleri, bizim proje dosyamızın özünü oluşturuyor.

M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Helenistik, Roma, Bizans, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin incelendiği dosya "İzmir Tarihi Liman Kenti" başlığı ile UNESCO yolunda.

İzmir'in tarihi kent merkezinde, Kemeraltı, Basmane, Kadife Kale'yi⁶⁶⁴ kapsayan 252 hektarlık alan içerisinde, kültürel ve turistik açıdan tanıtılmaya

⁶⁶⁴ Kadife Kale Sarnıcı Bizans döneminde 15.000 kişinin su ihtiyacını karşılayan depolama kapasitesiyle antik dönem su mimarisi ve mühendisliği ile tarih boyunca İzmir'e gelen tüm seyyahların ilgisini çekmiş, kente gelenlerin görmeden ayrılmadığı bir yer olmuştur. Smyrna Antik Kenti'nin MÖ 4. yy'ın sonunda savunma sisteminin merkezi ve en önemli kutsal alanıdır. Bizans döneminde kale kent olarak yaşamın sürdüğü Kale beylikler ve Osmanlı döneminde de bu

değer bulunan 254 nokta ve her bir noktanın künyesi içeriği Dr. Erkan Serçe danışmanlığında hazırlandı. Saat Kulesi'nden Ali Paşa Meydanı'na⁶⁶⁵, Küçük Karaosmanoğlu Han'dan Yeni Şükran Oteli'ne⁶⁶⁶ kadar birçok noktanın ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı, mimarı, mimari özellikleri, öne çıkan özelliği, tarih boyunca nasıl ve kimler tarafından kullanıldığı, yenileme geçmişi, güncel durumu gibi bilgilere yer verildi.

Restore ettiğiniz ve işlevlendirdiğiniz yapıları örneklendirebilir misiniz? Bu Projeler hayata geçtiğinde Kemeraltı'nda halk hangi yapılardan nasıl yararlanıyor olacak?

S.İNELER; *Havra Sokağı'ndaki en büyük yapılardan biri olan 61 dükkânıyla Albayrak Pasajı var. Eskiden meyhane ve depo olarak kullanılmış günümüzde metruk durumda. Başta İzmir Yahudi Müzesi olmak üzere etrafındaki birçok projeye komşu dini ve kültürel yapılar arasında büyük ölçekli bir ticaret merkezi. Tavanlarındaki ay yıldız süslemelerinden ismini alan Ay Yıldızlı Konak var. Dönertaş Sebili ve Oteller Sokağı arasında kalan Basmane bölgesinin en iyi korunmuş tarihi yapılarından biri, Vakıflar Oteli, Tevfik Paşa Konakları var. Otel olarak işlevlendireceğimiz yerlerden bazıları*

Kurtuluş Savaşı, büyük yangın ve Nüfus Mübadelesi gibi önemli olaylara bağlı olarak Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir'in mekânsal ve sosyo-kültürel yapısında önemli bir değişim yaşandı. 1925 yılında Danger kardeşlere yaptırılan planla ağırlıklı olarak yangın bölgesinin planlanmasıyla oluşturulan bu yeni doku, büyük meydanlardan ve bu meydanları birbirine bağlayan bulvarlardan ve geniş kamu alanlarından oluşuyordu.

özelliğini sürdürmüş Kadife Kale XIV. yy'dan itibaren Türklerin yerleşim alanı olunca Latinlerin yaşadığı iç liman ve Liman Kalesi çevresinin "Gâvur İzmir", Kale ve çevresinin ise "Türk İzmir" olarak adlandırılmasında etkili olmuştur XVIII. yy ortalarında kale tamamen terkedilmiş olup Antik dönem Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı döneminin izlerini taşıyan kentin tek bölgesidir. ⁶⁶⁵ 1821'de II. Mahmut Döneminde sadrazamlığa getirilen İzmirli Salih Paşa, bir dönem Hac Emirliği yaptığı için kaynaklarda Hacı Salih Paşa olarak geçmekte onun adına yaptırılan Tarihi Kemeraltı (Halim Ağa) Çarşısı içinde yer alan meydan ve şadırvan, halk arasında "Ali Paşa Meydanı", bunun tam ortasında yer alan şadırvan da "Ali Paşa Şadırvanı" olarak anılmaktadır. Salih Paşa tarafından yaptırılmış olup etrafında kervanların konakladığı meydanın simgesi olan şadırvan birçok gravüre de konu olmuştur. Bir yapı içinde yer almayıp tek başına inşa edilmiş olması özelliği de İzmir'deki tek örnektir. XX. yy başlarında halka ibret olması için eşkiyaların idamlarının da gerçekleştirildiği yerdir.

⁶⁶⁶ Limanın yapılmasıyla İzmir'in iş bölgesi batıdan getirilen malların satıldığı, hizmetlerin sunulduğu Frenk Caddesi'ne kayınca XIX. yy' da Kemeraltındaki hanların işlevinde de değişiklik oldu. Bu hanlarda daha az çeşitte ürün depolanıp aynı zamanda işlenmeye başlandı. Konaklama için ayrı yapılara ihtiyaç duyuldu. Hükümet Konağı Caddesi boyunca uzanan birçok tarihi han XX. yy başlarında otele dönüştürüldü. Onlardan günümüze yalnızca Yeni Şükran Oteli ulaşmıştır.1926 tarihli İzmir Rehberinde Hacı Hasan Oteli olarak bahsedilmiş, 1941'de Otele ait ünlü Şükran Lokantasının ismini alarak günümüzde Şükran Otel olarak varlığını sürdürmektedir.

Planla birlikte kent merkezi, Alsancak, Basmahane Garı ve Kemeraltı güneyi ile Karantina ve Karataş surları Kadife Kale'ye kadar konut alanı olarak tasarlanmıştır. Önemli tarihi şahsiyetlere ait konutlar var mı projelerinizin içinde?

S. İNELER; Tevfik Paşa Konakları var. 1907-1909 yılları arasında İzmir Belediye Reisi olan Tevfik Paşa'ya ait Konak; Basmane'nin en değerli tescilli yapısı. Dönertaş Sebili ve Hatuniye Cami'sine komşu bölge içerisinde tescilli en büyük tarihi konaktır. Üç katlı otel binası tarihi bir kıraathane ve 1 dükkândan oluşmaktadır.

Nitelikli tavan işlemleri, söveleri, motifleri ile göz alıcı nitelikleriyle, bünyesindeki girişteki tarihi dükkânı, kıraathanesi, hamamı ve içerisinde çeşitli tarihi binaları ile bölgenin en önemli değerlerinden biridir. Butik otel olarak işlevlendiriyoruz.

Otelin içinde tarihi bir kıraathaneden bahsettiniz. XX. yy 'da Kemeraltı, yalnızca ticaret merkezi değil kamusal yaşamın merkezi, meyhane ve kahvehaneleriyle de sosyal yaşam merkeziydi. Kemeraltı'nın ticari merkez olma dışında Türkiye tarihi, İzmir tarihi açısından barındırdığı edebi ve kültürel öğeler de var. İzmir'deki ilk Türk kahvelerinin önemli bir bölümü Anafartalar Caddesi üzerinde ya da bu caddeye açılan sokaklarda yer alıyordu. Liman çevresinde çoğunlukla batılılara hitap eden kahveler varken, kervanların kente giriş noktası olan Kervan Köprüsü ve Kemeraltı Çarşısı'nda Türklerin işlettiği kahvehaneler mevcuttu. Hacı Ali Paşa, Ragıp Paşa, Hacı Hasan Paşa, Hacı Sadullah, Meserret, Gaffarzade, Askeri Kıraathane (sonradan Ankara Palas) bunlardan bazılarıdır.

XIX. yüzyıl sonlarında özellikle Kemeraltı çevresinde İzmirli okur-yazar, sanatçı ve aydınların toplanma alanı olan bu kıraathaneler Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarında bu mirası Ankara Palas'a devrettiler.

Cumhuriyet Dönemi'nde çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte başlayan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti taraftarlığının toplumda yarattığı kutuplaşma, karşıt grupların ayrı kahvehanelerde toplanması sonucunu ortaya çıkardı. İzmir'de bir dönemin siyaset okulları olarak belleklerde yer tutmuş olan kahvehaneler yine Askeri Kıraathane ve Sarı Kışla binasının bir kısmının Ankara Palas Oteline dönüşmesiyle 1940 'larda İzmir'in aydın ve yazar çevresinin buluşma alanı olan Ankara Palas Kıraathanesiydi. Ankara Palas Otelinin altındaki kıraathanede Demokrat Partili üyelerin bir araya geldiği, 1946-1950 yıllarında ise Ankara Palas'ın parti karargâhı işlevini gördüğü ve Celal Bayar'ın taktiklerini burada hazırladığı biliniyor.

Çoğunlukla yazar ve edebiyatçıların toplanma yeri olmanın yanısıra, İzmir'in işgaline karşı Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bildiri dağıttığı yerlerden biri de Askeri Kıraathane'dir. İzmir'de işgal yıllarında Türklerin tedbirli bir biçimde çeşitli yerlerde bir araya gelerek örgütlenmeye çalıştıklarını ve görüşmeler yaptıklarını biliyoruz. Ekmekçi başı Kıraathanesi de bu türden gizli görüşmelerin yapıldığı yerlerden biriydi. Yunan işgali altında olan İzmir'de kahvehaneler sıklıkla silah ve cephane sevkiyatı ile Yunan askerlerinin silah aramak için yaptıkları baskınlara maruz kaldı.

Hükümet Konağı yakınındaki Askeri Kıraathane, özellikle 1900'lerin başında İzmir'in aydın çevreleri için bir çekim merkeziydi. İzmir Gazete ve dergileri II. Abdülhamit'in sansürü dışında kaldığı için Halit Ziya Uşaklıgil'in de İstanbul'da yayınlamadığı bazı eserleri İzmir'de yayınlanıyordu. Tarık Dursun K. Atilla ilhan, Halikarnas Balıkcısı'nun uğrak yerleriydi. XIX. yy sonlarında da Türklerde tiyatro etkinlikleri başlamadan önce geleneksel gösteriler yine Türklerin oturduğu bölgelerdeki Kemeraltı, Tilkilik ve Çorak Kapı kahvelerinde sergilenirdi. İzmir'e geçici olarak yolu düşenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak başka bir sektör de meyhanelerdi. Yasar Kemal, Ümit Yasar Oğuzcan gibi ünlüleri ağırlamış meyhaneler, Evliya çelebinin 200 meyhanenin varlığından söz ettiği eski dönemlerden beri Rum ve Ermeniler tarafından işletilmekte olup sosyal yaşamın da kalbinin attığı yerlerdi.

Yaptığımız işlevlendirmelerde, bahsettiğim örneklerdeki gibi özellikle yakın tarihte iz bırakmış edebi sanatsal özelliklerin hatırlatılacağı, mekânlarda tekrar hayat bulmasının sağlanacağı uygulamalar olacak mı?

S. İNELER; *Ali Galip Eski Çikolata Fabrikası projesi var. Geçmişleri 500 yıla uzanan 9 Sinagoguyla havralar bölgesinde yer alan en büyük tescilli yapılardan ve Kemeraltı'nın en önemli ulusal markalarından biri olan Ali Galip Şekerlemelerinin fabrikasıdır. 1950'lerden itibaren bu sokağın en önemli yapılarındandır. 1940-1960 yılları arasındaki markanın ilk fabrikasının yeridir. Dış cephe estetiği bakımından da bölgenin en değerli yapılarından olan bu bina, barındırdığı potansiyel ile Kameraltına etki edebilecek en önemli çekim noktasıdır. Tamamlandığında gastronomi sanat ve tasarım merkezi olacak. Bu alanda sanat Atölyelerinin de kurulması düşünüyor.*

Tarihi İstiklal Okulu var. Tarihi Kemeraltı Çarşısı'nın ana giriş kapılarından birinin üzerinde olan biraz önce bahsettiğim Yenilikçi Öğrenme Merkezi'ne dönüştürdüğümüz yapı. Yahudi mahallesinin ortasında Türk ve Yahudilerin ilkokullarını okumak için gittikleri 1800'lü yılların sonlarında yapılmış kentin en eski ilkokullarından biri. 1922 de istiklal Erkek Numune Mektebi adıyla açılmış 1962-63 yıllarında İkiçeşmelik Caddesi'nin

genişletilmesi sırasında bahçesinin bir bölümü yıkılmış uzun yıllar depo olarak kullanılmış. Yine Yusuf Rıza Eski Okulu var önemli sanatçılar yetiştirmiş, Adnan Menderes Şükri Saraçoğlu gibi iki önemli devlet adamına okuma yazma öğretmiş olan.

2500 tescilli yapıdan bahsettiniz. Bir de şuan var olmayan ama tarihsel geçmişte büyük önem taşıyan, yerini bildiğimiz yapılar da var Kemeraltı'nda, örneğin Cezayir Han. XVI. yy 'da, Osmanlı Devleti'nin, Kuzey Afrika topraklarında, "Garp Ocakları" adında Cezayir merkezli Akdeniz sınırlarını muhafaza için kurulmuş bir teşkilatlanma vardı. Ocaklar için gerekli kadrolar iki üç yıllık aralarla Anadolu'dan devşiriliyordu. Cezayir leventlerinin başı olan dayılar, hangi bölgeden asker istediklerini belirtebiliyorlar askerler nereden gelirse gelsin İzmir Kemeraltı'ndaki Cezayir Hanı'nda defterlere kaydolup yola çıkıyorlardı

1830'da Fransa'nın Cezayir'i ele geçirmesiyle de Garp Ocakları'nın işlevi bitmişti. 14.500 Ocaklı gemilere doldurulup Anadolu'ya geri gönderilmişti. Binlerce gencin umutlarına şahit olan İzmir'deki Cezayir Hanı'nın alt katı şahıslara kiralanırken, üst katı hapishane yapılmış, Cezayir Hanı'nın kapatılmasıyla işsiz kalan ve yaşamak için kendilerine gereken kaynakları bulmakta zorlanan köylü gençleri, "Efe" adı verilen liderlerin

emri altında dağları doldurmuş zeybek olmuşlardı. Cezayir Han örneğinde olduğu gibi günümüzde var olmayan ancak yeri bilinen önemli tarihi olayların yaşandığı yerler ya da yapılarla ilgili bir çalışmanız var mı?

S.İNELER; Daha yakın tarihimizle ilişkili Yusuf Rıza Eski İlkokulu var, benzer durumda olan. Kestelli Caddesi üzerinde, Salepçioğlu Camii arkasında. Okul gerek İzmir'in gerekse de Türkiye'nin en eski, modern okullarından biriydi. Verdiği çağdaş eğitimle İzmir'in gelişimine büyük katkı sunmuş okul, tarihinde

nice Başbakanlar, sanatçılar, müzisyenler çıkarmıştır. Kemeraltı'nın cazibesini kaybetmesiyle önemini yitiren okul, 2000'li yılların başında yıktırılarak otopark olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Yusuf Rıza Eski İlkokulu'na ait hayata geçirilecek proje ile boş parseller Bilişim, Teknoloji, Tasarım ve Sosyal Kuluçka Merkezi haline getirilerek gerek gençlerin gerekse de küçük şirketlerin ofislerini barındıran bir merkez olacak.

Şu anda yapısı büyük ölçüde korunarak günümüze kadar gelebilmiş ve yenilenerek yeni işlevine kavuşacak olan başka nereleri var?

S. İNELER;1900'lü yılların başında Safarad Yahudilerinin mesken tuttuğu Mavi Kortejo, Smyrna Agora'sına komşu, Anafartalar Caddesi'ne birkaç adım mesafede bulunan bir yapıdır. Kortejo'lar genelde ortak tuvalet, banyo ve mutfağa sahip olan bir göz odada bir ailenin yaşadığı, tek bir kapıdan avluya girilen, avlusunda çoğunlukla limon ağacı bulunan yapılardır. Tarihte onlarca örneği bulunmasına rağmen, günümüze birçoğu maalesef gelememiştir. Yüzlerce yıldır konaklama alanları olarak kullanılan Kortejo'ların en güzel örnekleri Basmane'de bulunmaktadır. Geçmişte de konaklama amacıyla kullanılan bir aile evi olan yapı, proje tamamlandığında İzmir'e ziyarete gelmiş sırt çantalı gençler için hizmet verecek olup, bir gençlik hosteli olarak kullanılacak. Kemeraltı'nın en yoğun bölgelerinden biri de Smyrna Agorası ile Anafartalar Caddesi'ni bağlayan Havra Sokağı'dır.⁶⁶⁷ Sokak, dünyada eşi olmayan birbirine bitişik 4 havrayı da içerisine alan en önemli kaldıraç projedir. İzmir Yahudi Müzesi ile alanın yükselen ve tarih boyunca hiç düşmeyen cazibesi artacaktır. Tarihi Akın Pasajı da Havra Sokağı'na cepheli en büyük ticari tescilli yerlerden biridir.1900'lü yılların başında şarap ve pekmez üretimiyle ön plana çıkan pasaj bir dönem ayakkabıcılar çarşısı olarak kullanılmış olup son 30 yıldır boştur. Karşısındaki 926 Sokak'ın "Gurme Sokak" konsepti ile yeniden işlevlendirilmesi ile Tarihi Akın Pasajı bölgenin merkezinde, sokakları birbirine bağlayan en önemli geçiş yeri olmuştur.

Proje tamamlandığı zaman, "Tarihi Pasaj Restoranı" haline gelecek olan Tarihi Akın Pasajı, gün içerisinde İzmirli ve yerli yabancı misafirlere ev

⁶⁶⁷ 13 Eylül 1922 yangınında Rumca ve Ermenice birçok yer adı yok oldu.1930'da çıkarılan Belediye Kanunu da yer isimlerini değiştirme konusunda belediyelere serbestlik tanıyınca, 1920'li yıllarda olduğu gibi sadece "gayri milli" isimlerden kurtulmak değil, "Cumhuriyet rejimine uymayan" isimlerin de değiştirilmesi amaçlandı. Yeni rejim, her alanda olduğu gibi Osmanlı yönetimini hatırlatacak isimlerin yerine, Kurtuluş Savaşı ve Devrimi ön plana çıkaran isimleri tercih etti. Adı Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Türk Pazarı" olarak değiştirilen "Havra Sokağı" da bunlardan biriydi.

sahipliği yapacaktır. Kemeraltı'nın akşam da yaşayan bir bölge olması amacına uygun bir şekilde işlevlendirilecektir.

Arap Han var örneğin yine İzmir ve Türkiye için kıymetli bilgiler barındırıyor. İzmir'in ilk ilk asfalt yolu olan İsmet Paşa Caddesi 1933' de açıldı. İzmir'de taşıma işlerinin hayvan ağırlıklı olarak yerine getirilmesi, buna bağlı olarak yan mesleklerin de gelişmesine neden olmuş, semer, eğer, koşum takımı gibi malzemelerin, üretimine sebep olmuştu. İzmir ticaretinin yoğun olduğu Kemeraltı'nda dar sokaklara ancak at arabaları girebilir yükleri onlar indirebilirdi. Hayvanların nazara karşı korunmak istenmesi inancı, İzmir ticaret ve ulaşım hayatında kullanılan pek çok hayvana koşum takımlarıyla birlikte mavi boncuk takılması, boncukçuluğun İzmir'de doğup sürdürülmesinde en önemli etken oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İzmir'e gelen Arap Abdülazim (Özboncuk) Kemeraltı'nda terzi ve dikim atölyelerinin bulunduğu Arap Hanı'nda rastıktan kumaş boyası üretmek için bir ocak kurdu. Saraçlardan gelen talep üzerine de cam boncuk işini başlattı. Zamanla mavi boncuğa göz konulmasıyla bugünkü nazar boncuğu formu oluştu. Handa ocağın yangın tehlikesi yaratması üzerine Ocak 1920 yılında Kadife Kale'ye 1930 'da Menderes Çakallar Köyü'ne, oradan Menderes Görece'ye 1950 'de Kemalpaşa Kurudere'ye (NazarKöy) taşındı. XIX. yy'ın 2. yarısında yapıldığı düşünülen Arap Hanı, İbrance yayınlanan İspirans Gazetesi'nin yayın evine de ev sahipliği yapmıştı.

Günümüzde çocuk kıyafetleri satan çarşı durumuna gelmiş, etrafa asılı kıyafetlerden hanın içini bile algılamak çok zor. Bu han da şahsa ait bir yapı. Ancak bildiğim kadarıyla satın alma yoluyla da yapıları yeniden kent kültürüne kazandırıyoruz. Kentimizde formunu bulan, geleneksel yöntemle sürdürülmesi gittikçe zorlaşan bu el sanatımız için bence; Hanın bir müze ve eğitim merkezi olması çok anlamlı olur. Yeniden işlevlendirme ya da yenileme için siz hangi yapıları hangi kriterlere göre seçiyorsunuz?

S. İNELER; Yeniden işlevlendirmede ana eğilimimiz İzmir'in en önemli ve ticarete dikkat çekici zamanını temel almak. Bir bina 1900 'lü yılların başında nasıl bir fonksiyona sahipse günümüzde o fonksiyonu koruyor, onu yenilikçi bir metotla ikame ediyoruz. Konaklama işlevi varsa butik otel, okulsu yenilikçi öğrenme merkezi, şarap üretim merkezi ise şarap evi, restoran yapıyoruz. Bu mülkleri seçerken etki gücü yüksek olabilecek; etrafını değiştirme gücüne sahip olan yerler olmasına dikkat ediyoruz.

Örneğin Salepçioğlu Camisi, Pasajı, Konağı ile Kemeraltı'nın önemli tarihi yapılarından. 1900'lerin başında bir avuç aydın kentte çağdaş bir kütüphane kurma fikriyle Milli Kütüphane ve Teşvik- i Maarif Encümeni'ni oluşturdu. İlk kez Milli

Kütüphane olarak Salepçioğlu Konağı'nın selamlık bölümünde 6 Temmuz 1912'de açıldı. 1 Ekim 1933'de bu günkü yerine taşındı. 1934 yılından beri Türkiye'de çıkan bütün kitap gazete dergi ve diğer yayınların yanısıra XII. ve XIX. yy arasındaki dönemlere ait 4000 adet elyazması eser koleksiyonunu içeren zengin bir arşivi var kütüphanenin. XIX. yy'ın ilk yarısında inşa edilen Ahmet Ağa Konağı (Salepçioğlu) 2013'de başlatılan İzmir Tarih Projesinin proje merkezi olarak kullanılıyor şu anda. Yapı XIX. yy sonlarından itibaren ilk olarak jandarma mektebi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da İttihat ve Terakki'nin İzmir merkezi olarak kullanıldı. Konağın bahçesinde de milli sinema uzun yıllar faaliyet halinde bulunmuştu. İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti tarafından yaptırılan Devlet Opera ve Balesi binası 1926'da tamamlanınca Elhamra Sineması adıyla burada işletilmeye başlandı. Dönemin en büyük sineması olan yapı, Atatürk'e yapılan suikast girişimi nedeniyle tutuklanan sanıkların da İstiklal Mahkemesi tarafından yargılandığı yerd. Bu gün Milli Kütüphane ve Elhamra sahnesiyle çok önemli tarihi bağ kuran Salepçioğlu Konağı' kentlilerin görüp gezmesi ve bu bilgileri edinebilmesine imkân sağlıyor mu? Şuanda yoksa yalnızca proje merkezi olma işlevine mi sahip?

S. İNELER; Halkın ziyaret etme imkânı yok ancak daha önce bahsettiğim İzmir Tarih Uygulaması aplikasyonunda bahsettiğiniz yapılarla ilgili çok ayrıntılı tarihi bilgi veriyoruz.

Restore edilen binaların Kemeraltı'nın faydası için işlevlendirilmesinde halkın kültürel faydası ve esnafın ekonomik kalkınması amaçlanıyor. Peki yok olmayı durdurma amaçlı bir yenileme çalışması da var mı?

S. İNELER; Ortaya çıkan çöküntü alanı yatırımı var. Yaklaşık bütün yatırımlarımız son 25 -30 yıldır hiç kullanılmamış yapıları kurtarmak. Çöküntü alanı olmasına engel olup onu tersine çevirmeye çalışıyoruz. İşlevlendirmesek de kurtarıp koruma altına alıyoruz. Tarihi binaların korunmasıyla ilgili esnafın hukuki süreçlerine de danışmanlık yapıyoruz. Ne yapması gerektiğini hangi resmi kuruma nasıl başvuracağına yönlendiriyoruz. Kemeraltı hepimizin mirası çünkü. Üniversitelerin mimarlık bölümleriyle alanda ortak dersler ve projeler üretiyoruz. Mimarlık bölümlerinin yaratıcı ekonomiler dersinde konuları Kemeraltı ve buradaki metruk binaların ekonomiye nasıl entegre edileceğine gençler karar veriyor.

Yaptığımız projelerin en kısa sürede sonuçlanıp halka buluşmasını diliyorum ve verdiğiniz bilgilere çok teşekkür ediyorum. Umarım TARKEM modeli Diğer kentlerimize de örnek olur.